

BOREC

LETO 1961

ŠT. 10

B O R E C

VSEBINA 10. ŠTEVILKE

V imenu petih kontinentov (Miran Ogrin)	513
Ko so češnje rdeče cvetele (Milko Stofa)	519
Padlim Starotržanom (Marička Znidaršič)	521
Svitanje (France Sušteršič)	522
I. štajerski bataljon in napad na Soštanj (Stane Terčak)	525
Vstaja na Kamniškem (Ivan Vidali)	529
Pesem o lopati (Marička Znidaršič)	532
Razvoj OF v »Ljubljanski pokrajini« (Janez Kramar)	533
List od doma (Matej Bor)	535
Pobeg iz kaznilnice (Paško Romac)	536
Poslednji zbor »Delavskega bataljona« (D. Dimitrijević)	540
Koraki po ognju (Djurica Labović)	542
Pomenki s pisci in o piscih (Matevž Hace)	544
Spomin na prve partizane na Primorskem (Andrej Pagon-Ogarev)	546
Drugič v Dachauu (Bojan Ajdič)	547
Bil sem med političnimi (Lojze Tomec)	549
Spet v Ljubljani (Vida Tom-Lasič)	551
V spomin Luisu Adamiču (Tone Seliškar)	553
Srečanje s »fontanotovci« (Mile Pavlin)	555

SKOZI MUZEJE LJUDSKE REVOLUCIJE:

Ob prenovljenem muzeju v Ljubljani (Mile Pavlin) . . . 557

IZZA KULIS II. SVETOVNE VOJNE:

Usodna Hitlerjeva napaka (Winston Churchill) . . . 559

DROBNE ZANIMIVOSTI . . . 562

NOVOSTI NA KNJIŽNEM TRGU:

Pomniki naše revolucije (M. P.) . . . 563

Ljubljana v ilegali — II. (S. R.) . . . 563

Tri knjige v zbirki »Dokazi« Založbe Prosveta (M. S.) . . . 564

PIŠEJO NAM:

Pripombe k pisanju o sanitetni službi (Dr. Aleksander Gala) . . . 567

Sodim, da je treba popraviti napako (Josip Moretti) . . . 568

Pripomba k članku »S prvim transportom« (A. K.) . . . 568

»To so bolničarke iz Prešernove brigade« (Veljko Križnik) . . . 568

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV:

Več znanja — boljši učinek dela in večji zaslužek (Ing. Mirko Podlesnik) . . . 569

Dopolnilo k razpisu Kajuhovih nagrad . . . 570

Poizvedba . . . 570

Skrb za bivše borce in aktiviste v občini Ljubljana-Bežigrad (Franci Kokalj) . . . 571

Sodelovanje z mednarodnimi nacionalnimi organizacijami borcev . . . 573

PRAVNA POSVETOVALNICA . . . 574

KRATKE NOVICE . . . 575

NENAVADNE ZGODBE:

To in ono iz pirotehničnih delavnic . . . 576

»Mi gremo naprej« . . . 576

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Zavod »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Škerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrač, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 3-1195 600-70, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Kliseji, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

Dnc 29. oktobra 1941
je bila ustanovljena
na Plješivici nad Žalno
1. grosupeljska četa

V spomin na ta dogodek,
ki pomeni prelomnico
v revolucionarnem boju
ljudstva grosupeljske
občine, praznujemo
občinski praznik
vsako leto 29. oktobra

Ob tej priliki čestitamo
vsem državljanom
in jim želimo
uspehov pri delu

**OBČINSKI
LJUDSKI
ODBOR
GROSUPLJE**

Slika na naslovni strani:
Vlado Jordan: Bombaš

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 10 — Letnik XIII — Oktober 1961

V imenu petih kontinentov

4. 10. 1961
11678/61

ŠEST DNI, od 1. do 6. septembra, so bile oči vsega sveta uprte v Beograd. Šest dni so prihajale iz Beograda ohrabrilne pa tudi varilne besede, so državniki 25 nevezanih držav, zbrani na konferenci neblokovskih držav, apelirali na razum in treznost. Govorili so v imenu vsega človeštva, vseh petih kontinentov, v imenu milijarde ljudi, v imenu miru in mednarodnega sodelovanja.

Vsi želimo živeti v miru. vsi želimo naprej, želimo dohiteti, kar smo zamudili, nekatere države pa bi želele preskočiti stoletja, zajadrati iz starega v novi vek, postati iz poljedelskih industrijske države.

To pa je možno le s skupnimi napor, le, če bomo razumeli, da moramo živeti in delati vsi za enega, eden za vse, da nihče ne more živeti in bogateti na račun drugega.

Jasno je, da beograjska konferenca ni mogla rešiti vseh teh problemov, napraviti konec vsem krivicam, premostiti prepada, ki loči bogate in revne, razvite in nerazvite države. Ne, to ni bil njen cilj. Predstavniki neblokovskih držav so po petdnevnem posvetovanju pripravili dva dokumenta:

Izjavo o nevarnosti vojne in poziv za mir ter

Deklaracijo šefov držav in vlad izvenblokovskih držav.

Do treh zjutraj so čakali šestega septembra Beograjčani državnike in jih navdušeno pozdravljali, ko so po objavi teh dveh zgodovinskih dokumentov zapuščali poslopje Zvezne ljudske skupščine. Po ulicah našega glavnega mesta so odmevali radostni vzkliki vse do ranega jutra.

Že v uvodu deklaracije je poudarjeno, da so predstavniki 25 držav »izmenjali gle-

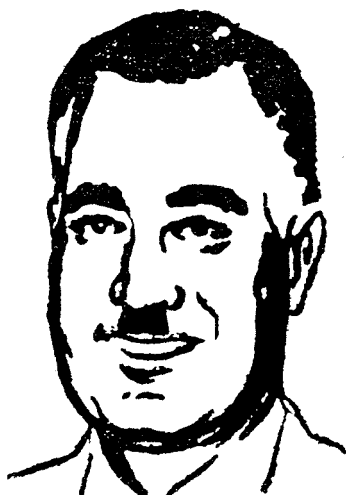
dišča o mednarodnih problemih, da bi učinkoviteje prispevali k miru in varnosti na svetu in k miroljubnemu sodelovanju med narodi«. Takoj zatem pa deklaracija opozarja na to, da so se »šefi držav in vlad

Dne 7. septembra t. l. je predsednik Tito vsadil v Aleji miru v Novem Beogradu platano, s čimer je simbolično izrazil vročo željo milijonov ljudi, da bi konferenca rodila obilne sadove

*Ahmed Sukarno, predsednik
Indonezije*

*Gamal Abdel Naser,
predsednik ZAR*

*Josip Broz-Tito,
predsednik FLRJ*

25 držav sestali v trenutku, ko se je mednarodni položaj poslabšal in ko je svetovni mir hudo ogrožen».

»Nikoli ni grozila človeštvu vojna s hujšimi posledicami kakor danes in nikoli ni imelo človeštvo večjih sil za odpravo vojne kot sredstva za urejanje mednarodnih odnosov, kakor jih ima v našem času.« Res je, da so Združeni narodi v sedanjih razmerah še premalo popoln in učinkovit instrument miru, vendar pa so najbolj reprezentativna in najbolj univerzalna (svetovna) organizacija na svetu, ki združuje pod svojo streho kar 99 držav.

Deklaracija ugotavlja, da kolonialni imperiji in druge oblike zatiranja narodov v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki postopno izginjajo, dosežen je bil velik napredek v razvoju znanosti, tehnike. Ogromna večina ljudi zato spoznava, da vojna med narodi ni samo anahronizem, ampak je tudi zločin zoper človeštvo.

Vlade 25 držav zato »odločno zavračajo kot malodušno in brezperspektivno tezo, ki je v nasprotju z interesi svetovnega miru — da je vojna, pa tudi 'hladna vojna', nezogibna«. Toda deklaracija ugotavlja. »da sta 'hladna vojna' in stalna preča nevar-

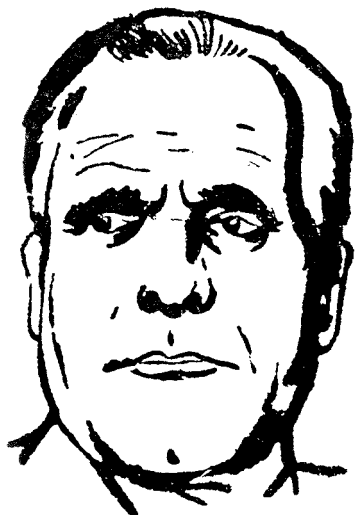
*U Nu, predsednik burmanske
vlade*

*Džavaharlal Nehru,
predsednik indijske vlade*

Haile Selasi, cesar Etiopije

*Habib Burgiba, predsednik
Tunizije*

*Kwame Nkrumah, predsednik
republike Gane*

*Osvaldo Dorticos, predsednik
Kube*

nost, da se spremeni 'hladna vojna' v resnično vojno, sestavni del sodobnih mednarodnih odnosov».

Za svet, v katerem živimo, so značilni različni družbeni sistemi. Povsem razumljivo, saj je na svetu čez sto suverenih držav. Nekatere so rezultat 19. stoletja, druge lahko pokažejo še na starejše tradicije, nekaj se jih je pojavilo na zemljevidu šele po prvi svetovni vojni, nekatere pa imajo komaj enoletno bilanco. V Evropi smo imeli pomlad narodov že pred sto leti, leta 1848, afriška pomlad narodov pa je bila komaj lansko leto.

Vse te države so na različni stopnji svojega gospodarskega razvoja, imajo različno politično strukturo, različne poglede na svet, različno življenjsko filozofijo. Deklaracija zato poudarja, da so načela miroljubnega sožitja edini kašipot v takšnih razmerah, edina osnova, na kateri lahko človeštvo napreduje.

Ni treba še posebej poudarjati, da ni bil cilj in namen beograjske konference formiranje kakšnega tretjega bloka. S tem bi le opravičili in sankcionirali obstoj že obstoječih blokov: vzhodnega in zahodnega. Bloki namreč znižujejo naš zorni kot, zapirajo

*Modibo Keita, predsednik
republike Mali*

*Nadškof Makarios, predsednik
ciprske republike*

*Sardar Mohamed Daud,
afganistanski premier*

*Saeib Salam, premier
Libanona*

*Sirimavo Bandaranaike,
predsednica cejlonske vlade*

*Princ El Hasan, brat
jemenskega kralja*

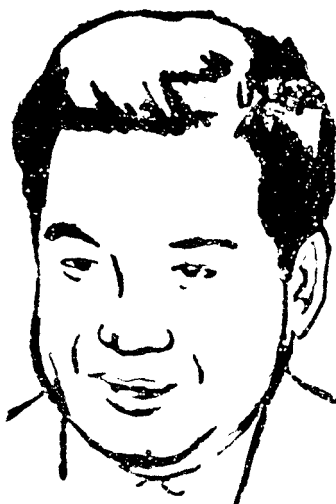
človeštvu pot naprej, večajo napetost v svetu, preraščajo v vojaške zveze. Udeleženci beograjske konference niso govorili v imenu nobenega bloka, niti ne morejo biti blok. »Iskreno želimo sodelovati z vsako vlado, ki teži za tem, da prispeva k okrepitvi zaupanja in miru na svetu« — poudarja beograjski dokument.

V svetu, v katerem živi nad sto držav, ne more nihče govoriti v imenu vseh, ali recimo samo polovice. V takih vprašanjih, kot so mir in razorožitev, ni in ne more biti razlik med velikimi in malimi. Mir je nam-

reč nedeljiv, stvar vseh. Beograjska konferenca je zato poudarila, da je neogibno, da »izvenblokovske države sodelujejo pri urejanju nerešenih mednarodnih vprašanj, ki se tičejo miru in varnosti na svetu«. Jasneje nego kdajkoli so neblokovske države povedale, da velike sile niso upravičene žrtvovati interesov pa tudi življenje človeštva zaradi svojih medsebojnih obračunov in da usoda miru ne more biti prepuščena zgolj njihovim rokam. To pa še ne pomeni, da mi zanikamo posebno odgovornost velikih sil za ohranitev miru na svetu.

Hasan II., maroški kralj

*Princ Norodom Sihanuk,
predsednik Kambodže*

*General Ibrahim Abud,
predsednik Sudana*

Seku Ture, predsednik Gvineje

Ibn Saud, kralj Saudove Arabije

Adan Abdullah Osman, predsednik Somalije

Neblokovske države se ne zavzemajo za zgolj začasno premirje med sprtnimi tabori. S tem bi le priznale blokovsko razdelitev sveta. Odpraviti je treba vzroke spopadov. Zato predlagajo navezavo stikov med ameriškim predsednikom in sovjetskim premierom, prepoved eksperimentiranja in demonstriranja z atomskim in termonuklearnim orožjem, pozivajo vse zainteresirane države, naj ne groze s silo pri reševanju nemškega in berlinskega vprašanja.

Mir je največja dobrina človeštva, mir je osnova vsakega razvoja. Na naši zemlji

je dovolj prostora tudi za sedem milijard ljudi, za vse. Toda če hočemo napredovati, zagotoviti vsem bel kruh in streho nad glavo, moramo živeti in delati v miru. Že sto-krat je bilo poudarjeno, kaj bi lahko storili in zgradili z milijoni, ki jih je požrla druga svetovna vojna in ki jih žre oboroževanje.

Vendar pa so morali udeleženci beograjske konference ponovno ugotoviti, da »grozi svetu tako kot nikdar prej nevarni in kritični položaj z neposredno in zlovesčo možnostjo spopada, ki bi se pozneje skoraj gotovo lahko razvil v svetovno vojno. V dobi

Hašem Džavad, iraški zunanji minister

Ben Jusef Benheda, predsednik alžirske vlade

Bir Bikram Mahendra, nepalski kralj

atomskega orožja in kopičenja sredstev za množično uničevanje bi takšen spopad in vojna neizogibno pripeljala do opustošenja, kakršnega doslej še ni bilo, če ne tudi do uničenja sveta. Konferenca sodi, da se je treba tej katastrofi izogniti in da je zato neogibno in nujno potrebno, da zainteresirane strani, zlasti pa Združene države in Sovjetska zveza, takoj opustijo svoje vojaške priprave in korake, ki jih delajo v zadnjem času, in da ne ukrenejo ničesar, kar bi lahko otežkočilo položaj«.

Konferenca je zato pozvala predsednika Združenih držav in premiera Sovjetske zveze, naj čimprej navežeta neposreden stik. Pooblastila je tudi premiera Nehruja in predsednika Gane Nkrumaha, da izročita premieru Hruščevu pismo, ki so mu ga poslali šefi delegacij na beograjski konferenci. Sovjetski premier je sprejel oba državnika šestega septembra. Nekaj dni pozneje pa sta predsednik Indonezije Sukarno in predsednik Malija Keita izročila pismo iste vsebine ameriškemu prezidentu Kennedyju. Akcija beograjske konference se torej nadaljuje.

Vsi, ki so prisostvovali ali od blizu sledili razpravam na beograjski konferenci, so se že od prvega dne zavedali, da prisostvujejo zgodovinskemu dogodku, preokretnici v razvoju človeštva, začetku nove razvojnne smeri v svetu. Še nikoli prej niso neblokvske dežele manifestirale tako jasno kot prav v Beogradu svoja politična načela, govorile tako avtoritativno, še nikoli prej niso tako glasno opozorile na usodne posledice blokvskega tekmovanja.

Sicer so neblokvske države že prej večkrat povzdignile svoj glas. V Združenih narodih so ga sicer slišali, vendar so ga še česče preslišali. Na letošnjem zasedanju te organizacije pa so neblokvske države že nastopile s svojim programom, svojim dokumentom. Ta je sinteza smelih idealov in praktičnega realizma. To so nujne kvalitete vsakega programa, ki naj utre široko stezo poznejši akciji.

Čeprav je na beograjski konferenci sodelovalo kar 25 držav in so bili navzoči kot opazovalci tudi predstavniki treh južno-ameriških držav, čeprav se svet čedalje bolj diferencira, so neblokvske države pokazale v bistvenih vprašanjih, v oceni svetovnega položaja, več enotnosti kot članice katerega-koli bloka.

Soglasno so obsodile vse oblike kolonializma in neokolonializma, zahtevale umik francoskih čet iz Bizerte, obsodile politiko apartheida v Južni Afriki, opozorile na krvave dogodke v Angoli, se zavzele za pravice arabskega naroda iz Palestine, priporočile pa so tudi sprejem LR Kitajske v organizacijo ZN.

»Beograjska konferenca,« piše japonski list Jomiuri Šimbun, »je pokazala svetu solidarnost neangažiranih držav.« New York Post ugotavlja, da »nevtralcii pritiskajo na Kenedyja in Hruščeva«. Italijanski list Il Giorno pa poudarja, da »je konferenca jasno potrdila, da je Zahod izgubil dragocen čas in osnovne pozicije, da bi se približal tretjemu svetu«. Sovjetski listi so ocenjevali delo konference z gledišča sovjetskega bloka. Pravda je med drugim tudi zapisala, da »dokumenti beograjske konference opozarjajo na nujnost, ohraniti mir in dokončno odpraviti kolonializem«. Londonski Times pa je podčrtal, da »so neangažirane (nevezane) države pokazale večje dvome glede Zahoda kakor glede Vzhoda, ker nosi Zahod večje zgodovinsko breme«. In tako bi lahko citirali še cele kupe izjav.

Zdaj so šefi delegacij, ki so zastopali svoje države v Beogradu, že v New Yorku. In zdaj, ko je Sovjetska zveza obnovila jedrske poskuse in se Združene države pripravljajo, da jih obnove v laboratorijih in pod zemljo, je beograjska deklaracija, ki obsoja vsako demonstriranje z nuklearnim in termonuklearnim orožjem, še toliko bolj aktualna. »Prekličite svoj sklep!« poziva japonska vlada v svoji noti Združene države, »protestiramo zaradi enostranskega sklepa o obnovi atomskih poskusov«, pravi japonska nota, naslovljena na sovjetsko vlado.

»Apeliramo na mir,« je odmevalo pet dni iz Beograda. Proč z zastraševanjem in vojaškimi demonstracijami, poravnajmo mirno in sporazumno stare »račune«, odprimo svet in njegova bogastva vsem!

Vojna je v današnjih pogojih nesmisel, pomenila bi samomor človeštva, končala bi se brez zmagovalca, le smrt bi triumfirala. Mir je torej nujen, mir je edina alternativa. Toda mir je stvar vseh, nihče ga ne more zlorabljati, nihče izigravati.

Delajmo za mir na svetu, za mirno rešitev vseh nerešenih vprašanj!

M. O.

Ko so češnje rdeče cvetele

DNE 17. septembra so Brda doživela praznik. Dvajset let je tega, kar je Tone Reja zanesel prvo novico o uporuh med briške griče. Toda v Brdih se zdi, kakor bi v teh letih napredovali za sto, za nekaj sto let. Napredovali so, odkar so si začeli sami krojiti usodo.

Zaradi tega so Brda praznovala z vso upravičenostjo praznik revolucije in upora vsega ljudstva. Praznik svobode in napredka, praznik socialističnega razvoja in prvih uspehov. V spomin na tiste dni pred dvajsetimi leti objavljamo odlomek iz daljšega pregleda zgodovine NOB v Brdih, ki bo pod naslovom »Med briškimi griči je posijalo sonce« izšel pri založbi »Borec«.

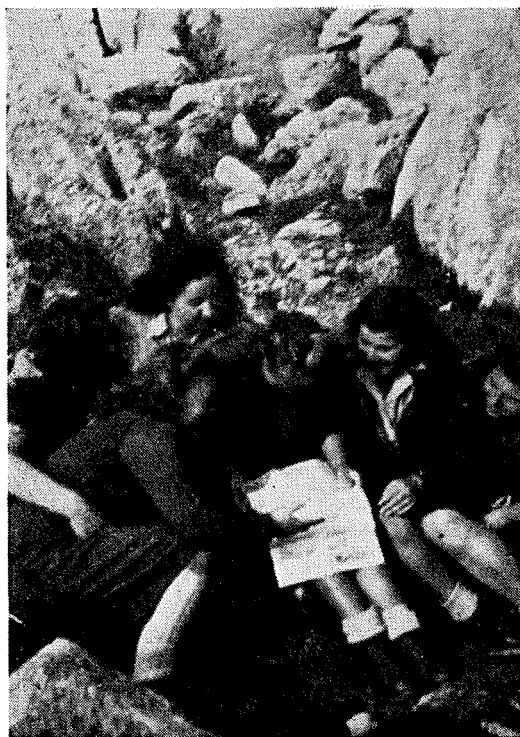
PRI DORNIKOVIH v Kojsem je bila prva partizanska postojanka v Brdih. Kumarjev Adrijan-Borigoj je že na Ježici pokazal vse vrline dobrega skojevca. Vsak dan je bil v akciji. Oče mu je pred odhodom v Brda pravil o svojih prijateljih in znancih — Bevčiču, Reji in Gravnarju in drugih. Seznanjal se je z njimi in jim govoril o očetovem delu.

Slavko in Zmago sta hodila po vaseh in se seznanjala z vrstniki. Reja iz Števerjana, Moderc iz Brestja, Marinič iz Podsabotina, Sirk iz Višnjevika, Drnovšek iz Krasna. Tudi Fojanci so bili pripravljeni.

V Brda so tisto jesen prihajali grenadirji, ki jih je italijanska komanda umaknila iz zasedenih slovenskih krajev. Ta ali oni je imel svojca v italijanskih zasedbenih silah tudi v Liki. In vsi so govorili o uporuh. Mikulin z Dobrovega je tedaj služil pri karabinjerjih v Ljubljani. O božiču je prišel na dopust. Oglasil

Ljudstvo Goriških Brd je bilo zmerom tesno povezano z Narodnoosvobodilno vojsko. O tem priča tudi ta fotografija, posneta leta 1944

Briške mladinke berejo partizanski časopis

se je pri nekaterih družinah na Dobrovem, v Medani je prišel v stik s Fojanci. O vsem jim je pravil.

Razpoloženje ljudi, njihov tihi odpor je bilo treba izkoristiti. Treba jih je bilo organizirati. Tako so Matevž in brata Kovačiča imeli lahko delo na Humu, v Števerjanu, Podsobotinu in v okoliških vaseh. Višnjevnik je skrivnostni Kerševani vezal na Kovača v Tolminu, Fojance na Kobarid pa Strgar iz Sužida.

Proti koncu leta — Brici se danes ne spominjajo več natančno kdaj — je Matevž prišel na sestanek h Gravnarju in izbral stare komuniste v celico. V Figovcih je potem zbral še vse staro in mlado iz okoliških vasi v frontovsko organizacijo. Dogovorili so se, da bodo pobirali denar, ki so mu takrat pravili »podpora«, orožje in začeli širiti letake. Matevž se je zglašil tudi pri Mariniču v Podsobotinu. »Podporo« je zbral Gravnar in Reja jo je pošiljal dalje.

Ljudski spomin često vara. Kdo bi se utegnil spomniti vsega, kar se je zgodilo in kdaj natančno se je zgodilo. Dogodke zdaj lahko le še približno opišemo. Tedanji revolucionarji niso nameravali pisati zgodovine in niso imeli ne delovodnikov ne dnevnikov. Le včasih je vzkipelo veselje in je človek zarisal znamenje, zapisal datum, ki ni nikomur nič pomenil, razen njemu. Prav tak datum je zapisala puntarska pest 10. II. 1942.

Ivo in Cvetko Sirk sta soseda. Ivo je kmalu zaupal Cvetku, da je dobil nekakšno zvezo s

partizani na Tolminskem. Stvar je toliko dozorela, da so se pozimi zbrali v Cvetkovi štali oba soseda in Erzetič Janko. Pogovorili so se o organizaciji OF in sklenili ustanoviti prvi odbor.

»Danes ustanavljamo prvi OF odbor«, je slovesno razglasil Ivo in Cvetko je potegnil fovč iz žepa ter z uporno ihto zarezal na lijak za seno: X. II. MCMXLII. Rimske številke so mu šle bolj izpod rok. Tudi bolj se prilegajo zgodovinskim datumom.

Za Višnjevnikom je prišla na vrsto Biljana. V nedeljo so se ljudje zbirali v domači gostilni. Višnjevčani so sprožili pogovor o boju proti fašizmu. Porazgovorili so se Biljanci in ustanovili trojko. Druga skupina Biljancev se je sestala pri Kožlinovih kar v kuhinji, ko je »sorodnike« v Biljani obiskal Tone Šturm. Ta je obiskal še druge »sorodnike« po okoliških vaseh.

Drnovšek Venceslav iz Brega je vedel za početje Sirkov. Tudi sam ni hotel zaostajati. Doma je hranil tri pištole, ki jih je bil že prej neke iztaknil. Nemara je slutil, da mu bodo še prav prišle, morda celo kmalu. Vsa vas je vedela za organizacijo, razen tistih, ki so bili zašli med fašiste.

Organizacije so tako živele in se širile. Iz Gorice so prinašali razno literaturo in ljudje so si jo izposojali in brali. Še vedno so se pripravljali na boj. Vestno so zbirali prispevke, orožje in pripravljali propagandni material.

Andrej Kumar je prvo partizansko zimo preživel v Ljubljani, kjer se je za silo izmikal krempljem italijanske kvesture. Proti koncu zime ga je grozljiv dogodek, ki ga je bil doživel v ljubljanski črevarni, tako izučil, da je bil potreben okrevanja. Bil je že v letih in je s težavo prenašal tegobe ilegale. Zадnjega marca 1942 so ga poslali v Brda. Hčerka Andreja, ki je bila kurirka pri dokumentni tehniki, mu je priskrbela ponarejene dokumente.

Za izkušnega ilegalca ni bilo tvegano priti iz Ljubljane v Brda. Z vlakom se je peljal do Trsta in dalje do Gorice. Tam si je kupil kolo. »V Brdih mi bo prav prišlo,« si je mislil, ko se je ustavil v Grojni, da bi popil kozarec blica. V gostilni je srečal nekega nekdanjega partijca, ki se je bil prodal fašistom. Tisti kozarec vina Andreju žal ni šel nič več v slast pravzaprav pa se niti ni ustavil zgolj zaradi pijače, kakor bolj zaradi tega, da ne bi prišel v Števerjan k Tonetu Reji še pred nočjo. Hotel se je zavaroovati pred ljudmi, ki bi ga prepoznali že prvi dan in zvedeli za njegove poti do starih in novih sodelavcev.

Tisto prvo noč v Brdih je prespal pri Reji v Števerjanu. S prijateljem pa skorajda nista zatisnila oči. Vso noč je tekel pogovor, posvetovala sva se, snovala. Organizacija mora polno živeti. Vse je pripravljeno, ljudi je treba le razgibati. Andrej je imel veliko izkušenj, a je bil vedno preudaren in previden, da mu niso prišli na sled. V Brdih se je znašel kot riba v vodi.

Od Reje je stopil k Dornikovim v Kojskem. A tam ni bilo nič kaj varno. Pri njem sta se že

oglasila Gravnar in Pepe Štekar, pri katerem naj bi stanoval. Dornik je bil res v stranki, a so ga pridobili, da je pri fašistih poizvedoval kaj počno in kaj nameravajo.

Andrej se je znašel pred močno razširjeno organizacijo. Že prvi posvet z Rejo, Gravnarjem, Markom iz Pevme, Ivanom iz Huma, in s Francem Bevčičem iz Kojškega o organizaciji dela in o razporejenosti ljudi je Andreju vtil novega poguma. Fronta pa ni bila še utrjena, ker ljudje niso šli skozi revolucionarne preizkušnje kakor drugod.

Posveti in razgovori v Brdih niso bili dovolj. Organizacijo je bilo treba povezati v primorskem, slovenskem in jugoslovanskem okviru. Andrej Kumar se še ni prav odpočil, ko ga je 6. aprila pot zanesla na Skalnico (Sv. Goro), da bi se srečal z drugimi revolucionarji, organizatorji osvobodilnega gibanja na Primorskem. Tam so se pogovorili o dotedanjem delu in ugotovili, da je bilo organizirano že lepo število ljudi v KP, v odborih OF, med skojevci in mladinci.

Andreju je dal ta posvet novih pobud. Vrnil se je v Brda in hotel, da bi popravil zamujeno. Še prehiteti je hotel druge kraje. Obredel je domala vse vasi v zahodnih Brdih in se pogovarjal z ljudmi, ustanavljal odbore, organiziral skupine.

Ljudje so ga poznali. Govoril jim je prepričljivo, ker je poznal njihove težnje in težave. Nikjer ni naletel na mlačneže in omahljivce. Toda med ljudmi je bilo še veliko iluzij in nerazumevanja. Celo to se mu je primerilo v Figovcih, da bi jo malone izkupil, ker je govoril slabo o Jugoslaviji. Andrej je imel v mislih staro Jugoslavijo. Brici pa Jugoslavijo nasploh, takšno ali drugačno, samo da je bila Jugoslavija. In kdo bi jim zameril, saj je niso izkusili, tiste stare. In Andrej je moral vse od kraja podirati njihove zlate gradove.

A ljudje so začeli govoriti naglas in naravnost, so začeli hoditi dvignjenih glav mimo vseh italijanskih postojank. Rešitev je, toda katera je prava rešitev? Katera Jugoslavija je prava, če ni tista, ki jo je Andrej Kumar proglašal za mačeho? Četniki, partizani? Jugoslovani? V prekipevajočem navdušenju je bilo težko ubrati pravo pot, pot osvoboditve, ne le narodne, marveč tudi ljudske in še posebno prav te.

Še s svakom v Biljani je imel Ivo Sirk težave. A je bil za svoje Brice tisti čas tudi sam neroden in je fašizem kar preskočil:

— Da veš, četniki so za kralja, partizani za republiko.

In jo je izkupil:

— Naj bo že tak hudič, ko hoče, samo da nas reši iz krempljev teh prokletih fašistov.

Toda v resnici so bili Brici od vsega začetka za republiko. Le da jih je fašizem tedaj tlačil bolj ko vse drugo. Samo še dva, trije so oklevali med republiko in kraljem. Bili so to tisti, ki jim je tuja učenost zameglila pogled, da se niso znašli med brstjem briških gričev. Ostali so osamljeni brez poganjkov, suha veja na prerujenem drevesu.

Republika pa je v novi pomladi poganjala mladike na vse strani. Brici so se že odločili zanj in so bili pripravljeni, zalivati jo s krvjo. In v tisti pomladi je spregovorila mladina. Ta ni poznala ne predsodkov ne računov. Odločila se je s čustvom in s težnjo k vsemu lepemu in velikemu.

Adrijan-Borigoj je prinesel v Brda izkušnje ljubljanskih skojevcev. Zbral je krog vrstnikov. Tudi dijake, ki so se šolali v Gorici. V goriški papirnici so kupili otroško sestavno tiskarno in papir. Adrijanov oče je bil uredil že nekaj tehnik in Tone Reja je izdelal ure za črke. Tiskali so pri Dorniku v Kojškem. Po dolgih nemih letih prve slovenske besede v Brdih. In te besede so bile uporniške. Živel 1. maj. Smrt fašizmu — svobodo narodu. Živela OF. Živela Sovjetska zveza. In zvezde, rdeče zvezde na belih listkih. Prvih pet, šest sto.

Tistega prvomajskega dne, so fašisti ves dan snemali zastave po Primorski in pobirali listke. V Brdih so jih bili mladinci raztrosili tja do Koprive, do Krmina in Gorice. Karabinjerje je rdeča zvezda presenetila na samem pragu njihovih kasarn.

Nekaj sto delavcev, ki so šli tisto prvomajsko jutro iz Podgore in Pevme v tovarno, je bralo besede o upor in svobodi. Pred njimi so jih bile raztrosile Brike, ki so se bile podvzale na goriški trg s prvimi češnjami. Postarna ženica je tisto jutro na poti v Števerjan stlačila nekaj listkov v nedra in vsa prevzeta izdajala med solzami: »Blizu je svoboda. Da bi se le rešili tega prekletega fašizma!«

Nepojmljiv »zločin« pa se je tiste dni primeril v vedrijanski šoli. Tabla je bila popisana s parolami. Dučejeva ter kraljeva slika sta bili razbiti in poteptani...

MARIČKA ŽNIDARŠIČ:

Padlim Starotržanom

Enajstim fantom so krogle srca prebile,
tujčeve krogle,
in njih roke onemogle
so se v trde pesti še poslednjikrat zvile.

Enajst fantov so vrgli na gnojne vozove
kot crknjene pse,
a tam izza Racne goré
je z grozo zrlo sonce v krvave sledove.

Enajstim fantom so krogle srca prebile,
tujčeve krogle,
in njih roke onemogle
so v prst se domačo poslednjič zarile.

SVITANJE

(Odlomek iz teksta za knjigo »Vražji vrtec«)

SOVRAŽNIKI so se vsak dan bahali z zmagami in napovedovali skorajšen zlom Sovjetske zveze. To je nekatere ljudi vznemirilo. Ko so se nekoč možakarji v Babnem polju pomenkovali o naglem nemškem prodiranju v Rusijo, o čemer so ljubljanski časniki poročali z mastnimi naslovi, je priskočil aktivistom na pomoč stari Stipe, ki je bil med prvo svetovno vojno v ruskem ujetništvu. Takole je dejal:

»Kaj, Rusija da bo propadla? Tega si, ljudje, nikar ne mislite. To je velikiška država, ki obsega šestino zemeljske oble. Nemčija nima toliko vojaštva, da bi okupirala in držala pod okupacijo to prostrano deželo. Boste že videli, kako bodo Nemci tepeni.«

Neko noč sta Jože Janež in Tone Cindrič raztrosila pred nosom italijanske posadke letake, ki so bili namenjeni vojakom. Osvobodilna fronta Slovenije jih je pozivala, naj odpovedo pokorščino krvavemu fašizmu in derzterirajo iz vojske.

France Mlakar-Gerik pa je pri belem dnevu raztrosil take letake po Prezidu in še naprej po cesti, tja do Kozjega vrha. Vozil je hlode, pa je skril letake v seno, ki ga je vzel s sabo za konje. Pred njim in za njim se je pomikalo po cesti še več drugih vozil. Segel je po letakih, jih stisnil med noge in jih počasi spuščal na tla. Kmalu nato so jih že pobirali vojaki, ki so šli razstreljevat bunkerje »Rupnikove linije«.

France je imel v senu tudi nekaj večjih letakov s prav tako vsebino. Tudi te je razpečal. Enega je celo pritrdil na telegrafski drog nekje pri Kozjem vrhu, drugega pa je odnesel na bunker in ga obložil s kamenjem. K bunkerju bodo gotovo prišli vojaki — si je mislil — pa ga bodo našli.

Italijani so brali letake — France je sam videl, kako so jih pobirali. Vendar pa se po trosenju ni zgodilo nič posebnega niti v Prezidu niti v Babnem polju.

Sovražnik je bil videti brezbrizen — toda opazoval in prisluškoval je ko lisica. To se je kmalu pokazalo v Babnem polju.

*

V nedeljo, 15. avgusta 1941, je bilo v gostilni Olge Levstek — kot po navadi — nekaj moških, ki so sedeli pri kozarcih vina in razpravljali o tem in onem. Pri peči pa je brezbrizno sedel italijanski vojak, ko da bi se dolgočasil v tej daljni deželi, kjer ne pozna ljudi in ne razume njihove govorice. Pri mizi, kjer so sedeli možakarji, je nanesla beseda na vojsko in na vzhodno fronto. Zdaj grede Nemci naprej, pa bodo šli še radi nazaj, so menili. Salamensko bodo še tepeni, Nemci in Italijani. Najbolj glasan je bil Franc Miklavčič. Norče-

val se je iz italijanske vojske, ne da bi se zmenil za vojaka, ki je sedel pri peči.

Ta vojak pa je nenadoma šinil pokonci kakor jezen gad in stopil pred Franca Miklavčiča.

»Aretirani ste!«

Možakarji so se nemo spogledali — takoj so uganili, pri čem so. Vojak, ki je tako tiho sedel pri peči, je razumel slovenski in je bil italijanski vohun...

Še preden so se dobro zavedeli, je vojak že gnal aretiranca proti karabinjerski postaji. Fantom, med katerimi je bil tudi Jože Janež, je bilo, ko da se je nekaj podrlo nanje. V srcih jim je kluvalo: zakaj smo pustili, da je en sam vojak, tak pritlikav zelenec, aretiraral tovariša in ga odgnal karabinjerjem v kremp-lje? Zakaj nismo obračunali z njim, saj je bil sam v gostilni?... Tudi gostilničarka Olga je bila tega mnenja.

In kaj naj storijo zdaj? Naj zapustijo gostilno in se razbežijo po vasi? Ne, to ne bi bilo pametno, ker bi postali Italijanom še bolj sumljivi. Obsedeli so pri mizah, ugibali in čakali.

Že čez kakšne pol ure so se hrupno odprla vrata — v gostilno so stopili do zob oboroženi karabinjerji.

»Andiamo!«

Vsa družba se je morala odpraviti na karabinjersko postajo. Drugega za drugim so preiskali, vse žepe obrnili in vso obleko pretipali. Našli niso ničesar. Nekaj ur so jih zadržali na postaji, potem so jih izpustili.

Pri Francu Miklavčiču pa so bili našli izvod »Slovenskega poročevalca«. To je bil zadosten dokaz krivde. Aretiranca so odpeljali kot zločinca. Vso vojno je moral prebiti v zaporu in internaciji...

*

Potem je nekega dne spet završalo na karabinjerski postaji v gradiču nad vasjo. Prišel je črnolas Italijan v civilni obleki in ves zasoplen ponavljal: »Sciopero... sciopero! Stavka v kamnolomu v Jermendolu...«

Stavka! Pa tukaj, v okupirani deželi... Kaj vse si upa to ljudstvo!

V kamnolomu v Jermendolu je res počivalo delo. Organiziralo ga je bilo neko italijansko podjetje, katerega zastopnik, črnolas Italijan, je stanoval v Pudobu. Delavci so bili domačini — za kruh jim je trda predla, pa so se morali nekeje zaposliti. Med njimi je bil tudi Jože Janež. Ker so bili zelo slabo plačani, so zahtevali od delodajalca, da jim zviša zaslužek.

»Drugače bomo zapustili delo,« je dejal Jože Janež, ki se je bil tiste dni naučil nekaj italijanskih besed.

Italijan jih je sršato gledal, žlobudral in mahal z rokami. Da bi jim zvišali mezde? Ni mogoče!

»No, pa pojdimo,« je po Italijanovem odhodu rekel Jože Janež delavcem. Potem je bil Italijan sila neprijetno presenečen, ko jih ni več našel v kamnolomu. Odhitel je h karabinjerjem...

Kmalu so se vsi stavkajoči znašli na karabinjerski postaji. Delodajalec je pokazal na Jožeta Janeža:

»Ta je tisti, ki je organiziral sciopero!«

Zaprli so ga v posebno sobo, druge pa so izpustili, potem ko so jim obljubili, da se vrnejo na delo.

Poklicali so orožnika Jakoba Sveta, da bi tolmačil, in začelo se je zasliševanje. Tolmač pa skorajda ni bil potreben, ker je Jože že toliko lomil italijanski, da jim je zlahka odgovarjal na vprašanja, zakaj so začeli stavkati. Medtem ko so mu uhajale misli k tovarišem in k Osvobodilni fronti, ki jo je organiziral v Babnem polju. Kaj če Italijani vedo kaj več o njegovem delu? Kaj če ga začno mučiti? Bo vzdržal? In njegovi tovariši — ali bodo ostali trdni? Spomnil se je na Toneta Cindriča, ki mu je največ zaupal. Tone ne bo pustil, da bi ostal njegov najboljši prijatelj v zaporu; vse bo poskusil, da bi ga rešil...

Minute so tekale počasi, misli so glodali temni prividi. Kdaj pa kdaj se je ozrl skozi okno, da bi ujel žarek sonca, ki se je nagibalo k zatonu. Pod noč ga je vzdramil glas matere, ki mu je prinesla večerjo in prosila orožnika Sveta, naj se zavzame zanj, da bi ga izpustili...

Menda je bilo karabinjerjem všeč, ko je govoril z njimi italijanski, zato so mu samo zabijali, naj mu nikdar več ne pride na misel »sciopero« in ga izpustili. Njegovo ime pa so debelo podčrtali in naredili ob njem vprašaja.

Vrnil se je na delo, toda ne za dolgo...

Jože Janež,
organizator OF
v Babnem
polju

Septembra 1941 je bila na Babni polici ustanovljena partijska celica. V njej so bili sprva samo trije tovariši — Lojze Mlakar-Ljub, France Mlakar-Gerik in Janez Mihelčič (Antonov) — ki jih je sprejel v vrste komunistov France Popit-Jokl.

Število komunistov se je povečalo tudi drugod v Loški dolini, zato so osnovali dva rajonska komiteja. Prav tako je rasla partijska organizacija v Cerkniški dolini. Vzporedno z rastjo Partije se je širil SKOJ. Posebno agilna je bila skojevska skupina na Rakeku.

Hkrati z rastjo in učvrščanjem partijske organizacije pa je rasla tudi organizacija Osvobodilne fronte. V Markovcu, na Knežji njivi in v Vrhniki so se začeli ustavljati prvi partizani, ki so našli gostoljubno zavetišče v skritih kotih pri najzaupnejših frontovcih.

Skojevci iz Rakeka so že poleti opravili nekaj sabotažnih akcij, trosili po cestah letake, zbirali orožje. Drugače pa je bilo življenje italijanskih posadk v teh krajih še zmerom dokaj idilično. Vojakji so nadlegovali dekleta in pisali domov pisma, kako so srečni, da niso na fronti, in da se bodo kmalu vrnili živi in zdravi domov, kajti Nemci prodirajo proti Moskvi in vojne bo kmalu konec.

Medtem pa so po nevidnih poteh odhajala iz postojank poročila, koliko vojske je tam in kako je oborožena. Podatki so potovali skozi zanesljive roke v gozdove, k partizanom.

Tam nekje pod Osredkom se je sklanjal nad njimi štab Krimskega bataljona. Ko so tovariši motrili zemljevid, so se jim oči čedalje pogostejše ustavljale na Ložu in Bezuljaku. Lož: sovražna posadka šteje kakšnih 80 mož, ki se vsak popoldan ob petih zberejo pred pošto v zbor. Bezuljak: tam je manjša posadka in veliko skladišče streliva.

Sledil je sklep: Lož naj napade I. polbataljon, Bezuljak pa II. polbataljon Krimskega odreda.

Komandant I. polbataljona je postal Ljubo Šercer. Le-ta se je bil tiste dni ustavil v Prezidu, kjer je naročil aktivistom, naj prinesejo skrito orožje v Racio goro, in jim povedal, da bo kmalu zaropotalo.

Polbataljon se je zbral v taborišču, ki je bilo oddaljeno kakšno uro od Loža. Dne 18. oktobra so borci živahno čistili puške in preštevali naboje. Medtem se je komisar Ante Novak obrnil nanje z nenavadnim vprašanjem: kdo ima kaj rdečega blaga. Nekdo je privlekel iz nahrbtnika rdečo sokolsko srajco. Ante je bil zadecravljen — iz srajce je začel izrezovati peterokrake zvezde.

»Prišijte si jih na kape,« je dejal borcem.

*

Devetnajstega oktobra 1941 je bila lepa jesenska nedelja. Možakarji so sedeli pred hišami in se pogovarjali o letini. Tu in tam je kdo zavil v gostilno, stare ženice so šle k večernicam, mladina pa jo je mahnila v zakotne vasi, kamor je redkokdaj zašla italijanska pa-

Poleti 1942 so se italijanski fašisti, povezani z domačimi izdajalci, strahovito maščevali nad notranjskimi vasi, zlasti pa nad Loško dolino in Babnim poljem. Na sliki vidimo požgani Lož, kot ga je upodobil akademski slikar Lojze Perko

trulja. Pri Sv. Ani pod Križno goro je pela harmonika in pari so plesali okrog lipe pred Kontélovo gostilno. Ponekod pa so kuhali žganje in si s pesmijo preganjali dolgčas.

Bili so taki časi, da se je mladina lahko sprostila le v zakotjih, kjer je donel njen vrisk kot otožen spomin na svobodne dni. V nizkih hišah med gozdovi si lahko razpletal svoje misli, ne da bi se bal karabinerjev in fašistov, lahko si debelo zaklel in dal duška tegobnemu razpoloženju pod tujčevim jarmom.

Med ljudi, ki so tako preživljali nedeljski popoldan, je nenadoma nekaj planilo kot sunek viharja ob poletni nevihti.

»Si slišal?«

»Mašince je zapela.«

»Kje?«

»Menda v Ložu.«

»Kdo pa je streljal?«

»Naši so napadli Italijane.«

»Torej ni še konec vojne.«

»Pri nas se je šele začela.«

Tu in tam je kdo zavriskal, a kmalu je bilo vse tiho; gostilne so se izpraznile, vrata so se zaprla, vasi so se pogreznile v molk. Ko se je zmračilo, so že brneli kamioni na cestah: z Rakeka in iz drugih postojank so hiteli na pomoč posadki v Ložu.

Partizani pa so se medtem že umikali skozi gozd in peljali s sabo sedem ujetnikov, med katerimi je bil tudi komandant postojanke. Po

Ložu so se podile zbegane mule, izza razbitih šip je odmevalo vreščanje in stokanje, nad mestom so regljali mitraljezi. Zaman so se vsipali rafali v temo, zakaj bitka je bila končana, »ribelli« so bili že daleč.

Posadka je bila zrešetana, v očeh pod zelenimi čeladami je odsevala groza. Na kamione, ki so pridrvili iz drugih postojank, so naložili kakšnih 25 mrličev in mnogo ranjenec. Poraz pa bi bil še hujši, da ni prišlo v postojanki do spremembe, o kateri partizani niso bili obveščeni. Prejšnjo noč je bila namreč prišla v mesto nova posadka, ki naj bi bila zamenjala staro. Obe posadki skupaj sta šteli 160 mož, ki so se zbrali pred pošto že ob štirih, medtem ko je bil druge dni zbor šele ob petih. Razen tega je bil skupino partizanov predčasno opazil komandant mesta, ki je bil z družino na sprehodu.

Vasi na Notranjskem so bile zavite v temo, ki so jo parale luči sovražnih kamionov na cesti. Ljudje so sloneli pri oknih, gledali in napeto poslušali. Tu in tam so odjeknili v noč koraki patrolje, ki je bila na lovu za sumljivimi ponočnjaki. Sumljiv pa jim je bil vsak, ki se je tisti večer znašel na prostem.

Nekje blizu Lipsenja so vojaki obkolili starega godca, ki se je s harmoniko na rami vračal proti domu. Bil je malo okajen in je po stari navadi brundal pesem o zeleni gmajnici. Ko so ga prijeli, jim je zabrusil nekaj gorkih,

toda puškina kopita in bajoneti so ga streznili. Gnali so ga po cesti mimo njegove domačije, kjer ga je v kuhinji čakala družina. Na komandi so ga pretipali, ga spraševali, če kaj ve o razbojnikih, mu grozili.

»Na Goričicah sem bil, žganje so kuhali,« je ponavljal.

»Kje so ribelli, kje so razbojniki?«

»Pri nas jih ni, še nobenega nisem videl.«

Potem so mu zagrozili, naj se ne klati ponoči okrog, in ga zapodili domov.

Ko je potrkal na domača vrata, mu je še zmerom zvenelo v ušesih tisto o razbojnikih. »Kdor se bori s sovražniki in brani domovino, ni razbojnik,« je robantil, ko se je znašel v kuhinji. »Kdo jih je pa klical, hudiče, da so prišli sem. Čakajte, vam bodo že še pokazali ti četniki!«

Tudi drugod so govorili o četnikih, ker še niso poznali besede partizan. Četniki takrat še niso bili razvpiti kot izdajalci, ljudje so jih poznali le iz zgodb o prvi svetovni vojni v Srbiji. Ponekod, zlasti na hrvaški meji, pa je to ime le napravilo nekaj zmede.

»Četniki so kraljeva vojska, borijo se za staro Jugoslavijo,« so menili nekateri v Babnem polju. »Stare Jugoslavije pa ne maramo več, ker nas je preveč izkoriščala. Če gre za kralja in stari režim, potem je bolje, da se ne vežemo s to organizacijo.«

Jože Janež in drugi aktivisti so jih komaj prepričali, da so napadli Lož naši, vojska Osvobodilne fronte pod vodstvom KP.

Nekdo je povedal, da je videl pri Ložu tri naše, ki so jih podrle sovražne kroglice. »Na kapi enega izmed njih sem videl rdečo zvezdo.«

Glas o rdečih zvezdah se je kmalu raznesel po vaseh. Zdaj je bilo ljudem jasno, da se začelo novo poglavje v zgodovini slovenskega naroda. Zavest, da gre za organiziran boj, se je še bolj utrdila, ko se je razširila novica, da so tudi v Bezuljaku doživeli Italijani nekaj podobnega kot v Ložu.

Po vaseh so krožile do zob oborožene patrulje, karabinjerji so preiskovali hiše, sumljive osebe so romale v zapor. Marsikdo je bil aretiran samo zato, ker so našli pri njem med staro šaro kak predmet iz prve svetovne vojne. Malodušneži in magnati so se jezili nad »komunisti«, ki so prišli »kdo ve od kod« in skalili mir v deželi. Večina ljudi pa je čutila, da se nekeje v gozdovih zbira njihova vojska in da vstaja iz neder zemlje nekaj novega, odmev njihovih davnih sanj, ki jih je moč uresničiti le s stisnjeno pestjo in velikimi žrtvami. Od vasi do vasi je šel šepet kot piš pomladnega vetra:

V gozdovih so naši. Na kapah imajo rdeče zvezde...

I. štajerski bataljon in napad na Šoštanj

SPODNJA Štajerska je imela kot Hitlerjevo okupacijsko ozemlje — poleg okupirane Gorenjske — svoje posebne značilnosti. Že večkrat, posebno v zadnjem času, je bilo poudarjeno izredno težko stanje, ki je vladalo v času okupacije v teh krajih. Tod se narodno-osvobodilno gibanje zaradi teh objektivnih težav ni moglo razvijati tako kakor v tako imenovani »Ljubljanski pokrajini«. Če smo pravični, pa lahko trdimo, da je prav prvo okupacijsko leto kljub izseljevanju, nezasišanem nasilju in prebegom v »Ljubljansko pokrajino« bila tudi okupirana Spodnja Štajerska izredno aktivna v borbi proti okupatorju. V tem času zasledimo na Spodnjem Štajerskem Celjsko, Savinjsko, Pohorsko, Revirsko in Brežiško četo.

Savinjska, Revirska in Pohorska četa so se združile prve dni oktobra v I. štajerski bataljon, ki je v dobrem mesecu izvršil tri velika dejanja: na-

pad na Šoštanj, borba pri Katarini na Dobrovljah in Brežiški ali Kozjanski pohod.

V Zborniku 1945 str. 699 se omenja 4. september 1941 kot datum ustanovitve I. štajerskega bataljona. Verjetno je, da je ta dan datum ustnega ali pismenega povelja za koncentracijo čet, ki so sestavljale I. štajerski bataljon. Ni pa izključena tudi pomota v datumu. Dejansko je prišlo do koncentracije vseh treh čet med 3.—5. oktobrom 1941 na Grmadi, hribu nad vasico Plešivcem v Šaleški dolini. Spomeničarji Savinjske čete trdijo, da je prišlo do koncentracije vseh treh čet dne 4. oktobra 1941. Datum 4. oktobra kot dan združitve čet v I. štajerski bataljon omenja tudi »Pregled pomembnejših dogodkov v l. 1941« str. 284 v »Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja l. 1960«.

Komandant bataljona je bil France Rozman-Stane, politkomisar pa Božo Mravljak.

Namestnik komandanta je bil Jože Letonja-Kmet--Golob, komandir Savinjske čete. Za imenovanje prvih dveh imamo dokaz v razpravi M. Luštko »O delu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v l. 1941 str. 77. Ljubljana v ilegali.« Da je bil Jože Letonja komandantov namestnik, pa je dokaz to, ker je vodil v Stanetovi odsotnosti bataljon pri napadu na Šoštanj in v borbi pri Katarini na Čreti.

Premalo je zanesljivih virov, da bi lahko popolnoma točno opredelili prvi Stanetov stik z bataljonom. Spomeničar Rado Zakonjšek-Cankar pravi: »Komandant Stane je prišel k nam na dom (Šmiklavž v Savinjski dolini) pred 2. oktobrom 1941.« Spomeničar Viktor Šošter-Dobroveljski Miha, ki se je ves čas kretal s Savinjsko četo in nato s I. štajerskim bataljonom do Brežiškega pohoda, pravi: »Prvič sem videl komandanta Staneta v Janškovih jamah na Dobrov-

ljah, kjer je govoril zbranim borcem. Z njim so bili Lojze Hochkraut, Fric Keršič in Curk.« Datuma se točno ne spominja. Bilo pa je to konec septembra ali prve dni oktobra. Nedvomno je moral biti to prvi Stanetov stik z borci I. štajerskega bataljona. O politkomisarju I. štajerskega bataljona, španskem borcu Božu Mravljaku, borci ne govorijo in jim v teh prvih dneh najbrž ni bilo znano, da je bil politkomisar. Za to imenovanje je najbrž vedel samo komandni kader.

Rešiti je treba vprašanje, zakaj komandant in politkomisar nista bila stalno pri bataljonu. To si lahko pojasnimo

le tako, če si predočimo težko organizacijsko stanje v tem času na Spodnjem Štajerskem. Oba vodilna predstavnika narodnoosvobodilnega gibanja, poleg komitejev KP na Spodnjem Štajerskem, sta bila gotovo zadolžena tudi za organizacijo na terenu, ki je bila v tem času življenjske važnosti za partizanske enote. V tem času zasledimo Staneta s štabno patrolo od Dobrovelj do Pohorja, Boža Mravljaka pa na terenih Savinjske in Šaleške doline. Božo Mravljak, trgovski pomočnik v očetovi trgovini v Šoštanj, je bil dober znanec in tudi dober poznavalec ljudi teh terenov, posebno hribovcev, kar je bilo za na-

rodnoosvobodilno gibanje izredno važno. Topografski podatki Šaleške doline, oziroma ljudje sami po pogorjih Graške gore, Šentflorjanskega grabna in Mozirskih planin to potrjujejo. Upravičeno lahko trdimo, da ni imel tačas nihče tako dobrih stikov s terenom kakor Mravljak.

Le tako lahko opravičimo daljšo odsotnost komandanta in komisarja izven enote, ki jo je v tem času vodil Jože Letonja, komandir Savinjske čete, domačin iz Paških vrhov in dober poznavalec Savinjske in Šaleške doline.

Na dogovorjeno mesto na Grmadi so prvi prišli Pohorci, ki jih je vodil Miha Pintar-Toledo. Savinjska in Revirska četa sta odšli iz Dobrovelj skupno. Savinjo sta četi prebredli nad sotesko pri Letušu, nato sta prekoračili odcep ceste, ki vodi v Šoštanj, zavili proti naselju Lepa njiva pod Šmihelom in mimo Antona v Šaleško dolino. Na dogovorjeni javki med Antonom in Penkom jih je pričakoval spomeničar Tone Ulrih in jih odpeljal na Grmado.

Taborišče I. štajerskega bataljona je bilo na vrhu Grmade, kat. občina Plešivec na parcelnih številkah 552/3 in 552/5. Malo pod vrhom je velika jasa. Prav na vrhu pa je druga manjša jasa, obdana z gostimi smrekami. Jasa ima obliko kroga s premerom kakih 12 metrov in je ravna. Na tem prostoru je Pohorska četa pričakala savinjske in revirske borce. Na zgornjem robu večje jase je še zdaj vidna izkopana jama, kjer so imeli partizani vkopan mitraljez.

Koliko je bilo borcev I. štajerskega bataljona ob združitvi na Grmadi? Preživeli borci trdijo, da je štel bataljon 50 do 55 mož. Nemci trdijo v poročilih o napadu na Šoštanj, da jih je bilo 60. To število bo skoraj gotovo držalo, ker so se borcem priključili kot vodiči še nekateri partijci iz Šoštanja in okolice.

Kakor trdijo očitvidci, bataljon na Grmadi ni kuhal. Nekaj hrane so dobili od Čebularjevih iz Mislinja. Dr. Polh Izak pravi: »Za to akcijo nam

Prostor, kjer je bilo taborišče I. štajerskega bataljona po Stanetovem prihodu v bataljon

Pesnikova domačija, Dobrovlje 20, kjer se je Franc Rozman-Stane prvikrat sestal s komandnim kadrom I. štajerskega bataljona

je poslal Čebularjev kruh, mast in klobase...«

V vasi Plešivcu pod Grmado je bila pri kmetu Arliču (Mehu) že od avgusta partizanska javka, kamor so zahajali šaleški partizani in aktivisti. Alojz Arlič pravi: »Naš oče in mati sta bila o partizanih na Grmadi obveščena. Mati je skuhala hrano v svinjskem kotlu in spekla kruh. Oče pa je nosil, kar se dobro spominjam, kuhan krompir kar v vreči na Grmado.«

I. štajerski bataljon je bil na Grmadi dva dni. Pohorska četa pa je bila na mestu že najmanj dan poprej. Dan pred napadom se je bataljon premaknil v gozd Ležen v dolini, od koder je odšel 7. oktobra zvečer v napad na Šoštanj.

V tem času je bila pri Martinu Polhu, Cirkovce 4, ena glavnih javk, pod njegovim pasovnikom v mladem smrekovem gozdu pa dobro skrit bunker, kjer je njegov brat dr. Polh-Izak zdravil partizane. Prvi se je v tem bunkerju zdravil šaleški partizan Mlakar. Za časa združitve I. štajerskega bataljona na Grmadi pa se je zdravil tukaj v roko ranjeni Čizmek-Bor, eden prvih štajerskih partizanov. Ko je I. štajerski bataljon odšel z Grmade, so borci odpeljali s seboj tudi ranjenega Bora.

Načrt za napad na Šoštanj so po pripovedovanju Viktorja Šošterja-Dobroveljskega Mihe in ostalih izdelali na Grmadi. Pri načrtu je sodeloval štab in spomeničar Tone Ulrih, ki je bil pri napadu na Šoštanj glavni vodič.

Viktor Šošter trdi, da je sodeloval pri načrtu napada neki neznan partizan, ki bi lahko bil Štefan Žnidarič, mogoče pa tudi Miloš Zidanšek. Dr. Polh-Izak pa trdi, da je on

pripeljal Dušana Kvedra na Grmado. Po sprejetem načrtu, trdi Viktor Šošter, se je neznanec dan pred napadom odpeljal. Te trditve je težko preveriti, ker je v borbi proti okupatorju padel ves komandni kader I. štajerskega bataljona.

Bataljon je vodil pri napadu na Šoštanj Jože Letonja. Štab je bil pri kozolcu v bližini neke žage. Tu je najbrž mišljena Haukejeva žaga.

Bataljon je bil razdeljen na tri zasede in štiri skupine, ki so vdrle v mesto. Vlado Letonja je vodil zasedo pri mostu v Penku pred železniškim predorom. Ta zaseda je minirala tudi most. Miniranje mosta je bil tudi znak vsem skupinam za napad. Zaseda na cesti v Družmirju je čuvala prehod iz Mislinjske doline. V tej zasedi so bili partizani Pohorske čete. Tretja zaseda je bila pred Wošnjakovo stanovanjsko kolonijo.

Skupino, ki je blokirala žandarmerijo, je vodil Lojze Hochkraut ali Vresk. V skupini so bili partizani Revirske čete. Skupini, ki sta imeli nalogo obračunati s hitlerjanci v samem mestu, sta vodila Ivan Farčnik in Viktor Šošter. V skupini, ki je vršila rekvizicije, so bili partizani Pohorske čete.

Pričetek napada je bil prvotno določen za dvaindvajse-

Spomenik talcem v Šoštanju

to uro zvečer. Ker pa je bila ta večer neka proslava v domu Heimatbunda, se je pričel napada zavlekel za eno uro.

Partizanski napad na Šoštanj je lepo opisala tov. Trobejeva, učiteljica ročnih del iz Šoštanja, ki je ves čas okupacije pisala dnevnik. Dan po napadu je zapisala vanj: »Osmege oktobra je bila krasna mesečna noč. Ob desetih ponoči so korakale po mestu čete vermanov in glasno prepevale udarne nemške pesmi. V domu Heimatbunda je imela organizacija nemških deklet neko slavnost. Okrog enajste ure so se vsi razšli.

Okrog polnoči me prebudijo iz prvega sna strelji, ki so padali od vseh strani. Planem pokonci. Kaj je? 'Partizane lovijo,' pravim in z razširjenimi očmi strmim v noč. Strelji padajo čim dalje gosteje, strojnica zaregljala. Zunaj je borba! Kaj je to?

Kar začujem tekanje po cesti, slovensko govorjenje in kliče: 'Živela svoboda!' Zasliši se petje: 'Vse za svobodo...'

'Naši fantje so!' Zakličem, skrivoma pogledam skozi okno proti sokolskemu dvorišču. Tam vidim prihuljene postave. Nato zaslišim kratek, rezek glas: 'Odpri, hišnik, če ne, vržem bombo!' Otroci v strahu kričijo, zato partizani opuste napad. Škoda, da niso vdrli v prvo nadstropje, kjer kraljuje ta mogočnika nemškutarije ortsgruppenfirer Wrentschur in njegov adjutant Rindelhofer. Mnogo zanimivega materiala bi bilo tamkaj. Ime marsikaterega denuncianta bi prišlo na dan.

S prešernimi koraki in petjem so odkorakali partizani proti Haukejevi žagi in kmalu so vzplamteli goreči zublji proti nebu. Nihče se ni drznil gasiti.

V mestu samem so partizani ustrahovali vse ulice. Straže so se poskrile. Dva, ki se nista skrila, sta bila obstreljena. Na žandarmerijski postaji so zastražili orožnike in jih s strojnico krotili, da niso mogli iz poslopja. Telefonske zveze so pretrgali, most v Penku pa razstrelili. V Družmirju so ce-

Spomenik partizanom, ki so padli ob prvem napadu na Šoštanj

sto zastražili s strojnico, da ne bi prišla pomoč od zunaj. Izborna organiziran načrt!

Vsi 'korajžni' hajmatbundovci in ostali nemčurji so se poskrili. Fantje so po hišah iskali živež in obleko. Obiskali so direktorja Klimenta, Galofa, Kunsta, komisarja Gruberja v Seničevi trgovini. Žal ga niso našli doma. Obiskali so tudi peka Kajbo in mu pobrali žemlje in pecivo.

Šele proti jutru so si upali nemčurji na svetlo. Bili so hudo osramočeni, od 'višjih' so dobili dolge nosove. Mi Slo-

venci smo se jim muzali in jedva skrivali našo škodoželjnost, deloma pa se tudi bali represalij. Žal le prekmalu smo čutili težko okupatorsko pest...«

Med prvo in drugo uro zjutraj se je bataljon umaknil iz Šoštanja. Predanil je na Lepi njivi. V naslednji noči pa se je premaknil preko Savinje na Dobrovlje.

Zaradi partizanskega napada na Šoštanj so Nemci dne 10. oktobra 1941 ustrelili na Lihtenegerjevem sadovnjaku 10 talcev.

Marija Šip, Gregorčičeva ulica 3, Šoštanj, ki je streljanje opazovala skrivaj skozi zastrito okno, pripoveduje:

»Zjutraj, dne 10. oktobra 1941 okoli devete ure, sta se pripeljala v sadovnjak dva kamiona. V enem so bili talci s stražo, v drugem kamionu pa krste in ostalo spremstvo. Vse dohode do prostora, kjer so streljali talce, so močno zastražili. Streljanje talcev je bilo okoli desete ure dopoldne.

Talce so postavili pred živo mejo in jim zavezali oči. Kljub opazovanju skozi okno nisem opazila, če so jim prečiteli smrtno obsodbo. Eden izmed talcev je pred streljanjem zaklical: 'Mama, moja mama!' Po izvršeni salvi je bil eden talcev še živ. Oficir, ki je streljanje vodil, ga je z revolverjem ustrelil. Takoj po izvršenem streljanju so naložili mrtve talce v krste. Te pa so naložili na kamion in jih odpeljali.«

Po pripovedovanju Viktorja Šošterja-Dobroveljskega Mihe si je I. štajerski bataljon dne 11. oktobra napravil taborišče v vrtači Musovki med Ramšakovo (Dobrovlje štev. 22) in Tesnikovo (Dobrovlje 20) domačij. Tudi sem je pripeljal bataljon Jože Letonja. V Musovki je imela vsaka četa svoje šotore in svojo kuhinjo. Ponoči je imel bataljon eno stražarsko mesto, podnevi pa dve. Taborišče bataljona so stalno obkrožale partizanske patrulje. Hrano in kruh je bataljon dobival pri zanesljivih kmetih. Najzavednejši sta bili Ramšakova in Kokovnikova domačija.

Dva ali tri dni po prihodu bataljona v Musovko je v zgodnjih jutranjih urah prišel v bataljon komandant Stane. Iz Revirjev ga je pripeljal kurir Turk. To je skoraj gotovo prvi stik komandanta Staneta s celotnim bataljonom.

Naslednji dan in vso noč je potekal sestanek med njim in ostalim komandnim kadrom bataljona. Sestanek je bil v Tesnikovi domačiji. Na njem je prišlo tudi do pregrupacije čet. Odslej se čete niso več imenoval Savinjska, Revirska in Pohorska četa, ampak Prva, Druga in Tretja četa. Do tega sestanka so bili vsi Savinjsčani v Savinjski četi, Revirci v Revirski in Pohorci v Pohorski. Sedaj pa so čete borce izmenjale in jih pomešale. Borci sami pa so se še naprej imenovali po četah.

O sestanku komandnega kadra pri Tesniku pravi Uršula Velan: »Bilo je oktobra, datuma se ne spominjam, ko so prišli k meni. Prišli so zvečer. Bila jih je polna hiša. Mizo so dali na sredo sobe, pogovarjali

so se vso noč. Dobro se spominjam, da so ves čas pogovora trli orehe. Zjutraj je bilo po sobi polno luščin.«

Viktor Šošter pravi, da so prinesli s seboj orehe. Šošter je bil kot kurir in stražar navzoč pri Tesnikovih, ni bil pa navzoč pri razgovorih. Trdi, da so borci šele takrat zvedeli, da je Stane komandant. Prej jim ni tega nihče povedal.

Takoj po pregrupaciji čet je komandant Stane odredil, da se bataljon premakne iz Musovke v novo taborišče nad Zakrajškovi pečmi za Katariho. Taborišče v vrtači Musovski ni bilo primerno, ker je bilo v kotlini. V Musovski bi bataljon lahko obkolili, pa tudi obramba bi bila izredno težka.

V taborišču, kamor se je bataljon premaknil med 14. in 16. oktobrom, je ostal vse do borbe pri Katarini dne 26. oktobra 1941. Od tod se je po zmagoviti borbi umaknil deloma na Črni vrh, deloma v Griže, od koder je odšel na Brežiški pohod.

Stane Terčak

Vstaja na Kamniškem

(Nadaljevanje in konec)

DA SO že priprave na vstajo razgibale zelo širok krog ljudi, je bila predvsem zasluga komunistov. Treba je vedeti, da priprave na začetek vstaje niso bile vedno brez težav, da niso potekle brez ovir in da se vstaja nikakor ni začela samo na preprost klic ljudstva, naj se okupatorju upre. Tovariši, ki jim je bila poverjena organizacija vstaje, so morali v kratkem času opraviti izredno delo (prim. M. Marinko, Zgodovinski pomen OF Slovenije, 1961). Nenehno so morali preverjati nove in nove ljudi, ki bi prišli vpoštev za boj, jih seznanjati s cilji osvobodilnega boja, jih prepričevati, da morajo vztrajati v svoji pripravljenosti za boj. Vedeti moramo, da je slonelo vse delo samo na osebnih stikih in da organizatorji vstaje niso imeli pri roki niti preprostega letaka. Iz množice tovarišev, ki

so prišli v poštev za boj, so nato iz najbolj vdanih nastale bojne skupine in samo iz enega dela le-teh so nastali prvi partizanski oddelki. Že priprave na vstajo so torej ustvarile množično ljudsko gibanje, trdno politično zaledje partizanstva in osvobodilnega boja. Da ta trditve drži, naj navedem samo primer iz Mengša. Po pričevanjih udeležencev je vedelo v tem kraju za vstajo najmanj osemdeset ljudi, verjetno še več. To se pravi, da je bil vsak dvajseti prebivalec ali skoraj vsak peti za orožje sposobni moški seznanjen s tem, da se vstaja pripravlja in da se bo začel obojstran boj proti Nemcem. Podobno je bilo nedvomno tudi v drugih krajih, ki so sodelovali v vstaji. V Radomljah ali na Duplici je vedelo za vstajo še več ljudi. Razen redkih izjem so bili tam povezani v

priprave skoraj vsi fantje in mlajši možje. To posredno potrjuje tudi dejstvo, da so Nemci 28. julija, torej na dan po začetku vstaje, v krajih, kjer so se akcije odigrale, zaprli več ko 200 ljudi — prepričljiv dokaz, da so se zavedali, da imajo opravka z množičnim osvobodilnim gibanjem.

Po teh akcijah je odšlo v partizane nekaj manj borcev, kot so pričakovali organizatorji vstaje. Če zdaj, po tolikih letih, to vprašanje objektivno premotrimo, moramo priznati, da bi se položaj, pa čeprav bi šlo v partizane več borcev, najbrže ne bil dosti spremenil. Vstajo, svoj poglavitni cilj, so namreč te prve akcije dosegle. Vstaja je ljudstvo razgibala, dokazala je, da je oboroženi boj nujen, pridobila je ljudstvo zanj ter mu povrnila zaupanje vase.

Razen tega je treba pri presojanju tega vprašanja upoštevati še to, da je vojno-revolucionarni komite vodil priprave na vstajo dosledno z namenom, da ustvari oborožene partizanske oddelke, ki bodo takoj vojaško sposobni, spoprijeti se s sovražnikom, ne pa, da ustvari nekaj številčno večjih skupin neoboroženih ilegalcev.

V zvezi s pripravi na vstajo se je že dolgo časa pojavljalo tudi vprašanje odborov OF v teh krajih. Res je, da odborov OF, kot jih v tem času že poznamo v Ljubljani in kasneje, v letu 1942, tudi na kamniškem področju, zlasti pa od druge polovice 1943 dalje, tedaj še ni bilo. Ob tem pa nastaja povsem umestno vprašanje, kaj je bilo z bojnimi skupinami, ki so nastale v zvezi s pripravi na vstajo. Po svojem značaju so namreč vsekakor bile neka oblika odborov OF, ker so imele vse njihove značilnosti. Glede njih je treba še prav posebej poudariti to, da so zrasle samo na osnovi zavesti, da je osvobodilni boj potreben, in da v njih že ni bilo najmanjšega sledu o kaki strankarski koalaciji.

Kot je pomenil 27. julij za ključek priprav na začetek vstaje, je pomenil 27. avgust, dan, ko se je Kamniški bata-

ljon dokončno ustanovil, zaključek prizadevanj za ugotovitev prvih udarnih partizanskih enot na rašiško-kamniškem področju.

Z novim položajem, ki je nastal s prihodom prvih borcev v partizane, se je pred vodstvo vstaje postavila vrsta problemov, tako glede odnosov s terenom in povezave z njim (problemi preskrbe z živim, opremo in orožjem, obveščevalne službe, nadaljnje agitacije med ljudmi za vstop v partizane itd.), kakor tudi glede notranjih odnosov v partizanskih enotah in med njimi. Obdobje med začetkom vstaje in zborom Kamniškega bataljona na Rašici zaradi tega po pravici lahko imenujemo čas notranje organizacije prvih partizanskih čet in prečiščevanja odnosov v njih.

V ospredje je vsekakor najbolj sililo vprašanje čim hitrejšega in čim lažjega privajanja borcev na novi način življenja, ki se je za večino začel z vstopom v partizane, ter intenzivnega političnega dela, da bi vse enote čimprej preželi enoten borbeni duh. To pa še prav posebno zato, da spriči surovega nemškega nasilja, ki se je zgrnilo nad ljudi, predvsem pa na sodelavce prvih partizanov, deloma pa tudi na njihove družine, borbeni vnema ne bi usahnila.

Dne 28. avgusta so namreč Nemci že začeli množično zapirati ljudi, z 2. avgustom pa streljati talce in ustrahovati ljudi z raznimi grožnjami, ki so jih razglašali običajno na lepakih o streljanju talcev, da bo namreč kaznovan s smrtjo ne samo tisti, ki se jim je upal ali ki bi se jim še upal upirati, marveč tudi vsakdo, ki bi partizanom pomagal z živim, z opremo ali kako drugače. Najhujše kazni so napovedali celo že samo za to, če bi kdo kaj vedel o partizanih, pa o tem Nemci ne bi obvestil. Razen tega so Nemci na Gorenjskem zaradi vstaje močno okrepili svoje policijske sile. Samo v kamniškem okraju so razen približno sto žandarjev in gestapovcev razmestili še cel policijski bataljon.

Izredno uspela poteza vodstva vstaje, da bi čimprej doseglo vsestransko enotnost borcev, je bila takojšnja uvedba vojaškega reda in discipline v vseh enotah. Takoj po prihodu v partizane so si namreč vse tri prve skupine — kamniška, menška in radomeljska — postavile taborišča in v njih uvedle vojaški red. Tako med prvimi partizani nikjer na Kamniškem ne zasledimo skrivanja po hišah, nepotrebnih stikov s sorodniki, sosedi ali prijatelji. Z eno besedo, že od prvih začetkov partizanstva so se borci podredili strogemu vojaškemu redu in disciplini. To ugotovitev je treba posebej poudariti zaradi tega, ker so se tako nekako sami po sebi rešili nešteti problemi, ki bi drugače gotovo povzročili težave (nezdravo parlamentiranje, diskusije o umestnosti raznih ukrepov vodstva itd.).

Nedvomno pa je terjalo delo za tako zblíževanje, prilagajanje in prevzgojo borcev velike napore vodstva in najzavednejšega dela borcev, komunistov. Vendar so bila ta prizadevanja obilno poplačana.

Partija je to delo opravila v sorazmerno zelo kratkem času. Med borci je že v nekaj dneh zrastle neverjetna enotnost in, kar je pri tem morda najbolj presenetljivo: ne glede na to, da je marsikateri borec šele tedaj spoznal komuniste, ki so jih stari jugoslovanski režimi s svojo pro-

pagando samo blatili, so vsi brez izjeme začeli priznavati najstrožjo partijsko disciplino tudi za svojo ter so brez ugovorov priznali komuniste za svoje voditelje. Seveda tega uspeha komunisti niso mogli doseči zgolj z besedami, marveč predvsem z zgledi, s tem, da so vedno in povsod s svojo skromnostjo, hrabrostjo, tovarištvom, zlasti pa z nazorsko strpnostjo do soborcev znali prikazati pravi in resnični lik komunista.

Drugo, kar je značilno za obdobje med začetkom vstaje in zborom Kamniškega bataljona na Rašici, so prvi spopadi borcev s sovražnikom in iz tega izvirajoče prve izkušnje v partizanskem bojevanju. V tem času so kamniški partizani opravili naslednje akcije:

2. avgusta — napad na nemškega policista v Mengšu;

6. avgusta — napad na nemško vojaško kolono pri Želodniku in napad na nemškega žandarja iz Moravč;

8. avgusta — napad na nemški avto v Ihanu;

10. avgusta — poskus likvidacije domačega izdajalca v Radomljah;

11. avgusta — prvi večji spopad z Nemci na Brezovici pri Krtini;

14. avgusta — poskus likvidacije domačega izdajalca na Kavranu v Tuhinjski dolini.

Akcije rašiških partizanov pa so bile:

4. avgusta — požig kozolcev na Črnučah, v Repnjah in v Vodcah;

5. avgusta — sabotažna akcija na telefonski napeljavi ob cesti Črnuče—Trzin;

12. avgusta — uničenje nemškega kamiona v Tacnu.

Vse te akcije kažejo, da je bila pobuda zanje — razen za spopad na Brezovici, ki pa so ga sprejeli prostovoljno — v rokah partizanov. V teh napadih in spopadih so borci doživeli svoj ognjeni krst in si pridobili že nekaj izkušenj v partizanskem bojevanju ter si osvojili v napadih na sovražnika že skoraj vse oblike bojevanja, ki so bile značilne tudi za kasnejše partizansko bojevanje: sabotaže, likvidacije domačih izdajalcev, napadi iz zased na posamezne sovraž-

Ob letošnjem praznovanju 20. obletnice ljudske revolucije so se marsikje srečali stari z mladimi. Na sliki vidimo partizanskega veterana, ki ga obkroža mladina in napeto posluša njegove zgodbe

nike ali vojaška vozila, spopadi s sovražnikom, če je bil teren ugoden, ali pa umik, če je položaj tako terjal.

To obdobje se je zaključilo 17. avgusta, ko se je na Rašici dokončno formiral Kamniški bataljon.

Do tega slovesnega zбора skoraj sto partizanov je vodstvo bataljona predvsem v razgovorih s članom vojno-revolucionarnega komiteja za Gorenjsko Lojzetom Kebetom, ki je prav tako sodeloval v pripravah in prišel tudi na zbor, razčistilo mnogo vprašanj. Med temi je bil važen zlasti problem velikosti partizanskih enot in njihove taktike. Na zboru je bataljon doživel predvsem notranjo reorganizacijo. Razdelili so ga na štiri čete: Rašiško, Mengeškomoravsko, Radomeljsko in Kamniško; vsaki četi so določili njeno operativno področje. Na njem naj bi vsaka četa napadala sovražnika, stalno

manevrirala, hkrati pa ljudi s politično propagando pridobivala za vstop v partizane. Vse čete so nadalje dobile razen komandirjev tudi politične delegate in vsaka je imela svojo partijsko organizacijo.

S temi zadnjimi ukrepi so bile partizanske čete Kamniškega bataljona, kolikor so to tedaj dopuščale možnosti, zares do največje mere pripravljene in usposobljene za uspešen boj proti okupatorju. Ni čudno, da so se tega zavedali vsi, ki so bili tedaj na zboru na Rašici, in da jim je bilo po besedah Toneta Šturna, kakor jih je zapisal v svojih spominih, z obrazov brati ponos in pripravljenost na boj.

S tem dogodkom se je pravzaprav zaključilo delo, ki ga je vojno-revolucionarni komite Kamniškega okrožja začel ob koncu maja 1941. Zdaj so bili ustvarjeni vsi pogoji za uspešen boj proti okupatorju.

Tako pomeni ta dan zaključek prvega obdobja vstaje na Kamniškem.

Naslednje obdobje, ki je segalo do sredine septembra, je bilo namreč čas bolj ali manj samostojnih akcij čet Kamniškega bataljona. To obdobje je bilo, kar zadeva napade na sovražnika in partizanske uspehe, najbolj plodno v prvem letu vstaje. V tistem času so napor, ki so jih terjale priprave na vstajo in njen začetek, obrodili nadvse lepe sadove. Partizanske puške so pokale od krajev ob vznožju Kamniških planin do Save, od vznožja Šmarne gore do Štajerske. Odtlej se na Kamniškem ni čutil nič več varnega ne sovražnik ne domači izdajalec. V težko preizkušenem slovenskem ljudstvu pa je z vsakim dnem svetleje plamtelo upanje, da bo temne sužnosti kmalu konec in da bo zasijala svoboda.

Ivan Vidali

Pesem o lopati

Sejem je bil na Blokah o Miheli.
Tja se napotil bajtar je Kosmačev,
in ker doma lopate niso imeli,
je kupil novo tam za pet kovačev.

Moško si jo oprtal je čez rame,
da mu visela zad je ko zaplata,
ker je gredoč še fraklju v dno pogledal,
je stopil ves vesel doma skoz vrata.

Lopato kupil sem, je rekel ženi,
lopato svetlo, gladko in široko!
Ko ji tako po svoje je razkladal,
jo je pri tem prijazno božal z roko.

Viš, zdaj bom vsaj imel za kaj prijeti,
ko bo potegnil severnik leden.
Na Blokah, praviijo, bo huda zima
in bo snega nametlo do kolen.

Tako je ves čas modroval, in žena
ga ves čas brez besed je poslušala...
Lopata je pri hiši res potrebna,
je konec koncev staremu prav dala.

Mraz je pritisnil prej, kot je kdo mislil.
Kosmač si zdaj po hiši dela išče;
da bo tako pripravljena za zimo,
naredil je lopati toporišče

iz jesena, ki ga je poleti usekal
in bil brez grč je, raven kakor sveča.
Ko jo v rokah tehta, s steklom gladi,
se v njem ljubezen do nje vse bolj veča.

Pozimi je Kosmač res kidal, kidal,
se vedno znova je k lopati vračal,
in na pomlad, ko sonce je prigrело,
je z njo po gredah zemljo preobračal.

Potem začelo iti je narobe. —
Sovražnik se priklatil je v deželo...
Čez leto je lopata počivala,
v jeseni sta šla spet oba na delo.

Še enkrat zima, zadnjikrat pomlad —
ko so kar na vsem lepem ga prijeli,
in trideset so gnali jih takrat,
da bi jim nad vasjo življenje vzeli.

Lopate je razdelil suh vojak...
Ko mu njegovo v roke je potisnil,
okamenel je in skozi zobe
od groze s čudnim glasom je zavrisnil.

Lopato gladko, svetlo in široko
je kupil takrat v sejmu o Miheli
z njo zase skopal jama je globoko
in vanjo so ga položili streli.

Razvoj OF v »Ljubljanski pokrajini«

(Nadaljevanje)

GROSUPELJSKO OKROŽJE

Prve vesti o ustanovitvi OF je prinesel na Grosuplje in v okolico Radko Polič. Njega je obvestil o ustanovitvi OF, o programu, neposrednih nalogah na terenu, o glasilu OF Slovenskem poročevalcu Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK KPS, že v maju 1941. Radko Polič je organiziral raznašanje prvih številčkov Slovenskega poročevalca v okrožju.¹

Organizacijsko strukturo je začela dobivati OF po prihodu delegata CK KPS Dolfeta Jakhla na področje grosupeljskega okrožja. Baza za organiziranje OF je bila Partija. Jakhel je začel organizirati v tovarni, kjer so se delavci že prej izkazali pri Rdeči pomoči, Radko Polič pa je pridobil Sokole.² Med prvimi je bil ustanovljen odbor OF v tovarni Motvoz na Grosupljem, kjer so tovariši Anton Bole, Janez Kovač, Martina Zupančič, Franc Števančič formirali tako imenovani izvršni odbor OF, katerega sekretar je bil verjetno Josip Sagadin.³ V juliju je bil ustanovljen TO OF Grosuplje, v katerem so bili Radko Polič, zdravnik Podkoritnik, veterinar Valentinčič, en jurist, en srednji kmet in en obrtnik.⁴ Na železniški postaji so imeli železničarji svoj terenski odbor, ki je delal neposredno po navodilih iz Ljubljane.⁵ Verjetno so bili že v juliju terenski odbori OF v Šmarju pri Grosupljem, kjer je začel v smislu navodil Jakhla in Poliča organizirati ljudi Franc Petrovšek,⁶ in tudi pri Prevodu.⁷

V avgustu se hkrati s priključitvijo področja Velikih Lašč h Grosuplju omenja rajonski odbor OF Velike Lašče. Pod njegovim vodstvom so se ustanavljali odbori OF v Laščah, Opalkovem, Dvorski vasi, Karlovcih, na Rašici, Robu in pri Sv. Gregorju. Dalje se omenjajo odbori po vaseh in zaselkih Gradišče, Rob, Marinčki, Dolščaki, Podbožni hrib, Pečki, Strleti, Cente.⁸ Iz vseh naštetih krajev je sklical RO OF Velike Lašče zbor aktivistov, na katerem je Jože Rus razčlenil v podrobnostih program in cilje OF. Na tem zboru sta bila tudi Miha Marinko in Dolfe Jakhel.⁹ V tem času se omenjata RO OF Žalna¹⁰ in RO OF Račna¹¹ oziroma RO OF Žalna-Račna,¹² v katerem je bil organizator in intendant Anton Mehle,¹³ dalje RO OF Šentjurje¹⁴ in verjetno TO OF v Spodnji Slivnici pri Šentjurju, kjer naj bi bil vojaški referent Anton Ljubič.¹⁵

Dne 28. septembra 1941 so v Račni ustanovili Okrožni odbor OF za grosupeljsko okrožje. Na tem ustanovnem sestanku so bili Jože Rus, Franjo Lubej, iz Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet dr. Aleš Bebler, kopanjski šolski upravitelj Franc Čuk in Franc Brodnik.¹⁶ Na sestanku so bili izvoljeni v OO OF Stane Valentinčič, predsednik, dr. Franjo Podkoritnik, blagajnik, Dolfe Jakhel, Radko Polič in Janez Zakrajšek iz Šentjurja kot člani.¹⁷ Orga-

nizacijsko je bilo novo okrožje razdeljeno na 5 rajonov in njegova poveljavna naloga je bila ustanavljanje terenskih odborov OF po vseh vaseh in podjetjih.¹⁸

KOČEVSKO OKROŽJE

Po ustanovitvi Osvobodilne fronte je začel profesor Seško ustanavljati odbore OF na Kočevskem. »Razlagal mi je važnost, da smo vsi komunisti aktivizirani ter da vsak zaradi konspiracije nadalje opravlja svoje privatno delo. Takoj je bil sestavljen Okrožni odbor OF, katerega član sem bil tudi jaz. Dobili smo nalogo organizirati terenske odbore OF, katerih naloga je bila zbirati orožje, organizirati obveščevalno službo..., agitirati proti vpisu v okupatorske organizacije.«¹⁹ Član »Iniciativnega odbora OO OF« je bil tudi Rudolf Pizzulin.²⁰ Seško je po umiku v ilegalo poveril nekatere naloge članom iniciativnega odbora. V ilegalo je šel maja ali junija 1941.²¹ Obveščevalna služba je bila poverjena Antonu Bradaču, prav tako tudi skrb za zvezo. Tudi Rudolf Pizzulin je po navodilih prof. Šeska opravljal razne naloge po kočevskih krajih.²²

V juniju že deluje TO OF v kočevskem rudniku, v katerega so bili vključeni Jože Boldan-Silni, Jože Novak, Adolf Samida, Jože Lisec, Rudolf Hohkraut, Ivan Mlakar. Odbor je bil zelo aktiven. Zbiral je orožje, strelivo in razstrelivo, opravljal sabotaže, organiziral trojke v rudniku itd.²³

V maju ali juniju 1941 so ustanovili Mestni odbor OF v Kočevju, katerega člani so bili Pavla Bradač, Ruda Hočevnar, dr. Anton Hočevnar in Vilko Kajfež. Po vsej verjetnosti je nastala mreža odborov OF že v juliju ali avgustu. V Sodražici sta bila člana »Občinskega odbora OF« Ivan Fajdiga in Šega,²⁴ v Loškem potoku vodita OF nadučitelj Lado Čuk in učitelj Lado Vrtačnik,²⁵ ki »je tam vodil organizacijo OF in kateremu sem predal navodila glede nadaljnje vodstva OF...«²⁶ Prav tako je odbor OF v Ribnici in sta bila med drugimi njegova člana Ivan Selšek in zelo verjetno Vinko Mihelič.²⁷ V kočevski »mreži« se omenjata za Mozelj Ciril Dekval in za Črni potok neki Čero.²⁸

V juliju 1941 se je ustanovil TO OF v Ribnici. Njegovi člani so bili Anka Debeljak, Jože Zalar, Vinko Knol, Matija Maležič, Maks Nosan, Beba Kmetova, Jože Kobentar, učitelj Janez Debeljak, Jože Divjak in Franc Pirkovič. Naloga Franca Pirkoviča je bila skrbeti za glavno skladišče živeža in ga pošiljati na Travnogoro.²⁹

Na sestanku aktivistov, ki ga je sklical prof. Seško jeseni 1941³⁰ in na katerem je bilo razen o politični liniji govora tudi o organizacijskih vprašanjih, je bil izvoljen Okrožni odbor OF s

člani prof. Jožetom Šeskom, Rudolfom Pizzulinom, Ivanom Selškom in Alojzom Zalarjem. Ti so začeli ustanavljati terenske odbore v vseh 11 občinah kočevskega okraja. Po aretaciji Ivana Selška in po izključitvi Zalarja je vse delo obremenjevalo preostala dva člana.³¹ Okrožnemu odboru OF se je posrečilo pridobiti za OF Sokole,³² večino učiteljev³³ in kočevske obrtnike.³⁴

Ustanavljanje terenskih odborov OF na področju Ribnice je organiziral Matija Maležič. Med drugim je zadolžil Jožeta Selška, da je ustanovil terenski odbor OF za Gorenjo vas, Breg in Dolenje Laze.³⁵

V politično delo so bili vključeni tudi kraji ob Kolpi. V oktobru 1941 so bile v Banjaloki in okolici trosilne akcije, zbrani živež pa so hranili v kleti Klariča v Novih selih.³⁶

Člani OO OF so odhajali na sestanke tudi v Ljubljano. V septembru sta se prof. Šesko in Pizzulin udeležila širšega sestanka za Bežigradom, ki ga je vodil Boris Kidrič.³⁷

Po vsej verjetnosti so 5. oktobra 1941 ustanovili RO OF Sodražica ob navzočnosti sekretarja Šeska. V odboru so bili Ivan Fajdiga, blagajnik in odgovoren za tehniko, Miroslav Jerreb, vojaški referent, Alojz Šega, odgovoren za agitacijo in propagando.³⁸ Na železniških postajah v Ribnici in Kočevju, na sekciji in v krajevnem skladišču so bili prav tako terenski odbori OF.³⁹

OKROŽJE LJUBLJANA-OKOLICA

Prvi terenski odbori na področju nekdanjih občin Dobrova, Dobrunje, Ig, Ježica, Log, Polje, Rudnik, Tomišelj in Želimlje, torej na področju, ki je februarja 1942 ostalo zunaj »ljublanskega bloka«, so nastali že v maju 1941. Njihova ustanovitev je bila tesno povezana z delom Okrožnega odbora OF Ljubljana, v katerem so bili sekretar Boris Kraigher, Boris Kidrič za OF Ljubljana, Tone Dolinšek za organizacijo vojske in Franc Ravbar-Vitez za VOS.⁴⁰ Na Lavrici je na pobudo Borisa Kraigherja organiziral akademik Jože Rotar že v maju 1941 odbor OF, člani odbora pa so bili France Verbič, Anton Jelšev, Jože Kamnikar-Arti, Anton Majcen in Ivan Kamnikar.⁴¹ Odbori oziroma aktivni so delovali še v naseljih občine Rudnik v Babni gorici, Selu, Daljni vasi in Srednji vasi.⁴² V juniju 1941 je bil ustanovljen TO OF Škrilje-Golo s sekretarjem Nikolajem Šteblajem iz Škrilja.⁴³ To potrjujejo tudi domači izdajalci, ki med drugim omenjajo: »V Škrilju so bili glavni apostoli Miklavž Šteblaj, Jože Lavrič in Anton Škrilja.«⁴⁴ Po direktivah Matije Skraba sta bila v juliju 1941 ustanovljena TO OF v Želimljah⁴⁵ in Pijavi gorici, v katerih so sodelovali Anton Kastelic,⁴⁶ Ivan Dolenc, Jože Bukovec, Tone Zupančič...⁴⁷

Na področju nekdanje občine Polje sta bila v tem času terenska odbora OF v Polju, v tovarni papirja v Vevčah.⁴⁸ Na področju bivše občine Dobrunje so prve terenske odbore ustanavljali v maju in juniju ob navzočnosti Borisa Kidriča.⁴⁹ V tem času je deloval tudi že TO OF v Zadvoru.⁵⁰ Na področju občine Ježica je

bil v juniju 1941 ustanovljen TO OF v Tomačevem ob Savi.⁵¹

RO OF Dobrunje, ki je obsegal področje od Štepanje vasi do Lipoglava in Javorja ter vključeval tudi papirnico Vevče, je bil verjetno ustanovljen med prvimi v ljubljanski okolici. Predsednik odbora je bil Štefan Pavšič-Jure, člani pa so bili Viktor Vodnik, Anton Hočev, Alojz Trtnik, Viktor Paravel, Jože Omahen in Nace Frfila.⁵²

V juliju 1941 je bil ustanovljen RO OF Polje.⁵³ »Ves rajon je bil organiziran v Osvobodilno fronto, vsi razen izjem so podpirali partizane.«⁵⁴ RO OF na Ježici je bil ustanovljen v avgustu 1941. Na ustanovni sestanek, na katerem so izvolili nekaj plenum, so prišli razen predstavnikov KP tudi predstavniki krščanskih socialistov in Sokolov. Sestanka se je udeležil Vlado Krivic. Eden izmed članov RO OF je bil Miha Čerin s funkcijo vojaškega referenta.⁵⁵

V avgustu 1941 obstoji tudi že RO OF Barje, v katerem je opravljal politično, vojaško in organizacijsko delo do septembra 1941 Matija Skraba, pomagali pa so mu Dolinšek in Tone Jarc.⁵⁶ V ta čas sega delovanje TO OF v Črni vasi,⁵⁷ na Igu,⁵⁸ v Tomišlju,⁵⁹ v Želimljah.⁶⁰ Na področju nekdanjih občin Dobrova, Loga in verjetno Brezovice je deloval razširjeni RO OF Vič.⁶¹

STIŠKO OKROŽJE

Na področju kasnejšega Stiškega okrožja so bili že od vsega začetka vsako nedeljo sestanki v Stahanu nad Višnjo goro, v kamnolomu pod Grižami, v Kavčevem gozdu nad Virom. Iz skupin po 3 ljudi so nastali v Št. Vidu, Stični, Zagradcu, na Krki, v Višnji gori terenski odbori, ki so delovali že v juniju in v začetku julija 1941. Marsikje so se sprva imenovali »vaška zaščita«.⁶² V juniju 1941 je bil prvi sestanek v Stični.⁶³ Prvi člani TO OF Stična so bili Jože Plankar-Veja, Jože Kovačič, Karel Sagadin.⁶⁴ Po drugem viru so bili v prvi trojki v Stični zidar Jože Piškur, krojač Jože Kosec in Jože Kovačič.⁶⁵ V delo OF so bili v tem času že v precejšnji meri pritegnjeni tovariši, ki so izhajali iz naprednih vrst Sokola in jih je idejno vodil Jože Rus.⁶⁶

V avgustu 1941 je vodila TO OF Ivančna gorica Pepca Zajec⁶⁷ članica odbora pa je bila tudi Milica Zajc.⁶⁸ Jeseni 1941 so bili ustanovljeni terenski odbori OF v Mekinah, na Dobravi pri Pristavi, na Viru, v Kofehavzu,⁶⁹ Artiži vasi, Petrušnji vasi, Radohovi vasi, Glogovi, Perah, kjer je pripravljala organizacijo rajonskega odbora OF Franc Zupančič, prvi predsednik RO OF v Št. Vidu pa je postal Anton Grden.⁷⁰

Ustanovitev RO OF Krka sega v september 1941. Odbor se je sestajal v Znojilah⁷¹ ter je pomagal četi na Kremenjku.⁷²

Na dan 14. septembra 1941, ko je bilo v Ljubljani proglašeno obsedno stanje, je bil prvi širši sestanek OF na Polževem (na Kravjeku) nad Muljavo, na razvalinah gradu, ki so se ga udeležili Vili Šval, Edo Turnher, Miro Pušlar, Janez Franckov iz Krke, Franc Zupančič, kot predstavnik IO OF Jože Rus in Boris Zihrel.

Po tem sestanku so ustanovili stiški okrožni odbor s predsednikom Mirkom Pušlarjem (umrl novembra 1941), Vilijem Švalom, blagajnikom (umrl), Jožetom Kovačičem (padel) Francem Poljancem, Francem Zupančičem in Edom Turnherjem.⁷³ Ustanovitev Stiškega okrožja je pomenila pravzaprav le potrdilo že obstoječe organizacijske strukture OF na tem področju.

Opombe

- ¹ Radko Polič: Preprosta kronika, v rokopisu.
- ² Izjava Janeza Erjavca.
- ³ Izjavi Josipa Sagadina in Franca Severja, obeh z Grosupljega.
- ⁴ Izjava Staneta Valentinčiča.
- ⁵ Članek »OF na železnici«, v arhivu MNO, 529/2.
- ⁶ Izjava Franca Perovška.
- ⁷ Izjava inž. Franca Adamiča.
- ⁸ Šolska kronika Rob na Dolenjskem.
- ⁹ Izjava Jožeta Gačnika.
- ¹⁰ Izjavi Pepce Ahlin in Ivana Erjavca-Ceneta.
- ¹¹ Isto kot pod 10.
- ¹² Izjava Alojzija Erjavca.
- ¹³ Izjava Antona Mehleta iz Velike Račne.
- ¹⁴ Izjava Janeza Erjavca-Ceneta za Franca Virška iz Medvedjice pri Sentjurju in Toneta Zupančiča iz Brezlj pri Ljubljani.
- ¹⁵ Izjava Franca Erjavca za Antona Ljubiča iz Sp. Slivnice pri Grosupljem.
- ¹⁶ Izjave Radka Poliča, dr. Franja Podkoritnika in Franca Brodnika.
- ¹⁷ Izjava Radka Poliča.
- ¹⁸ Izjava Staneta Valentinčiča.
- ¹⁹ Izjava Antona Bradača iz Dolge vasi pri Kočevju.
- ²⁰ Izjava Rudolfa Pizzulina.
- ²¹ Pizzulin izjavlja, da je odšel v ilegalo v maju, Anton Bradač pa po 22. juniju 1941.
- ²² Izjava Rudolfa Pizzulina.
- ²³ Izjave Jožeta Boldana-Silnega, Jožeta Heglerja, Ivana Puntarja. Po izjavi Antona Sovreta je bil TO OF v rudniku ustanovljen v septembru, in sicer na pobudo Rudolfa Pizzulina.
- ²⁴ Izjavi Ivana Fajdige in Antona Bradača.
- ²⁵ Izjavi Antona Bradača in dr. Teodorja Tominška.
- ²⁶ Izjava dr. Teodorja Tominška.
- ²⁷ Izjavi Ivana Selška in Antona Bradača.
- ²⁸ Izjava Antona Bradača.
- ²⁹ Izjava Jožeta Divjaka.
- ³⁰ Rudolf Pizzulin in Selšek pravita, da je bil stanelek prve dni septembra. Karel Primar iz Zamostca pa navaja, da je 11. oktobra organiziral sestanelek (55 ljudi), ki ga je vodil Seško.
- ³¹ Izjavi Rudolfa Pizzulina in Ivana Selška.
- ³² Izjavi Lada Ambrožiča in Rudolfa Pizzulina.
- ³³ Izjava Vilka Kajfeža.
- ³⁴ Izjava Milana Megušarja.
- ³⁵ Izjava Franca Marolta, ki omenja, da so bili vključeni v organizacijo tudi Franc Maležič, Ignac Klun in Stane Ilc.
- ³⁶ Izjava Andreja Cetinskega.
- ³⁷ Izjava Rudolfa Pizzulina.
- ³⁸ Izjava Miroslava Jereba.
- ³⁹ Razprava »OF na železnici«, arhiv MNO, 529/2.
- ⁴⁰ Izjava Borisa Kraigherja, arhiv CK KPS.
- ⁴¹ Izjava Ivana Kamnikarja.
- ⁴² Izjavi Toneta Dolinskega in Martinca.
- ⁴³ Matija Skraba izjavlja, da je padel kasneje kot talec.
- ⁴⁴ Članek »Želimlje — dolina smrti«, Slovenski dom 1944, št. 25.
- ⁴⁵ Anton Zupančič omenja, da je bil ustanovljen med 10. in 20. julijem 1941, Kramar Franc pa izjavlja, da je bil ustanovljen v novembru 1941.
- ⁴⁶ Ubili so ga belogardisti.
- ⁴⁷ Izjava Antona Zupančiča.
- ⁴⁸ Izjava Franca Sotlerja, ki je bil po lastni izjavi vojaški referent v TO OF.
- ⁴⁹ Izjava Stefana Pavšiča-Jureta.
- ⁵⁰ Za TO OF Zadorv pravi Stane Keber: »Po ustanovitvi OF sem v Zadorvu z Gašpersičem pomagal ustanoviti TO in prirejali smo konference.«

⁵¹ Prve sestanke je vodil Ivan Kavčič-Nande. Delo ni imelo množičnega značaja, ker so bili kmetje pasivni.

⁵² Izjava Stefana Pavšiča.

⁵³ Izjava Janeza Pangršiča.

⁵⁴ Izjava Franca Zdešarja-Iskre.

⁵⁵ Izjava Mihe Cerina.

⁵⁶ Izjava Matije Skraba. V septembru 1941 je bil ranjen pri napadu na predor pri Šmarju.

⁵⁷ Izjava Gojmirja Melika, da je v avgustu 1941 postal član »važkega odbora OF Črna vas-Barje«.

⁵⁸ V tem odboru se omenjata kot organizatorja Franc Podlipec z Izanske ceste in Oskar.

⁵⁹ Izjava Antona Ukmarja.

⁶⁰ Izjavi Toneta Zupančiča in Matije Skrabe.

⁶¹ Izjava Jožeta Kopitarja. Po njegovi izjavi je bil eden izmed prvih organizatorjev v Logu Jože Vervič, član RK KPS Vič, zadolžen, da dela na terenu Log-Dragomer-Drenov grič-Bevke.

⁶² Izjava stiških aktivistov spomladi 1956 v Ljubljani.

⁶³ Ivan Mavsar poroča, da je šel z Jožefom Kovačičem na neki sestanelek.

⁶⁴ Janez Lesjak izjavlja, da je bil ta prvi odbor (skupaj 13 ljudi) po izdajstvu kasneje odpeljan v internacijo.

⁶⁵ Izjava Radka Poliča.

⁶⁶ Izjavi inž. Lojzeta Rojca in Franca Zupančiča.

⁶⁷ Izjava Slavka Medveda.

⁶⁸ Dokument II. grupe odredov MNO fasc. Glavno pov. 6/2.

⁶⁹ Izjava Jožeta Semeta; o TO OF na Viru pri Stični pravi Jože Crničec, da je bil ustanovljen na sestanku, na katerem je bilo 20 tovarišev.

⁷⁰ Izjavi Franca Zupančiča in Antona Grdena.

⁷¹ Izjava Venčeslava Winklerja; šolska kronika Krka, arhiv MNO 865/5.

⁷² Izjava Venčeslava Winklerja.

⁷³ Izjavi Eda Turnherja, Franca Zupančiča, stiški aktivisti spomladi 1956 v Ljubljani.

MATEJ BOR

List od doma

Kar zvedeli smo, da si zdrav in živ, vsa hiša je na novo zaživela, še češnja je na vrtu lepše zacvetela, a oča se po dolgem času je obril.

Kako hudo bilo je, ko vso zimo od tebe, Franta, ni bilo glasu, zdaj zimske sape so zbežale mimo in ti poslal si listek nam domu.

Čprav za tebe smo bili v skrbeh, vendar smo si bili prav vsi edini da v gorah, Franta, rajši nam pogini, ko da po krivih krenih bi poteh.

A zdaj vemo: odveč je bil ta strah. Če vrneš se, ti vrneš se z junaki, če ne, obležal boš kje tam v gorah pod smrekami in belimi oblaki.

Če mora biti, pa naj bo tako. Močnejša kakor dom, je domovina. Da hiša nam premore še dva sina, za tabo bi poslali ju v goro.

Pobeg iz kaznilnice

1941, AVGUST, SEPTEMBER — Hitlerjev-ska okupacija Jugoslavije me je zatekla z večjo skupino 32 tovarišev v kaznilnici v Sremski Mitrovici. Že pred okupacijo je kaznilniški komite Partije proučeval problem pobega političnih obsojencev, ko bi napočil za to ugoden trenutek: in ne samo to, temveč so bili storjeni tudi konkretni ukrepi: začeli smo kopati podzemeljski rov že ko smo bili zaprti v tako imenovanem mladeniškem poslopju.

Rov smo bili skopali že zunaj poslopja in dvorišča in način kopanja smo dokaj modernizirali. V rov smo bili napeljali električno razsvetljavo, tako da v tem oziru ni bilo nobene ovire. Vprašanje odvažanja prsti smo bili uredili tako, da smo napravili iz desak vagonček in tirnice od kraja kopanja do konca rova, kjer je čakala delovna skupina, ki je pripeljana prst pretovarjala v tako imenovani »lift«, narejen iz platnenih vrečic, privezanih na vrv. Po nekaj vrečic smo napolnili s prstjo in jih spravili skozi ventilacijo v zidu na razkladalno postajo: podstrežje poslopja, kjer smo bili zaprti. Na podstrežju je čakala tretja delovna skupina, ki je prst iztovarjala. Tu je prst izginila: razmetali smo jo po opeki, s katero je bilo pokrito podstrežje. Podstrežje smo odpirali s ključem, ki smo si ga bili priskrbeli v ta namen.

Vprašanje zraka v rovu smo uredili tako, da smo uporabili nekakšen kovaški meh, s katerim je neki tovariš ves čas kopanja odstranjeval izdihani zrak in potiskal v rov čistega. Vse to je omogočalo, da je kopanje rova hitro napredovalo.

V rovu smo delali takole: do kraja kopanja sem se moral od vhoda kakih deset metrov plaziti po trebuhu. V rovu so gorele vse žarnice, da je bil videti kot predor. Sredi poti sem opazil nekaj živega: proti meni je tekla velika podgana s tenkimi brki. Ko sem se priplazil do konca rova, sem našel tam majhno vojaško lopatico in lesen vagonček. Vzel sem lopatico in začel kopati, seveda še vedno ležeč na trebuhu, le nekoliko na stran sem se obrnil. Ko sem nakopal toliko prsti, kolikor je je šlo na voziček, sem ga napolnil in potegnil za vrstico, kar je za tovariša na drugem koncu pomenilo, da je treba potegniti vagonček tja. Delu smo se hitro privadili in vagonček za vagončkom je drdral po rovu. Pred kosilom, ob pol enajstih, so mi sporočili, da je delo končano. Ritenški sem se splazil iz rova, kajti samo tako sem lahko prišel iz njega. Iz rova smo hodili naravnost v kopalnico in komaj so se nam oči privadile dnevnemu svetlobi. Blatne in umazane obleke smo zamenjavali s čistimi in hodili h kosilu ko da se ni nič zgodilo.

Okupacija dežele pa je spremenila tudi način našega življenja. Namesto dotedanjega upravnika, ki je kot rezervni oficir odšel v vojsko, so ustaše po prihodu Nemcev v Srem-

ska Mitrovico rehabilitirali in spet imenovali za upravnika kaznilnice starega kaznilniškega batinaša Flegala. »Flegal je postal upravnik,« se je širila vest med kaznjenci, »zdaj bodo celine in kleti spet polne.«

V kaznilnico so začeli prihajati nemški in ustaški oficirji. Pozdravljali so s »Heil Hitler« ali »Za dom«, in ker jim kaznjenci niso odgovarjali, so se razjezili. Razen tega so nas na razne načine izživili. Mnogi med njimi pa so nam tudi grozili in čedalje bolj smo čutili, da je naše življenje v nevarnosti. Zato smo nadaljevali kopanje rova v več izmenah in odtlej so nam pomagali tudi tisti, ki prej niso sodelovali pri kopanju. Obotavljati se nismo smeli, saj se tudi sovražnik ni obotavljal. Spričo nevarnosti smo hkrati zakopali znaten del ilegalnega gradiva, ki smo ga proučevali v kaznilnici.

Tiste dni so prignali k nam v mladeniško poslopje skupino bivših jugoslovanskih oficirjev na poti v nemška taborišča. Radovedno smo jih sprejeli: prinesli so nam nove vesti o dogodkih zunaj naših zidov, hkrati pa smo se seznanili z njimi. Večina je bila demoralizirana in mislila je, da je sleherni odpor proti nemškim četam zaman. Drugi so znali govoriti samo o tem, kako so jih napadale nemške štuke, ki se jim človek nikjer ne more skriti. Tako smo videli, kako slabi so ti oficirji, brez slehernih idej, s strogo disciplino brez vsebine kot edinim zakonom. Zdelo se nam je docela naravno, da je vojska propadla. »Takšen oficirski kader,« smo govorili, »ni mogel voditi vojske. Sovražniku bi se lahko postavili po robu samo komunisti, ko bi bili imeli priložnost za to.«

Ker pa upravi kaznilnice ni bilo pogodu, da se mi komunisti sestajamo z oficirji in krepimo njihovo moralo, je sklenila premestiti nas iz mladeniškega poslopja v drugo, h kriminalcem. Vzlic našemu protestu je svoj sklep uresničila in nam s tem zadala hud udarec; zapuščali smo skoraj do kraja izkopan rov za pobeg.

Tedaj je v deželi zavladal teror. Pavelčev tisk, ki smo ga dobivali, je na vso moč hvalil nemško oboroženo silo in poudarjal zvestobo NDH do velikega nemškega rajha, vse to pa z jasno ostrino proti ZSSR. Od stražarjev, ki so simpatizirali z nami, nekaj pa tudi iz tega tiska, smo zvedeli, kako streljajo napredne ljudi: na seznamu ustrelenih smo prebrali imena Otokarja Keršovanija, Ognjena Price, Božidarja Adžije in drugih. Pozneje smo zvedeli tudi nekaj o vstaji ljudstva v Bosni in Hercegovini, kar nam je pričalo, da se moramo pripraviti na velike dogodke. Ko pa je prišlo do napada na ZSSR, smo pravilno razumeli Stalinov poziv sovjetskemu ljudstvu: ponovno organizirati naš pobeg in vključiti se v aktivni boj proti osvajalcem, to je postalo naša glavna težnja.

V teh razmerah je kaznilniški komite — v katerem sta bila tudi tovariša Stanko Pauno-

vič in Ivan Maček — sklenil takoj lotiti se organizacije pobega v novem poslopju. V tem novem poslopju so bili pogoji za pobeg mnogo slabši kakor v mladeniškem: začeti je bilo treba znova, pri tem pa najti predvsem prikladna mesta za kopanje rova. V ta namen sta si dva člana komiteja poprej vse dobro ogledala in našla prikladno mesto pod temelji sobe, v kateri smo bili zaprti. Prve poskušnje so pokazale, da bomo delo lahko nadaljevali.

Začelo se je pospešeno kopanje, samo v težavnejših razmerah kakor v mladeniškem poslopju: imeli nismo ne razsvetljave, ne vozičkov za prevoz prsti, ne zraka. Osnovna sredstva za kopanje rova so bila: skrhan kaznilniški nož, širok dva prsta, in umivalnik za prenašanje prsti. Vprašanja svetlobe in zraka nismo uredili, marveč smo pomanjkanje zraka nadomestili tako, da se je ekipa za kopanje vsaki dve uri izmenjala: dlje brez zraka ni bilo mogoče vzdržati, nekateri pa niti tako dolgo niso mogli vzdržati. Vprašanja svetlobe sploh nismo mogli urediti. Zato smo se pri kopanju rova držali pravila: ravno iztegnjeno človeško telo. To pomeni, da je kopaču, da ne bi bil zavil v stran, služilo za smer njegovo lastno iztegnjeno telo. Vzlic vsem težavam pa je delo dokaj hitro napredovalo.

Komaj pa se je kopanje rova prav razvilo, je nepričakovano pritisnila talna voda, tako da nam je delo onemogočila. To je bil za nas hud udarec. Oklevati pa nismo smeli niti mogli. Vsaka sekunda nam je bila dragocena, kajti švabski in ustaški zločinci so že premišljali o tem, da bi nas odpeljali v beograjsko Glavnjačo (neki nemški oficir je bil prišel v ta namen iz Beograda), kjer bi nas bili ustrelili kot talce. Da bi se jim želje ne izpolnile, smo poskusili pobegniti po drugi, zelo tvegani in zamotani poti. Ta pot je bila v tem, da bi se spustili čez zid po mornariških lestvicah, spletenih iz posteljnih rjuh. V ta namen nam je bila potrebna pomoč partijske organizacije od zunaj. Pomoč smo si zamišljali tako, da bi dva ali trije tovariši, ki bi prišli od zunaj, z brzostrelkami ob določenem času skočili na kaznilniški zid, na-

merili brzostrelke na stražarja in pritegnili njegovo pozornost nase. V naslednjem trenutku naj bi se za stražarjevimi hrbtom znašla naša skupina, ki bi obračunala z njim. Določenega dne in ob določeni uri smo bili pripravljeni. Nas pet tovarišev je odšlo iz sobe na dvorišče, da bi bili na dani znak tam, kjer bi morali biti: vsak je stopil na svoje mesto, dolžnosti pa smo si razdelili. Po daljšem čakanju smo se morali umakniti v sobo, ker dogovorjenega znaka ni bilo. V naslednjem trenutku je prišel tudi dežurni stražar in tako smo morali še bolj pohiteti. Vsako nadaljnje čakanje bi nam utegnilo samo škodovati.

V skupini so bili tudi trije člani kaznilniškega komiteja in samo pravilnemu vodstvu smo se morali zahvaliti, da se nam je posrečilo priti na dvorišče, ne da bi se komu kaj pripetilo. Zadostovala bi bila najmanjša nepredvidnost, pa bi bili vsi tovariši izgubili življenje.

Komaj smo zaprli vrata sobe in naglo zlezli kar oblečeni v postelje, je dežurni stražar udaril po vratih, da bi se prepričal, če so dobro zaprta; ko se je prepričal, da so, je odšel naprej po hodniku. Po njegovem odhodu skoraj nihče izmed nas ni spal. Vsak je preživljal izjalovljeni poskus pobega. Premišljali smo, zakaj je zveza od zunaj odpovedala. Domnevali smo, da sta jo zadržala policija in vojska, kar se je tudi zgodilo. Drugi dan so nas obvestili, da zveza ni mogla priti, ker so se začele po mestu aretacije in ker so aretirali tudi nekatere tovariše, ki so vedeli, da nameravamo pobegniti.

Ker se pobeg po tej poti ni posrečil, smo morali spet oprezovati in se prepričati, ali je voda upadla: res, voda je bila toliko upadla, da smo lahko kopali, čeprav smo morali delati v blatu in mlakuži. Toda čakati nismo smeli. A kako kopati? Če bi kopali oblečeni ali samo v perilu, bi ostali na nas sledovi blata in ti sledovi bi lahko naše načrte prekržili. Zato smo zbrali vse zimsko perilo, kar ga je kdo imel, da bi kopali rov v njem. To perilo je bilo naše, ne pa kaznilniško, in zato ga nam ni bilo treba oddajati v pranje. Toda ta rezerva je bila kmalu

Skupina tovarišev, ki so pobegnili iz kaznilnice v Sremski Mitrovici. Fotografirani so mesec dni po pobegu, septembra leta 1941, ko so bili že partizani

izžrpana in tako nismo imeli druge možnosti, kakor da kopljemo brez perila in obleke, kar nikakor ni bilo prijetno. Vsak kopač je bil, ko je zaključil svojo izmeno in zlezal iz rova, podobno vsemu prej kakor človeku: bil je tako blaten in umazan, da razen oči ni bilo videti na njem nič človeškega.

V blatu, temi, brez zraka, ležé in s skrhanim kaznilniškim nožem so kopale izmene rov po cele noči. In komaj smo se za nekaj metrov oddmaknili od zidu, smo zadeli na drugo zapreko. Videti je bila docela resna: mislili smo celo, da ji ne bomo kos. Kazalo je, da smo zadeli na zidove nekakšnih starih poslopij. To bi pomenilo, da s sredstvi, ki smo jih imeli na razpolago, res ne bomo mogli izpolniti naloge. O tej zapreki smo razpravljali v najožjem krogu; niti ves kolektiv ni vedel zanjo. Pa tudi smel ni vedeti, kajti v njem je bilo nekaj takšnih, ki so videli v pripravah na pobeg nekakšen hazard. Bila je peščica oportunistov, ki se je uveljavljala kot takšna v vsaki akciji in ki se je vsega bala, pa je ta svoj odpor izražala tudi pozneje, v gozdu.

Ko so tovariši iz komiteja obravnavali to novo težavo za pobeg, ki zanj ni bilo drugega izhoda kakor izkopati rov, so sklenili poslati zidarskega strokovnjaka, da bi tudi s strokovne strani ugotovil, ali je mogoče to zapreko odstraniti. Zidar je to nalogo sprejel, toda njegovo poročilo je bilo negativno. Sporočil je, da ovire ni moč odstraniti. To poročilo je bilo za nas seveda podobno porazu. Ker pa smo ga sprejeli s pridržkom, sta dva člana komiteja ponovno zlezla v rov s trdnim sklepom, da bosta našla način, kako bi premagali oviro. In res, njihovo prizadevanje ni bilo zaman: ugotovila sta, da gre za večjo kanalizacijsko cev, ki sta jo podkopala in nadaljevala kopanje rova v prvotni smeri. Njuno poročilo smo sprejeli z velikim olajšanjem in kopanje smo že isto noč nadaljevali še z večjo naglico. Hoteli smo dohiteti vse, kar smo bili zamudili.

Ko je bil rov izkopan, smo potrebovali samo še vodnika, da bi nas pospremil do gozda, da ne bi zgrešili poti. To nam je obljubila partijska organizacija iz Sremske Mitrovice. Izpolnitev obljube pa se je zavlekla, čas je tekel, nam pa se ni več dalo čakati. Naposled so nam sporočili, naj bomo pripravljeni v noči med 21. in 22. avgustom, češ da pride tisto noč zveza.

Dne 21. avgusta sta odšla dva člana kaznilniškega komiteja v upravo po dovoljenje, da bi kupila večjo količino paradižnikov, paprike, čebule in krompirja. Uprava je bržčas mislila, da kupujemo živila za zimo in da se pripravljamo na daljše bivanje v kaznilnici. Nekateri stražarji so se v tem smislu tudi norčevali iz nas na račun paprike in paradižnikov.

Po premetitvi iz mladeniškega poslopja v poslopje kriminalcev so izmenjali tudi naše stražarje. Za stalnega dnevnega stražarja smo dobili nekega Brkića, ki je bil zagrizen sovražnik ZSSR in nas komunistov. Mož je kar naprej poudarjal, da bi se obesil na žebelj, če bi vedel, da bo zmagala ZSSR in tako je trdil, da je tudi naš boj zaman.

Isti stražar nas je zadnji večer, ko nas je preštel in zaklenil vrata, cinično pozdravil z »merhaba« (pozdravljeni). Vsak izmed nas je čutil, da že naslednji dan zvečer ne bo imel priložnosti, da bi nas preštel, niti da bi nas pozdravil.

Vrata so se zaprla. Ostali smo sami in to nam je omogočilo, da smo se posvetovali o svoji usodi. Govorili smo o organizaciji gibanja. Kot prvi ukrep bi bili morali izkopati rov za pobeg. Za to smo določili dva tovariša, toda rova ni bilo moč izkopati, dokler ne bi dobili znaka, čeprav smo bili sklenili pobegniti, pa naj bi dobili znak ali ne. Dva člana komiteja smo določili, da bi gledala skozi okna, če bi prišel znak. Dolgo smo čakali. Dogovorjeni trenutek se je bližal počasi in znaka dolgo ni bilo. Napeto smo gledali, da bi dobro videli, ali gre za znak ali za prevaro.

V zvoniku kaznilniške cerkve je odbila ura polnoči. Naša nestrpnost je še narasla in zdelo se nam je, da dogovorjeni znak že vidimo. Čez nekaj minut smo zagledali nad zidom prvi znak, ki sta mu sledila drugi in tretji. Dva tovariša, ki sta gledala vsak skoz svoje okno, sta se sestala, da bi preverila, ali sta res oba videla dogovorjeni znak ali pa se jima je samo zdelo, da ga vidita. Ko sta ugotovila, da sta videla znak oba, sta ekipi, katerih naloga je bila izkopati rov, sporočila, naj delo pospeši. Medtem so tekle tudi druge priprave: razgrnili smo odejo po parketu, da ne bi škripal, ko bomo hodili po njem: dogovarjali smo se, kdo pojde za kom v koloni.

Vse je bilo pripravljeno, čakali smo samo na povelje, naj krenemo. In res ni bilo treba dolgo čakati nanj. Po rovu smo se lahko samo plazili. Vsak si je prizadeval, da ne bi storil ničesar, kar bi utegnilo ovirati naš veliki pohod. Stari kaznjenci, ki so bili že več let odtrgani od življenja in ki jim je ob tej priložnosti visel nad glavo oster meč, so se plazili kar najhitreje so mogli, da bi se rešili kaznilniških zidov in kaznilniškega smradu.

Kakor nastanejo v vsaki koloni zastoji ali vrzeli, pa naj gre za še tako dobro organizirano vojsko, tako je tudi v naši koloni nastal majhen zastoj, in sicer prav tam, kjer smo bili med kopanjem rova naleteli na kanalizacijsko cev. Tu je bil prehod nekoliko ožji in močnejši tovariši so bili v nevarnosti, da bi se zataknili. In res je začel tovariš Spasoje Stejić, ki je bil med nami najmočnejši, nenadoma globoko stokati in nekaj mrmrati. Bil se je zataknil in grozila je nevarnost, da bi splaval naš načrt po vodi. Ogniti se ožini ni mogel, moral se je nekako preriniti naprej. Vodstvo pobega je že računalo s tem, da bodo s tovarišem Spasojo nastale težave in zato je določilo nekega člana komiteja, naj hodi v koloni pred njim in mu pomaga, da nas ne bo oviral na poti.

Ko smo opazili, da se je Spasoje zataknil, sta tovariša pred njim in za njim storila vse, da bi ga potisnila naprej, da bi tudi drugi imeli prosto pot. Spasojo sta naposled potisnila naprej in tako smo se še hitreje plazili po rovu. Cilj vsakega izmed nas je bil: dokopati se naposled do čistega zraka in do gozda.

Ko smo se priplazili do odprtine rova, smo doživeli dve čudni stvari. Prva je bila: fruškogorski partizan Pinki je z žepno svetilko in z revolverjem v roki klečal tik izhoda iz rova, pripravljen spoprijeti se na življenje in smrt s sovražnikom, če bi bilo to potrebno. Druga čudna stvar je bila, da smo bili že zunaj kaznilniških zidov in da smo z eno nogo že stali v svobodi. Skakanje iz rova, izkopanega natanko pod nogami našega stražarja, je trajalo približno pol ure. Ko je zadnji kaznjenec zlezel iz rova, je prišel dežurni kot nalašč k našemu stražarju. Na njegovo vprašanje, kaj je novega, se je stražar vzravнал in odgovoril: »Vse je v redu, nič novega ni!« Mi pa smo bili tisti hip že vsi zunaj.

Ko smo zlezli iz rova, smo takoj organizirali nadaljnjo pot do zbirališča na poljani, kakih dvesto metrov od kaznilnice. To pot smo morali prehoditi po kolenih in po rokah tembolj, ker smo se plazili mimo mladeniškega poslopja, kjer je stala dvojna straža, ki je stražila inter-nirance iz Mačve in Srema.

Plazeč se po kolenih drug za drugim smo naposled vendarle prispeli na zbirališče. Tam smo našli še nekaj fruškogorskih partizanov: Kamenjara, Alekso, Čojo in druge. Ležali so v jarku s puškami, namerjenimi na stražarje, ki so hodili okrog kaznilniškega poslopja, držeč jih na muhi, pripravljeni ustreliti jih, brž ko bi

začutili, da so nas opazili. V pričakovanju drugih tovarišev se je vsak zase molče veselil in kar težko je bilo verjeti, da je to stvarnost, ki smo jo dolgo pričakovali.

Ko smo zagledali orožje naših fruškogorskih partizanov, nam je bilo kar težko verjeti, da so to naše puške in da lahko zdaj streljajo iz naših rok na sovražnika, da smo zdaj aktiven faktor, ki se ga bo sovražnik bal.

*

Dne 22. avgusta je ustaški stražar Brkić kakor po navadi zjutraj ob šestih prišel odpirat obsojencem, da bi se malo prezračili. Ves ponošen, da je ustaš, je Brkić vrtel ključ od naših vrat na desnem kazalcu in užival spričo zaupanja, ki ga je bil deležen, da straži politične obsojence — komuniste. To zaupanje mu je izkazal sam poglavitnik in treba ga je bilo seveda čuvati. Brkić je rad govoril: »Dober bom z vami, toda, mater vam komunistično, če se kaj zgodi, pazite!« Odprl je na stežaj vrata in opazil s hodnika vhod v rov. Toda to se mu ni zdelo strašno. Udarac je sledil šele, ko je stopil na prag sobe in videl, da v njej nikogar ni. Šele tedaj je spoznal, za kaj gre in ko nor je zdirjal obvestiti upravnika kaznilnice Flegala in komandirja straže Koščaka. Ob raportiranju si Brkić ni upal reči, da so »komunisti pobegnili«, marveč je rekel: »komunisti so izginili«.

Franjo Mráz: Prevoz ranjencev

Poslednji zbor »Delavskega bataljona«

»Padel je štirinajsti kilometer, a Kadinjača ne bo padla nikoli...«

(Iz poeme »Kadinjača« Slavka Vukosavljevića)

NA JESEN 1941. leta je bil Hitler na višku svoje moči; fašistične armade in divizije so brez usmiljenja teptale svobodne dežele in zaslužnjevale narode... London je drgetal od bombardiranja; Rdeča armada je z velikimi napori in žrtvami zadrževala Hitlerjevo vojsko na pohodu pri Volokolamsku, na dohodih proti Moskvi. Evropa je bila na kolenuh; tudi Jugoslavija... Tako je menil fašistični blaznež...

Prav tiste dni pa so fašisti doživljali svoj prvi vojni in politični poraz v okupirani Jugoslaviji, v zahodni Srbiji in Šumadiji. Prvo svobodno ozemlje, znano pod imenom »Užiška republika«, v tem predelu naše domovine ne samo da je obstajalo, pač pa je to dejstvo upošteval tudi okupator. Partizani niso samo odbijali napadov na to ozemlje, pač pa so tudi zelo pogosto uspešno napadali in krepko udarjali po sovražniku.

Hitler je besnel in se kmalu prepričal, da mora najprej uničiti »Užiško republiko«, če hoče zatreti vstajo v Jugoslaviji. Menil je, čeprav nápak, da bo zadušil vstajo naših narodov s tem, ko bo pregazil prvo partizansko svobodno ozemlje.

ZAČETEK OFENZIVE

Nad svobodnim Užicem so se kopicili vse temnejši oblaki, zbirale so se fašistične sile. Dotedanji partizanski zavezniki — četniki so že pokazali svoj pravi izdajalski obraz: udarjali so partizanom v hrbet in vse bolj odkrito sodelovali z okupatorjem.

Sovražnik se je lotil »Užiške republike« z operacijami, ki so znane v zgodovini kot Prva sovražna ofenziva. Svojim štirim divizijam regularne vojske, ki so se že do tedaj bojevale proti partizanom na

tistem območju, kakor tudi dvem divizijam policijskih in drugih enot je sovražnik pridružil še dve elitni diviziji iz Francije in Grčije. Tem silam sta se pridružila še Draža Mihajlović in Milan Nedić s svojimi plačanci.

Tedaj, v novembru 1941, so bile partizanske sile že zelo utrujene od neprestanih bojev, ki so trajali tri mesece noč in dan od samega začetka osvobojenega ozemlja. Razen tega so se tedaj zaradi odkrite izdaje četnikov razbile fronte.

V takem stanju je Nemcem uspelo sorazmerno zlahka prodreti v slabo branjeni smeri od Drine do Pecke—Ljubovija—Bajine Bašte; tako so se znašli pred samim Užicem, kjer je bil tudi Vrhovni štab s tovarišem Titom na čelu.

POSLEDNJA REZERVA

Tovariš Tito je v tako težavnem in na pogled brezizhodnem položaju sklenil poslati proti Nemcem poslednjo rezervo — užiški »Delavski bataljon«.

To ni bila vojna enota v pravem pomenu besede. »Delavski bataljon« so sestavljali delavci tovarne orožja, krojači, čevljarji, peki iz partizanskih obrtnih delavnic, ki so do tedaj le enkrat prišli za orožje, ko so branili Užice pred četniškimi izdajalci. Zapustili so stroje in ponovno prišli za orožje, ko jih je pozval tovariš Tito...

Novembrski večer. Poslednji v svobodnem Užicu. Sence ljudi se vse bolj stapljajo, obrisi hiš so vse manj jasni, dan se umika noči...

V urejenih vrstah, s puškami na ramenih, pokriti s kapami z rdečimi petokrakimi zvezdami stojijo borci »Delavskega bataljona« pred užiško sodnijo, kjer je sedež štaba Užiškega partizanskega odreda. Čakajo: obraze imajo kakor iz kamna izklesane, pogled oster...

»Tovariši, mi smo poslednja obramba svobodnega Užica... Naša naloga je, da branimo Užice, Vrhovni štab,

tovariša Tita... Bojevali se bomo proti Nemcem in proti času, ki ga moramo čimbolj zadržati...«

Izgubljajo se v somraku te velike besede komandanta Užiškega partizanskega odreda, narodnega heroja Dušana Jerkovića. Govori komandant, ki je bil do vojne učitelj v mirni in ravni sremski vasi, zdaj pa je revolucionar in borec. Govori delavcem, junakom. Komandant poslednjič pregleduje »Delavski bataljon«, ki ga bo kmalu povedel na Kadinjačo, v boj, iz katerega ni povratka, in v slavo, ki je postala legenda.

Komandanta posluša okrog tri sto ljudi, ki so tik pred tem zapustili nezašite jopiče, nepopravljene čevlje, neizpečen kruh in nedodelane puške »partizanke«.

Potem govori še narodni heroj Milinko Kušić, domačin, znan in izkušen revolucionar ter priljubljen komisar. Delavske roke vse trdneje stiskajo kopita, že hočejo naprej, da se konča pregled, poslednji... Žene jokajo, slišati je vreščanje preplašenih otrok, prinašajo odeje, od doma odnašajo okrasne, čudovito stekane preproge in jih dajejo borcem, da jih ne bo zeblo.

JUNAŠKI BOJ IN SMRT

Mraz vse bolj pritiska; z vedrega neba nad svobodnim Užicem mežikajo zvezde, kakor da tudi one pozdravljajo junake. Poslednje »mirno«, »na levo« in bataljon se premakne.

Poslednji zbor je končan in borci odhajajo. Spremljajo jih najlepše želje in solze mesta brez sna. Poslednja rezerva odhaja na Kadinjačo, na štirinajsti kilometer, k slavi. Za njimi ostaja svobodoljubno mesto, Vrhovni štab in svoboda.

Okrog polnoči je »Delavski bataljon« prišel na Kadinjačo. Na okroglem gričku, zaraščenem z razredčenim grmičevjem, ob serpentinah poti Bajina Bašta—Užice so postavili zasede.

Tišina. Patulje so se premaknile do Bajine Bašte in do Nemcev. Čakajo... Kaj?

Užiški bataljon na trgu v Užicu oktobra 1941.

...Borci so vedeli, da bodo padli; vedeli so tudi, da je to potrebno.

To so celo želeli, ker so vedeli, da ne bodo mogli ubraniti Užica. A občutili so tudi, da se ne morejo ločiti od svojega svobodnega Užica, od mesta, kjer je že nekaj mesecev vihrala zastava svobode, edina v »Hitlerjevi evropski trdnjavi«. Borci-delavci so vse-kakor vedeli, da padec Užica ne pomeni tudi konec ljudske vstaje, ki je zajela vso domovino. Tedaj pa je to pomnilo konec svobodnega partizanskega Užica.

Tega borci »Delavskega bataljona« niso niti mogli niti želeli, da bi preživeli. Zavestno so hoteli umreti tu, ob svojem Užicu, umreti kot heroji in drago prodati svoja življenja.

V svitu 29. novembra so se pojavile zelene uniforme. Niso se skrivali; zdi se, da so bili prepričani, da je pot v Užice prosta. Hrabri komandant Jerković je pustil Nemce povsem blizu... Tedaj se je razlegel oglušujoč pok dobrega, starega partizanskega topa. Razfrčala se je karteča, zastokale so zelene uniforme, popadale, da se niso mogle več dvigniti. Veriga se je zamotala, razbi-

la in razsula po pobočjih; zaplele so strojnice, spregovorile so puške.

Zavrelo je kakor v kotlu, segrel se je hladni novembrski dan. Delavci-heroji so padali, ranjeni so se bojevali do poslednjega diha. Padali so, a niso odstopali, pobočja so ozelenela od Nemcev. Ves dan so se tolkli s celo nemško divizijo. Njih tri sto se je bojevalo do poslednjega in ostalo tu, na Kadinjači...

Padla je poslednja obramba. Pot za Užice je bila odprta razredčeni nemški diviziji, toda dan kasneje in z velikimi žrtvami, preko trupel padlih borcev-herojev.

Nemška kolona od Kadinjače je vkorakala v Užice poslednja, tedaj, ko sta bila glavnina naše vojske in Vrhovni štab s tovarišem Titom na čelu že na poti k svobodi, na obronkih zelenega Zlatibora.

Obračali so se partizani od Zlatibora in gledali proti ljubljenemu Užicu ter govorili: »Vrnili se bomo.« Niso vedeli, da je na 14. kilometru od Užica, na Kadinjači, padel ves »Delavski bataljon«, da je ostal tam kot večna straža in legenda. Vedeli pa so, da je tri sto borcev opravilo nalogo in jim omogočilo umik.

TUDI MRTEV SE KOMANDANT MAŠČUJE

Nemci so si dobro zapomnili užiške delavce. Pobesneli so prinesli v mesto truplo padlega komandanta Dušana Jerkovića, ki je bilo prerešetano od krogel, in ga razstavili na trgu. Silili so ljudi, da gledajo in pljuvajo na »bandita«... Užičani so šli mimo, a niso pljuvali. Izkazovali so mu poslednjo čast, jokali za junakom, za tri sto delavci na Kadinjači, za svobodnim Užicem. Jokali so, okupator pa je besnel.

Fašisti so napravili grmado in položili nanjo truplo mrtvega komandanta Užiškega partizanskega odreda. Nenadoma je odjeknila močna eksplozija — nekaj Nemcev je zastokalo in obležalo.

Eksplodirala je skrita bomba v obleki Dušana Jerkovića. Namesto triumfa so fašisti doživeli še en poraz. Delavski komandant se ni vdal niti mrtvev. Boril se je — on in vsi partizanski borci, borila se je dalje tudi vsa Kadinjača, ki je prerasla v legendo.

Bojevala se je, da bi v Užicu ponovno zavihrala zastava svobode.

D. Dimitrijević

KORAKI PO OZNJU

SNEŽNA megla je zagrnila kotline Prokletije in kar noče se vzdigniti. Drobne snežinke, ki jih vrtinči veter po bledem prostoru mračnega februarskega večera, zame-tajo pota in sledove. Snežna odeja je čedalje debelejša, narašča. Veter upogiblje bukove veje in stresa z njih grude snega, ki padajo bobneče na tla, ko da se to dogaja v osrčju zemlje. Ko veter otrese sneg, ostanejo veje gole in puste, in ko zapiha sever močnejše, je slišati grozljivo žvižganje. Zmrznjeno listje, ki še ni odpadlo z zakrnelega grmičja, šušti in se zvija.

Kolona zdesetkanega partizanskega odre-da, ki ji piha veter v hrbet, se je pravkar povzpela na vrh jase. Iz skupine stopi visok, krepak mož dva, tri korake naprej, potisne roke v žepe suknjiča in ko mu pogled utone v gostem oblaku snežnega meteža, namršči obrvi in globoko vzdihne. Čeprav ve, da je njegova tobačnica prazna, jo potegne iz žepa odpre in znova spravi v žep. Mislil je, da si bodo borci odreda razlagali njegovo zaskrb-ljenost spričo prazne tobačnice. Kmalu pa se znebi teh misli in se ozre na rep kolone in čete borcev, ki so se zbrali okrog njega v obliki podkve. Očividno so ga hoteli fantje poslušati, on pa ni vedel, kaj nam jim pove. Utrujen, neprespan in lačen je prav tako, kakor so tudi njegovi borci.

Komisar čete pristopi in mu pove, da je pred desetimi leti nekoč hodil po tej pla-nini in da bi morali najbrž nadaljevati pot.

»Po mojem mnenju bi morali nadaljevati pot.«

»Nadaljevati, nadaljevati,« pritrdi komi-sar zadovoljen, da je komandant po dveh dneh tavanja na planini naposled sklenil nadaljevati pot.

Starec, ki je prišel v odred, da bi rešil dva sinova, izmed katerih mu je prvi že pa-del, stopi h komandantu, nasloni puškino kopito na opanko in vpraša s hripavim glasom:

»Koliko dni bo ta ‚naprej‘ še trajal, ko-mandant?«

»Samo naprej pojdemo« — ponovi ko-mandant, zroč čezenj.

»Koliko dni še?« hoče vedeti starec.

»Drevi bo naš pohod končan.«

Starec se obrne, da bi se vrnil v svojo četo, in pravi:

»Če je tako, mi pa ne zameri vprašanja. Borcem bo laže.«

Nekaj borcev se spogleda. Zdi se jim, da komandant blodi. Noč in dva dni že, hodijo, pa niso prišli še do nobene vasi. Morda se vrte v krogu.

Zamišljeni komandant bulji v oblak, ki ga po sredini prebada koničasti vrh Kralj-skega Koma. Zdi se mu, da ima zahodni del oblaka vse obrise velikega slona z jasno iz-raženim trobcom in nogami... Pa tudi bar-va oblaka je nekam temnorjava kakor slo- nova koža. Vzhodni del obsevajo sončni žar-ki in podoben je poprsju človeka v delav-skem kombinezonu. Mišice so mu izrazito močne. Kljubuje slonu, ko da ga hoče za-kriti s svojo barvo.

»Kam pa zdaj?« vpraša nekdo starca.

Komandant se zdrzne:

»Za menoj!« ukaže in zagazi pred odred-om v sneg po pobočju.

Dva skupaj gredoča borca navežeta po-govor, tretji prisluhne in se jima približa. Prvi se pritožuje, da so mu prsti na nogah že vsi premraženi. Drugi pravi, da svojih prstov sploh več ne čuti.

»Po trebuhu mi kruli,« — se oglasi tretji z onemoglim glasom.

»Ne potrebujem ne kruha, ne obutve, ne počitka. Najbolj bi se razveselil ognja. Og-nja potrebujem,« pravi eden izmed njih videč, kako luna plava v vodi.

Borec, ki se je pritoževal, da je lačen, kar nekam pozabi na krče v želodcu:

»Da, ogenj... Ogenj... Kako rad bi vi-del ogenj!«

Borci so hodili nekaj časa prevzeti od pri-vidov plapolajočih ognjev, kuharjev in kot-lov, polnih hrane.

Borec, ki je prisluškoval pogovoru, se malce zviije in stopi iz gazi, krene na desno. proti poti kolone. Štiri, pet korakov pred seboj zagleda majhno jelko, potreseno z modrikasto srebrnimi snežnimi kristalčki, žarečimi v čarnem siju. Zdi se mu, da je zagledal velik plapolajoč ogenj, ki močnejše od mesečine obseva vse naokrog. Pospeši korake in ko se mu približa, zakliče:

»Ogenj!... Fantje, glejte ogenj!«

Del kolone obstane. Neki borec pristopi in sname rokavice. Kmalu pristopi še eden.

Komandant ukaže, naj se kolona ne ustavlja. Zaskrbljen stopi iz gazi in pristopi k trem borcem, zbranim okrog jelke. Dva sta bila že snela rokavice in razprostrla roke, ko da se grejeta pri ognju.

Kako bi človek uredil to stvar? se vpraša komandant. Prividi... Povelja in drznost tu nič ne zaležejo... Zdaj pokaži, kaj znaš, dé sam pri sebi in pristopi k njim.

»Zdravo, tovariši,« jih pozdravi.

»Zdravo... zdravo...« mu odzdravljajo.

»Vas zebe?« jih vpraša.

»Zebe... zebe,« pritrdi eden onemoglo.

»Kaj pa je to pred vami, tovariši?«

»Ogenj... Ogenj... Ogenj...« odgovore v en glas.

»Saj mi ne boste zamerili, če se tudi jaz malo pogrejem, kajne?« vpraša komandant.

»Zakaj bi ti zamerili,« odgovori eden izmed borcev... »Ogenj moramo vsi izkoristiti. Ogenj je življenje.«

»Oh, kako prijetno greje,« pravi komandant.

»Da, greje,« pritrdi borec, ki se kar trese od mraza.

Komandantu zadrgetajo mišice na obrazu. Še enkrat ošine borce z zaskrbljenim pogledom, čuteč popolno nemoč, potem pa predlaga tiho:

»Zdaj pa zapnimo plašče.«

Nič mu ne odgovore.

»Ali me poznate, tovariši?«

Eden izmed borcev pristopi, ko da je užaljen, pogleda ga in pravi:

»Tovariš komandant.«

»Kaj ko bi odrinili naprej?« predlaga komandant.

»Še malo počakajmo,« predlaga borec, zroč negibno v polno luno.

»Jaz se ne ganem od ognja,« se oglasi drugi.

»Ogenj je težko zapustiti,« mu pritrdi tretji.

Jezen nase, da ni presekal pogovora že v začetku, stopi komandant s škornji na jelko, ki se upogne, dokler njen vrh ne izgine v snegu.

»Fantje, to ni ogenj... To je jelka. Glejte, na njej stojim. Da je ogenj, bi zgorel...«

»Ne sili v ogenj!« dé prvi borec.

»Ne ugašaj ognja!« se oglasi drugi in stisne kopito svoje puške.

Komandant se skloni in z obema rokama objame jelko, ki se ponovno vzravna.

»Poprimi še ti,« predlaga enemu izmed borcev.

Borec stisne v roki storž, da se mu igle zapičijo v dlan.

»Ogenj peče,« pravi in izpusti storž.

Tretji borec se prepriča, da pred njim res stoji jelka, ki na njej ni več snega, ne tistih modrikasto srebrnih odsefov, in pravi:

»Jelka, fantje, jelka... To ni ogenj.«

S skrajnimi napori pa tudi z uporabo revolverja jih komandant naposled priključi koloni.

Navsezgodaj pridejo do vasi. Trije borci stopijo v prvo hišo. Ko zagledajo gospodarja, stopi eden k njemu in dvakrat ali trikrat zamolklo vzdikne:

»Ogenj ... Ogenj ... Kje je ogenj?«

Gospodar brž razpiha ognjišče in že plapolala na njem velik pomarančast plamen, ki liže črn zvit kavelj na koncu verige.

Posedejo v krogu na trinožne stolčke in boljše v ogenj. Dva kar v bojni opremi ležeta, tretji pa jame zbegano buljiti v čedalje močnejše plapolajoči plamen.

Kmalu pride za njimi komandant. Rad bi videl, kako se počutijo ob pravem ognju.

»Zdravo, Jovo!« pozdravi tistega, ki bulji v plamen.

Jovo samo prikima z glavo, pogleda od ognja pa ne odvrne.

»Kako se počutita?« vpraša po drugih dveh, ki že spita.

»Dobro.«

»A ti?«

»Slabo!«

»Kaj ti je, Joco, saj sediš pri pravem ognju.«

»Že res. To je ogenj. Brez ognja človek ne more živeti.« Nekaj časa molči, potem pa pripomni: »Pri ognju lahko človek zaspi — za vedno.«

Komandant zaskrbljeno prikima z glavo.

»Ta ogenj me ubija,« nadaljuje Jovo — »Pri tistem na planini sem se počutil boljše ... Tisti ogenj tam gori me je grel.«

»Kako pa je s tem ognjem?« ga vpraša komandant.

»Ta ogenj je hladen ... Ta ogenj me hladi.«

»To je najbolj vroč ogenj,« ga zavrne komandant.

Jovo vzdigne pogled in se ozre na gospodarja, ki mu solze zalijejo oči, potem pa pogleda komandanta, ko da hoče preveriti, ali je res govoril s njim, in pravi:

»Zdi se mi, da si ravnal napačno, ko si nas zapodil od pravega ognja.«

Kmalu potem je zaspal in se ni več zbudil.

Pomenki s pisci in o piscih

1.

DEŽEVNEGA junijskega večera leta 1942 sva zlezla s Ferdom Godino iz Loškega potoka po razvlečenih, obraščenih in strmih senožetih v bataljon na Petelinjek. Ferdo je delal z mladino, jaz sem pa organiziral odbore in aktive. Ferdo je jahal konja, ker ga je bolela noga, jaz pa sem hodil peš in pomenkovala sva se. Rekel sem Ferdu: »Poglej, toliko se zgodi vsak dan — borbe, pohodi, konference, akcije in kaj vem še. Pa ga ni in ga ni, ki bi vse to popisal in vsemu temu vdahnil vsaj nekaj, da, vsaj nekaj življenja. Vsa naša sedanja poročila so suha, kratka, pisana v telegrafskem slogu. Kdo bo zbral vse te velike stvari in jih zapisal? Kdo, te vprašam, jim bo dal življenje?«

Ferdo je zavzdihnil, malo pomislil in odvrnil:

»Če ostanemo živi, bomo tudi mi kaj napisali. Če pa pademo, se bo pa morda že našel kdo, ki ni pokvarjen in ki goji vročo ljubezen do naše domo-

vine, ljudi in borbe. Pisali bodo, boš videl. Kar je v narodu vrednega in velikega, to v narodu ostane. In bo ostalo. Naš čas, borba in ljudje bodo ostali.«

Tiste dni je Ferdo Godina napisal tri črtice za revijo, ki se je tiskala v tehniki za Knežkim vrhom nad Loško dolino. Te tri črtice so bile kratke, zelo dognane in vzpodbudne. Partizani so jih radi prebirali. Ena je nosila naslov »Ranjenec pri Prezidu«, druga »Partizani in domovina«, tretja pa »Osvobodilna fronta in mladina«.

Ko sva se bližala taborišču, sva slišala pesem, ki je prihajala od tabornega ognja. Postala sva in poslušala. Ferdo je zlezal s konjiča in zašepeetal: »Veš, tudi take stvari bomo pisali, če bomo živeli. Da, če bomo preživeli to revolucijo.«

V stari bukvi ob poti je skovikala sova. Midva pa sva se molče približala tabornemu ognju, kjer so se borci držali za ramena in prepevali staro narodno »Pa le dol se vsedi ...«

2.

Naslednji tak pogovor sem imel 20. julija 1942 na Mačkovcu. Bila je neka konferenca, na kateri je predaval Stermecki, star komunist in zelo razgiban človek. Proti večeru sem sedel za nekim drevesom in premišljeval. Kar se mi približa človek, visok, suh, v rjavih obleki in s širokim rjavim klobukom na glavi. Sédel je zraven mene, stegnil dolgo suho roko in se mi predstavil: »Miran Jarc, književnik.« Pogledal sem ga in vzkliknil:

»Glej ga no, kje te vidim! Tvoje stvari sem že bral in sem si mislil, da si starejši.«

Na kratko mi je povedal, kako je prišel v partizane. Nato je malo pomolčal in nadaljeval: »Veš, nisem mislil, da je tako v partizanih, kakor vidim tukaj in tam na Krimu. Jaz sem si predstavljal partizane takole: Zvečeri se. Iz gozda pridejo možje, z ogljem pomazani po obrazu. V rokah drže puške in sekire. Pa se vležejo v grmovje ob cesti in čakajo, tiho, mirno. Ko pa po cesti pridejo fašisti, skočijo iz

grmovja, ustrelijo in jih pobijejo. Poberejo jim orožje in potem stečejo v gozd. Tam počivajo, jedo, kurijo, se pogovarjajo in čakajo večera, da bodo šli zopet na cesto. Tako sem si predstavljal gozdne partizane. Vidim pa, da je drugače. Vojaški red je tukaj. Zjutraj se postavijo v vrsto, nato pa se prebere, kaj bodo delali. Podnevi delo, straža, zasede, obveščevalci, kuhinja, delavnice, pošta, kurirji... Zvečer pa pesem, godba, kulturni sporedi, pesmarice, letaki, poročila, radio, disciplina. To je organizirana in kulturna vojska.«

Jarc je umolknil in se zazrl v luno, ki je vzhajala izza gora. Nato je s tišjim glasom nadaljeval: »Če bom ostal živ, bom pisal. Pisal pa ne bom samo jaz, tudi novi ljudje bodo pisali. Taka revolucija odkrije skrite talente.« Čudno so se mu svetile oči in nekam ognjevit je govoril. Segel je v žep, od koder je privlekel debel notes. »Komaj nekaj dni sem tukaj, pa sem že pol notesa popisal. Material se mi kar sam ponuja. Nič se ni treba izmišljati, vse je novo, pristno. Da, novo, in koliko je novega! To je naša slovenska renesansa, da veš, renesansa je to,« je rekel Miran Jarc. Nato je malo pomislil in čez čas pojasnil: »Vse to je bogato in resnično doživetje. Pisal bom nove, partizanske stvari. Kar lilo bo s peresa na papir.« Malo je pomolčal, nato pa z nižjim glasom rekel: »Če pa pademo, bodo drugi pisali. Saj Slovenci nimamo nepismenih ljudi. Naš narod je čudovit.«

Pozno je že bilo. V taborišču so že pospali. Vstala sva in se odpravila spat. Samo zašepetala sva še drug drugemu lahko noč.

Drugo jutro sem odhajal z Mačkovca. Miran Jarc je sključeno sedel pod vitko smreko in nekaj pisal. Pozdravil sem ga. Stisnil mi je roko in rekel: »Pišem, da se kaj ne pozabi. Nič se ne sme pozabiti. Tudi ti si kaj zapiši.«

»Bom, bom,« sem mu obljubil.

Mirana Jarca nisem videl nikoli več. Pač pa so nekoč po ofenzivi prinesli s Kočevskega vest, da piše partizanski ro-

Miran Jarc

man o Gorjancih. Kurir Vinko je tako prepričevalno govoril, da smo mu morali vsi verjeti.

Jarc je padel in nihče ne ve, kje so njegovi zapiski, kje je njegov rokopis romana, če ga je res pisal.

3.

Bilo je oktobra 1942. Prišel sem iz krimskih gozdov in se ustavil pri kurirjih v gozdu blizu Zerovnice ob Cerkniškem jezeru. Kurir Tomo (Tone Urbič) z Lipsenja, ki je poznal vsako stezo in drevo daleč naokoli, je rekel: »Fantje, novico vam povem. Veliko novico! Na Lužarjevem bregu sem srečal pisatelja Finžgarja. Sedel je pri ognju in s kurirji pekel krompir. Oblečen je bil v temno obleko in rjavo palico je imel zraven sebe. No, pa sem ga vprašal, če je on tisti, ki je napisal knjigo Pod svobodnim soncem. Rekel je, da sem uganil. Za njim pa da bodo prišli vsi iz Ljubljane, ki so zavedni.«

»Ne verjamem,« sem mu odvrnil. »Res smo slišali, da je Finžgar v našem gibanju, toda mož je v letih, ne bo mogel hoditi po gorah. Zmotil si se.«

Kurir se je pridušal, da ga je videl na lastne oči, da ga je dobro pogledal in celo potrepil po rami. »Mož jih nima še šestdeset,« je rekel Tomo in mahal z rokami okrog sebe.

Rahlo sem ugovarjal: »Finžgar je bil lani star sedemdeset let.«

Tomo se je razkoračil in vprašal: »Ali si že kdaj videl Finžgarja, te vprašam?«

»Nisem ga videl, toda bral sem že večkrat njegove stvari. Vem, da je rojen 1871. leta,« sem odgovoril.

»Nič ne veš,« se je razhudil Tomo. »Nima jih več kot šestdeset. Prej ko čez štirinajst dni bo Finžgar na naši karavli.« Umolknil sem, ker sem vedel, da se kurirju Tomu težko pride do živega.

Tomo je govoril vsak teden o Finžgarju in o njegovem romanu Pod svobodnim soncem, ki ga je imel na karavli. »To vam je roman in samo Finžgar ga je znal tako napisati. Ni ga čez njega, vam pravim.«

Enooki kurir Tomo je padel. Ubili so ga domači belogardiisti in zažgali njegovo čudovito kurirsko karavlo pod Križno goro, kjer je tako prepričevalno govoril o Finžgarju in o njegovem romanu Pod svobodnim soncem...

4.

Bilo je mrzlega decembrskega dne 1942. K tabornemu ognju je prišel obveščevalec Lojze. Ko se je malo ogrel, se je obrnil k nam, se ozrl okrog sebe in važno spregovoril, sklanjajoč se nad ognjem:

»Ali že veste najnovejše? Ali že veste, da je Prežihov Voranc, vodilni komunist in pisatelj, zbežal iz ječe? Predvčerajšnjim sem ga videl v kočevskih hribih. Velik je in močan. Na rami je nesel mitraljez in poln nahrbtnik romanov, ki jih je napisal v ječi.«

»Beži no,« smo ga zavračali. »Prežihov ni ušel. To si si izmisli ali so te pa naplahtali. Lojze, beži no,« smo mu govorili vsi križem.

»Ne verjamete?« je zavzeto in začudeno dejal obveščevalec Lojze. »Na Travnici gori v karavli sem ga videl. Na rami je nosil mitraljez in poln nahrbtnik rokopisov, ki jih bodo tiskali na Kočevskem.«

Nekateri so verjeli, drugi smo pa molčali, ker nismo hoteli spravljati v dvom občutljivega obveščevalca Lojzeta.

»Pa še to vam rečem,« je razlagal Lojze, »da zna tisti Prežihov Voranc bolje pisati kot petdeset ljubljanskih profesorjev.«

No, kmalu je bilo jasno, da se je obveščevalec Lojze zmotil. Nekega novinarja je zamenjal za Prežihovega Voranca.

5.

Tiste meglene januarske dneve 1943. leta smo bili z Notranjskim odredom na Ljubljanskem vrhu. Kurirji so prihajali in odhajali. Terenci so zasopli prihajali na konferenco, ki je bila v Dolomitih. Iz daljnih loških gozdov je prišel vodja tehnike Štefan. Spremljal ga je obveščevalec Trček, ki se mu je bil spotoma pridružil. Sedeli smo okrog velikega tabornega ognja. Komandant odreda Evgenij Ravnihar (Gregor) je prekrizanih nog sedel poleg tabornega ognja in proučeval vojaško specialko. Kdaj pa kdaj se je ozrl in rekel: »Bolj potihó govori-te!«

Obveščevalec Trček pa ni znal biti tiho. Govoril je, kakor da bi imel sto ljudi pred seboj. Povedal je, koliko zaseda se ognila s Štefanom in kje so beli napravili novo postojanko. Nato se je važno ozrl okrog sebe, rekoč: »Še eno novico vam povem. V tehniki za Knežkim vrhom sem videl Juša Kozaka, tistega, ki je napisal povesti Beli macesen in Lectov grad.«

»Beži no,« so mu odgovarjali drugi. »To je pravljica, iz lecta ni še nihče sezidal gradu.« Gregor je dvignil glavo iznad zemljevida in rekel: »Pa je res napisal čedno povest, ki ji je dal naslov Lectov grad.«

»Ampak ne verjamem, da si videl Juša. Ti si videl Ladelca (Boža).«

Trček se je razvnel: »Govoril sem z njim. Rekel je, da pojde po četah, in strašno učen izgleda. Velik je in močan, da bi lahko nosil gorski top na rami!«

Komandant Gregor je zvil specialko in jo vtaknil v torbo. Nato je z važnim poudarkom rekel: »Trček, ti si se zmotil. Ti si videl Boža. On vodi tisto pisanje brošur na tehniki za

Knežkim vrhom. Juš, tisti, ki knjige piše, je pa v internaciji in morda ga ne bomo več videli. Vse tri brate Kozake poznam.«

Trček pa se ni dal in se ni dal. Vztrajal je, da je govoril z Jušem. No, pa so se le pogovorili, ko je Štefan, ki je bil vodja tiste tehnike, dejal, da je bil res Božo, ne pa Juš.

Naši borci, nekateri komandirji, komisarji, obveščevalci in kurirji, vsi, ki so poznali knjige naših slovenskih pisateljev, so se živo zanimali za njihovo usodo, radi bi jih bili videli, se pogovorili z njimi in jih povprašali, kako gledajo na našo revolucijo in naše ljudstvo v teh viharjih časih.

Matvez Hace

Spomin na prve partizane na Primorskem

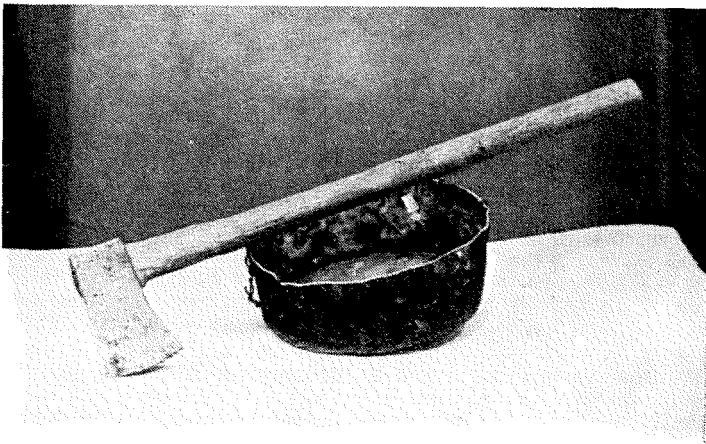
V jubilejnem letu dvajsetletnice vstaje je med ljudstvom partizanskih vasi veliko zanimanje za zgodovinske dogodke. In ne samo za dogodke iz NOB. Marsikje so spravili na dan dragocene predmete prvih partizanov, ki bodo obogatili zbirke naših muzejev NOB.

Podpisani je že pred leti v Gornji Branici v zaselku Koboli v hiši pri Kantetovih poizvedoval, če se je mogoče še ohranil kakšen predmet, ki bi bil v zvezi s prvo četico primorskih partizanov, ki jo je tovariš Ervin Dolgan-Janez zvečer dne 28. avgusta 1941 pripeljal h Kantetovim. O tem dogodku govori tudi napis na plošči te hiše:

V tej hiši so se dne 28. avgusta 1941 sešli najnaprednejši in hrabri možje Gornje Branice s prvimi partizani na Primorskem.

Domači sin, takrat še deček, se je spomnil, da mora biti nekje med staro šaro — aluminijasta kozica, v kateri je hči Kantetove matere Gizela, na večer prihoda skuhalo tem prvim partizanom polento in jo dobro zabelila. Kozico je potem več časa uporabljala četica za kuhanje hrane v logorju. Ker ni več imela na straneh znanih »ušes« držajev, je kuhar Jovo — danes vemo, da je bil to Ivan Sancin iz Doline pri Trstu — iz navadne žice napravil držaje. Ko se je četica premestila, so kozico prinesli nazaj. Mladi Zmago jo je po dvanajstih letih izbrskal iz stare šare in mi jo izročil. Danes se kozica nahaja v depozitu Koprškega muzeja pod številko 3471.

Drugi predmet pa je prišel na dan prav za 20-letnico prihoda prvih partizanov na Primorsko. To je sekirica, ki je

na fotografiji skupno s kozico. Ta predmet je hranil tovariš Franc Čehovin, brat Benjamina Čehovina, ki je bil v imenovani četici. Po izjavi tovariša Ervina Dolgana-Janeža je četica sekirico prinesla s seboj z Mokrcra. Uporabljala pa jo je po poti, da si je z njo delala pot skozi trnovo grmovje in za pripravljanje suhih drv. kadar je kje počivala, da je Jovo lahko kaj skuhal. Sekirica je prišla v Gornjo Branico skrhana in v ušesu počena.

Franca Čehovina so partizani zaprosili, če bi jim v zameno zanjo dal boljšo. Seveda je v zamenjavo privolil, čeprav sekirice, ki so jo dali partizani, ni mogel uporabljati. Vrgel jo je na podstrešje, kjer je ostala vse do lani, ko je popravljaj hišo. Takrat se je spomnil, da sem pred leti spraševal po partizanskih predmetih. Ko sem bil letos na obisku, jo je prinesel in jo kot zgodovinski predmet izročil, da jo oddam kamor spada. P. A. Ogarev

a zbledeli popolnoma ne bodo, ker ne morejo. Vsi dogodki iz dachauskega življenja se zde malodane neverjetni, mnogim ljudem pa, ki jih poslušajo, skorajda izmišljeni. Ne, pa niso, saj so jih tisoči in tisoči bridko občutili na lastni koži. In ko sem se letos odločil obiskati Dachau, sem bil prepričan, da bom kraj množične morije našel takšen, kakršnega bi zaslužil. Toda...

*

Kako težko je najti, če človek potuje iz Münchena po Dachauski cesti proti Dachauu, pot, ki naj bi popeljala obiskovalce, turiste in sploh nekdanje internirance do taborišča. Kazno je, da ljudje, ki imajo na Bavarskem na skrbi ceste, bolj skrbje za oznake krajev, ki niso povezani z nemško preteklostjo v času zadnje vojne. Sicer bi prav gotovo namestili pred Dachauom ustreznejšo tablo oziroma smerokaz do nekdanjega taborišča smrti. Na pol prepe-rela deska, na njej pa z navadno barvo napisano »KZ Dachau«. In nič več. Tako se torej začenja pot do nekdanjega taborišča. Kaj slab vtis, ki ne obeta nič prijetnega...

*

Preveč bi bilo, če bi hotel napisati podrobnosti oziroma vse vtise, ko sem drugič stal na ogromnem prostoru v ne-

Drugič v Dachauu...

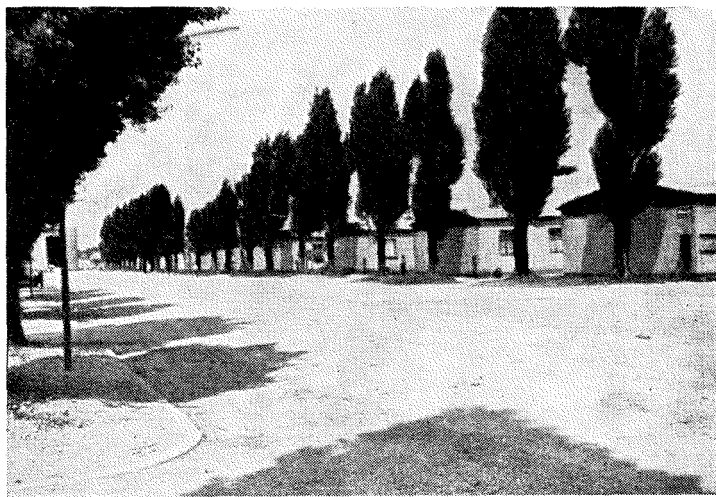
ČUDEN naslov, poreče morda kdo. Marsikdo izmed nekdanjih internirancev pa bo bržkone mislil, da bom opisoval svojo drugo »heftlinško« pot oziroma drugi prihod v koncentracijsko taborišče Dachau. Zakaj, mnogi dachauci se resnično spominjajo tistih, sicer bolj redkih dachauskih »povratnikov«, ki so že bili v tem lagerju, kasneje so jih izpustili, ko pa so jih drugič spet pripeljali esesovci in gestapovci v lager, so jim pod obvezno taboriščno številko prišli še eno debelejšo rdečo črtico, kar je pomenilo — drugič.

Da se razumemo: prvič sem bil v Dachauu kot interniraneec, drugič pa sem to, po vsem svetu znano nemško koncentracijsko taborišče, oddaljeno okrog 18 km od Münchena, obiskal pred časom s skupino nekdanjih internirancev in svojcev v tem taborišču umrlih tovarišev. Zatorej tak naslov prispevka.

In še tole. Že kmalu po končani vojni se mi je nudila prilika za obisk Nemčije in taborišča Dachau, pa sem vabilo odklonil. Ugodna prilika za obisk me ni zvalila, me ni navdušila. Zakaj tedaj so bili še vse preveč sveži spomini, vse preveč so mi lebdele pred očmi strahotne podobe in slike iz preteklosti, vonj po sežganih človeških kosteh je bil še dušeč in izbuljene, hladne in steklene oči mnogih tovarišev, ki so bili v zadnjih vzdihljajih ali pa so ležali kot drva pred

barakami, so prav tako kot pred leti nemo in izpito zrlje v mene. Resnično: prividi prestanega trpljenja, nasilja, nemoci, žalosti, obupa, lakote, hiranja in umiranja so bili še tako blizu, tako živi, da me je že misel na vse prestano bolela, stiskalo me je v srcu. In kar predstavljati si nisem mogel, kako bi tedaj bilo, če bi stopil na milijonkrat in milijonkrat prekleto, zasovražena ter s krvjo in znojem tisočev in tisočev nekdanjih internirancev prepojena dachauska tla, to ogromno površino, kjer so nemški zločinci uredili — tovarno mrličev...

Toda leta so minila, počasi bledijo tudi spomini. Bledijo,

Pogled na »Lagerstrasse« v nekdanjem koncentracijskem taborišču Dachau

Skupina nekdanjih internirancev in svojcev v Dachauu umrlih tovarišev, ki so letos poleteli obiskali nekdanje koncentracijsko taborišče Dachau, ob komemoraciji pred krematorijem

kdanjem taborišču Dachauu in so pred mano vstajali spomini na tedanje krute, nečloveške dni...

Jaz in vsi tisti, ki smo stali po tolikih letih na nekdanjem »Appellplatzu« — tako pa bodo rekli tudi ostali, ko se jim bo nudila prilika za obisk taborišča, seveda, če bo do tedaj sploh še ostalo kaj od njega — pa smo soglasno ugotovili:

»Ne, to ni resnica, v takem taborišču, kakršnega vidimo sedaj, nismo bili, ne, takšen ni bil nikoli Dachau!«

*

Le nekaj bežnih ugotovitev! Vse barake, razen štirih menda, so predelali, olepšali, jim dali »udobnejši« videz, v njih uredili stanovanja (za razne begunce!). Skratka: s tem so hoteli pokazati, da so bile v času obstoja lagerja barake take, kakršne so dandanes, torej še kar udobne za »bandite, zločince in delomrzneže«, ki so si upali dvigniti glas proti vsemogočnemu hitlerjevemu redu. Laž, čista laž so zdaj te barake, ponaredek zgodovine, v posmeh vsem tiščim in tisočim žrtvam, ki so v pravih gestapovskih barakah hiral, trpeli, umirali. No, in če si predstavljam, kako neki vodnik, ki niti tega niti kakega drugega lagerja ni okusil, zdaj govori številnim obisko-

valcem o tem taborišču (to sem sam zdaj doživljal), potem sem si na jasnem, kaj hočejo doseči z vsem tem predelovanjem barak in sploh z načrti, da bi odstranili barake in vse, kar spominja na taborišče, obsežen prostor pa zazidali s sodobnimi stavbami... Kakšna ironija, kakšen posmeh zgodovini in vsem žrtvam!

*

Visoke platane na obeh straneh barak so puste, gole, kakor so bile vedno. Med barakami (med njimi so urejene tudi zelenice z rožami!) pa so razpete vrvi in na njih visi perilo. Okoli in okoli živahen vrvež nešteti otrok, rojenih zdaj v teh barakah... Človeka stisne, ko vse to opazuje, ko hodi od barake do barake, z njim pa hodijo tihi glasovi nekdanjih tovarišev, spremljajo te pretekli dogodki, vstajajo spomini, spomini...

Hodim od barake do barake. Vse je drugače, številke so spremenjene, na koncu pa so štiri barake malodane razdejan: razbita okna, vrata, v notranjosti pa smetišče in odpadki. In te štiri barake naj bi bile vzorno urejene, resničen prikaz pravih lagerskih barak! Sramota! Na levi in desni strani »Appellplatzu« so postavili dve cerkvi... Komu na čast? Naprej do ne-

kdanje kuhinje in kopalnice človek ne more: ograja je... In se spet vračam po »Lagerstrasse« proti baraki, kjer so bili nekoč invalidi, več ali manj vsi določeni za krematorij... Glej, ogromen kamnit spomenik so postavili! In v njem — iz kovanega železa izdelan križ, na njem pa Kristus. Spet ironija! Le kdo je bil pobudnik take simbolike, ki za večino nekdanjih dachaucev nima nobenega pomena. Nobenega takega spomenika ne bi bilo treba, če bi ohranili bodočim rodovom samo taborišče tako, kakršno je bilo v resnici. Zato, da bi ostalo kot spomenik nasilja, ki se ne bi smelo nikoli ponoviti. In ko odhaja človek iz taborišča proti krematoriju, gre mimo nekakšnega bifeja. V njem se v glavnem zbirajo sedanji prebivalci preurejenih barak in se zabavajo...

*

Krematorij! Edino, kar še kolikor toliko kaže verno sliko časa, ko so gestapovci in esesovci pomorjene žrtve ali še na pol žive okostnjake spreminjali v pepel in dim. V krematoriju je urejen nekakšen muzej. Nekaj slik, nekaj grafikonov, nekakšna literatura, ki so jo razni narodi izdali po vojni o trpljenju v Dachauu, bolj ali manj zbledeli venci, lagerska obleka, miniaturni prikaz taborišča, kiosk za razglednice in — konec, oziroma vpisna knjiga pri izhodu... To naj bo torej muzej? Kdo ga ureja, oskrbuje, vodi? Težko je to izvedeti, težko. Imel pa sem srečo, da sem izvedel in videl nekaj drugega!

Nekdo mi je zaupno povedal, da prihajajo v ta muzej številni obiskovalci. Vendar pa, da obiskovalcem, ki sami niso doživeli lagerja, nekateri vodniki čisto po svoje razlagajo ustroj taborišča in razmere v njem, pač obiskovalcem oziroma narodnostim primerno. Čudno, mar ne? Nič čudnega pa tudi ne bi bilo, če bi bila vrata muzeja zaprta, ko bi javila prihod kaka skupina obiskovalcev, ki bi se zanimala za podrobnosti pravega taborišča ali za osebe, ki so ga vodile in upravljale.

Mar ni to še bolj čudno? Ko da bi nekateri ljudje, ki drže »nad sedanjim lagerjem neuradno roko«, hoteli tako preprečiti, da bi ta neslavni nemški sloves, sloves nemškega militarističnega nasilja, šel še dalj po svetu. In še tole! V muzeju je nekaj fotografij o razmerah v lagerju. Večina izmed njih je zelo »nedolžnih«: prihod internirancev, kopanje, barake, plantaža itd. Toda, ljudje, če bi videli tiste slike, ali vsaj nekatere izmed njih, ki sem jih videl nekje vskladiščene v Dachauu in ki najbolj zgovorno prikazujejo vso bedo, vso nemoč in vse trpljenje nekdanjih internirancev v Dachauu, ne bi bilo treba nobenih grafikonov, nobene podrobnejše razlage. Kakšne so? Pravi prikaz uničevanja internirancev, posnele pa so jih esesovske kamere za »službeno in tajno uporabo«!

*

...In zdaj stojim spet pred krematorijem ter gledam spomenik okamenelega dachauca. Pravzaprav, to je iz brona izdelan kip interniranca, ki zre z upadlimi, zabodenimi očmi nekam v daljavo. Mrtve in mrzle so te oči, prav kakor pokrajina, na katero zre... Na podstavku pod kipom pa je napisano: »Mrtvim v čast, živim v opozorilo«.

»Mrtvim v čast,« si mislim, ko zapuščam park, sredi katerega stoji krematorij z visokim rdečim dimnikom. »In živim v opozorilo,« se kot odmev ponavlja stavek. Globok, pomemben smisel besed v stavkih. Toda, mar tisti živi, ki naj bi jim veljalo opozorilo, vedo, kakšne posledice lahko rodi vojna? Mar so bili kdaj v takem taborišču, mar so kdaj slišali za nedopovedljivo trpljenje bednih internirancev, ki jim nemški nacizem ni pustil niti trohice človeškega dostojanstva?

*

Toda nekdanje taborišče Dachau obiskuje iz leta v leto več ljudi. Iz vpisne knjige je razvidno, da so obiskovalci raznih narodnosti. S tihim nemrom prihajajo gledat ostanke taborišča, podpisujejo se na stene nekdanjega krematorija in se vpisujejo v knjigo, pri

čemer vsi izražajo obžalovanje, da je to sploh bilo mogoče. Samo lani meseca avgusta je obiskalo taborišče 173.000 ljudi!

*

In za konec? Dandanašnji Dachau, oziroma njegovo taborišče, je laž in ponaredek zgodovine. Spremenjen je, predelan in nikakor ne prikazuje prave podobe nemškega nasilja! In če mislijo takega

prikazovati ljudem, je bolje, da ga popolnoma podro. Nihče od nekdanjih dachaucev ne vztraja, da bi ga zdaj rekonstruirali v prvotnem pomenu. Prav pa bi bilo, da bi ga uredili tako, da bi slehernemu obiskovalcu vzbudil vtis, da stoji pred spomenikom, pred tihim opozorilom, da se kaj takega, da se vojna in nasilje ne smeta nikoli več ponoviti!

Bojan Ajdič

Bil sem med političnimi

ZVEČER dne 6. avgusta 1942 so nas iz jetnišnice na Miklošičevi cesti v Ljubljani odbrali iz celic nekaj nad 60 »političnih«. Za čez noč so nas zaprli v posebno sobo. Vedeli smo, da pojdemo v deželo cerkva, samostanov in jetnišnic. Naslednje jutro so nas vklenili po dva in dva. Vreme je bilo megleno in začenjalo je rositi. Zunaj smo zvedeli, da so zgodaj zjutraj odpeljali iz ječe šest naših sotrpinov v Gramozno jamo. Kljub temu je iz vseh sob donela partizanska pesem.

V zaprtem policijskem avtomobilu so nas zvozili na železniško postajo. Od tam so nas z vlakom odpeljali dalje v Italijo. Naslednji večer smo se ustavili v Spolettu v pokrajini Perugia. Na postaji so nam karabinjerji pokazali jetnišnico na griču sredi mesta. Peljali so nas skozi starinsko mestece. Jetnišnica je bila v starem gradu z dva metra debelimi stenami in štirimi stražnimi stolpi. Tu je nekdanj prirejela svoje veselice papeževa hči Lukrecia Borgia. Okna v celicah so bila majhna in visoko pod stropom, z dvojnimi železnimi križi. Med nadstropji so bili tajni vhodi v poldrug meter visoke mučilnice. Na stenah smo videli verige, kamor so nekoč vklepali ljudi in jih pustili, da so umrli od lakote. Tudi v kleti so bile celice, nekdanje mučilnice. Sam grad je bil že več ko sto let jetnišnica. V debelem zidu so bili tajni hodniki, od koder so straže opazovale jetnike med sprehodi. Vsa stavba je bila

obdana z več metrov visokim zidom.

Življenje v jetnišnici je potekalo enolično. Sobe so bile velike in temne ter podobne našim kletem. V vsaki je bilo 12 do 16 zložljivih postelj. V razpokah po stenah so se skrivale krvoločne stenice. Postali smo številke, klicali so nas s številko. Še zdaj, po dvajsetih letih, mi včasih roji po glavi moja nekdanja številka 1635. Vsak kaznjenec je imel majhen aluminijast umivalnik, skledo, leseno žlico in dve krpi. Vse skupaj je imel spravljeno nad posteljo na leseni polici. V kotu sobe je bila španska stena iz starih vreč, za njo pa dve posodi. To je bilo naše stranišče. Vsaka soba je imela številko. Vrata so se odprla le, ko so nam prinesli hrano, ko so nas preštevali in ko so nas za pol ure spustili na dvorišče. Obrok hrane je bila zajemalka nezabeljene juhe. V njej je plavala nekakšna trava kot naše bičevje ali pa buče ter kos koruznega kruha. Po dnevi so bila vrata celice zaprta z rešetko, tako da je prišlo do nas nekolikanj svetlobe z dvorišča. Ponoči pa so preko te mreže zaprli še debela okovana vrata. V teh vratih je bila lina, skozi katero so nas opazovali. V celicah je ponoči gorela luč.

Najbolj veselo je bilo takrat, ko smo dobili od doma pakete. Sicer smo imeli takoj od začetka organiziran kolektiv in zato ni bilo važno, kdo je prejel paket. Važno je bilo samo to, da so paketi prispeli. Vsak paket so odprli v skladišču

vpričo prejemnika, vendar je bilo pogosto iz paketov pokradeno vse najboljše. Pazniki in kriminalci, ki so pregledovali pakete, so namreč imeli kar pod mizo kaj pripravne predele in so vanje vrgli, kar jim je bilo všeč. Če si protestiral, so vzrojili, toliko da te niso pretepli. Konserve so ostajale v skladišču in kadar si jih hotel dvigniti, si moral napraviti prošnjo na direktorja. Enake prošnje si moral napraviti, kadar si hotel pisati domov. Če so prošnjo ugodno rešili, so te odvedli v posebno sobo, kjer si dobil papir in pero na nakazilo. Denarna nakazila so vpi-sovali v dobro.

Jetniško upravo je naša slo-ga zelo jezila. Zlasti jih je je-zilo, kadar smo po več dni od-klanjali hrano, ki je bila zares obupna. Večkrat smo odločno protestirali in potem se nas je navadno nekaj znašlo v tem-nici. Posebno odločen je bil pri zahtevah pokojni tovariš ing. Jure Lavrič. V sobah smo imeli skoraj vsak teden pre-iskavo, navadno nekaj dni po-tem, ko smo prejeli pakete. Šest paznikov nas je spodilo iz sobe na dvorišče, kjer so nas slekli do golega in pretipali. Medtem so nam v sobah vse prevrnili, celo morsko travo v posteljah, da so nam napravili dela za ves dan. Ponoči so stražarji hodili po celicah in razbijali po stenah z lesenimi kladivi. Z lučmi, ki so jih imeli na dolgih palicah, so posvetili vsakomur pod nos in tako ugo-tavljali, če spimo in če smo še živi. Med postelje si namreč niso upali. Ob nedeljah smo morali v jetniško kapelo k maši, ki jo je bral don Marco. Maša nam je prišla prav, ker smo prišli v stik s sojetniki iz drugih celic in se kaj dogovo-rili.

Ko se je začela bližati kapi-tulacija Italije, so začeli paz-niki čedalje bolj popuščati. Maša ni bila več obvezna in cerkev je ostajala prazna. Don Marco je potrj hodil po dvo-rišču. Iz dneva v dan smo po-stajali bolj predrzni. Večkrat smo na ves glas prepevali par-tizanske pesmi. Ob nedeljah, ko sta hodila direktor in ko-mandant straže na sprehod, so nas nekateri pazniki sami pro-

sili, naj zapojemo »tiste lepe partizanske pesmi«.

Prišla je kapitulacija. Nismo več mogli spati in naša želja po begu se je stopnjevala. Zve-deli smo, da so iz zaporov v južni Italiji že ušli vsi jetniki, ker bi jih bili drugače odpe-ljali Nemci v svoja taborišča, v smrt. Pri nas pa so straže še okrepili. V naši jetnišnici nas je bilo kakšnih 100 Jugoslova-nov, 60 Grkov in kakšnih 60 italijanskih kriminalcev. Mesto pod nami je bilo polno Nem-cev, ki so se umikali od juga proti severu. Jetnišnica je bila povezana z mestom po telefo-nu. Kriminalci so se večkrat organizirali za skupen pobeg,

bili pa so tako nespretni, da so jih odkrili in se je njihov na-črt vsakikrat izjalovil. Začeli so iskati zvez z nami, ker so nas imeli za bolj iznajdljive.

V kaznilnici je bil za brivca tovariš Ivica, doma iz okolice Siska. Kot brivec je imel pra-vico za prosto gibanje po kaz-nilnici do osmih zvečer. Spal je v posebni sobi z drugimi delavci, med katerimi je bil tudi neki Italijan, ki je po-pravljaj električne naprave v kaznilnici.

Napočil je 13. oktober 1943. Direktorja kaznilnice ni bilo doma, ker je odšel v Perugia. Na dvorišču je stal na straži stražar Carro, doma s Sicilije,

Nebojša Jelača: Delitev krompirja

dober fant, že od samega začetka naš simpatizer, medtem ko so bili drugi stražarji fašisti. Poznal sem ga že od prej in tudi on mene. Že večkrat mi je zaupal kako važno vest o vojnih dogodkih. Okoli pete ure popoldne me je poklical. Rekel mi je, naj se privadim zraku, ker bomo zvečer najbrž že v gozdu. To sem že vedel, ker mi je že prej povedal Ivica.

Okoli pol šestih smo mrzlično in v največji tišini začeli spravljati skupaj svoje borno imetje. Skozi mrežasta vrata smo gledali vhodna vrata, ki jih nismo prestopili že 14 mesecev. Za temi vrati je bila službena pazniška soba, tam je bilo tudi orožje. Pazniki namreč niso smeli v jetnišnico z orožjem. Začela se je akcija...

Električar, prijatelj Ivice, je stopil k dežurnemu in ga prosil, da ga pusti popravljat telefon, kot mu je bil že prejšnji

dan naročil direktor. Ko mu je stražar odprl vrata, smo opazili med vrati prerivanje. Ivica, ki je stal za električarjem, je planil skozi vrata v sobo z orožjem. Ko sta prišla do orožja, sta razorožila stražarja, ga zvezala in zaprla ter mu odvzela ključke. Ista usoda je doletela vse ostale paznike, ki so se vdali brez strela. Zdaj smo imeli vse ključke in vrata celic so se začela odpirati. Zbrali smo se na dvorišču. Ivica in električar pa sta odšla razoroževati še spodnjo stražo in onesposobljati telefon. Italijanski kriminalci so začeli ropati skladišče in se zalagati s testeninami, sadjem in slanino. Počasi so tekle minute med čakanjem na našega rešitelja Ivico. Nestrpnost se je stopnjevala in plašno smo se spraševali, ali jima je uspelo likvidirati spodnjo postojanko.

Naš strah ni bil upravičen. Pojavil se je Ivica s tovarišem.

Oba sta bila oborožena. Ukazal nam je, naj pohitimo, dokler je še čas. Za njima se je prikazal še plešasti komandir straže. Mogočno se je povzpел na vodnjak s sabljo v roki in nas pričel miriti. Rekel nam je, da gremo naravnost v smrt, ker so zunaj Nemci z mitraljezi, naj se spametujemo in gremo nazaj v sobe. Bilo je prepozno. Razjarjeni smo podrli komandanta z vodnjaka in vdrli skozi vrata. Zdrveli smo skozi park in zmotili nekaj zaljubljenih parčkov. Spustili smo se na cesto in tekli čez most, nato pa v gozd na Monte Lupo. Komaj smo dosegli gozd, so okoli jetnišnice začele regljati strojnice. Krogle so nam žvižgale nad glavami. Za nami so drveli motorji in ročne granate so treskale.

Za las smo ušli smrti. Luna nam je razsvetljevala pot v neznano...

Lojze Tomec

VIDA TOM-LASIČ:

Spet v Ljubljani

V svojem delu »Svetloba mladih let« opisuje avtorica ing. Vida Tom-Lasičeva organizacijo radijske službe Osvobodilne fronte. Vendar njeno opisovanje ni samo golo naštevanje dogodkov in akcij, pač pa tudi razvoj mladega dekleta, njena občutja in razmišljanja. Glavna junakinja Hela, v kateri slutimo avtorico samo, se udeležuje pri oddajah »Kričača« v Ljubljani, nato odide po kapitulaciji Italije na osvobojeno ozemlje, se dvakrat vrne v Ljubljano, od koder z radijskim oddajnikom pošilja brzojavke na osvobojeno ozemlje. Pri delu jo zasačijo Nemci. V zaporu dočaka konec vojne.

Zaradi originalnosti vsebine, ki nam prikazuje doslej malo znano poglavje naše NOB, je avtorica za svoje delo prejela III. Kajuhovo nagrado za leto 1960.

ZELO neprijetno in tuje se je počutila, ko je po osmih mesecih partizanstva sedela v vlaku med pisano množico potnikov. Prisluhnila je njihovim besedam, da bi iz pogovorov morala kaj zvedela o življenju, v katerega se bo tudi sama spet morala vključiti in ki se ji je v teh zadnjih mesecih že tako odtujilo. Toda slišati je bilo le brezpomembne besede o vremenu in podobnem; čutiti je bilo pač, da so v treh dolgih letih vojne ljudje postali previdni in nezaupljivi, da so se navadili molčati.

Še tesneje ji je postalo, ko je vstopil v vagon nemški policist in pregledoval legitimacije. Ko je bilo to srečno mimo, si je malo oddahnila.

V Postojni je prišel v vlak železničar, ki ga je dobro poznala. Razveselila se ga je, ker je menila, da ga bo lahko kaj vprašala. Toda ko jo je zagledal, je napravil prestrašen obraz in tako naglo izginil, da ga še pozdraviti ni utegnila.

Neprijetno jo je dirnilo to nenavadno srečanje in slabe volje se je zazrla skozi okno.

Medtem sta vstopila v vagon še dva domobranca in sedla prav njej nasproti. Kmalu se je eden začel obregati vanjo in je zatrjeval, da jo pozna. Hela se je napravila gluha in slepa, počutila pa se je prav neudobno. Kar odleglo ji je, ko sta v Borovnici izstopila.

Zdaj se je vozila že čez Barje, prav čez tisto Barje, kjer je v otroških letih tako rada sanjalarila. Z očmi je iskala vasi, prislone ob podnožje hribov, sledila znanim obrisom in v duhu ponavljala imena, ki jih je zvedela še od starega očeta. Spreddaj na obzoru pa je že slutila Ljubljano.

»Kakšna neki je sedaj?« se je vprašala. In kako se bo znašla v njej, po tej dolgi odsotnosti?

Mislila je na ljudi, s katerimi je prej sodelovala. Koliko jih je še ostalo na svobodi in ko-

liko so jih že zaprli ali internirali? Težko je zapuščala svobodno partizanstvo, pa se je vendarle rada vrnila v Ljubljano. Občudovala je njene uporne in junaške prebivalce, ki jih niti zapor, ne internacije, ne streljanje ni prisililo k pokorščini, ki so vztrajali v svojem pravičnem boju in kljubovali tudi najhujšemu strahovanju. Borba in trpljenje sta jih kalila in praznine, ki so jih puščali za seboj padli in zaprti, so se sproti polnile z novimi borci.

Mnogo požrtvovalnosti in poguma je terjalo njihovo delo, mnogo naporov in tveganja. Toda vztrajali so, vzdržali so, ker so vedeli, za kaj se borijo. Zdaj se bo tudi ona spet vključila v njihove nepremagljive vrste. Iskreno je želela, da bi uspešno opravljala svojo nalogo.

Vlak se je ustavil in zagledala je znane obrise ljubljanske postaje. Pomešala se je med množico in izstopila.

Spet ji je postalo malo tesno in nekam čudno se ji je zdelo, ko so njeni koraki odmevali po mestnem tlaku. Stopala je negotovo, prekladala torbo iz ene roke v drugo in ves čas se ji je zdelo, da ji nekaj manjka. Potem se ji je posvetilo.

»Seveda! Nahrbtnik, pa gojzerji, blaten kolovoz in strma pot v breg, pa skale in drevje in vse, kar jo je spremljalo zadnje mesece. No, treba se bo spet privaditi na tlakovane ceste in velike hiše, pa na oprezen pogled na vse strani — preveč se je že odvadila vsega tega.«

Oglasila se je na javki, kjer je dobila naslov svojega stanovanja. Bila je to podstrešna sobica, kjer je živela neka aktivistka s svojo desetmesečno hčerko. Bila je že obveščena o njenem prihodu in jo je prijazno sprejela.

Zvečer je po dolgih mesecih spet zaspala v postelji. In čeprav je bilo mehko in toplo, se ji je vendar stožilo po golih deskah na katerih je prej ležala z nahrbtnikom pod glavo in čevlji na nogah.

Čez dva dni se je sestala z Vlasto, ki je takrat vodila ilegalno delo v Ljubljani in pogovorili sta se o vsem potrebnem. Najteže je bilo dobiti nekaj primernih stanovanj, kjer bi lahko napela anteno. Zdaj ni imela druge možnosti, kot poskusiti z delom v sobici, kjer je prenočevala.

Čez deset dni je prispela za njo tudi njena radijska postaja. Komaj je čakala dogovorjene ure, da je vključila aparat, in bila je presrečna, ko je ujela klice telegrafista, s katerim sta bila dogovorjena za delo. Odzvala se mu je in nato čakala na njegov odgovor. Toda ni se oglasil, kar je pomenilo, da je ni slišal, oziroma našel. Bila je razočarana, toda ker je bil to šele prvi dan njenega dela, se je potolažila s tem, da bo naslednjega dne uspela. Vendar se je to ponovilo tudi drugi, tretji in vse naslednje dni. Vsak dan dvakrat je vključila aparat, slišala telegrafista, ki jo je klical, mu odgovorila na njegov poziv, toda nikoli ji ni sporočil, da je njen odgovor prejel.

Ni vedela, kje je napaka. Pregledala je svoj aparat, merila moč v anteni in se nato še s poskusom prepričala, da v redu dela. Zveze pa vendarle ni dobila. Po štirinajstih dneh

brezuspешnega poizkušanja, jo je telegrafist sploh nehal klicati.

Poznala je ton njegove postaje, često ga je poslušala, ko je oddajal depeše drugim, le nje ni več poklical, kot da je obupal nad to zvezo.

Vseh tistih štirinajst dni je delala v svojem stanovanju ob skrajno neprimernih pogojih. Aparat je imela v sobi, anteno in protiutež pa je razpela po odprtem podstrešju, kamor so zahajale tudi spodnje stranke. Vrata, ki so iz pritličja vodila na podstrešje, se niso dala zakleniti. Kadar je oddajala, jih je kar z vrstico privezala na žebelj v zidu. Ker je bila največkrat pri delu sama, je morala paziti še na otroka, ki je kobacal v košku. Neredko se je zgodilo, da je z eno roko telegrafirala, z drugo pa držala otroka, da ni padel iz koška. Poleg tega je morala med delom večkrat snemati slušalke in prisluškovati, če ne tolče kdo po zavezanih vratih. Tudi sobe ni mogla zakleniti, zaradi antene in protiuteži, ki sta vodili skozi priprta vrata in vsak hip bi jo lahko kdo presenetil pri delu. Vsekakor obupne okoliščine in vendar bi vse potpela, če bi le delo imelo uspeh. Pa je bil ves njen trud in napor zaman.

Pisala je v Glavni štab o svojem neuspehu in jih pozvala, naj skušajo ugotoviti, če ni krivda pri telegrafistu, ki je z njo delal. Toda odgovora ni bilo in se ga v kratkem času tudi ni mogla nadejati, saj je poznala dolgo in zamudno pot iz Ljubljane v Belo krajino. Zdelo se ji je, da bo ustvar najhitreje urejena, če gre sama v Glavni štab.

Pregovorila je Vlasto, da ji je priskrbela potrebne dokumente in šla na pot.

Tudi letos je bilo pri nas na dopustu več bivših borcev iz drugih dežel, medtem ko je v njihovih krajih preživelo počitnice več naših. Na sliki vidimo skupino Poljakov, Fracozov, Italijanov, Madžarov in Nemcev na spomeniškem prostoru v Begunjah na Gorenjskem. V zadnjih dneh dopusta so si namreč ogledali več krajev, ki so tesno povezani z zgodovino NOB

V spomin Louisu Adamiču

LOUIS ADAMIČ se je rodil kot sin kmečkih staršev leta 1899 v Blatu pri Grosupljem. Srednjo šolo je obiskoval v Ljubljani, toda že s štirinajstimi leti je obesil šolo na klin in se napotil »čez veliko lužo« v Ameriko, v obljubljeni deželo svojih otroških sanj. Sprva je dobil zaposlitev pri nekem slovenskem lističu, nato se je nekaj časa prebijal skozi življenje z najtežjim delom, dokler ni že proti koncu prve svetovne vojne postal ameriški vojak in se udeležil poslednjih bojev na francosko-nemški fronti. Ko je odslužil vojaščino, pa je prepotoval, raziskujoč svojo novo domovino in živeč od priložnostnega dela, širni ameriški kontinent. Tako si je nabral nešteto dragocenih vtisov in spoznanj za svoje poznejše pisateljsko delo, ki se mu je lahko posvetil, ko se je naposled ustalil v Kaliforniji kot pomočnik los-angelškega pristaniškega pilota. Po krajših zgodbah in črticah, ki so mu jih objavljali razni lističi na obali, je prišel v renomirano Menckenovo revijo »The Mercury« in se tako uveljavil kot resen pisatelj.

Po izidu svoje prve knjige »Dinamit« se je preselil v New York in kmalu nato objavil še avtobiografično delo »Smeš v džungli«. Ko je prejel Huggenheimovo literarno nagrado, je s tem denarjem odpotoval v Evropo. Iz obiska v domovini se mu je rodila knjiga »Povratak v domovino« (The Native's Return), ki je imela največji uspeh poleg brošure »Borba«, v kateri biča nečloveško ravnanje s političnimi jetniki v Aleksandrovi Jugoslaviji.

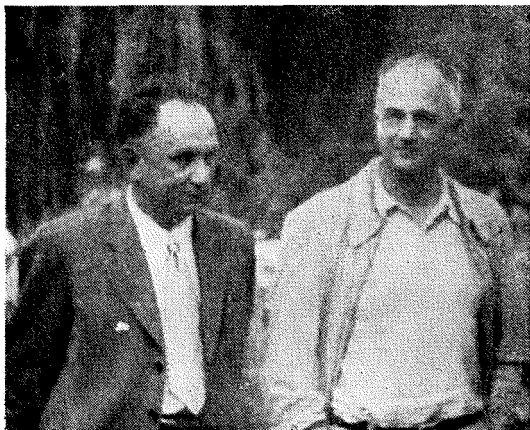
Tedaj si je pisatelj kupil farmo v Millfordu v državi New Jersey, kjer se je v največjem miru predal svojemu delu. Knjiga je sledila knjigi: »Zibelka življenja«, »Vnuki«, »Hiša v Antigui«, »Moja Amerika«, »Iz mnogih dežel«, »Narod narodov«, »Pot na dve strani«, »Moja rodna gruda« (My Native Land), v kateri razkrinkuje delovanje Mihailoviča in prikazuje v pravilni luči narodnoosvobodilno borbo in partizanske boje, dalje »Kako Vam je ime?«, »Večerja v Beli hiši«. Kot vseskozi napreden pisatelj je s svojim obširnim delom globoko posegel v ameriško javno in kulturno

življenje, hkrati pa bil zmeškom zvest prijatelj in zagovornik zdravih naprednih sil v svoji stari domovini. Že med vojno je zastavil ves svoj vpiv za našo stvar. Leta 1949 pa je spet obiskal staro domovino, zdaj novo Jugoslavijo in odločno zagovarjal jugoslovansko vodstvo v boju proti informbirojevskim klevetam. Tu je našel snov za svoje poslednje delo »Orel in korenine«, toda tragična smrt septembra 1951 mu je preprečila, da bi doživel izid te knjige.

V eni svojih zadnjih knjig je Louis Adamič zapisal: »Še nikoli nisem bil tako ponosen na svoje jugoslovansko pokolenje kot sedaj!«

V tem kratkem stavku je pokojni Louis Adamič najbolj preprosto izrazil vse, kar je o Sloveniji in Jugoslaviji povedal v debelih knjigah in nešteti člankih, predavanjih in govorih. Kmalu po vojni je prepotoval vso Jugoslavijo in se na lastne oči prepričal, kako spreminja svoje obličje na površju. Toda Adamič ni gledal samo površja. Poglobil se je in otipal korenine. V svojem srcu je začutil isti ponos, isto ljubezen do svoje rodne domovine kot spomladi leta 1932, ko se je po devetnajstletnem bivanju v Ameriki mimogrede na poti v Evropo ustavil v Jugoslaviji. Tedaj je zaplamlata v srcu skrita iskrica rodoljuba in tisti trenutek je spremenil vse načrte nadebudnemu slovenskemu izseljencu, ki je v ameriški literaturi nenadoma zaslovel kot važna osebnost. Tedaj je prvokrat izrazil: »Sijajno je bilo zopet videti Kranjsko deželo in ostale dele Jugoslavije... Ljubim Slovenijo, vso Jugoslavijo. Veseli me, da sem se tam rodil, da sem po rodu Slovenec, Jugoslovčan« (The Native's Return, str. 360.)

Adamič je bil preprost človek. Ljubil je navadnega človeka, boril se je za njegove pravice. Če se ne bi, bi danes bil živ in morda vesel. Če bi bil izkoristil visoko mesto, ki si ga je pridobil s svojim neumornim delom, da prikaže Američanom in vsemu svetu pravi sestav »naroda narodov«, bi postal bogatin in bi se od-tujil tistim, katere je v pravi

*Pisatelj
Tone
Seliškar
in Louis
Adamič.
Fotografirala
sta se na
Adamičevi
farmi
leta 1950*

luči predstavil angleško govorečemu svetu. Adamič je bil ponosen na vse naseljence, ki so v prvi vrsti postavili Ameriko na visoko mesto. Posebno pa je bil ponosen na izseljence svoje lastne narodnosti, na Jugoslovane in druge Slovence. Saj je zapisal: »... trenutno imam v mislih najbolj nas, naseljence v Ameriki, posebno še one moje lastne narodnosti in pa tisto, kar smo tukaj napravili... V zadnjih 40 letih smo mi naseljenci, posebno mi Jugoslovani, nakopali nič koliko premoga in rude in natopili večino jekla v Združenih državah. Večinoma smo bili navadni delavci in smo izvršili nekaj najvažnejšega dela v Ameriki, kajti premog in ruda in jeklo so najvažnejši industrijski predmeti Amerike, podlaga njene industrialne civilizacije... mnogo naše izseljenske energije je zamrznjene v sedanjih veličini Amerike, v visokih poslopjih New Yorka... v mostovih in železnicah po vsej Ameriki, skoro v vsem, kar je važnega v njeni materialni opremi. Drobna, nevidna nitka naše slovenske, jugoslovanske energije se vije v vsaki tračnici ameriškega železniškega omrežja. Doprinesli smo morda več kot katera koli druga skupina domača ali priseljena, k izgradnji dežele. V Ameriki smo bili vedno graditelji... K ameriški veličini smo doprinesli ne samo z našimi žulji, temveč tudi z možgani: naša genija Nikola Tesla in Mihajlo Pupin sta Jugoslovana. Njene iznajdbe so nedvomno najbolj važni faktorji v mo-

dernem življenju Združenih držav... Jugoslovani smo bili večinoma delavci in kot taki smo bili grozno izkoriščani; mnogo naših ljudi nima posamič ničesar pokazati za svoje garanje, — toda dasiravno ne morem pozabiti tega dejstva, priznavam, da jim je Amerika tukaj dala — kljub vsem njenim slabostim — priložnost, da so vsaj deloma vršili svoja dela na pobudo njihove slovenske vitalnosti, kar se pravi proizvajati, biti družbeno konstruktiven. Tesla in Pupin ne bi mogla storiti v stari domovini tega, kar sta dosegla tukaj... Jugoslavijo ljubim in mislim, da bi se morala Amerika zainteresirati zanjo — skušati bi morala razumevati njene probleme in njeno važnost (skupaj z ostalim Balkanom in vzhodno Evropo) v mednarodnem položaju — morala bi ceniti bitno vrednost njenih narodov ter na ta način spoznati, kako to, da smo tako mnogo doprinesli k veličini Združenih držav.«

Teh besed Adamič ni napisal za Slovence in druge Slovence. Namenjene so bile angleško govorečemu svetu. In prav zaradi tega, ker je slovanskim naseljencem pripisal toliko zaslug v izgradnji Amerike, so ga mnogi anglosaški Američani zasovražili.

V Jugoslaviji je prevladovalo mnenje, da je bil Adamič velik politik v Ameriki. To mnenje so podpirala dejstva, da je Adamič precej vplival na smernice, ki jih je imela ameriška vlada nasproti Jugosla-

viji, posebno pa še prelom z londonsko vlado in priznavanje Antifašističnega večja narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) za de facto še ne popolnoma osvobodjene države. Nobenega dvoma ni, da je bil Adamič tisti, ki je s pomočjo ZOJSA in SANS razbil tisti izmišljeni mit o Mihailoviću ter razodel pred vsem svetom resnico o pravih bojovníkih ter njihovem programu za bodočo naš domovino. Ni pa tega storil kot kakšen politik, temveč kot velik patriot, ki je ljubil svojo staro domovino in njene narode in je v njihovi herojski borbi videl edini izhod, da se Jugoslavija resnično osvobodi politično, gospodarsko in kulturno ter postane neodvisna, demokratična država na Balkanu. S simpatijo je gledal na Sovjetsko zvezo ter bil prepričan, da bo po zmagi nad fašizmom in nacizmom posijalo svobodno sonce na vse slovenske narode. Tedaj pač ni vedel, da gre za večjo igro kakor samo za mir. Niti slutil ni, da ustroj nove Jugoslavije ni bil v skladu z načrti, ki so bili kovani v Kremlju, Londonu in Washingtonu. Vse to je obdelal v knjigi »The Eagle and the Roots«, ki je bila dokončana prve dni septembra — ob njegovi nenadni smrti.

Adamič ni bil član nobene politične stranke ali skupine. Roosevelta je občudoval. Mnogokrat je bil obtožen, da je komunist, sopotnik itd. Razume se, da so istih obtožb bili deležni vsi, ki so bili njegovih misli. Adamič se je zanimal za politične preganjance že mnogo let. Obsojal je glavnjače in druge sadistične metode, s katerimi so totalitarci mučili ljudi, ki so pripadali kakšni prepovedani politični skupini, pa naj bi bila to komunistična ali katera koli. Ravnanje Aleksandrove tajne policije s političnimi jetniki v Jugoslaviji je opisal v svoji knjigi »The Native's Return« ter v brošuri »The Struggle«. Sledila je protestna resolucija, naslovljena jugoslovanskemu veleposlaništvu v Washingtonu, v kateri so ugledni ameriški pisatelji ostro obsodili to nečloveško ravnanje z ujetniki.

Tudi Lojze Adamič je postal prvoborec, ko je postal javni

zagovornik zapostavljenih in izkoriščanih narodnostnih in rasnih skupin v Ameriki in vsemu svetu predložil njihove zasluge v izgradnji ameriške veličine ter njihove težnje po enakopravnosti in enakovrednosti v sožitju z vsemi skupinami, ki povezane druga z drugo tvorijo ameriški narod.

Adamič je postal prvoborec že v začetku predpreteklega desetletja, ko je javno razkrinjal vso gnilobo Aleksandrove Jugoslavije in preroško napovedal njegov tragičen konec in neizogiben razsul njegovega režima. Adamič je napovedal zmago malega človeka v Jugoslaviji in po vsem svetu ter se vedno vneto zavzemal za to, da temu človeku Amerika nudi prijateljsko roko ter ga vodi po stoletnih izkušnjah do boljšega življenja, svobode in trajnega miru. Predvsem pa se je prizadeval, da se povečajo prijateljski odnosi med Ameriko in njegovo staro domovino ter navežejo stiki med jugoslovanskimi Američani ter narodi Jugoslavije. Ta njegova daljnosežna prizadevanja so pomagala Jugoslaviji več kot vsa materialna pomoč, ki je med borbo prišla iz inozemstva.

Slovenski Američani in drugi jugoslovanskega porekla imajo zadoščenje v tem, da je Adamič visoko cenil vso pomoč, ki so mu jo nudili, ter v zavesti, da so s svojo skromno pomočjo tudi širili ugled in veljavo naše domovine Amerike.

Mali slovenski narod v Ameriki je usoda raztresla po vseh kotih te prostrane dežele, kjer se bori že nad pol stoletja, da ohrani in obvaruje vsaj nekaj svoje bitnosti. Adamič je opogumil ne samo tiste, ki so že pričeli omahovati, temveč tudi mnogo naše tamkaj rojene mladine, da se je pričela zanimati za »hišo svojega očeta«, za slovensko zgodovino, slovensko pesem in slovenski jezik.

Po Adamičevi zaslugi spoznava v Ameriki rojena slovenska mlada generacija, da je slovenskega pokolenja ter da je na svetu res dežela, ki je slovenska in jo je svet le končno spoznal. Mnogi je postal ponosen na Adamiča zaradi svoje lastne naprednosti in zanosu, ki ga je naš veliki slovenski izseljenec v Ameriki zbudil v njegovem srcu. Ta njegova zasluga ne bo pozabljena, dokler se bodo brala njegova dela.

Tone Seliškar

Nenadoma me je načelnik oddelka vprašal, če znam kaj italijansko. Povedal sem mu, da znam nekaj besed, čeprav se v gimnaziji nismo hoteli učiti tega jezika. Osvobodilna fronta je namreč zapovedala bojkot in tega smo se držali.

»Bo že šlo. Drugi znajo še manj. Niti nekaj besed ne. V brigado »Fontanot« pojdeš. Pod Gorjance, v Podgrad, kjer je štab brigade. Veseli te bodo.«

Ubral sem jo iz Poljan, kjer je bil štab korpusa z vsemi oddelki in odseki, kar čez Zarigeljce, Sušice, Uršna sela in Lakence. Ozka gaz je vodila čez zasnežene goličave in mimo redkih gabrovih host.

Naletel sem na patroljo. Pet fantov, temne polti in črnih, gladkih las. Oblečeni so bili v angleške uniforme, kot je bila takrat oblečena že vsa naša vojska na Dolenjskem. Eden je nosil »bren« z ukrivljenim okvirom, drugi so imeli brzostrelke in puške.

Na ozki gazi smo spregovorili nekaj besed. Oni so znali nekaj slovenskih besed, jaz nekaj italijanskih. Povedali smo si nekaj novic, potem smo se razšli.

Že takrat so bile v novinarstvu nekakšne norme. Vsak dan dopis... Prav tiste dni pa se ni nič posebnega zgodilo. Domobranci in Nemci se niso ganili iz postojank. Držali so se ravnine. Samo patrolje so križarile po zametenih stezah, samo enkrat sta se od daleč udarili dve in se takoj umaknili. Kaj naj torej pišem?

Spoznal sem se s člani štaba brigade, ki so me lepo sprejeli. Komandant je bil italijanski vojak, ki je že leta 1942 spomladi v Liki dezertiral iz vojske in se priključil partizanom. Komisar je bil na nekem posvetovanju v Glavnem štabu, kamor so klicali vse politične predstavnike italijanskih brigad. Namestnik komisarja je bil Orfeo, tržaški delavec. Hodila sva skupaj na sestanke, kjer je govoril. Nekaj sem ga razumel, nekaj sem uganil, saj so naši komisarji govorili isto. Potem

Srečanje s »Fontanotovci«

Dne 13. avgusta je prispela v Slovenijo na tridnevni obisk skupina 170 bivših pripadnikov italijanske brigade »Fontanot«. To brigado je ustanovil Glavni štab Slovenije 1. decembra 1944 na Suhorju pri Metliki iz pripadnikov delavskega bataljona. V tem bataljonu so bili večinoma delavci iz Tržiča (Monfalcone) in Trsta italijanske narodnosti, ki so se umaknili na osvobojeno ozemlje pred nemškim nasiljem. Pri nas so na lastno prošnjo dobili orožje in se vključili v NOV. Tako je nastala 24. brigada, ime »Fontanot« pa je dobila po priimku dveh bratov iz Furlanije, ki sta padla v bojih proti nacistom. Brigada je v zimi 1944/1945 branila Belo krajino pred nemško-domobranskimi napadi iz Novega mesta. Spomladi 1945 je bila v Suhi krajini, kjer je 14. avgusta za ceno hudih žrtev ustavila sovražni napad pri Smuki.

Gostje so obiskali nekdanja bojišča in druge kraje. Tako so se ustavili na Suhorju, kjer so jim domačini priredili svečan sprejem. Bili so tudi v Črnomlju, Kočevju, na Smuki, v Ljubljani in Velenju.

BILO je sredi februarja 1945. Ko so me uradno priznali za vojnega dopisnika v Propagandnem oddelku VII. korpusa, me oborožili z novo brzostrelko in fotoaparatom,

so me še povprašali, v katero brigado bi rad. To vprašanje pa je bilo skoraj odveč, samo zaradi lepšega. Samo v eni brigadi namreč ni bilo dopisnika.

sem se spoznal s Sergejem iz političnega oddelka brigade.

Vedno večja zadrega me je pestila, ko že dva dni nisem poslal dopisa. Tolažil sem se, da se mi bo že odprlo in bom v naslednjih dneh popravil tisto, kar sem bil zamudil.

Vasi pod Gorjanci so bile takrat znane kot močno belogardistične. Uradna domobranska propaganda je takrat skušala dokazati, kako so bili partizani in Italijani že od nekdaj zavezniki, le oni da so bili resnični borci za slovenstvo. Priljubljen »dokaz«, da so si partizani in Italijani zavezniki, je bilo pri belih pisarnih sklicevanje na italijanske enote v naši NOV in na posamezne Italijane, ki so bili partizani. Pa tudi mnogi naši ljudje niso mogli razumeti, da so zdaj v naših vrstah pripadniki naroda, ki se je bojeval proti nam. Preveč krepke so bile korenine narodnostnega nasprotja, ki so zrastle od Custozze pa do Piave in Doberdoba, od zatiranja primorskih Slovencev in množičnega požigovanja po Dolenjskem in Notranjskem leta 1942...

Braniti je bilo treba naše italijanske tovariše pred takimi očitki, saj so to zaslužili. Odšli so v tujo državo, da bi se bojevali proti fašizmu. Če bi naleteli na nerazumevanje, bi bil to zanje prehud udarec. Saj so zavestno ali podzvestno vsi vedeli, da je treba končati s starimi razprtijami med narodi. Začeti je treba novo življenje, dobo sloge med narodi.

Sedel sem in napisal članek o italijanski brigadi v naših krajih.

Najbolj mi je bil všeč vojaški red v brigadi »Fontanot«. Res so imeli za to dobre pogoje, saj je bil odsek bojišča pod Gorjanci relativno miren. Stanovali so po hišah. Politične in vojaške ure so si sledile v naglem zaporedju. Vsaka četa, vsak vod je imel svoj stenski časopis. Na teh časopisih sem videl gesla: »Živelo italijansko-slovensko bratstvo!« ter »Naj živi naš skupni boj proti fašizmu!«

Drugače pa je bila brigada še nova. Zato so bili borci slabo izurjeni. Brigada je živela kot bojna enota dobra dva meseca. Starih partizanov je bilo v tej množici zelo malo, mnogo manj kot v naših brigadah takoj po kapitulaciji Italije. Ob ustanovitvi so določili za komandirje in vodnike predvsem tiste tovariše, ki so že služili vojsko. Nekaj komandantov je prišlo iz drugih italijanskih enot, pa tudi ti so bili partizani najdlje od kapitulacije Italije. Izobraženci so postali komisarji, le politični delavci štaba brigade so prišli iz drugih italijanskih enot. Razumljivo, da se zato udarna moč brigade »Fontanot« ni mogla meriti z udarnostjo slovenskih brigad, posebno ne z veteranskimi brigadami, kakršni sta bili Cankarjeva in Gubčeva.

Zaradi sodelovanja s slovenskimi brigadami, ki bi lahko prišlo v težave, ker naši ljudje, posebno Dolenjci in Štajer-

ci, niso znali italijansko, je bil v vsakem bataljonskem štabu po en Slovenec. Toda znati je moral italijanski. V štabu brigade je bil načelnik štaba Lado Kraševac. Poznal sem ga še iz 15. brigade, kjer je bil pred tem četni komisar.

Brigada »Fontanot« je takrat štela nad 800 mož. Zato so bile stalno na vrsti težave s hrano. Jedli so samo dvakrat na dan, večinoma krompir in repo, neslano in nezabeljeno, z malo mesa.

Domobranci so pogosto iz zased napadli manjše skupine borcev iz brigade »Fontanot«. Nad mrtvimi, ranjenimi in zajetimi so se nečloveško znašali. Političnemu sovražstvu do levičarjev se je pridružilo še nacionalno, skrajno desničarsko. Mogoče so se s tem skušali oprati in svetu pokazati da so »zavedni Slovenci«. Če bi se enako bojevali proti italijanskim fašistom pred dve-ma letoma, bi jim morda kdo še verjel...

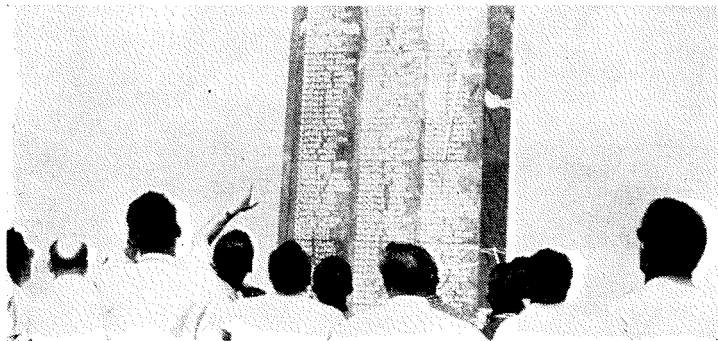
Kljub vsemu, kljub pomanjkanju v hrani in kljub začasnim udarcem pa so bili italijanski tovariši radi veseli. Peli so, da se je razlegalo daleč naokoli, se šalili in uganjali burke.

Potem se je zgodilo, da so prvič pošteno nakresali sovražnika. To je bilo pri Mraševem pod Ljubnom. Dobro vkopani v bunkerjih so začeli divje streljati na domobrance, ki niso vzdržali. Presenetil jih je ogenj in odpor, saj so mislili, da bodo »strahopetne Italijane« za šalo pognali v beg. Zdaj so morali sami bežati.

Vsa brigada je vriskala. Domobranski poraz je dvignil bojnega duha in kmalu brigada »Fontanot« ni več dosti zastajala za starimi slovenskimi brigadami.

Srečal sem jih na terasi hotela »Bellevue« v Ljubljani. Zdaj so to že starejši možje. Rdeče rute nosijo okoli vratu. To je znak nekdanjih garibalincev. Ali bom koga poznal med njimi, po sedemnajstih letih, sem premišljeval ves čas. Vsa ta leta se namreč nismo nikoli videli.

Na videz sem prepoznal samo enega. Obraz se mi je zdel znan, le lase ima mož sive. Ko

Bivši fontanotovci pred spomenikom v Žužemberku, kjer je vklesanih tudi nekaj imen padlih italijanskih borcev

Bivši fontanotovci pri spomeniku v Črnomlju

sva se začela pogovarjati, je povedal, da mu je ime Orfeo in da je bil namestnik brigadnega komisarja. Zdaj sva se začela pogovarjati o skupnih doživljajih.

Pripovedoval je, da ima v Trstu skupaj z bratom mehanično delavnico.

Sergeja nisem poznal, spominjal sem se samo imena. Pokazali so mi ga. Zdaj je trgovec v Trziču (Monfalcone), poročen s Slovenko.

Spomnil se me je tudi bivši komandant enega izmed bataljonov. Opisal me je — malega in suhega fantiča svetlih las, z brzostrelko in fotoaparatom čez ramena. Svoj osebni opis poznam in se spominjam, kakšen sem bil, zato sem možu verjel.

»Če kdaj prideš v Trst ali Trzič, obišči nas. Veseli te bomo...« so mi rekli drug za drugim ob slovesu.

M. P.

rala obilje gradiva na minimum. Tako bi naj bila razstava bolj pregledna.

V svoji želji, da bi dosegli večjo preglednost razstave, pa so urejevalci šli nekoliko predaleč. Odstranili so namreč mnogo muzealij in jih nadomestili s krajšimi ali daljšimi teksti. Pri tem jim je bržčas ušlo izpred oči, da je muzej ustanova, ki mora predvsem z očiglednimi sredstvi ponazarjati določeno zgodovinsko razdobje. Ta očigledna sredstva imenujemo muzealije, to se pravi predmete, listine in fotografije. Zgodovinski učbeniki pa naj ljudi seznanjajo s pomočjo daljših beril z dogodki iz zgodovine. Muzej s preobiljem tekstov in napisov je močno podoben filmu s preobiljem pogovorov.

Splošno je znano, kaj mladino bolj priteguje: berilo ali predmet. Že naša šolska reforma postavlja pred šolnike zahtevo po večji očiglednosti pouka. Poleg šolske mladine pa obiskujejo Muzej NO kot našo centralno tovrstno ustanovo tudi številni tujci. Le redkodo med njimi se bo ustavil ob tekstih. Mar ne bi povedal več, na primer o okupatorjevem nasilju, lepak z imeni desetih ustreljenih talcev, kol z luknjami od svinčenk?

Poleg tega se dozdeva, da ureditev razstave nosi na sebi pečat naglice. Predvsem bi scenaristi morali pritegniti k sodelovanju širši krog ljudi, ki bi po temeljitih razpravah odobrili osnutek scenarija. Razen tega bi morali hitreje ukrepati na pomanjkljivosti in napake, ki nanje opozarjajo Muzej obiskovalci.

Obiskovalec vstopi v Muzej skozi avlo, kjer je razstavljenih nekaj kipov, in se povzpne po stopnicah v prvo nadstropje. Na terasi pod stopniščem je nekaj bojnih zastav naših vojaških enot, brigad, odredov in bataljonov. Razen tega je tam več strojníc.

V predsobi v prvem nadstropju je oddelek, posvečen predvojnemu delu KPJ. Ogromno politično delo, ki ga je opravila KPJ v dvajsetih letih, ponazarjajo primerki ilegalnih publikacij, nekaj foto-

SKOZI MUZEJE LJUDSKE REVOLUCIJE

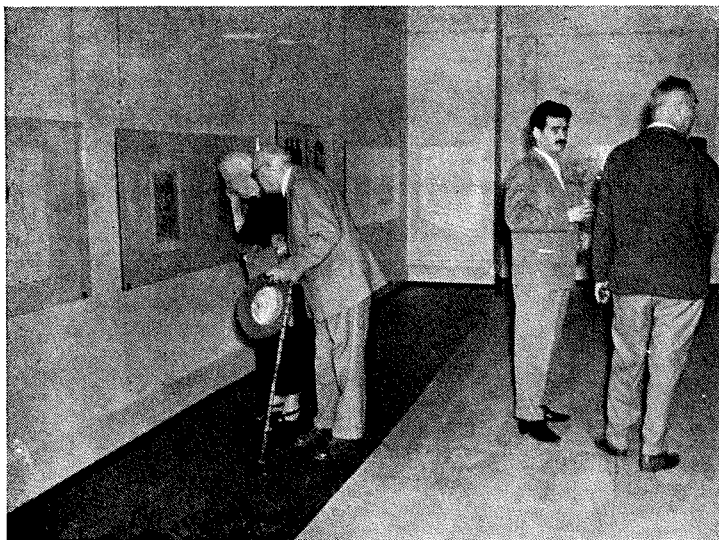
Ob prenovljenem muzeju v Ljubljani

ZA LETOŠNJI Dan vstaje slovenskega naroda so v okviru velikega praznovanja 20-letnice vstaje odprli tudi novo razstavo v ljubljanskem Muzeju NO.

Več razlogov je narekovalo urediti v muzeju novo razstavo. Od takrat, ko so urejali staro, se je v marsičem spremenilo gledanje naših ljudi na najnovejšo zgodovino in na dogodke, ki pomenijo prelomnico v obstoju našega naroda. Razblinile so se različne neznanstvene teorije o naši revoluciji. Čedalje bolj postaja očitno, da je bila NOB samo na-

daljevanje in konec več desetletij trajajočega boja za pravice delavskega razreda in da brez dvajsetletnega predvojnega dela KPJ v najtežjih ilegalnih pogojih ne bi bilo NOB. Poleg tega je del dejavnosti Muzeja NO prevzel Institut za zgodovino delavskega gibanja. Še več, muzejska razstava je postala del Instituta.

Nova razstava naj bi obupoštevanju vseh dognanj in analiz odpravila nekatere nesmotrnosti, ki so se sem in tja pokazale pri stari. Predvsem naj bi bolj upoštevala sodobne estetske kriterije ter zreduci-

V prenovljenem Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani

grafij in slik ter dokumentov. Resnična pomoč, ki jo je KPJ organizirala za špansko republiko, pa je zajeta samo v enem stavku. To je očitno premalo. Znano je, da se je španske državljanske vojne udeležilo 350—400 Slovencev. Če upoštevamo, da nas je samo poldrugi milijon, potem vidimo, da so bili Slovenci sorazmerno najbolj številni v vrstah mednarodnih brigad. Ta indeks kaže velik vpliv KPJ na množice, saj se je šla bojevat v daljno tujo deželo skoraj cela partizanska brigada. Iz teh borcev so kasneje izšli mnogi vodilni tovariši v naši revoluciji.

V prvi veliki dvorani so prireditelji prikazali kapitulacijo bivše jugoslovanske vojske in začetke upora. Na zidu je velik, zelo nazoren grafični prikaz strukture partizanske vojske v Sloveniji proti koncu leta 1941.

V drugi dvorani je prikazano leto 1942, ko je pri nas vstaja postala množična, ko so nastala osvobojena ozemlja. Okupator je reagiral z množičnim streljanjem talcev. V tej dvorani je prikazan pohod II. grupe odredov, boj v Ljubljani in »Roška ofenziva«.

V tretji dvorani so razstavljena umetniška dela, nastala med NOB.

V četrti dvorani je prikazana druga polovica leta 1942 in razdobje do kapitulacije Italije v letu 1943. Tedaj se je začel ponoven vzpon osvobodilnega gibanja. Prikazan je tudi nastanek oboroženih enot slovenske reakcije. Najprej Vaških straž, oziroma Legije smrti in Slovenske legije, nato pa Slovenskega domobranstva. Scenarist se pri tem ni držal časovnega zaporedja in je obe vojaški formaciji prikazal drugo ob drugo, čeprav sta nastali prva leta 1942, druga pa leta 1943. Prisega domobrancev na stadionu v Ljubljani pa je bila šele leta 1944.

V zadnji dvorani je ponazoritev leta 1944 in 1945. Širok razmah in množična udeležba sto tisočev Slovencev v NOB bi zahtevala več prostora. Kaj skromno in medlo je prikazana vojaška dejavnost naših enot v tem razdobju. Očitno je scenarist pri tem zapadel v napako, ki je lastna skoraj vsem našim zgodovinarjem. Le-ti namreč prikazujejo začetke osvobodilnega gibanja zelo natančno. Toda — čim bolj proti koncu vojne gredo, tem bolj prehajajo v površnost in posploševanje. To velja zlasti za vojaške akcije, ki so od manjših prask in spopadov poleti 1941 prerasle v bitke in operacije v letu 1945. Politični

cilji so tedaj že zdavnaj postali jasni in vsem znani. Veljalo je dobiti samo še vojaško bitko, pregnati tuje okupatorje ter preprečiti morebitno novo tujo intervencijo. Domači izdajalci so bili brez pomoči novih tujih interventov že dokaj brezpomembna sila.

Najhujše bitke naše osvobodilne vojne, ki so zahtevale tudi največ žrtev, so bile pozimi leta 1944 na 1945 ter spomladi 1945. Takrat je marsikdaj šlo za biti ali ne biti celih enot. Prikaz teh bojov bi tuju in domačinu prikazal množično privrženost naših ljudi socializmu.

Posebno poglavje naše NOB so Prekomorske brigade. V njih se je bojevalo na tisoče naših ljudi, ne dosti manj kot v naši ožji domovini. S svojim bojem so ti ljudje pokazali visoko zavest in dali dragocen prispevek k bratstvu in enotnosti naših narodov, pa tudi k vojaškemu porazu fašizma v Jugoslaviji. Zato bi Prekomorske brigade zaslužile več pozornosti.

V zadnji dvorani je prikazana tudi struktura NOV in PO Slovenije prve mesece leta 1945. Le da so v prikazu nekatere napake, ki bi lahko izostale. Tako je na primer zapisano, da je bila Levstikova brigada 7. brigada. Resnično pa je bila osma. Na istem prikazu je navedeno za Prešernovo, da je bila 7., kar je res. Očitno gre v tem primeru za površnost. Tudi 15. brigade, ki se je bojevala od konca septembra 1943 pa do srede maja 1945 v sestavu 15. divizije, ni nikjer.

Na neki fotografiji je prikazana osvoboditev Ribnice 19. in 20. aprila 1944. Resnično pa gre za osvoboditev Ribnice maja 1945. Saj vidimo na sliki značilne uniforme in oborožitve, kakršno so imele naše enote tik pred koncem vojne.

Tudi okupatorjevo nasilje, ki je zanj v tem razdobju značilno množično interniranje naših ljudi, bi zaslužilo bolj temeljit prikaz.

Kljub naštetim očitkom pa je uspelo prirediteljem napraviti prvi korak do razstave, ki bo vsestransko ustrezala svojemu namenu.

M. P.

Usodna Hitlerjeva napaka

Nemške armade so bile že daleč na ruskem ozemlju, ko se je Hitler sprl z Brauchitschem, ki je bil vrhovni poveljnik. Bilo je proti koncu julija. Brauchitsch je menil, da predstavlja Timošenkova armadna skupina pred Moskvjo jedro ruske vojne sile in da jo je treba zaradi tega najprej uničiti, kot pač uči ortodoksna strategija. Razen tega je trdil, da morajo zavzeti Moskvjo, ki je glavno vojaško, politično in industrijsko središče države. Hitler se je temu protivil. Hotel je zavzeti čim več ozemlja in uničiti rusko vojsko na čim širši fronti. Na severu je hotel imeti Leningrad, na jugu Donbas s Krimom in dostop k petrolejskim vrelcem na Kavkazu. Moskva naj bi še čakala.

Po hrupnih razpravah je Hitlerjevo stališče prevladalo nad mišljenjem vojaških strokovnjakov. Severna armadna skupina, ki so jo okrepili na račun srednje, je dobila nalog, naj pospeši operacije proti Leningradu. Srednja skupina je prešla v defenzivo. Eno izmed svojih oklopnih enot je morala poslati na jug, da bi z boka navalila na Ruse, ki jih je zasledoval Rundstedt čez Dnjeper. Velika akcija je bila za Nemce uspešna. V prvih dneh septembra so sklenili velik obroč okoli ruske vojske v trikotu Konotop—Kremenčuk—Kijev; nad pol milijona mož je bilo pobitih ali zajetih po brezupni borbi, ki je trajala ves mesec. Na severu pa se niso mogli pohvaliti s posebnimi uspehi; Leningrad so sicer obkolili, a zavzeli ga niso. Hitlerjev sklep ni bil pravilen. Vso pozornost je tedaj posvetil srednjemu odseku. Skupina okoli Leningrada je dobila ukaz, naj pošlje motorizirane oddelke in del pomožnega letalstva v osrednjo skupino za napad na Moskvjo. Tudi oklopna skupina, ki so jo bili poslali von Rundstedtu na jug, se je vrnila, da bi sodelovala pri tem napadu. Konec septembra so bili spet ustvarjeni pogoji za poprej izločeno ofenzivo na srednjem odseku, na jugu pa se je začelo napredovanje k spodnjemu Donu, od koder ni bilo več ovir za pohod na Kavkaz.

Najbolj nas je takrat zanimalo, kako se bo Rusija ravnala nasproti Poljski.

Nemški napad na Rusijo ni presenetil poljskih krogov v tujini. Od marca 1941 je begunska vlada v Londonu prejela poročila poljskega osvobodilnega gibanja o zbiranju nemških čet vzdolž zahodne ruske meje.

Najprej je bilo treba ugotoviti možnosti, da bi razveljavili posamezne točke naci-sovjetskega sporazuma iz avgusta 1939 o razdelitvi Poljske, ne da bi pri tem izpostavili nevarnosti angleško-rusko vojno zaveznitvo. Ko je šinila po svetu vest o nemškem napadu na Rusijo, je

postalo vprašanje rusko-poljskih odnosov spet zelo važno. Na dan 5. julija so se v Londonu začeli razgovori med obema vladama pod pokroviteljstvom Velike Britanije. Poljsko je zastopal ministrski predsednik begunske vlade general Sikorsky, Rusijo pa veleposlanik v Londonu, gospod Majski. Poljaki so postavili dve zahtevi: sovjetsko priznanje, da je postala razdelitev njihove države med Nemčijo in Rusijo iz leta 1939 neveljavna, in osvoboditev vseh poljskih civilnih in vojnih ujetnikov, ki so bili nasilno odpeljani v Sovjetsko zvezo po zasedbi vzhodnega dela Poljske.

Pogajanja so potekala ves mesec julij in v dokaj hladnem vzdušju. Rusi so se upirali kakršni koli natančnejši obveznosti, Poljaki pa so vztrajali. Rusija je menila, da ne sme biti niti govora o vprašanju njenih zahodnih meja. Mar so ji smeli zaupati, da bo ravnala korektno v daljni prihodnosti, po koncu sovražnosti v Evropi? Že na samem začetku se je britanska vlada znašla pred dilemo. Naša intervencija v

Sovjetski partizani

Nekje v Rusiji, poleti 1941

vojni proti Nemčiji je bila neposredna posledica jamstva, ki smo ga bili dali Poljski. Na vso moč smo se potegovali za koristi svoje prve zaveznice. V tej fazi borbe nismo mogli priznati zakonitosti ruske zasedbe poljskega ozemlja iz leta 1939. Po drugi strani, niti dva tedna po trenutku, ko se je Rusija pridružila skupni borbi proti Nemčiji, nismo mogli prisiliti že tako ogroženega novega zaveznika, da bi se formalno odrekel obmejnemu ozemlju, ki je skozi več generacij pomenilo varnost njihove dežele. Rešitve nismo našli. Vprašanje dokončne ureditve poljskih meja je bilo odloženo na lepše čase. Nakopali smo si kaj malo hvaležno odgovornost in svetovali generalu Sikorskemu, naj zapuša Sovjetom bodočo ureditev poljsko-ruskih odnosov in naj trenutno ne vztraja na pismenih jamstvih. Trdno sem upal, da se bodo veliki zavezniki lahko pobotali o vprašanju meja, ko bodo prijateljsko sedli za okroglo mizo, zblížani po skupni borbi proti Hitlerju. Ob divjanju bojev, ki so odločali o izidu vojne, je moralo biti vse podrejeno krepitvi skupnih vojaških naporov. S tisoči in tisoči Poljakov, ki so bili tedaj v Rusiji, bi lahko obnovili poljsko armado. Rusi so privolili, da se pogodijo o tej točki, čeprav ne z velikim navdušenjem.

Po mnogih in ostrih diskusijah je bil dne 30. julija sporazum med poljsko in rusko vlado le dosežen. Obnovljeni so bili diplomatski stiki, poljsko vojsko pa so morali ustanoviti na ruskih tleh in so jo morali podrediti sovjetskimi oblastem. O mejah ni bilo govora, razen splošne izjave, da so ozemelske spremembe, ki izvirajo iz sovjetsko-nemške pogodbe, »izgubile svojo veljavnost« ...

Poseg Rusije v vojno je sicer žel odobravanja, toda skrajša od njega nismo mogli pričakovati nobene koristi. Nemška vojska je bila še tako močna, da se nevarnost invazije v Anglijo

tudi več mesecev pozneje ni dosti zmanjšala. Večina vojaških strokovnjakov je bila mnenja, da bo ruska vojska kmalu poražena. Rusi so dopustili, da so jim letala na tleh uničili. Vojaške priprave še zdaleč niso bile končane. To je bila seveda kaj slaba izhodiščna točka za vojno. Ruska vojska je utrpela strahovite izgube. Kljub junaškemu odporu, spretnemu in despotnemu vodstvu, čeprav niso upoštevali vrednosti človeškega življenja in se je razvnela neusmiljena gverila za hrbtom napredujočih nemških čet, se je morala umakniti na 1800 kilometrov dolgi fronti celo po 800 kilometrov daleč v notranjost. Energičnost vlade, duhovna veličina ruskega ljudstva, neizmerni človeški potencial, prostranost dežele in huda zima so bili činitelji, ki so naposled povzročili polom Hitlerjeve vojske. Vendar ti činitelji v letu 1941 še niso prišli povsem do izraza. Zato so predsedniku Rooseveltu očitali nepremišljenost, ko je septembra 1941 slovesno izjavil, da se bo ruska fronta obdržala in da Moskva ne bo padla. Junaški odpor in domoljubje ruskega ljudstva sta potrdila pravilnost njegovega mnenja.

Še v avgustu leta 1942 po obisku in raznih konferencah v Moskvi je moj spremljevalec general Brooke menil, da bo nemška vojska prišla čez Kavkaz in zavladala nad kaspiskim bazenom. Hiteli smo se pripravljati na defenzivo v Siriji in Perziji. Sam pa sem bil ves čas dosti bolj optimistično razpoložen glede ruskih obrambnih sposobnosti kot moji vojaški svetovalci. Zanašal sem se na Stalinovo obljubo, da bo branil Kavkaz in preprečil vsako večje napredovanje od Kaspijskega morja navzdol. Toda informacije o sovjetskih sredstvih in namerah so bile tako pičle, da smo lahko večinoma izražali le svoje domneve.

Res je, da zaradi vojne z Rusijo nemška letala niso več napadala Veliko Britanijo in da se je zmanjšala nevarnost invazije. Tudi v Sredozemlju smo čutili znatno olajšanje. Po drugi strani pa smo morali ravno zaradi ruske fronte prevzeti huda bremena in velike obveznosti. Prav takrat smo začeli dobivati pošteno vojno opremo in naše tovarne so naposled le proizvajale velike količine raznovrstnega streliva. Naše čete v Egiptu in Libiji so bile zapletene v hude boje, ki so terjali najnovejše orožje, predvsem pa tanke in letala. Britanska vojska na otoku je nestrno pričakovala sodobno opremo, ki je začela prihajati na dan kljub komplikacijam in po dolgotrajnih obljubah. Nenadoma pa smo bili prisiljeni usmerjati drugam velike količine neogibno potrebnega orožja, goriva, gume in drugega blaga. Morali smo organizirati britanske in še posebne ameriške konvoje za prevoz blaga ter jih spremljati do Murmanska in Arhangelska, sredi arktične zime in nešteti nevarnosti. Ameriške dobave Rusiji so zajele blago, ki je srečno prispele čez ocean in ki je bilo sprva namenjeno za naše lastne potrebe. Če smo se jim hoteli odreči, ne da bi škodovali operacijam v Zahodni puščavi, smo morali omejiti priprave, ki jih je terjala obramba Malajskega polotoka, imperija in vzhodnih posesti. Japonska nevarnost je namreč naraščala iz dneva v dan.

Niti najmanj ne dvomim o tem, da je ruski odpor strl Hitlerjevo vojsko in zadal smrtni udarec življenjski sili nemškega naroda. To bo gotovo potrdila tudi zgodovina. Res pa je tudi to, da je bila Rusija za nas več kot eno leto po vstopu v vojno breme in ne pomoč. Kljub temu smo bili zelo veseli, da se nam je pridružil veliki narod. Zavedali smo se, da bi Rusija predstavljala velikansko in najbrž še vedno odločilno silo tudi ko bi bila njena vojska pognana do Urala, če bi le nadaljevala borbo.

POMOČ RUSIJI

Dva meseca po začetku operacij na ruski fronti smo lahko ugotovili samo to, da je nemška vojska zadala nasprotniku izredno hude udarce. Polagoma pa je tok dogodkov začel zavijati v drugo smer. Kljub strašnim izgubam je ruski odpor bil še vedno žilav in nič manjši. Ruski vojaki so se borili do zadnjega diha, vojska pa si je medtem pridobila izkušnje. Izza nemških bojnih črt so se pojavljali partizani in z gverilo ovirali promet. Rusko železniško omrežje v rokah Nemcev je postajalo iz dneva v dan manj učinkovito. Ceste so propadale zaradi preobremenitve, vožnja po razmočenih blatnih tleh pa tudi ni bila mogoča. Nemška motorna vozila so kazala že močne znake izrabljenosti. Do strašne ruske zime so manjkali samo še trije meseci. Zavzetje Moskve do predvidenega roka je bilo veliko vprašanje. In če bi se jim posrečilo, ali bi jim to kaj pomagalo? Čeprav je bil Hitler še pijan od zmage pri Kijevu, so se nemški generali dobro zavedali, da so bile njihove skrbi ob začetku vojne upravičene. Odločilne operacije na fronti so se zakasnile za štiri tedne. Naloga osrednje armadne skupine, ki bi morala »uničiti sovražnika v Beli Rusiji«, še ni bila končana.

Vtem ko se je bližala jesen in z njo odločilna kriza, so ruske zahteve po pomoči postajale večje in večje...

Dne 4. septembra zvečer me je obiskal Majski in mi izročil Stalinov odgovor. Od julija naprej nisem prejel od njega ničesar.

»Osebno sporočilo premiera Stalina premieru Churchill.

4. septembra 1941

Najlepša Vam hvala za obljubljeno *prodajo* 200 lovskih letal, kakor tudi za onih 200, o katerih je bilo govora še prej...

Upravičeno lahko trdim, da se bo kmalu končala pred tremi tedni dosežena delna stabilizacija na fronti. Zadnji teden so Nemci pripeljali na fronto kakih 30—34 svežih nemških pehotnih divizij in velikansko množino tankov in letal. Okrepila se je tudi aktivnost 20 finskih in 26 romunskih divizij. Nemci smatrajo grožnje na zahodu samo za ukano in brezskrbno selijo na vzhod vsa sredstva, saj so prepričani, da druge fronte ni in da je nikoli ne bo. Brez dvoma nameravajo uničiti svoje sovražnike drugega za drugim: najprej Ruse, potem Angleže. Posledica tega je, da smo izgubili več kot polovico Ukrajine in vrh tega imamo sovražnika pred vrati Lenin-

grada. Izgubili smo železne rudnike v bazu Krivoj Rog in precej metalurških tovarn. Evakuirali smo eno tovarno aluminija ob Dnjepru in drugo v Tihvinu, eno tovarno motorjev in dve letal v Ukrajini, dve tovarni motorjev in dve letal v Leningradu. Njihove stroje bomo lahko spet namestili šele čez sedem ali osem mesecev.

To je zmanjšalo našo obrambno sposobnost. Sovjetska zveza je v smrtni nevarnosti. Ne vemo, kako naj bi se rešili iz skrajno nevarnega položaja.

Jesensko deževje je razmehčalo zemljo in zavrlo prodiranje nemških enot proti Moskvi

Mislim pa, da je dan samo en izhod: ostvaritev druge fronte kjerkoli na Balkanu ali v Franciji. Tako bi odvrnili od vzhodne fronte približno trideset do štirideset divizij. Obenem je treba zagotoviti Sovjetski zvezi dobavo 30.000 ton aluminija, od oktobra dalje pa vsak mesec najmanj 400 letal in 500 tankov (male in srednje tonaže). Brez take pomoči bo Sovjetska zveza poražena ali tako oslabiljena, da dolgo časa ne bo v stanju pomagati svojim zaveznikom z učinkovitimi vojaškimi operacijami...»

Sovjetski veleposlanik, ki ga je spremljal Eden, se je pogovarjal z menoj eno uro in pol. Dokaj ostro mi je ponovil, da je morala Rusija zadnjih enajst tednov sama prenašati vso težo nemškega napada. Pripomnil je, da se ne namerava posluževati dramatičnih izrazov, da pa gre za preokret, ki bi utegnil biti odločilnega pomena za zgodovino. Kako naj bi zmagali,

ako bi Rusija bila poražena? Majski mi je obrazil skrajno resnost položaja na fronti z ganljivimi besedami, ki so zbujale simpatijo. Toda kmalu sem v njegovem apelu zaslučil prikrito grožnjo. Tedaj sem se razburil. Veleposlaniku, ki sem ga poznal že vrsto let, sem dejal: »Spomnite se, da pri nas na otoku še pred štirimi meseci nismo vedeli, če ne boste morda začeli ramo ob ramo z Nemci borbo proti nam. Po pravici povedano, na to smo računali s precejšnjo verjetnostjo. In kljub temu smo bili prepričani, da bomo zmagali. Nikdar nismo mislili, da je naša usoda odvisna od vašega ravnanja. Naj se zgodi karkoli že in storite, kar hočete, toda v nobenem primeru nimate pravice, vi najmanj, očitati nam naše ravnanje.« Ko je videl, kako sem se razburil, je vzkliknil: »Pomirite se, prosim vas, dragi gospod Churchill!« Od tedaj naprej je govoril v čisto drugačnem tonu. Pogovor se je sukal okrog vprašanj, ki so jih vsebovale prejšnje brzojavke...

KOLIKO LJUDI V ZAHODNI NEMČIJI JE ZA NACIZEM? Na to vprašanje je skušala nedavno odgovoriti anketa, ki jo je izvedel »Emid«, zahodnonemški institut za proučevanje javnega mnenja. Vprašanje se je glasilo: »Kaj bi storili danes, če bi vas tako kot 1933. leta pozvali, da poveste, ali ste za Hitlerja ali proti njemu?«

Anketa je ugotovila, da je še zdaj 5 odstotkov Nemcev, ki bi se odločno opredelili za Hitlerja, 9 odstotkov pa bi jih omahovalo. Tisti, ki so za Hitlerja, imajo po 30 do 50 let. To pomeni, da je Hitlerizem zajel tudi precej takih ljudi, ki so bili za časa Hitlerja še otroci. Druga anketa, ki jo je izvedel institut »Divo«, pa je pokazala, da je nacizem v današnji Zahodni Nemčiji razširjen mnogo bolj, kot je pokazala prva. Poglejmo: 41 odstotkov meni, da v zahodnonemški vladi ne bi smelo biti niti enega Zida, 39 odstotkov pa jih je odgovorilo, da v vladi ne bi smelo biti nobenega Nemca, ki se je bil zaradi nacizma izselil iz Nemčije. Samo 64 odstotkov jih je proti temu, da bi bil v vladi kak nacistični veljak...

GENERAL, KI JE PRED 16 LET VIRGEL NA NAGASAKI ATOMSKO BOMBO, Charles Sweeney, je bil imenovan za komandanta civilne zaščite v Bostonu. Zdaj bo gradil zaklonišča proti morebitni atomski vojni...

SOVJETSKI MLADINSKI LIST je poročal, da nekatere sovjetske tovarne projektilov izdelajo letno tudi po 250 raket s hidrogenskim

DROBNE zanimivosti

nabojem, in sicer tako za mirnodobno kot za vojno rabo. Te tovarne so zaprtega tipa in bodo ostale take vse dotlej, ko bodo sprejeti predlogi o splošni in popolni razorožitvi. Ta vest je vzbudila močan odmev zlasti v zahodnem svetu, kjer izdelujejo podobna uničevalna orožja...

PRVI NEBOTIČNIK ATOMSKE ERE gradijo v New Yorku. Zgradba ima 21 nadstropij in je brez oken, zidovi so debeli. Investitor je Ameriška telefonska družba, ki pravi, da bo zgradba odporna proti atomskemu žarčenju.

JAPONSKI URAD ZA OBRAMBO je sklenil opremiti svoje obalne straže z novim orožjem proti podmornicam: z avtomatskimi helikopterji, podvodnimi akustičnimi napravami in z raketami proti podmornicam. To orožje bodo dobili iz ZDA.

NA DUNAJU STA NEDAVNO EKSPLODIRALI dve bombi: ena pred parlamentom, druga pred ameriškim veleposlaništvom. Atentatorji oziroma njihovi vzpodbudniki so izdali »proklamacijo«, v kateri zahtevajo »svobodo za nemški narod« in »staro nemško pravico do svobode govora«. Ta na videz lepa gesla so prišla iz neonacistične kuhinje. Pravijo, da so

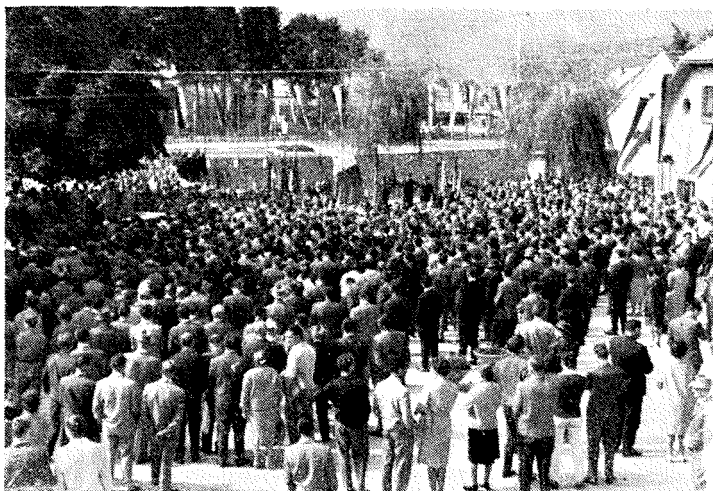
atentatorji isti ljudje, ki so pred tremi meseci odnesli venec, ki ga je bil sovjetski premier Hruščev položil na grob neznanega junaka...

VSAK NEMEC, KI BI SE ODREKEL dela nemškega ozemlja, je veleizdajalec — je dejal v svojem govoru zahodnonemški funkcionar za begunce. Pri tem je seveda mislil na Slezijo in ostale pokrajine, ki jih imajo mnogi Nemci še zmeraj za nemške... Razen tega je ta funkcionar izjavil, da bi bilo treba rehabilitirati esesovce...

ZARADI POVEČANJA IZDATKOV ZA VOJNE NAMENE so začeli v ZDA zmanjševati druge izdatke. To je prizadelo tudi predsednika vrhovnega sodišča Earla Warrena, ki mu je bilo iz Kongresa pisмено sporočeno, da se zmanjšajo njegovi izdatki za avtomobilске vožnje od 6702 dolarja na 6700 dolarjev. Za izvedbo te korekture pa bo porabilo državno književodstvo nekaj sto dolarjev...

OTON HABSBURSKI se poteguje za španski prestol — tako je pred kratkim poročal dunajski dnevnik »Express«. Znano je, da nameravajo v Španiji restavrirati monarhijo, toda Juan Burbonski ima baje med politiki preveč nasprotnikov, zato naj bi ga zamenjal potomec habsburške dinastije. Kaj pravi o vsem tem ljudstvo — to je pa drugo vprašanje.

FRANCOSKI AVTOMOBILSKI KONCERN RENAULT je odpustil okrog 7000 delavcev in uslužbenec, ker so sodelovali v štrajkih.

Dne 10. septembra se je začel v Ribnici prvi ribniški festival, ki so ga pripravili v počastitev 20. obletnice ljudske revolucije. V Ribnici je bilo veliko zborovanje, na katerem je imel slavnostni govor France Debelak, sekretar občinskega komiteja ZK. Ob tej priložnosti so odkrili tudi spominsko ploščo partizanskemu fotoreporterju Jožetu Petku

NOVOSTI NA KNJIŽNEM TRGU

»Pomniki naše revolucije«

Založba »Mladinska knjiga« iz Ljubljane je letos izdala in založila v počastitev 20-letnice vstaje naših narodov in 40-letnice KPJ in SKOJ 290 strani obsegajočo edicijo »Pomniki naše revolucije«. Gradivo zanjo so uredili dr. Ferdo Geštrin, Miro Luštek, dr. Metod Mikuž in Edo Turnher, knjigo pa je opremil arh. Branko Simčič.

Knjiga je namenjena predvsem šolski mladini. Celotno gradivo je razdeljeno po okrajih po najnovejši upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Znotraj okrajev pa so posamezni kraji razvrščeni po abecednem redu. Tako je bralec omogočeno, da hitro najde ta ali oni kraj, ki ga išče.

Vsak kraj, ki je znamenit z zgodovinskega stališča zaradi dogodkov okoli predvojnega revolucionarnega dela ali okoli dogodkov iz NOB, je opisan v krajšem ali daljšem, zgoščenem odstavku. Pri tem se av-

torji niso ozirali na to, ali je v tistem kraju že postavljen spominski znak ali ne. V uvodu je dr. Metod Mikuž orisal razvoj NOB v Sloveniji. Poudaril je predvsem njeno množičnost in raznolikost. Poleg borcev operativnih enot, ki so neposredno z orožjem v rokah uničevali živo silo sovražnika, so svoje prispevali

za zmago tisoči neznanih, skromnih junakov po ječah in zaporih, v okupiranih mestih in drugje. Brez boja KPJ v predvojni Jugoslaviji pa ne bi bilo NOB... Knjiga je bogato opremljena s fotografijami, ki pa smo jih večino že videli po raznih drugih publikacijah.

Pri tako obsežnem in zahtevnem delu, kakršno je »Pomniki naše revolucije«, uredništvo ni moglo upoštevati vsega, kar je do zdaj zbranega o NOB in predvojni revolucionarni dejavnosti. Popolnoma dosledno izkoristiti vse gradivo in se pridrževati načela nepristranosti do tega ali onega kraja, pravilno vrednotiti ta ali oni dogodek v primeru z drugim — to bi zahtevalo desetletja dela. Prav tako bi se morali o tem posvetovati s širšim krogom ljudi. To pa je za zdaj neostvarljivo, saj potreba terja hitro tiskanje takih del. Zato je knjiga vsekakor koristna kljub sledovim improviziranja v besedilu.

V delu je nekaj napak, ki bi lahko izostale. Tako n. pr. sploh ni omenjena Javorovica, kjer je padlo 124 borcev četrtega bataljona Cankarjeve brigade. Na splošno se opaža, da je tudi v »Pomnikih naše revolucije« najbolj natančno obdelano leto 1941, naslednja leta pa čedalje manj, čeprav so se takrat dogajali veliki dogodki. Tako je tudi koprski okraj obdelan samo na sedmih straneh, čeprav je bilo tudi tam obilo dogodkov, vrednih opisa, če bi jih vrednotili po glediščih, ki so v veljavi za druge okraje. M. P.

»Ljubljana v ilegali« — II

DOKAJ pozno prihaja med nas zbornik, posvečen Ljubljani, mestu, ki je bilo vsa vojna leta žarišče in srce osvobodilnega boja slovenskega ljudstva. Že precej časa je minilo, kar je izšla prva knjiga. Zdaj smo dobili drugo knjigo zbornika »Ljubljana v ilegali«. Upati smemo, da bomo ostale zvezke dobili kmalu, morda prej kot sedanjega. Sicer pa je zamuda opravičljiva. Prvotni

načrt, naj bi zbornik obsegal eno samo knjigo, je spričo obširnosti snovi in spremenjenega koncepta izdaje postal mnogo preozek. Tako bo to veliko delo obsegalo več knjig. Zato moramo kljub zamudi toplo pozdraviti drugo knjigo, ki zaradi dokumentarne vrednosti, zaradi pomembnosti snovi in izredne zanimivosti zasluži, da jo поблиže spozna vsak naš človek.

Prva knjiga zbornika je bila posvečena začetkom oboroženega upora. Druga knjiga predstavlja kronološko nadaljevanje in zajema obdobje druge polovice leta 1941 in prvih dveh mesecev leta 1942. Zbornik nosi podnaslov »Država v državi«. Druga knjiga zbornika »Ljubljana v ilegali« ima torej namen prikazati, kako je množičen odpor Ljubljane proti okupatorju v prvem, najodločilnejšem letu revolucije preraščal v oboroženo vstajo. Podnaslov sam sicer ni povsem točen. Ni da bi namreč oznako »država v državi« razumeli tako, da je revolucija dosegla stopnjo organizirane državne oblasti. Vendar pa hoče podnaslov poudariti, da je bila dosežena v Ljubljani tako visoka stopnja politične in vojaške moči, da je osvobodilno gibanje marsikje povsem paraliziralo okupatorjeve ukrepe. Revolucionarno gibanje je imelo v tem času že svojo oboroženo silo, delavnice, svoja skladišča za orožje, svojo obveščevalno in varnostno službo, svoje tiskarne, ilegalno radijsko postajo, finančno-gospodarski in socialno-zdravstveni aparat. Vsebinsko najpomembnejše pa je dejstvo, da je dominirala volja osvobodilnega gibanja v vrsti najvažnejših okupatorjevih uravnih, oblastnih in prometnih ustanov, v druge pa je odločilno posegala. Tako je v najmočnejši okupatorjevi postojanki dosegel upor v drugi polovici leta 1941 višek, kar je močno vplivalo na razvoj odpora in oborožene vstaje na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Druga knjiga zbornika »Ljubljana v ilegali« zajema torej obdobje, ko je okupator skušal streti center revolucije z najhujšim nasiljem, z množičnimi aretacijami in odgoni in razna taborišča ter zapore, zaradi česar je ogradil mesto z bodočo žico in bunkerji.

Druga knjiga zbornika, posvečenega Ljubljani v borbi, je obširna dokumentarna knjiga, obsegajoča čez 500 strani velikega formata. Zato je razumljivo, da je obširna snov sistematično razporejena. Zbornik se začne z dvema dokumentoma: pismi Borisa Kidriča in Franca Leskoška Centralnemu

komiteju KP Jugoslavije. Sledi nadaljevanje (iz prvega zbornika) sestavka Borisa Kidriča o razvoju OF in političnem položaju v Sloveniji. V tem uvodnem delu zbornika je tudi prispevek Vladimirja Krivica o nekaterih značilnostih in problemih ljubljanske OF v letu 1941. Miroslav Luštek piše o delu Glavnega poveljstva v letu 1941, na koncu pa sta objavljena še dva prispevka Edvarda Kardelja, objavljena prvokrat v Delu leta 1941.

Za tem uvodnim poglavjem je zbornik razdeljen na dva dela, ki zavzemata večino knjige. Prvi nosi okvirni naslov »Delavci in mladina, nosilca oboroženega boja in revolucije«, drugi pa obsega sestavke s skupnim naslovom »Partija ustvarja zaledje oboroženega upora«. V okviru prvega dela je snov razdeljena na več poglavij. Najprej je priobčenih nekaj samostojnih sestavkov, sledi pa vrsta prispevkov s skupnim naslovom »Nekaj ljubljanskih partizanskih akcij«. Prispevali so jih udeleženci teh akcij sami, vsaj večino. Posebej je govora o boju proti peti koloni. Samostojno poglavje z več članki je posvečeno partizanski saniteti, spet drugo radiu Osvobodilne fronte. Drugi del zbornika pa prinaša prav tako vrsto raznih sestavkov, ki govorijo o delu v zaledju oboroženega upora.

Vse sestavke in avtorje je v okviru tega pregleda seveda

nemogoče omeniti. Že sam ta kratki pregled vsebine pa kaže značaj publikacije, pomembnost zbornika, njegovo obsežnost in tudi izredno zanimivost. Zbornik torej ni suha zgodovina osvobodilnega boja v Ljubljani. To je predvsem prikaz oboroženega upora in osvobodilnega boja v Ljubljani, prikaz, ki je večinoma neposreden zapis udeležencev tega boja.

Odveč bi bilo na tem mestu poudarjati, kako veliko vlogo je v osvobodilnem gibanju ves čas vojne imela Ljubljana. Ne glede na to, da je bila tu ustanovljena OF, da je bil tu dolgo časa sedež vodilnih političnih in vojaških organov osvobodilnega boja in da je bila kasneje Ljubljana obdana z bodočo žico in spremenjena v veliko taborišče, je treba poudariti, da je bila prav do konca vojne Ljubljana srce vsega gibanja za osvoboditev, neizčrpen vir vojaških in političnih kadrov, močna gospodarska baza, pri tem pa tudi svetel simbol neuklonljivosti slovenskega ljudstva. Upravičeno torej nosi Ljubljana naziv borbenege mesta. In utemeljena je bila ideja, ki se je rodila kmalu po osvoboditvi, da se osvobodilnemu boju v Ljubljani postavi s knjigo trajen spomenik.

Zato to knjigo, ki je sad dela cele vrste ljudi, samih udeležencev osvobodilnega boja v Ljubljani, toplo pozdravljamo na našem knjižnem trgu.

S. R.

Tri knjige v zbirki »Dokazi« založbe Prosveta

BEOGRAJSKA založba »Prosveta« izdaja že nekaj let knjižno zbirko »Svedočanstva«. V najnovejšem času so v tej knjižnici izšle štiri knjige, med njimi tudi prvi del Hacetovih »Komisarjevih zapiskov«.

Pred sabo imam tri knjige: Vita Cvetković: Front bez pozadine, Staja Stajić: Dva milijona minuta do slobode in Jovan Radovanović: 67 dana Užičke republike. Tri knjige, ki jih z veseljem vzameš v roko in jih ne moreš odložiti

vse dotlej, dokler nisi prebral zadnje vrstice.

Cvetkovičeva knjiga »Front bez pozadine« se navezuje na največjo bitko med našo štiriletno narodnoosvobodilno borbo — na proboj pri Sutjeski. O tem legendarnem podvigu glavne jugoslovanske partizanske čet je izšlo nekaj sto knjig. Cvetkovičeva opisuje nekaj povsem specifičnega: prizadevanje, da bi rešili ranjence.

Po bitki na Neretvi v maju leta 1943 pa do zaključka ope-

racij v najhujši sovražni ofenzivi je potekel le dober mesec in pol. Toda mesec, ki je bil morda med vsemi med NOB najhujši, najtežavnejši, najbolj slaven. Italijanski, nemški, bolgarski okupator in veliko število domačih izdajalcev si je na vse kripnje prizadevalo, da bi uničili partizansko vojsko. Ta je imela v tistem času velikansko breme, ki ji je oteževalo vojaške operacije: nekaj tisoč ranjencev. Ranjence pa so partizani čuvali bolj kot vse drugo. Šlo je za človeka, ki je žrtvoval zdravje, šlo je za tovariša soborca, ki je potreboval tovariševo pomoč. In če so bili partizani junaki v boju, so bili mnogo večji junaki, ko so izkazovali polno tovarništvo do svojih ranjenih tovarišev.

V Cvetkovičevi knjigi je opisan delež tistih junaških sanitejcev: zdravnikov in preprostih deklet, ki so jih na hitro izurili za bolničarke, ki jih mnogokrat pozabljajo pri opisih junaških bojnih podvigov. Knjiga je pisana dokumentarno, podatki so zapisani po spominu zdravnikov, bolničarjev in borcev. Prav ta okolnost občutene dokumentarnosti, daje tisto neposrednost obujanja spominov na pretresljive dogodke in na junaštvo stotin in tisočev borcev s Sutjeske. Noben dokument namreč ne more zapisati tega, kar so preživljali borci v tistih dneh na Sutjeski.

»Noben moški, sposoben za boj, ne sme priti iz obroča...«, se je glasilo nemško povelje. In v znamenju tega povelja so nemški fašisti pobili na stotine nemočnih ranjencev, ki so jih zajeli v obroču. Za njimi niso zaostajali italijanski in bolgarski fašisti, in morda še hujši so bili domači izdajalci.

Morda je v knjigi opis dogodkov tak, da vzbuja preveč groze. »Čete naj postopajo proti prebivalstvu brezobzirno in z brutalno ostopostjo,« se je glasilo povelje generalnega podpolkovnika Küblerja, komandanta 118. lovske divizije.

Prizanesli niso niti za boj nesposobnemu prebivalstvu. Prizanesli niso nikomur, zakaj vedeli so, da je vse ljudstvo proti njim, proti divjakom in razbojnikom. Vedeli so, da se jugoslovansko ljudstvo ne bo

nikoli sprijaznilo s tem, da mu kdorkoli krati svobodo. Zato so sklenili to ljudstvo popolnoma iztrebiti.

Grozodejstva okupatorjeve soldateske, kakršna je počenjala v tistih majskih in junjskih dneh leta 1943, presegajo zmogljivosti človeške domišljije. In prav tem grozodejstvom se je uprl jugoslovanski svobodoljubni človek, ki je za svojega ranjenega tovariša skrbel bolj kot sam zase. Na slabih dvesto straneh Cvetkovičeve knjige je zapisanega toliko junaštva, toliko ljubezni do bližnjega, toliko žrtvovanja zanj, da človek ostrmi nad tem izredno bogatim moralnim kapitalom naših borcev za svobodo, naših ljudi, ki so se bojevali v znamenju človečnosti proti krivici in nasilju.

»Dva milijona minut do svobode« je dnevnik prvih dveh let ujetništva — doslej je izšel šele prvi del knjige — oficirja bivše jugoslovanske vojske Staje Stajića. Že naslov knjige je značilen: ujetniki so šteli čas na minute. Stajić začenja svoj dnevnik v dneh pred podpisom sramotnega pakta s fašistično Nemčijo. Kot na filmskem platnu se zvrstijo dogodki ob bombardiranju Beograda — Stajić je bil pri protiletalski obrambi — in dogodki ob kapitulaciji stare jugoslovanske vojske.

Tedanji vojaški voditelji so izročili moštvo na milost in

nemilost okupatorju, hkrati pa so začeli moledovati za možnost, da bi izkazali suženjsko pokornost »zmagoviti« Hitlerjevi vojski.

Stajića in njegove so Nemci zajeli pri Sarajevu. Tedaj se je začelo težavno življenje ujetnika »zmagovite Nemčije«. Okupator je na vsakem koraku kazal prezir do podjarmljenih narodov in do oficirjev premagane vojske. Nemci se sploh niso držali mednarodne konvencije o vojnih ujetnikih, pač pa so z njimi postopali po zakonu sile zmagovitih.

Stajićev dnevnik pa je morda bolj kot zaradi opisa nemške brutalnosti zanimiv zaradi številnih opisov značajev in ljudi, ki so klonili pred »pravico močnejšega«, ki so za skorjico kruha zatajili svojo domovino in si delali utvare o neki srbski državi — med ujetniki so bili povečini Srbi — ki naj bi životarila pod okriljem velike Hitlerjeve državne tvorbe. Očitni izdajalci, ki so odkrito delali za okupatorja in za njegove domače pomagače, so v začetku zavedli večjo skupino oficirjev, da so se izjavili za Nedića. Rodoljubom, ki so se obnašali pred Nemci kot pred okupatorji, pa je uspelo odkriti resnico večini ujetnikov. Za večino oficirjev je tako obstajala še vedno jugoslovanska domovina, ki pa jo je začasno zasedel okupator.

Prvi del Stajićevega dnevnika sega do konca leta 1942. Minute do svobode so bile kasneje še veliko daljše, dogodki še veliko bolj zanimivi in usoda ljudi in značajev pretresljivejša. Zato pričakujemo z zanimanjem še drugi del.

Osrednja proslava v letošnjem jubilejnem letu je bila v Titovem Užicu. S tem smo dali poudarek slavnim dogodkom v tistih dveh mesecih in »užiški republiki«. Radovanovičeva knjiga »67 dni Užiške republike« reportažno opisuje dogodke od osvoboditve Užica vse do hudih bojov Delavskega bataljona, ki je na Kadinjači ščitil umik Vrhovnega štaba in enot iz Užica.

Radovanović zelo zanimivo opisuje dogodke, ki so povezani z vstajo ne samo v Užicu

pač pa v vsej Srbiji. Zanimiv je opis potovanja Vrhovnega štaba in tovariša Tita na osvobojeno ozemlje. Tovariš Tito se je komandirju prve partizanske enote, na katero je na svoji poti naletel, predstavil: »Jaz sem sekretar CK KPJ.« Ta pa je bil ves zmeden in je stekel po starega revolucionarja, ki je bil nekoč obsojen na več let robije. Ta je tovariša Tita takoj spoznal in potolažil komandirja.

Užiški dogodki so precej znani. Radovanović jim je vlil del svoje duše in jih opisuje tako, da jih bereš z občudovanjem vseh tistih tisočev znanih in neznanih junakov, mladincev in prebivalcev, ki so se že prve dni ljudske vstaje opredelili za boj za svobodo, za brezkompromisni boj proti sovražniku.

Užiška republika, ki je trajala od 21. septembra do 29. novembra 1941, je v Stajčevi knjigi opisana tako, da bralec začuti vso veličino tistih prvih

velikih dogodkov in boju svobodoljubnih narodov v okupirani Evropi. Še več: ljudje, ki so padli v obrambi prvega osvobojenega ozemlja, so vedeli, da bo njihova žrtev obrodila bogat sad, čeprav ne zdaj. Iz opisa poslednjega boja Delavskega bataljona in Železničarske čete za obrambo »užiške republike« zrasejo junaki, kakršnih je pozneje bilo še mnogo med jugoslovanskimi borci za svobodo, a njim velja vse naše občudovanje, ker so bili prvi.

Stajčeva knjiga ima na koncu še kronološki pregled dogodkov in imena večine borcev, ki so sodelovali v bojih okrog Užica.

Beograjska založba »Prosveta« opravlja z izdajanjem takih del, poljudno pisanih, a dokumentiranih, veliko nalogo v prizadevanju, da bi ohranili kar največ spominov na slavno zgodovino naše velike borbe za svobodo in naše ljudske revolucije.

M. Š.

stva v drugi polovici leta 1943 je vse preveč površen. Zato se mi zdi potrebno, da pojasnim nekatere momente iz partizanskega zdravstva v tistih časih. Vse to namreč, kar je pisec opravil z nekaj stavki, sem sam doživel, saj sem vodil partizansko zdravstveno službo na Primorskem vse od njenih začetkov.

Organizacija v tej dobi je bila po avtorjevem opisu »vse do kapitulacije Italije zelo primitivna«. Takšna ugotovitev ne ustreza stvarnosti. Glejte, zakaj! Že v marcu in aprilu 1943. leta smo imeli na Primorskem dva odreda (Južno-primorskega in Severno-primorskega) in dve brigadi. (V. SNOUB Simona Gregorčiča in VI. SNOUB Ivana Gradnika); imeli smo štab Primorske operativne cone in razne politične organe. Organizacija zdravstvene službe v teh enotah je bila taka kot v drugih enotah NOV, to se pravi, bila je prav toliko »primitivna« kot v katerikoli drugi slovenski brigadi. Osnove organizacije te službe so borcev iz tistih časov znane, so pa tudi vsakomur na vpogled v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani. Tudi štab operativne cone je 18. III. 1943 izdal odredbo št. 3, iz katere so razvidne osnovne poteze takratne organizacije zdravstvene službe v coni (odredbo sta podpisala komandant cone Bračič in zdravnik dr. Peter). Zaradi izredno težavnega terena, strmih pobočij, globokih grap, gosto prepletenih cest in poti in mnogoštevilnih sovražnih postojank ni bilo mogoče misliti na večjo, stalno, zakonspirano postojanko, kjer bi zdravili ranjene borce, kakor je to bilo na Rogu. Zaradi tega je štab cone po nasvetu svojega zdravnika organiziral 10 sanitetnih postaj, majhnih zakonspiriranih postojank, ki so bile na področju od Idrije pa vse do Kanina v razdaljah po eno noč hoda druga od druge. Prvotno je bilo zamišljeno, da bi te postaje organizirali štabi bataljonov. Praksa pa je pokazala, da so za to nalogo primernejše kurirske postaje in da je bolje vezati sanitetne postaje nanje.

Brišejo nam

Pripombe k pisanju o sanitetni službi

INICIATIVA Zveze borcev LRS, da izdaja v svoji knjižni zbirki »Dokazi« sestavke iz narodnoosvobodilne vojne, je vsekakor koristna. Na ta način bo omogočeno najširšemu krogu čitateljev, da bolje spoznajo pogoje, v kakršnih je naše ljudstvo bilo boj proti okrutnemu in neprimerno močnejšemu sovražniku. Tako bomo ohranili dragocene izkušnje poznim rodovom, ki bodo iz vsega tega črpali zaupanje vase, predvsem pa prepričanje, da ljudstva — naroda ni mogoče uničiti. Tudi mene kot aktivnega borca in partizanskega zdravnika zanima, kako danes pišemo o stvareh, ki niso še tako daleč od nas, a se počasi izgubljajo v pozabo.

Dinamika dobe, v kateri živimo, vrtnec vsakdanjih dogodkov, neverjetna brzina razvoja naše družbe nam usmerjajo misli naprej. Le malo ostane časa za misel na težavno, a slavno polpreteklo dobo in na naš dolg, da otmemo pozabi vse, kar je količkaj važnega in vrednega, da se ohrani.

Z zanimanjem sem segel po knjižici Bolnica Franja (Dokazi 3), saj sem bil v letu 1943 edini partizanski zdravnik na terenu, s katerega je med drugim tudi kratek pregled partizanske sanitarne službe v drugem polletju 1943 (dr. V. Volčjak). Na žalost se ne morem strinjati s piščevim prikazovanjem stvari. Opis stanja zdrav-

Tako se je zgodilo, da so bile sanitetne postaje večinoma v bližini kurirskih postaj.

Ranjeni ali oboleli borec je prispel v tako sanitetno postajo na tak način: brigadna ali bataljonska sanitetna služba ga je poslala na bližnjo kurirsko postajo ali pa je postajo samo obvestila, kje se nahaja. Komandir postaje je ranjenca prevzel ter ga je s svojimi ljudmi odpravil na zakonspirirano postojanko. Kurirji so ga nosili ali vodili samo do javke sanitetne postaje in ga tam prepustili osebju postaje, ki je nadalje skrbelo zanj. Nihče razen kurirja s postaje in pa morda nekih terencev običajno ni vedel, kje je sanitetna postaja. Mislim, da je odveč posebej naglašati, da si sanitetnih postaj ne bi bilo mogoče zamisliti brez vsestranske podpore okoliškega prebivalstva in terenskih organizacij. Večina ljudi je vedela, da je na njihovem terenu zakonspirirana sanitetna postaja, toda natanko kje, to so vedeli samo terenci, ki so zbiralili hrano zanj, preskrbovali sanitetni material in podobno.

Sanitetna služba Primorske operative cone je imela dober pregled nad sanitetnimi postajami na svojem področju. A ne samo to, te postaje je tudi organizirala. Zdravnik jih je (skoraj vse) obiskal vsaj enkrat, pregledal ranjence in bolnike ter dal navodila komandirju postaje, kako jih mora dalje zdraviti. Mar je spričo takega stanja mogoče reči, da je »bila organizacija zdravstvene pomoči partizanom na Primorskem zelo primitivna« (dr. V. V.). Taka trditev navaja čitatelja na misel, da se je organizacija partizanskega zdravstva na Primorskem razvijala povsem stihijsko, brez aktivnega vpliva partizanskih štabov. Skrb za ranjence v NOV ni bila samo stvar zdravnika, oziroma sanitetnega osebja, marveč predvsem komande. Usoda ranjenec in bolnikov je bila nenehno tudi skrb štaba Primorske operative cone. Ta je ukrenil vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi v tamkajšnjih okoliščinah varoval življenje in zdravje svojih borcev. Or-

ganizacija sanitetne službe v partizanskih enotah je bila odsev vojnomo-organizacijskega stanja samih enot. Uspeh teh prizadevanj ni izostal. V času od marca 1943 pa do razpada Italije se je na sanitetnih postajah Primorske operative cone zdravilo okoli 250 ranjenih in bolnih partizanov.

Zaradi tega mislim, da je opis partizanske sanitete iz te dobe, kakor ga navaja avtor, vse preveč površen. Majhnih bolniških objektov, kot so bile barake, skrite v gozdu ali pod zemljo (kot navaja avtor) po navadi niso gradili organi Osvobodilne fronte po lastnem preudarku, pač pa za to odrejeni partizani in redkeje terenci. Inicijativa je prihajala iz štaba cone. Spominjam se, da smo namenoma izbirali partizane, doma iz krajev, kjer je bilo treba zgraditi sanitetno postajo, in jih pošiljali na teren, kjer so organizirali majhne zakonspirirane postojanke, tako n. pr. so F. Kosmač, L. Gnezda, J. Rupnik in drugi iz Idrije postavili sanitetno postajo števil. 1 in skrbeli zanj; tovariš Janez je zgradil bunker na Oblakovem vrhu za sanitetno postajo števil. 2; tovariš Medved na Malih Vršah sanitetno postajo števil. 3; tovariš Karel postajo števil. 5 v grapi pod orehom v Zatemlinah; tovariš Joško iz Kobarida sanitetno postajo števil. 9 na Matjurju itd.).

Druga stvar je, kakšno pomoč je bilo moč ranjencem zagotoviti v tisti dobi. Vprašanje je, ali smo mogli ranjencem strokovno kaj bolj pomagati. Ljudska vstaja je pritegnila posebno iz vrst sanitetnega osebja najprej predvsem mlajše ljudi, ki so imeli pogostoma le trdno voljo, da se vključijo v boj, ne pa tudi potrebni izkušnji in, kar posebej zadeva sanitetno osebje, potrebnega strokovnega znanja. To je bila naša vsekakor velika pomanjkljivost. Manjkalo nam je vsega in na vseh področjih: od strokovnega kadra do vojnomo-medicinskega znanja in še marsikaj drugega, kot n. pr. sanitetnega materiala in podobno. Šele zdaj nam je mogoče bolj ali manj v celoti razumeti, kakšne so

bile naše dolžnosti in kaj je bilo moč napraviti. Gledano iz te perspektive smo bili na Primorskem v še težavnejšem položaju kot drugod v Sloveniji. Dvajsetletna fašistična okupacija je našo Primorsko skoraj oropala izobražencev. Zdravnikov (Slovencev) je bilo na Primorskem malo in še ti so bili starejši. Tudi srednjemedicinskega osebja skoraj ni bilo.

Organizacija partizanske sanitete pred razpadom Italije pa na Primorskem ni bila tako stihijska, kakor kaže na to avtorjevo pisanje. Iz potrebe je zrasla koncepcija organizacije zdravstvene službe v specifičnih razmerah boja primorskega ljudstva in ta koncepcija je, tako sem prepričan, ustrezala konkretnemu položaju. Organizatorji te službe so imeli bogate izkušnje iz časov začetka vstaje na Slovenskem. In kar zadeva zakonspirirane postojanke na Primorskem, so mogle tako organizirane uspevati predvsem zaradi tega, ker je bilo ljudstvo s svojimi borci. Ljudska oblast je bila v tistih časih odlično organizirana. Sanitetna služba na zakonspiriranih postojankah je imela vedno popolnoma jasen pregled premikov sovražnih kolon ali celo njihovih namer. Prav zaradi tega sovražniku ni uspelo uničiti niti ene postojanke. Čeprav so bile skoraj vse sanitetne postaje napadene, so se ranjenci in osebje vselej pravočasno in skoraj brez izgub umaknili.

Drugo, kar sem avtorju zametil, je površni prikaz nastanka bolnišnice v Trnovskem gozdu. Jasno je, da avtor ni imel namena podrobnejše govoriti o tej bolnici, toda kar je povedal, je po moji misli le premalo, da bi bilo moč pravilno oceniti vso vlogo partizanske bolnice »Franje« v organizaciji zdravstva IX. korpusa. Menim, da je treba tudi o tej stvari reči nekaj besed. Po zlomu Italije smo imeli v bojih za Gorico samo na sektorju centralne bolnice (Vipava) precej ranjencev (nad 100, med njimi nekaj zelo težkih). Po prvih težavah, ki so jih imeli Nemci zaradi zloma Italije, so začeli ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju. Izpred

Gorice smo se morali z ranjenci umakniti čez Lokavec (Ajdovščina) na Golake in nato na področje Črnega Vrha (Zalog, Bela, Čekovnik in dr.). Umik je potekal v izredno težavnih okoliščinah. Vse do konca novembra 1943 je ostalo v bolnici še nekaj najtežjih ranjencev in potrebno osebje, skupaj okrog 30 ljudi. Razen referenta Primorske operativne cone je bil v bolnici še en zdravnik, dr. A. Cicarelli. Bolnica se je nekajkrat selila iz hiše v hišo, kakor je terjala konspiracija. Nekajkrat smo se morali zaradi bližine sovražnika zateči tudi v okoliške gozdove. Za primer večje sovražnikove ofenzive smo poslali tovariša Ludvika Gnezdo in Franca Rupnika (iz Idrije) že septembra 1943, ko so še bili boji za Gorico, na področje Čekovnika, da tam v gozdu na skritem kraju zgradiata bolnico s kapaciteto kakih 20 ranjencev. To je bila prva večja zakonspirirana sanitetna postojanka na Primorskem. Bila je v gozdu pod lazom, ki leži pod Podobenčkov domaćijo v Čekovniku. Po septembrski ofenzivi na Primorskem ni bilo večjih partizanskih akcij. Primorska operativna cone je prerasla v III. Alpsko operativno cono in 24. decembra 1943 v štab IX. korpusa. Zadnje dni novembra sem bil poklican v štab III. operativne cone Komanda štaba (komandant tovariš Novljan in politkomisar tovariš Kveder) mi je naročila, da organiziram novo zakonspirirano bolnico večje kapacitete (za okrog 100 ranjencev) na sektorju Vojsko. Tako je z odredbo štaba III. Alpske operativne cone z dne 2. decembra 1943 tedanja bolnica prerasla v Centralno vojno bolnico (CVB) te cone. Do novega leta 1944 je moral biti dograjen del postojanke in pripravljen za sprejem najmanj 50 ranjencev. Postojanko so začeli graditi v prvih dneh decembra. Gradbeno ekipo je vodil tovariš Pepi Kenda. Prva baraka je bila zgrajena do konca decembra. Zadnje dni decembra je prišla v bolnico dr. Pavla Jerina, ki je kasneje ob koncu februarja prevzela upravo bolnice. Po njej je bolnica tudi dobila ime

SVPB Pavla. V noči od 31. dec. 1943 na Novega leta dan se je bolnica z vsemi ranjenci preselila iz dotedanjih prostorov pri Tratniku na novo zakonspirirano postojanko nad Klavži. Operativno področje, s katerega je bolnica sprejemala ranjence in bolnike, je bilo obsežno: Pivka, Vipavska dolina, področje Idrije vse do Soče in deloma tudi Kras. Z ustanovitvijo 31. in 32. divizije, ki sta imeli vsaka svoje operativno področje, je postala CVPB časasna bolnica 32. divizije, nato pa korpusna bolnica. V tem času je nastala tudi bolnica Franja, ki jo je samoiniciativno razvil dr. Volčjak. V sredini januarja 1944 so postojanko obiskali dr. B. Brečelj, dr. M. Ahčin in novi načelnik sanitetnega oddelka IX. korpusa dr. V. Volčjak. Takrat je postojanka nad Klavži že živela svoje življenje. Začetek njenega delovanja torej ni v nikakršni zvezi s prihodom omenjene komisije, kakor je to prikazano v tekstu (Dokazi 3) na strani 24. Postojanka je začela delovati mnogo prej. Njeni začetki segajo pravzaprav že do zloma Italije.

Mislim, da bodo ti podatki pripomogli k boljšemu poznavanju razvoja partizanske sanitete na Primorskem od začetka 1943 pa do prvih mesecev 1944.

Dr. Aleksander Gala-Peter

Sodim, da je treba popraviti napako

Od sredine marca 1942 do 8. septembra 1943 sem osebno delal v ilegalni tehniki za okrožje Novo mesto, iz katere so prihajale redne številke Slovenskega poročevalca in nešteto drugega ciklostiranege propagandnega materiala OF, namenjenega za takratno novomeško okrožje. Ta ilegalna tehnika je v omenjenem obdobju delovala v Novem mestu, na sedanji Koštialovi cesti št. 1.

Ker je bila to v tem obdobju edina ilegalna tehnika v Novem mestu, menim, da ZB v Novem mestu ni dovolj proučila podatkov, ko je postavila spominsko ploščo na nekem drugem poslopju v Novem me-

stu, češ da je bila v njem ilegalna tehnika do julija 1942. Kje pa je bila ilegalna tehnika po juliju 1942 oziroma točneje po marcu 1942, ko je nehala delovati tehnika v poslopju sedanjega hotela Metropol, se ne omenja nikjer, na nobeni spominski plošči.

Ker sem v aktivni službi JLA stalno izven Slovenije, mi zato ni znano, kako je ZB v Novem mestu prišla do teh podatkov. Sodim pa, da je potrebno zaradi objektivnega in pravičnega prikazovanja zgodovinskih dejstev napako popraviti.

Josip Moretti
major JLA

VP 5102 Karlovac

Pripomba k članku: S prvim transportom

Že nekajkrat, tudi v uradnih podatkih, sem bral, da je bil transport izgnancev, ki je odpotoval iz Maribora v začetku junija 1941, prvi tak transport. To sem bral tudi v »Borcu« št. 7-8 na strani 383 v članku »S prvim transportom«.

Ne, to ni bil prvi transport izgnancev! Prvi je bil 3. maja 1941, ko so nas Nemci ponoči odpeljali iz Gornje Radgone (Slatina-Radenci) s kamioni na Varaždinski kolidvor in nas tam izročili ustašem. Ti so nas odpeljali v posebnih vagonih dalje, do Zagreba, kjer se nam je posrečilo pobegniti.

A. K., Maribor

»To so bolničarke iz Prešernove brigade...«

O sliki, ki ste jo objavili v 9. številki revije »Borec« pod številko 49, vam lahko povem naslednje:

Na sliki so štiri partizanke. Tovarišica, ki sedi, je bila bolničarka v 1. bataljonu Prešernove brigade. Tovarišica, ki stoji v sredini, je bila brigadna bolničarka. Imen se več ne spominjam. Kdaj je slika nastala, ne vem.

Ing. Veljko Križnik
Celje, Na Otoku 5

Več znanja — boljši učinek dela in večji zaslužek

(Nekaj misli v zvezi z dopisnim šolanjem)

Z UVEDBO nagrajevanja po učinku postaja položaj posameznika v družbi vse bolj odvisen od njegovega znanja in delovnih sposobnosti. Tako prihaja v gospodarstvu vse bolj do izraza strokovna izobrazba in usposobljenost ter splošna kultura človeka-proizvajalca in upravljavca.

Sodobnemu tempu gospodarskega razvoja in novemu sistemu nagrajevanja torej lahko uspešno sledi le družbeno in kulturno razgledan in strokovno ustrezno izobražen človek.

Mnogo je še borcev in aktivistov narodnoosvobodilne borbe, ki so zaradi pomanjkanja strokovnega znanja zasedli slabša delovna mesta in s tem imajo seveda tudi slabše mesečne prejemke.

Zato je Zveza borcev NOV Slovenije že pred leti pokrenila akcijo za usposabljanje in nadaljnje izobraževanje borcev in aktivistov. Ena izmed oblik strokovnega izobraževanja borcev in aktivistov je dopisno šolanje, ki vam omogoča, da si pridobite vse potrebno teoretično znanje za opravljanje izpita za kvalifikacijo, delovodjo (industrijskega mojstra) in tehnika.

Mnogo borcev in aktivistov je že slišalo za dopisno šolanje, vendar so bili preslabo poučeni o načinu takega šolanja in o prednostih, ki jih nudi svojim kandidatom-dopisnikom, da bi se odločili za vpis oziroma študij na dopisni šoli.

Vsem tistim borcem in aktivistom, ki se do sedaj še niso mogli znebiti pogostih predhodkov pred besedo »šolanje«, ki jih spominja na staro, mno-

gokrat neprijetno obliko izobraževanja, je namenjen ta članek.

Preden preidemo na podrobnejši informativni del tega sestavka, vam hočemo popolnoma na kratko prikazati vse osnovne značilnosti te oblike učenja.

Dopisno šolanje omogoča slehernemu človeku, da študira popolnoma svobodno po individualnih umskih in fizičnih sposobnostih ter okoliščinah, v katerih živi in dela. Dopisni način šolanja ne predpisuje togega režima opravljanja razrednih izpitov. Vsak dopisnik se lahko javi k izpitu, kadar ga je volja, oziroma bolje rečeno, kadar je pripravljen. To se z drugimi besedami pravi: tempo študija si določa vsak sam — eden se bo javil na izpit prej, drugi pozneje — popolnoma svobodno.

Prav tako pa omogoča ta način učenja šolanje slehernemu človeku, ne glede na to kje stanuje in kje dela. Dopisna šola omogoča šolanje tudi tistemu, ki stanuje v najbolj zakotnemu naselju ali vasi.

Poizkusite! Dopisni način šolanja zahteva le normalno razvit razum, precej volje in vztrajnosti. Znebiti se neutemeljenega strahu pred neuspehom, saj se končno lahko tudi tako vpišete, da nihče v vaši okolici za to ne bo vedel. Zveza borcev krije tudi velik del šolnine za svoje člane, ki se vpišejo v dopisno šolo. Pogoji so torej ugodni. Poizkusite in videli boste; pri zadostni meri volje in vztrajnosti uspeh ne bo izostal!

Pridobili si boste strokovno znanje, izboljšali si boste položaj in mesečne prejemke v službi, najsposobnejšim pa bodo vrata odprta še naprej na vseh oblikah izobraževanja strokovnih kadrov na stopnji višjih in visokih šol.

KAKŠNE PREDNOSTI IMA DOPISNA METODA POUKA?

Dopisno šolanje omogoča slehernemu človeku, da si doma v prostem času prisvaja potrebno splošno ali strokovno znanje. Učni material dostavlja šola vsakemu dopisniku po pošti na dom v določenih časovnih presledkih, n. pr. vsak drugi teden v ponedeljek. Učno gradivo je zbrano v učnih pismih, ki obsegajo 20 do 30 strani v formatu A 4. Vsako učno pismo obsega eno ali več krajših zaokroženih poglavij.

Vsako poglavje učnega pisma vsebuje najprej jasno in sistematično urejeno razlago, ki je prirejena po metodičnih principih za odrasle ljudi. Ni vam torej potrebno kupovati nobenih knjig, tabel in priročnikov. Vendar to še ni vse; vsako učno pismo vsebuje tudi zgledno obdelane primere, kakor jih v šoli lahko predava svojim učencem le najboljši učitelj. Vendar učitelj ali profesor v šoli pogosto zgubi potrpljenje, pogosto se mu tudi ne zdi vredno, da bi se bolj potrudil, če ta ali oni določene snovi dovolj hitro ne razume, učno pismo pa vam je vedno na razpolago, brez strahu in nervoze lepo počasi študirajte razlago in primere, dokler ne razumete sleherne podrobnosti.

Pri razrednem pouku pogosto marsikatero učiteljevo besedo preslišimo, pozabimo ali pomanjkljivo zabeležimo, ker smo osredotočili vso pozornost na beleženje, ne pa na vsebino in jedro učiteljeve razlage. Pri dopisnem pouku pa dobite vse učno gradivo brez pomankljivosti lepo zbrano že v roke.

Da vam omogočimo kontrolo uspešnosti vašega učenja, sledijo vsaki razlagi in primerom vaje in naloge. Pri reševanju nalog se sami lahko najbolje kontrolirate, če ste predelano snov res razumeli in če jo v zadostni meri obvladate.

Takoj, že pri prvem učnem pismu, boste ugotovili, da je velika razlika med učenjem po učnih pismih dopisne šole in učenjem po kakršnem koli drugem učbeniku, ki obravnava isto materijo.

DOPISNA ŠOLA VAS VODI POČASI, KORAK ZA KORAKOM DO ZAŽELENEGA CILJA

Vsako izobraževanje mora kandidata postopoma voditi od enostavnejšega k težjemu, le na ta način ne nastajajo v znanju vrzeli. V dopisnih pismih nismo pozabili na nobeno važno stvar, izpustili pa smo vse, kar ni neobhodno potrebno za vaše izobraževanje. Dopisni učitelj (korektor) pa vas vodi po pismeni poti in pazi na to, da si znanje prisvajate kolikor se da načrtno z reševanjem obvez-

nih nalog, ki jih ob predelavi vsakega učnega pisma pošiljate šoli. Vaš korektor vam te naloge popravi, v primeru potrebe vam pomaga z nasveti ter dodatno razlago. Ker zaposluje dopisna šola le izkušene pedagoge in strokovnjake, le-ti že vedo, kje po navadi nastajajo težave in nejasnosti, z dobro razlago vam bodo vedno pomagali iz zagate.

VSAK SI LAHKO SAM DOLOČA HITROST IN DOBO TRAJANJA ŠOLANJA

Šola pride tako rekoč k vam v hišo. Noben sosed, noben tovariš vam ne gleda v zvezek ali knjigo, noben profesor vas ne »gnjavi« pred tablo, nihče vas ne moti pri učenju, nihče vas ne priganja k učenju. H knjigi se usedete, kadar vas je volja. Ni se vam treba bati, da boste z učno snovjo zaostali, če boste enkrat ali dvakrat izpustili kako uro, ki ste jo planirali za učenje. Popolnoma ste svobodni in vendar vam prav ta svoboda učenja večja veselje do študija.

Najvažnejše pa je, da pri tem načinu izobraževanja ne prekinjate delovnega razmerja, prejimate redne mesečne prejemke, ste finančno neodvisni, čas študija se vam šteje v delovni in pokojninski staž. Prav tako pa ne izgubljate niti trenutka zaradi poti v šolo in nazaj.

Te prednosti dopisnega šolanja so tako velike, da ogromno število ljudi po vsem

POIZVEDBA

Ko smo prekopavali padle borce, pokopane pri bolnici v Lučki Beli pri Lučah, smo našli pri posmrtnih ostankih nekega padlega borca listek z naslednjo vsebino:

Mafuns Jože

Edinica: XIII. SNOUB M. BRACIČA

ranjen: 6. XII. 1944

umrl: 7. XII. 1944

Prosimo svojce umrlega, naj se javijo pri občinskem odboru ZB NOV Mozirje zaradi podatkov.

Občinski odbor
ZB NOV Mozirje

svetu, ki bi sicer imeli vse možnosti za študij na rednih ali večernih šolah, raje študirajo po dopisnem sistemu. Po vsem svetu si dopisne šole vse bolj in bolj utrjujejo svoj položaj, saj niso redke šole, ki štejejo tudi 30.000 in še več dopisnikov.

KAKO PRAVILNO IZKORISTITE PROSTI ČAS?

Presenečeni bi bili, če bi izvedeli, koliko človek lahko v prostem času naredi za svojo izobrazbo. Ker je dopisna metoda že po svojem bistvu zelo ekonomična, vam prihrani mnogo časa. Če dnevno žrtvujete le eno uro za učenje, se da že precej narediti, izgovor, da nimate časa, velja samo za druge oblike pouka — za dopisno metodo pa ne velja. Pri dopisni metodi lahko izrabite sleherno minuto za študij. Leto ima 8760 ur; če samo nekaj sto ur žrtvujete za dopisno šolanje, boste dosegli svoj cilj.

ORGANIZACIJA DOPISNEGA POUKA

Ko predelate učno snov za posamezne predmete, lahko opravljate izpit pred izpitnimi komisijami na ustreznih šolah. Pogoj za pripustitev k izpitom so izdelane domače naloge, kot jih predpisujejo posamezni predmeti.

V učnih krožkih, ki se po potrebi organizirajo tam, kjer

Dopolnilo k razpisu Kajuhovih nagrad

Ker si nekateri niso na jasnem, kako poteka razpis »Kajuhovih nagrad«, sporočamo: Kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod »Borec« razpisuje v začetku vsakega leta natečaj za Kajuhove nagrade. Rok letošnjega razpisa, ki je bil objavljen na začetku leta v časopisih, *poteče 21. XII. 1961*. Letos je bilo dodeljenih 5 nagrad; 1 prva nagrada (po 400.000 din), 2 drugi (po 300.000 din) in 2 tretji (po 200.000 din).

Za razpis pridejo v poštev beletristična dela (pesmi, romani, novele itd.), memoarska in zgodovinska dela s tematiko narodnoosvobodilne vojne. *Novost letošnjega razpisa je v tem, da smo razširili razpis tudi na glasbo in na dela iz likovne umetnosti s tematiko NOB*. Dela pošljite na naslov: *Zavod »Borec« v Ljubljani, Titova c. 17.*

Zavod »Borec« v Ljubljani

je več dopisnikov, dobivajo dopisniki neposredno pomoč pri samem študiju.

Po potrebi se tudi organizirajo seminarji, kjer kandidati pod profesorjevim vodstvom predelujejo učno snov ter tako z večjim zaupanjem v svoje znanje pristopijo k izpitu.

DOPISNA ŠOLA VAM NUDI NASLEDNJE IZOBRAŽEVALNE SMERI:

a) *Dopisna tehniška srednja šola*, ki ima naslednje oddelke:

strojni,
elektrotehniški,
lesnoindustrijski,
kemijski,
pripravljalni tečaj.

V Dopisno tehniško srednjo šolo se lahko vpiše kandidat, ki je opravil izpit za kvalificiranega delavca v ustreznem poklicu.

Vsi kandidati, ki se želijo vpisati v Dopisno tehniško srednjo šolo, a si še niso pridobili kvalifikacije v svojem poklicu, bodo lahko pričeli s šolanjem šele po opravljenem izpitu za kvalificiranega delavca v ustreznem poklicu. V ta namen organizira Dopisna šola poseben pripravljalni tečaj, ki zajema vso teoretično snov, potrebno za opravljanje izpita za kvalifikacijo. Ta pripravljalni tečaj traja 6 mesecev.

Učna snov za vse štiri oddelke Dopisne tehniške srednje šole je porazdeljena na 8 semestrov, in tako traja šolanje na teh oddelkih načelno štiri leta. Kakor smo pa že omenili, trajanje posameznih semestrov oziroma letnikov po dopisnem načinu šolanja ni strogo vezano na časovno razporeditev polletja ali letnika v celoti, kot je primer v redni šoli. Štiri leta trajanja je le orientacija za normalni tempo učenja. Marsikdo, predvsem tisti, ki bodo več prostega časa posvetili učenju, bodo končali prej, marsikdo pa pozneje.

Ob koncu 5. semestra imajo kandidati možnost opravljati izpit za visoko kvalifikacijo oziroma izpit za delovodjo (industrijski mojster). V ta namen je učna snov prvih pe-

tih semestrov zajeta tako, da tvori zaključeno celoto.

Po vseh opravljenih predpisanih izpitih dobijo kandidati diplomo tehnika ustrezne stroke (strojne, elektrotehniške, lesno-industrijske, kemijske).

Kandidati opravljajo izpite po pravilniku za opravljanje privatnih izpitov na rednih tehniških srednjih šolah, določenih sporazumno med vodstvom Dopisne šole in ravnateljstvi teh šol. Za opravljanje izpitov iz predmetov za posamezne semestre oziroma letnike je določeno 5 rednih okvirnih izpitnih rokov, in sicer:

september, november, januar-februar, april, junij.

Kandidati se lahko prijavijo za katerikoli izpitni rok — izbira je popolnoma svobodna!

b) *Dopisna ekonomska srednja šola*

V dopisno ekonomsko srednjo šolo se lahko vpiše kandidat, ki ima končano osemletko (nekdanjo nižjo gimnazijo ali nekdanjo meščansko šolo).

Šolanje traja v povprečju štiri leta.

c) *Dopisna administrativna šola*

Šolanje traja v povprečju eno leto.

d) *Strojepisni tečaj*, ki traja 6 mesecev

e) *Dopisna osn. šola (osemletka)*

Šola ima dve stopnji in traja dve leti.

Kdor ima vsaj 6 razredov osnovne šole ali tej stopnji enakovredno izobrazbo, se lahko vpiše v II. stopnjo dopisne šole, vsi ostali pa v prvo.

f) *Dopisni jezikovni tečaji nemškega in italijanskega jezika*

*

Podrobnejše informacije glede šolanja, opravljanja izpitov, organizacije dopolnilnih oblik dopisnega šolanja itd. lahko dobite na Dopisni šoli, Ljubljana, Likozarjeva ul. 3.

Ta šola, ki jo je ustanovil Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije, je velikemu številu borcev in aktivistov že pomagala do zaželenih izobrazbe in kvalifikacije.

Na sestankih, ki jih bomo organizirali po podjetjih in okrajnih ter občinskih odbori Zveze borcev, se bomo lahko pomenili še o mnogih problemih v zvezi z vašim dopisnim izobraževanjem, ki jih tukaj zaradi preobširnosti nismo mogli napisati.

Ing. Mirko Podlesnik

Skrb za bivše borce in aktiviste v občini Ljubljana-Bežigrad

SPLOŠNA, razgibana dejavnost v reševanju materialnega in zdravstvenega stanja nekaterih kategorij udeležencev NOV je deležna na območju občine Ljubljana-Bežigrad velike pozornosti. Poleg terenskih organizacij ZB, občinskega odbora ZB in raznih socialno-zdravstvenih komisij se ukvarja s temi problemi tudi v ta namen ustanovljena komisija, ki deluje v sklopu komisij Sveta za splošno varstvo pri ObLO.

Komisija je obravnavala vrsto zadev, ki so jih predložili prizadeti sami, ali pa je bila nanje opozorjena po terenskih organizacijah. Največ je bi-

lo obravnavanih prošenj za zdravljenje; sledijo posredovanja v stanovanjskih zadevah, primerih rehabilitacije, prekvalifikacije in zaposlitve. Da bi pristojni upravno-politični organi lahko uspešno posegali v navedene probleme, so izvedli anketo, s pomočjo katere so napravili analizo socialno-zdravstvenega stanja in stanovanjske problematike ter napravili imenski seznam ogroženih oziroma pomoči potrebnih. Na osnovi bogatih podatkov, ki so jih prejeli, jim je bilo omogočeno prioriteto reševati najnujnejše probleme.

Medtem ko ne bi mogli navesti kakršnih vidnih rezulta-

tov pri reševanju stanovanjskih zadev, lahko poročamo o zelo uspehi zdravstveni akciji. Od skupno 2259 članov ZB, kolikor jih živi na območju občine, je bilo samo v letošnjem letu 1080 zdravstveno pregledanih. Zanje so napravili posebno zdravstveno evidenco (kartoteko), iz katere je razvidno poleg zdravstvenega tudi socialno stanje. Od skupnega števila pregledanih je bilo 287 članom odobreno zdravljenje. Od tega 149 kurativno in 138 preventivno zdravljenje. Medtem ko je kurativno zdravljenje določala posebna zdravstvena komisija pri Okrajnem zavodu za socialno zavarovanje, je o preventivnem odločala občinska komisija za vprašanja borcev, na predlog terenskih organizacij ZB. O kraju in času preventivnega zdravljenja so se prvenstveno upoštevale želje članov, kolikor je temu ustrezala zdravstvena indikacija. Komisija je v ta namen oskrbela dve bazi, in sicer eno na morju, drugo pa v Zgornji Savinjski dolini. Tako na morju kot tudi v Gornjem gradu so se borci dobro počutili in prijetno preživeli čas zdravljenja. Skupni stroški preventivnega zdravljenja so znašali 1.449.000 dinarjev. ObLO je prispeval 897.000 dinarjev, ostalo pa so člani prispevali sami. Da so lahko poslali toliko borcev na zdravljenje, gre nedvomno zasluga v prvi vrsti ObLO in Okrajnemu zavodu za socialno zavarovanje, ki sta priskrbela potrebna materialna sredstva, in pa organizacijam ZB, ki so temu vprašanju posvetile potrebno pozornost. Primer, ki smo ga navedli, dokazuje, da so uspehi doseženi le tam, kjer je tudi prizadevnost organizacij, oziroma odgovornih organov, na višini. Kratko obdobje delovanja komisije sicer še ne more pokazati kakih preizkušenih metod dela, vendar že številni uspešno rešeni primeri kažejo, da je komisija opravičila svoj obstoj, je pa tudi našla dovolj odziva in razumevanja pri organih, ki so pristojni, da odločajo v takih primerih.

Franci Kokalj

Krajevni odbor ZB NOV Bohinjska Bistrica je poslal uredništvu revije »Borec« dve nedokumentirani fotografiji s prošnjo, da bi ju objavili in zaprosili bralce za podatke o dogodkih in ljudeh, ki so upodobljeni na slikah.

Prvo fotografijo je odstopil tovariš Alojz Koblar iz Bohinjske Bistrice. Dobil je jo pri vodniku Matu Hreščaku iz Cerknice na Notranjskem, ki je padel jeseni 1944 v boju z Nemci v Lomu nad Tržičem.

Drugo fotografijo je imel krajevni odbor ZB v Bistrici. Prikaže skupino Nemcev pred župniščem v Bistrici, kjer je bila med vojno orožniška postojanka. Med Nemci je slikan ujet partizan. Takrat sta bila zajeta dva člana minerske skupine IX. korpusa, ki je prišla minirat progo na Gorenjsko. Najbrž sta bila zašla in sta noč pred zajetjem prespala v nekem seniku pri Bistrici. Nekdo ju je izdal, ujeli so ju in odpeljali v Bistrico, od tam pa neznano kam. To se je zgodilo nekako maja 1944.

Sodelovanje z mednarodnimi nacionalnimi organizacijami borcev

V zadnji številki naše revije smo objavili šest resolucij, ki jih je soglasno sprejel Ustanovni kongres Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije. Objavljamo še resolucijo o sodelovanju z mednarodnimi nacionalnimi organizacijami borcev.

KONGRES ugotavlja, da sta Zveza borcev NOV in Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije od svojih prejšnjih kongresov do sedaj opravili uspešno delo v razvijanju zvez in sodelovanja z združenji borcev v drugih deželah in z mednarodnimi veteranskimi organizacijami. V tem času sta Svetovno federacijo bivših borcev podpirali v vseh njenih naporih za utrditev miru in za izboljšanje položaja bivših borcev, uredili sta odnose in vzpostavili stike z Mednarodno organizacijo odporiških gibanj ter pospešili razvoj odnosov tudi z Mednarodno konfederacijo bivših vojnih ujetnikov. Razen tega, da sta vzdrževali že prej vzpostavljene zveze z evropskimi združenji, sta v tem razdobju dosegli uspešno sodelovanje z mnogimi združenji v afriških in azijskih deželah. S takim delom sta dosegli uspešno izmenjavo izkušenj in misli o problemih mednarodnega sodelovanja.

Organizacije borcev Jugoslavije razvijajo mednarodno sodelovanje bivših borcev ne glede na razlike v ideoloških in političnih nazorih in ne glede na razlike v družbenih sistemih ter si prizadevajo, da bi ustvarile čim ugodnejše pogoje za mir med narodi. Skupni interesi nekdanjih borcev, kakor so boj za mir, izboljšanje ekonomskih in socialnih razmer bivših borcev, ustvarjajo široke možnosti mednarodnega sodelovanja.

Zaradi tega bo Zveza združenj borcev tudi v nadaljnjem razvijala vsestransko mednarodno sodelovanje z organizacijami borcev v drugih deželah tudi prek mednarodnih organizacij.

Kar zadeva nadaljnje delo na področju mednarodnih zvez, kongres docela potrjuje smernice, ki jih je potvrdil

Aleksander Ranković podal v svojem referatu.

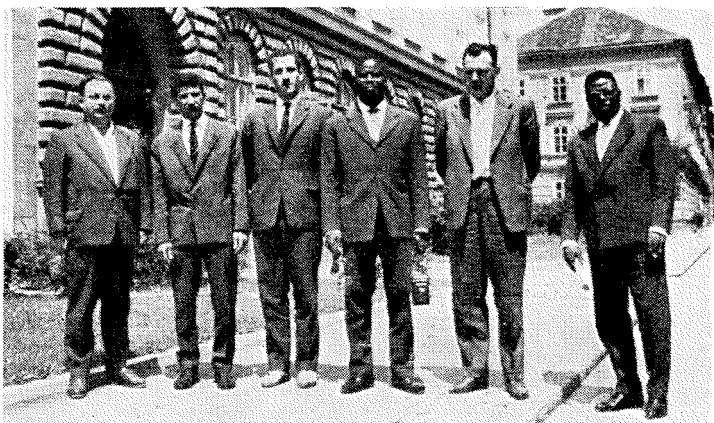
Skupni kongres organizacij borcev nalaga novemu zveznemu odboru nalogo, da nadaljuje napore, da bi Svetovna federacija bivših borcev postala univerzalna organizacija, ter da nadaljuje sodelovanje z Mednarodno organizacijo odporiških gibanj in z Mednarodno konfederacijo bivših vojnih ujetnikov.

Spričo sedanjega mednarodnega položaja je le še večja potreba po tem, da se organizacije borcev angažirajo v boju za ohranitev miru in za opustitev blokofske razcepljenosti, kakor tudi za razvijanje mednarodnega sodelovanja med nekdanjimi borci.

Kongres nalaga predstavnikom Zveze združenj borcev NOV, da si prizadevajo za nadaljnjo utrditev Svetovne federacije bivših borcev, da podpro njene napore za boljše varstvo borcev in invalidov ter da pospešijo in podpro njeno delo v pomoč veteranom v nezadostno razvitih deželah.

Kongres izraža zadovoljstvo spriču razvijanja in utrjevanja sodelovanja z združenji v neangažiranih azijskih in afriških deželah za skupno akcijo za dosego miroljubne koeksistence, da bi odpravili sedanjo razcepljenost v mednarodnem gibanju borcev in razvili medsebojno sodelovanje in podpiranje na področju socialnega varstva.

Zveza združenj borcev NOV bo še nadalje razvijala stike z organizacijami borcev v drugih deželah in z mednarodnimi združenji, da bi tako izmenjala izkušnje in stališča v problemih medsebojnih odnosov in sodelovanja na mednarodni ravni.

Tuje delegacije, ki so prisostvovalе ustanovnemu kongresu Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije, so po kongresu obiskale več krajev Jugoslavije ter se seznanile z gospodarskim in družbenim napredkom v naši deželi. Slovenijo pa sta še posebej obiskali alžirska delegacija (Charef Moussa in Karim Abdul Medjid) in delegacija Federacije Mali (Baba Collo in Djop Sogobri Kara). Ogledali so si Bled in Postojnsko jamo, državno posestvo v Kočevju, podjetje »Sočo« in Center za rehabilitacijo invalidov v Ljubljani. Prisostvovali so tudi letalskemu mitingu v Ljubljani. Razen tega so se sestali s predstavnicami Zveze ženskih društev Slovenije, prav tako s predstavniki Ljudske mladine Slovenije ter se živo zanimali za delo in probleme teh dveh organizacij. Na sliki jih vidimo z dvema spremljevalcema pred poslopjem CK Slovenije

PRAVNA POSVETOVALNICA

OD KDAJ VAM GRE INVALIDSKI DODATEK

Vprašanje: Kot vojaškemu vojnemu invalidu je bil zahtevek za priznanje invalidskega dodatka zavrnilen. Pritožili ste se, vendar je bila pritožba zavrnila. Kasneje ste vložili zahtevek za obnovo postopka in z zahtevkom uspeli. Invalidski dodatek vam je bil sicer priznan, vendar šele od takrat, ko ste vložili zahtevek za obnovo postopka. To pa je po vašem nepravilno.

Odgovor: Žal, nimate prav. Glede tega je v upravnih sporih dokončno odločilo Ustavno sodišče, ki je izreklo, da gre do upravičenosti invalidske pravice in tudi invalidski dodatek, priznan v obnovljenem postopku ali v postopku revizije, šele od dneva, ko je bil ta postopek pokrenjen. Ne pa, kot menite vi, od vsega začetka. Isto velja za tiste, ki jim je bil zahtevek za priznanje invalidnine zavrnjen zaradi obsoja kaznivih dejanj. Na podlagi odločbe o rehabilitaciji oziroma izbrisu obsoja je mogoče uveljavljati invalidnino in vse pravice iz tega naslova, vendar šele za čas, odkar je bil sprožen postopek za obnovo.

POKOJNINA PO MOŽU VAS SKRBI

Vprašanje: Več kot dvajset let ste živeli skupaj z možem. Pred dvema letoma pa se je od vas odselil, ker je navezal stike z drugo žensko. Zoper vas je vložil tožbo za razvezo, vendar do sodbe ni prišlo. Vi ste morali celo preko sodišča zahtevati plačevanje preživnine. Zdaj pa je vaš mož nenadoma umrl. Zaposlili ste za pokojnino, pa vam je bil zahtevek zavrnjen in ste bili napoteni, da sodno uveljavljate zahtevek, češ naj sodišče ugotovi, ali je po vaši krivdi prišlo do prenehanja zakonske skupnosti. To vas je zelo prizadelo, ker se je vendar vaš mož odselil od vas. Ali boste dobili pokojnino ali ne?

Odgovor: Zakon o pokojninskem zavarovanju določa, da vdovi zavarovanca ne pripada pokojnina, če je pred smrtjo neupravičeno zapustila zakonsko skupnost

in živela izven te skupnosti več kot šest mesecev. O tem, ali je bila zapustitev zakonske skupnosti utemeljena ali ne, odloča sodišče v nespornem postopku. Zavod za socialno zavarovanje stoji torej na stališču, da vdovi, ki z možem ob smrti ni živela skupaj, pokojnina ne gre, razen če dokaže, da zakonske zveze ni zapustila neupravičeno. Tudi pri vas bo tako. Ker pa zatrjujete, da se je vaš pokojni mož odselil od vas, ne pa vi, da je živel z drugo žensko in da ste morali preživnino celo sodno uveljavljati, ne bo težko dokazati, da niste vi zapustili zakonske skupnosti. Sodišče bo izdalo odločbo, da niste vi neupravičeno zapustili zakonske skupnosti in zavod za socialno zavarovanje vam bo priznal družinsko pokojnino.

PRAVICA DO STANOVANJA

Vprašanje: Čeprav ste bili dolgo sami odbornik, nimate zadnja leta nobenih stikov na občini, ker vas po strani gledajo zaradi vašega spora s tajnikom. Zdaj vas hoče občina postaviti na cesto. Stanujete v zasebni hiši in vam je lastnik stanovanje odpovedal. Imate sodno odločbo, da se morate izseliti, vendar vam je treba prej priskrbeti drugo primerno stanovanje. Zdaj pa ste od občine dobili odločbo, da se vam dodeljuje neko stanovanje, ne da bi vi sploh napravili kako vlogo. Stanovanje ima eno sobo manj in ne pride v poštev za vas in vaše štiri otroke. V obrazložitvi odločbe piše, da je stanovanje za vas primerno in da ste se dolžni preseliti vanj. Če se ne boste, vas bo preselila občina. Vam pa to ne gre v račun, ker imate vendarle pravico do drugega enakovrednega stanovanja. Kdo pa bo to ugotovil, ko dodeljeno stanovanje za vas sploh ni primerno?

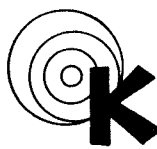
Odgovor: Postopek občine je v tem primeru nezakonit, oziroma je nezakonita obrazložitev odločbe. Res je, da je lastnik vašega stanovanja oziroma hiše, v kateri stanujete, lahko izposloval na občini odločbo, da se vam dodeli drugo stanovanje. Do sem je tako odločba občine zakonita. Toda občina vas nikakor ne more siliti,

da se v drugo dodeljeno stanovanje tudi resnično preselite. To je stvar sodišča in izvršilnega postopka, ne pa občine, saj gre v tem primeru za odpoved v korist zasebnega lastnika. Lastnik lahko na podlagi take odločbe o dodelitvi stanovanja pri sodišču pokrene postopek za prisilno preselitev. O primernosti drugega stanovanja pa odloča v primeru, da vi niste soglasni, sodišče in izvršilnem postopku; nikakor pa ne občina. To, da vas nameravajo preseliti, so verjetno le grožnje lastnika, ki hoče doseči, da bi se vi sami preselili. Nikakor pa seveda ni pravilno stališče občine, ki v odločbi pravi, da se morate preseliti. Tak postopek bi bil nezakonit in nepravilen in se mu boste lahko uprli, če ne drugače, z intervencijo javnega tožilstva.

VDOVSKA POKOJNINA PO PADLEM BORCU

Vprašanje: Radi bi vedeli, ali je pričakovati kaj uspeha v upravnem sporu, ki ste ga sprožili zaradi priznanja vdovske pokojnine po možu, ki je pogrešan kot borec NOV in proglašen za mrtvega. Zavod za socialno zavarovanje vam je namreč zahtevek za priznanje vdovske pokojnine zavrnil, češ da vaš mož pred odhodom v partizane, jeseni leta 1941, ni bil zaposlen in da zato ni izpolnjen pogoj, ki ga določa čl. 249 zakona o pokojninskem zavarovanju. Podani pa da tudi niso razlogi iz čl. 33, da bil vaš mož odpuščen z dela zaradi antifašističnega delovanja v času od 6. aprila 1941 do 15. maja 1945, ker je bil nezaposlen že od januarja 1941.

Odgovor: Po našem prepričanju je bil zahtevek za priznanje družinske pokojnine neupravičeno zavrnjen in boste v upravnem sporu uspeli in dosegli priznanje pokojnine. Seveda pod pogojem, da boste uspeli z dokazom, da so podane okoliščine, ki jih določa čl. 33 zakona o pokojninskem zavarovanju. Res je, da čl. 249 določa, da se pokojnina prizna samo, če je bil padli pred vstopom v NOV zaposlen oziroma nezaposlen zaradi okoliščin po čl. 33. Vaš mož je bil res že od januarja 1941 nezaposlen. Toda če boste uspeli dokazati, da so bile podane okoliščine, ki jih zahteva čl. 33 (antifašistično zadržanje) že ob prenehanju delovnega razmerja januarja 1941, potem boste s svojim zahtevkom uspeli.

K

RATKE

NOVICE

● **PRIBOJ** — V novem naselju so odkrili spominsko kostnico, v katero so pokopali posmrtno ostanke 54 padlih borcev NOV. Po slovesnosti so priredili skupno kosilo za starše padlih borcev.

● **MOSTAR** — V okolici Čapljine so ustaši leta 1941 pobili nad 1600 ljudi in trupla zmetali v kraške podzemne jame. Zdaj so odkrili spominske plošče ob nekaterih izmed teh jam, tako v Šurmanjih, na Bivoljem Brdu, v Klepih in Hutovu.

● **SKOFJA LOKA** — Prvo septembrsko nedeljo so v Davči proslavili 20-letnico vstaje z odprtjem nove ceste in trgovine, hkrati pa je v tej partizanski vasi prvič zasvetila elektrika. Ob tej priliki so se v Davči sestali tudi nekdanji gorenjski borci in aktivisti.

● **SPLIT** — Na kraju, kjer je bil 14. avgusta 1941 prvi spopad dalmatinskih partizanov z italijansko vojsko, so 13. avgusta odkrili spomenik.

V Šibeniku so odkrili tri spominske plošče na krajih Raskrižje, Pisak in Gradja na Staroj cesti v spomin na 54 padlih borcev.

● **PULA** — Blizu vasi Barbana so odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Spomenik stoji ob križišču Bristovac, kjer se je večkrat bojevala z Nemci prva barbanska četa.

● **DARUVAR** — V vasi Donji Daruvar so odkrili spomenik petdesetim padlim borcem, ki so pripadali X. korpusu NOV in so padli v bojih za proboj sremske fronte.

● **NOVA GORICA** — Ob dvajsetletnici vstaje so v Opatjem selu na Krasu odkrili spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja iz Opatjega sela, Nove vasi, Hudega loga in Lokvic. Precejšen del sredstev za spomenik so prispevali vaščani s prostovoljnimi delom. Odkritja se je udeležilo tudi mnogo zamejskih Slovencev.

● **FRANKFURT** — Na letališču so pred kratkim aretirali profesorja Kurta Leibrandta. Med vojno je bil poveljnik nemške pionirske čete. Avgusta 1944, ob umiku nemške vojske iz Francije, je ukazal postreliti 30 italijanskih delavcev, ki so bili pod njegovim poveljstvom. Leibrandt je veljal po vojni za enega najspodobnejših urbanistov in je napravil načrte za ureditev več evropskih mest.

● **ČRNOMELJ** — Sredi avgusta so imeli poštarji proslavo 20-letnice revolucije. Ob tej priliki so odprli tudi novo poštno poslopje. Proslave se je udeležilo nad 5000 uslužbencev PTT.

● **IDRIJA** — Dne 20. avgusta so odkrili spominsko ploščo na šoli v Čekovniku. V bližini je delovala prva partizanska ambulanta pod vodstvom dr. Aleksandra Gale-Petra. Iz nje se je razvila kasnejša bolnišnica »Pavla« z vsemi svojimi stranskimi postojankami. Isti dan so odkrili tudi spominsko obeležje v Mrzli rupi, okoli katere je bilo več bolniških postojank.

● **BRANDENBURG** — Ko so kopali temelje za novo mestno hišo, so našli v zemlji 19 okostnjakov. Med zadnje svetovno vojno je na tistem kraju stala stara mestna hiša, v kateri so bili gestapovski zaporji. Zato sklepajo, da so okostnjaki ostanki gestapovskih žrtev, ki so jih pokopali kar v kleti.

● **SAMOBOR** — V vasi Nedelja so odkrili spomenik narodnemu heroju Pavlu Videkoviču. Spomenik je izdelal kipar Vanja Radauš. Videkovič se je rodil v Nedelji, padel pa je v NOB.

● **TRBOVLJE** — Na Vrheh so 27. avgusta odprli Dom savinjskih in revirskih borcev. Ob tej priliki je bila tudi proslava dvajsetletnice vstaje.

● **TITOGRAĐ** — Dne 12. avgusta so v vasi Seocu odkrili spomenik padlim borcem iz bratstva Lekić. Na njem so vklesana imena vseh borcev iz tega bratstva, ki so padli v vojnah od 1876 do 1945. Med njimi je tudi 16 borcev iz NOB.

● **ARILJE** — Konec avgusta so odkrili v mestu doprni kip narodnega heroja Stevana Coloviča in spomenik padlim borcem NOB.

● **ZAGREB** — V vasi Vukovina pri Veliki Gorici so odkrili spominsko ploščo padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Vaško šolo pa so imenovali po Ivanu Stančeviću, ki so ga kot komunista ubili v bivši Jugoslaviji. Poleg tega so odkrili tudi spominsko plo-

ščo padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja iz vasi Bukevski Strmec, Zablatje in Čičke Poljane.

● **BLAD** — Konec avgusta so odkrili v Radovni spomenik padlim borcem in žrtvam nacističnega nasilja. Spomenik je v obliki roke, ki ustavlja popotnike na ostankih vase, ki so jo Nemci septembra 1944 požgali in pri tem pobili ter vrgli v ogenj več družin z otroki vred.

● **KOČEVJE** — V začetku septembra so v Dragi pri Kočevju odkrili spomenik 164 padlim borcem in aktivistom. Ob tej priliki se je zbralo v Dragi nad 3000 bivših borcev in aktivistov s tega področja.

● **HRASTNIK** — V začetku septembra so na Gorah slovesno odkrili planinski dom. Na pročelju doma so ob tej priliki odkrili tudi spominsko ploščo padlim borcem v NOV.

● **SKOFJA LOKA** — Konec avgusta so pri Lenartu nad Lušo odkrili spominski kamen 22 padlim borcem in talcem. Kamen stoji na pokopališču, kjer so v skupnem grobu pokopani borci, ki so padli v nemški ofenzivi marca in aprila 1945. Največ je garibalincev, čeprav so jih večino po vojni že prenesli v domače kraje.

Isti dan so pri Lenartu odkrili spominsko obeležje na kraju, kjer je bilo 27. julija 1941 posvetovanje organizatorjev vstaje na Gorenjskem in aktivistov tedanjega škofjeloškega okrožja. To posvetovanje je vodil pokojni narodni heroj Lojze Kebe.

● **MARIBOR** — Sredi septembra so na Jezerskem vrhu v bližini Ribniške koče na Pohorju odkrili spomenik pohorskim partizanom. Spomenik je v obliki stebra-svetilnika, visok je 12 metrov, zgrajen je iz pohorskega granita. Na njem so vklesani verzi Branka Rudolfa. Načrt za spomenik pa je izdelal ing. Stane Lovše.

● **GROSUPLJE** — Dne 9. septembra so pri Križu nad Lučami odkrili spominski kamen v spomin na partizanske boje v tem kraju. Naslednji dan pa so na Ilovi gori odkrili spomenik padlim borcem in prenovljeno grobišče.

● **ILIRSKA BISTRICA** — V okviru proslave 20-letnice vstaje je bilo v začetku septembra v Ilirski Bistrici veliko zborovanje. Ob tej priliki so odkrili grobišče 294 padlih borcev, pripadnikov IV. armade, ki so padli v zadnjih bojih maja 1945.

To in ono iz pirotehničnih delavnic

Najprimernejša delavnica za izdelavo razstreliva je bila pasarska delavnica Pavle Mencejeve v Medvedovi ulici 7. To vrstna obrt potrebuje galvanizacijo, razne soli, kisline in drugo. Torej so imeli partizanski »tovarnarji« legalno kritje za svojo dejavnost. Delavnica je imela mnogo stranskih prostorov, dvorišče je bilo polno razne šare, iz dimnikov se je valil gost, jedek dim. Tik ob vhodu v delavniško dvorišče so se nastanili sardinski grenadirji z desetimi tovornimi avtomobili. Tako je bila delavnica zavarovana pred presenečenji, saj je bilo znano, da se vojska in policija nista trpeli.

Za izdelavo streliva šedida je osnovna surovina natrijev klorat. Razne druge »tovarne« po Ljubljani so dobile podobno nalogo, klorat pa so nabavile skupaj. Pasarska delavnica Pavle Mencejeve pa je dobila samo en sod. Toda klorat je bil močno vlažen in pregrobo zrnat. Zato so ga morali najprej zdrobiti in presušiti.

Drobili so ga ročno, v velikih porcelanastih možnarjih. To je bilo dokaj naporno in tudi nevarno delo. Znano je, da so klorati zelo občutljivi za trenje in udarce in da so sami sebi, brez drugih sestavin, zelo eksplozivni. K sreči je bil klorat, ki so ga trli v delavnici Pavle Mencejeve, močno vlažen.

Grenadirji so kmalu opazili, da je lastnica delavnice ženska in da je med delavkami tudi več drugih žensk. Začeli so jim dvoriti. Skušali so celo pomagati ženskam pri delu in tako ganiti njihova trdosrčna srca. Med drugim so tudi vneto sukali porcelanaste bate in v možnarjih trli zrna klorata, ki je pozneje kot razstrelivo trgal njihove tračnice, iztirjeval vlakke... Seveda tega niso vedeli,

vedeli pa tudi niso, da lahko vsak trenutek zletijo v zrak.

Razen tega so vojaki poklonili Pavli Mencejevi tudi strojni vazelin, ki je zmešan s kloratom in zmleto kolofonijo sestavljal razstrelivo, s katerim so partizanski diverzanti povzročili eksplozije na ljubljanskem velesejmu jeseni enainštiridesetega leta.

Vžigalnik »cucelj«

Posebnost pirotehničnih delavnic je bil vžigalnik »cucelj«, lep dokaz partizanske iznajdljivosti. To je bila deset do petnajst centimetrov dolga gumijasta cev s premerom 15 milimetrov. V tej cevi je bila zatljena epruveta s koncentrirano žvepleno kislino. V enem koncu cevi je bil ozek kovinski obroček, preko katerega je bila napeta tanka gumijasta membrana. Na drugem koncu je bil zamašek, namazan z vazelinom in preboden skozi cev z bučko, ki so jo zakrivili, da ni zamašek zdrknil iz cevi. Diverzant je »cucelj« stisnil, epruveta v cevi se je zdrobila in žveplena kislina je začela delovati na membrano. Prej ali slej jo je tudi pregrizla. To je bilo odvisno od debeline membrane in temperature okolja.

»Cucelj« je bil samo polovica vžigalnika. Drugi del je bil kartonasta škatlica, napolnjena z zmesjo klorata in sladkorja. Kakor hitro je žveplena kislina prežrla membrano in se zliła na zmes, se je ta bliskovito vžgala in zagorela z močnim plamenom. Plamen je vžgal počasi gorečo vžigalno vrstico, na koncu katere sta bila detonator in razstrelivo.

Slaba stran »cuclja« je bila ta, da diverzant ni mogel točno določiti časa eksplozije. Tako je železničarska borbeni

skupina zvečer pred oktobrsko revolucijo leta 1941 podtaknila nekaj peklenskih strojev s »cucelji« v italijanske vojaške barake na glavni železniški postaji v Ljubljani. Zaradi hudega mraza, ki je zaviral delovanje kisline na membrane, pa so železničarji zvečer 6. novembra zaman čakali eksplozij. Mislili so, da so vžigalniki zatajili in kleli izdelovalce.

Dne 7. novembra opoldne pa je začelo grmeti po postaji. Vrsta eksplozij na različnih krajih hkrati, in to sredi belega dne, je popolnoma zbegala vojake. Pokvarila jim je kosilo in napravila veliko škodo na objektih, pa tudi strah jih je bilo, saj niso vedeli, kje in kdaj bo spet zagrmelo.

Strupi za pse in konje

Pirotehnične delavnice so izdelovale tudi strupe. Ko je italijanska policija dobila čredo dresiranih policijskih psov za boj proti partizanom, je inženir Štucin v delavnici Mencejeve izdelal posebne cianovodikove bombe. Italijani so imeli pse v Šentpetrski vojašnici. Franc Pokovec-Poki se je pritihoval tja, vrgel bombo, plin se je razširil po prostorih in psi so poginili.

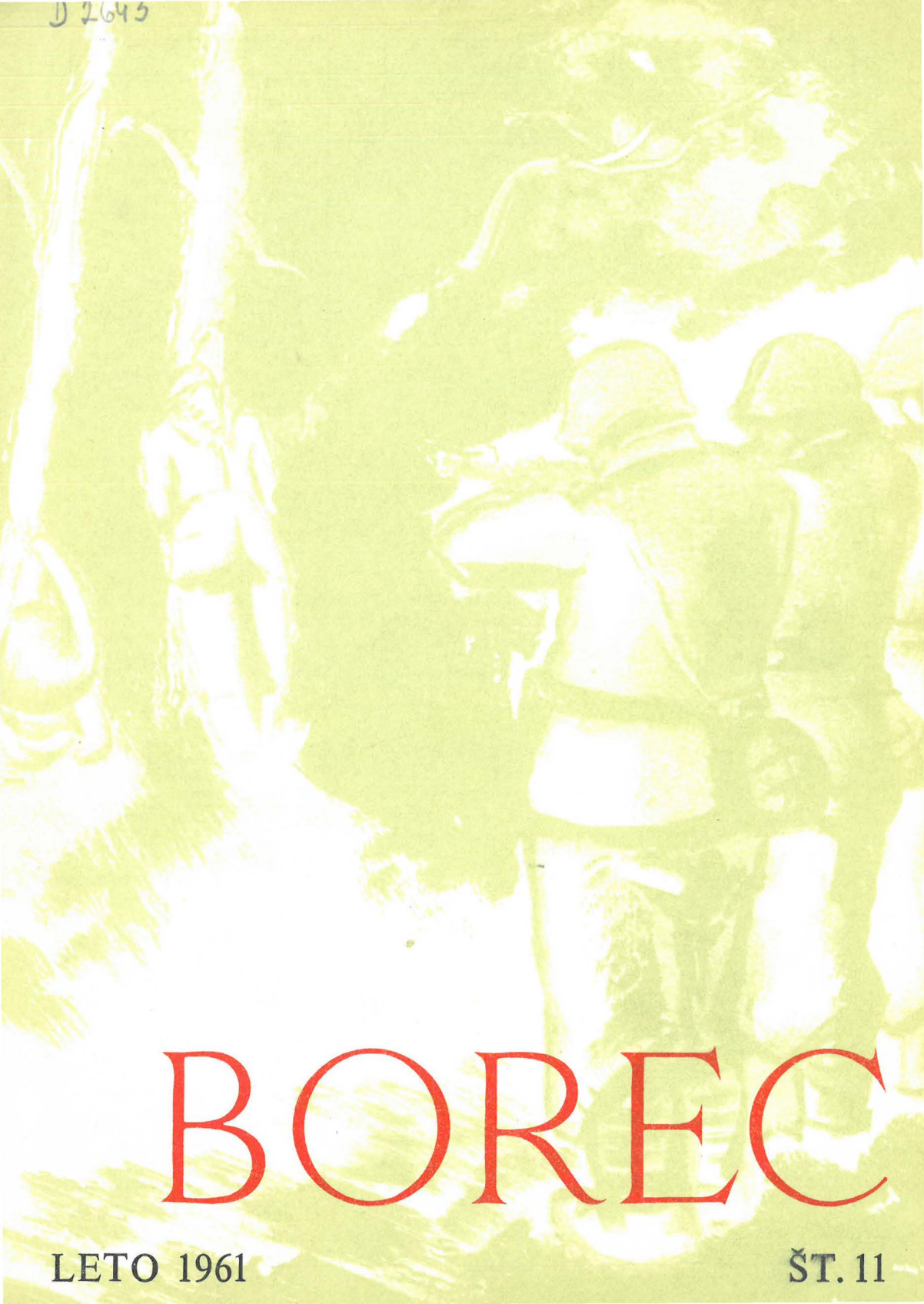
Podobno so mladinci in udarne skupine zastreprljali s strupi, ki so jih izdelovale pirotehnične delavnice, vodo za napajanje vojaških konj in mul, pa tudi krmo. Italijansko vojsko so večkrat presenetili množični pogini konj in mul, celo v dobro zavarovanih kasarniških hlevih.

»Mi gremo naprej...«

Kulturniška skupina se je v neki vasi pripravljala na miting. Učili so se zborni recitaciji pesmi »Mi gremo naprej...« Medtem se je zanje kuhala večerja v loncu, ki so si ga izposodili pri kmetici, kjer so prenočevali.

»Mi gremo naprej... mi gremo naprej,« je odmevalo po vasi. Potem malo odmora in spet: »Mi gremo naprej... mi gremo naprej...« Tedaj pa je stopila pred zbor tista kmetica in zavpila: »Samo lonec mi prej vrnite!«

J 2643

BOREC

LETO 1961

ŠT. 11

BOREC

VSEBINA 11. ŠTEVILKE

Sprejeto je končno besedilo Statuta Zveze združenj borcev NOVJ	577
Moja srečanja s tov. Titom (Antun Augustinčič)	580
Kako smo pisali ankete po I. zasedanju AVNOJ (Mile Pavlin)	581
Dva lista iz zgodovinskega zapisknika	582
Na svidenje, dragi tovariši! (F. F.)	584
Primorska je praznovala	586
Tito na sestanku z Dražo (Jovan Radovanović)	588
Mati (Miha Klinar)	592
Pismo (France Kosmač)	594
Lavra in Fedja (Vasja Ocvirk)	596
Po minuti molka	597
Vstajenje	599
Zivi plugi (Bojan Ajdič)	600
Zena s Koroške ceste	602
Filma o Buchenwaldu in Ravensbrücku (S.)	603
Prekmurski revolucionar Ali Kardoš (Jože Janež)	604
Sanje so se razblinile (Mile Pavlin)	605
Coln (Radivoj Perc)	607
Huda ura na Golem (Matevž Sivce)	609
V naročje Pohorja (France Filipič)	610
Nespretno nastavljena zanka (Crtomir Bohinc)	614
Zaplenili smo jim orožje (Dušan Marolt)	617
SKOZI MUZEJE LJUDSKE REVOLUCIJE:	
Pričevanje o tolminskih puntarjih (Karel Makuc)	618
Kaj hranijo sobane metliškega gradu (M. P.)	619
Zanimiva strokovna knjižnica Muzeja NO Maribor (Jelka Vesenjajk)	620
IZZA KULIS DRUGE SVETOVNE VOJNE:	
Prvi polom »bliskovite vojne« (W. Churchill)	622
ODMEVI IZ MEDNARODNE ARENE:	
Dialog Vzhod—Zahod (Miran Ogrin)	626
Gezira — otok bombaža (Miran Ogrin)	629
NOVOSTI NA KNJIŽNEM TRGU:	
Meškovi spomini na čas domovinske vojne (France Skerlj)	631
Knjiga o bojih na Atlantiku (S. R.)	632
Roman o izgubljeni vojni (S. R.)	633
PIŠEJO NAM:	
»Tedad sem bil namestnik komisarja« (Srečko Prelovec)	634
»Slikali smo se v Davči« (Anica Klun)	634
»Nemalo sem se začudil...« (Vinko Potočnik-Gaber)	634
»To so kurirji s postaje 26 G« (Stane Bajt)	634
»Te slike so bile skrite za podstrešnim tramom« (Marja Žorž)	634
ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV:	
Tudi poleti so pridno delali (M. P.)	636
»Kurirček« na pohodu	637
Nekaj števk o otrocih padlih borcev	637
Spomeniki NOB na Poljanah	638
KRATKE NOVICE	639
PRAVNA POSVETOVALNICA	640

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Zavod »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Skerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Skerlavaj-Petrač, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Jarjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-70, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3-1195. — Rokopisov ne vračamo. — Klišei, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

Dragi bralci in naročniki »Borca«!

Žal nam je, toda moramo vam sporočiti, da bomo s 1. januarjem 1962 dvignili celoletno naročnino za »Borca« od 600 na 1000 dinarjev. Več je razlogov, ki so nas prisilili v to odločitev.

Dvignile so se cene tiskarskih uslug. Prav tako se je zvišala po sprostitvi cen cena papirja. Nadalje so se zvišali tudi avtorski honorarji zaradi splošnega dviga življenjskih stroškov in v zvezi s tem zvišanja prejemkov drugih delavcev in uslužbencev. Zvišala se je tudi poština.

Letos je na primer polna cena za izvod »Borca« znašala z režijo in materialnimi stroški vred 215 dinarjev, naročniki pa so ga prejeli za 50 dinarjev. Razliko — 165-dinarjev za številko — je zavod »Borec« pokrival z notranjimi subvencijami (dohodki zavoda iz drugih pravnih dejavnosti, kot n. pr. trgovine, prodaje koledarjev itd.), dotacijo iz Sklada za pospeševanje kulturne dejavnosti pri Svetu za kulturo LRS in z oglasi.

Dragi bralci in naročniki! Vam se 400 dinarjev več na leto ne bo dosti poznalo. Zavodu »Borec« pa se bo, če bo prejel od naročnika 400 dinarjev več, pomnoženo s številom naročnikov. Laže bo prenašal breme notranjih subvencij, ki bodo tudi po podražitvi še potrebne.

Pogoj za zmanjševanje polne cene za izvod revije je tudi povečanje števila naročnikov. Zatorej, dragi bralci in naročniki, trudite se in pridobivajte nove naročnike. Zgodbe iz naše revolucije postajajo že legenda in čedaljeraje segajo po njih ljudje, zlasti mladina.

**Uredništvo in uprava
revije »Borec«**

**Slika na naslovni strani:
Drago Vidmar: Talci**

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 11 — Letnik XIII — November 1961

Jur. št. 11730/61

Sprejeto je končno besedilo statuta Zveze združenj borcev NOVJ

DNE 6. oktobra letos je bila v Beogradu seja predsedstva zveznega odbora Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije. Predsedoval ji je tovariš Aleksander Ranković. Po pooblastilu je predsedstvo sprejelo besedilo novega statuta Zveze, katerega osnovne značilnosti so:

Osnovo Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije tvorijo združenja v občinah, in sicer: Združenje borcev NOV, Združenje vojaških vojnih invalidov ter Združenje rezervnih oficirjev in podoficirjev. V okraju, republiki in federaciji se združenja zedinijo v Zvezo združenj borcev NOV.

Najvišji organi združenj so konference in skupščine, najvišji organi Zveze združenj pa skupščine in kongres. Vodilni organi med konferencami, skupščinami in kongresi so predsedstva oziroma Zvezni odbor. Število članov vodilnih organov združenj in Zveze združenj ter način volitev določa konferenca, skupščina ali kongres. V vodilne organe Zveze združenj borcev NOV se lahko izvoli ponovno le do polovico članov starega vodstva. Predsedstvo lahko izvoli za upravljanje tekočih zadev še sekretariat.

V Zvezi združenj borcev NOV se ustanovijo stalne komisije, in sicer: komisija za mednarodne zveze, komisija za vojaške vojne invalide, komisija za rezervne oficirje in podoficirje, komisija za bivše politične zapornike, internirance in deportirance, komisija za bivše vojne ujetnike in komisija za udeležence španske državljanske vojne. Predsedstva združenj in Zveze združenj la-

ko ustanovijo za opravljanje začasnih nalog tudi druge komisije in pomožna telesa.

V Združenju borcev NOV se lahko ustanovijo tudi stalne sekcije, in to: sekcija bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev, sekcija bivših vojnih ujetnikov in sekcija udeležencev španske državljanske vojne. O ustanovitvi teh sekcij odloča skupščina združenja.

Skupščina Združenja vojaških vojnih invalidov v občini, kjer je število članov Združenja majhno, lahko predlaga, da se v okviru Združenja borcev NOV ustanovi sekcija vojaških vojnih invalidov. O tem predlogu sklepa in odloča predsedstvo Zveze združenj v republiki.

Združenje lahko osnuje krajevne organizacije v mestih in industrijskih središčih oziroma na področjih stanovanjskih skupnosti ali krajevnih odborov. O tem, kje se ustanovi krajevna organizacija, odloča predsedstvo združenja. V okviru krajevnih organizacij se lahko ustanovijo tudi podružnice. Najvišji organ na območju krajevne organizacije je krajevna konferenca. Sestavljajo jo vsi člani organizacije oziroma delegati, ki so jih izvolili na sestankih podružnic. Redna konferenca je vsako leto, sklicuje pa jo predsedstvo. Predsedstvo izvolijo na konferenci, to pa izbere izmed svojih članov predsednika, podpredsednika, sekretarja in blagajnika.

Najvišji organ Združenja je občinska skupščina, ki jo sestavljajo vsi člani Združenja oziroma delegati krajevnih konferenc.

Redna skupščina Združenja zaseda vsako leto, voli predsedstvo in nadzorni odbor ter delegate za okrajno skupščino Zveze združenj borcev NOV. Skupščina voli predsednika in sekretarja Sekcije bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev ter Sekcije bivših vojnih ujetnikov. Predsedstvo izvoli predsednika, enega ali več podpredsednikov, sekretarja, blagajnika in potrebno število članov. O številu teh odloča občinska skupščina. V predsedstvo Združenja izvolijo predsednika in sekretarja sekcije.

Zveza združenj borcev NOV v okraju združuje vsa Združenja v okraju. Najvišji organ Zveze združenj je okrajna skupščina. Sestavljajo jo delegati, ki jih izvolijo na občinskih skupščinah vsakega Združenja posebej, vendar na podlagi enotnega ključa glede na število članov. Redna skupščina je najmanj enkrat v dveh letih. Sklicuje jo predsedstvo Združenj okraja. Skupščina voli predsedstvo, nadzorni odbor in delegate za republiško skupščino. V predsedstvu so: predsednik, eden ali več podpredsednikov, sekretar in potrebno število članov. Med temi so predsedniki komisij.

Najvišji organ Zveze združenj v republiki je redna skupščina, ki je najmanj enkrat v dveh letih. Sklicuje jo predsedstvo Zveze združenj. Skupščino sestavljajo delegati, izvoljeni na okrajnih skupščinah po določenem ključu, tako da je sorazmerno zastopano članstvo vsakega Združenja. Skupščina voli predsedstvo, nadzorni odbor ter delegate za kongres Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije. Predsedstvo sestavljajo predsednik, eden ali več podpredsednikov, eden ali več sekretarjev in potrebno število članov, med katerimi so predsedniki komisij.

Najvišji organ Zveze združenj federacije je skupščina, ki je enkrat v štirih letih. Sklicuje jo Zvezni odbor Zveze združenj. Skupščina voli Zvezni in nadzorni odbor. Zvezni odbor voli izmed svojih članov predsedstvo, in sicer: predsednika, enega ali več podpredsednikov, generalnega sekretarja, enega ali več sekretarjev in potrebno število članov. Predsedniki predsedstev Zveze združenj republik so člani predsedstva Zveznega odbora.

Materialna sredstva Združenja in Zveze izhajajo iz članarine, dohodkov od publikacij, prireditev, prostovoljnih prispevkov in drugih dohodkov. Višino članarine odreja

predsedstvo Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije. Združenja in Zveza združenj imajo lahko namenske sklade, katerih upravljanje določajo s posebnim pravilnikom.

Predsedstvo Zveznega odbora in predsedstvo Zveze združenj v republikah lahko ustanove založniške ustanove ter izdajajo časopise in druge publikacije.

Če udeleženec NOB, ki je vojaški vojni invalid, rezervni oficir ali podoficir, izpolnjuje pogoje za vpis v več združenj, je lahko včlanjen v vsakem izmed njih. V tem primeru plačuje članarino samo v enem združenju. Če je vojaški vojni invalid, jo plačuje v Združenju vojaških vojnih invalidov, če pa je rezervni oficir ali podoficir, jo plačuje v Združenju rezervnih oficirjev in podoficirjev.

Združenja in Zveza združenj imajo svoje pečate, katerih besedilo in obliko določi predsedstvo Zveznega odbora.

Razen razprave o dokončnem sprejetju besedila statuta so na seji predsedstva razpravljali o nalogah Zveze v bližnji prihodnosti, o načinu dela, o organizaciji administracije in sistemizaciji delovnih mest. Med drugim so sklenili ustanoviti pri predsedstvu Zveze poseben svet za proučevanje problematike bivših borcev na vseh področjih dejavnosti.

Najvažnejša med novimi oblikami dela pa je ta, da bodo v prihodnje seje predsedstva, komisij in drugih oblik organov Zveze, javne. To se pravi, da bo lahko vsak član Zveze prišel na sejo vseh teh organov, zastavil svoje vprašanje ali zagovarjal svoj predlog. Razumljivo je, da s tem ni mišljeno zagovarjanje osebnih zahtev; gre za splošna vprašanja, ki se z njimi ukvarjajo naše organizacije, tako na primer vprašanja v zvezi s socialno in zdravstveno zaščito, označevanje zgodovinskih krajev, urejanje grobov padlih borcev, oživiljanje spominov itd. Zato pa je potrebno že vnaprej obvestiti predsedstvo, komisije in svete o vprašanjih, ki jih žele obravnavati posamezniki ali skupine. Tako je omogočeno tem organom Zveze združenj sprejeti obravnavanje teh vprašanj v dnevni red in poklicati osebe na sejo.

Predsedstvo je sklenilo, da postane znak Zveze združenj jubilejni znak, ki so ga izdelali v letošnjem letu, ko slavimo 20. obletnico začetka vstaje. Dosedanji znak ZB NOV pa postane emblem Zveze združenj.

Imenovali so tudi člane komisij, in sicer: komisije za vojaške vojne invalide, komisije za rezervne oficirje in podoficirje, komisije za bivše politične zapornike, internirance in deportirance in komisije za bivše vojne ujetnike.

Mesečna članarina v Zvezi znaša po sklepu predsedstva 20 dinarjev.

KAKO BO POTEKLO ZDRUŽEVANJE

V Sloveniji je bil sprožen predlog, da izvršni odbori vseh treh organizacij izvolijo skupen pripravljalni odbor, ki naj bi pripravil vse potrebno za republiško ustanovno skupščino Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Skupščina naj bi bila spomladi 1962. Podobno naj bi pripravili združitev tudi okraji.

Do združitve deluje vsaka organizacija samostojno. Vsaka osnovna organizacija bo imela redno letno konferenco, ki bo izvolila delegate za občinsko skupščino združenja. Skupščine občinskih združenj bodo izvolile delegate za okrajno skupščino Zveze združenj, le-ta pa bo izvolila predsedstvo okrajne Zveze združenj in delegate za republiško skupščino Zveze združenj. Vse to delo naj bi bilo opravljeno v jesenskih in zimskih mesecih, tako da bi bila — kot rečeno — republiška skupščina spomladi.

Vse konference in skupščine bodo obravnavale poleg tekočih vprašanj predvsem naloge in cilje združevanja v smislu sklepov ustanovnega kongresa Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije.

V Bihaću ob I. zasedanju AVNOJ. Tovariš Tito med pogovorom z delegati

MOJA SREČANJA S TOVARIŠEM TITOM

POLETI 1940 so me izbrali za predsednika Društva prijateljev Sovjetske zveze. Kmalu potem sem se ob neki priliki sestel z Mladenom Ivekovićem, ki je vedel, da že dolgo sodelujem s Partijo. Tovariš Iveković mi je tedaj dejal: »K tebi bom pripehljal nekega tovariša. Ta bi se rad s teboj nekaj pogovoril.« Nekega popoldneva je prišel Iveković v moje stanovanje v Bosanski ulici 5a in pripehljal s seboj tega tovariša. Predstavil se mi je kot inženir Tomanek. Nisem ga poznal. Vedel sem samo to, da je visok partijski funkcionar. Energičnega obnašanja se mi je zdel, stopil je k meni vedro in neposredno. Takoj sva se začela pogovarjati pristrčno kot stara znanca. Nisem vedel, od kot je doma, ko pa me je nekoč med pogovorom vprašal: »Kaj misliš, od kod sem?« sem mu odgovoril:

»Najbrž okrog sedem kilometrov od Klanjca.«

»Zakaj tako sodiš?«

»Po narečju.«

Pozneje se je zanimal za razmere v Klanjcu ter navajal neke kraje v okolici. Želel je, da bi ga tja odpeljal s svojim avtomobilom, kjer bi lahko sedel zadaj in ga zaradi majhnih oken ne bi mogel nihče opaziti. Toda to se ni zgodilo.

Kadar nas je obiskal, je moja žena skuhala črno kavo, on pa jo je veselo pogledal. Kavoj je imel rad. Zahteval je od mene, naj obiščem Sovjetsko zvezo zaradi nekakšne partijske naloge, čeprav sem bil takrat samo simpatizer, ne pa član Partije. Kot razlog za zahtevo po potnem listu bi napisal, da sem povabljen v Sovjetsko zvezo delat spomenik Puškinu. Ker sem po poklicu kipar, oblastem to ne bi bilo sumljivo.

Od takrat dalje me je inženir Tomanek pogosto obiskoval in mi dajal nasvete, kako bom dobil sovjetsko vizo, če mi bo uspelo dobiti potni list. Toda preden sem dobil vsa navodila in zvezo, kateri naj bi se javil po prihodu v Sovjetsko zvezo, je preteklo dosti časa.

Tako smo prišli v leto 1941. Ko sem na posled konec marca dobil potni list, je Jugoslavija že podpisala pristop k Trojnemu

*Eden izmed prvih Augustinčičevih portretov
maršala Tita*

paktu. Tiste dni sem bil v Beogradu. Sodeloval sem pri marčnih demonstracijah. Kakor hitro sem dobil sovjetsko vstopno vizo, sem prosil še za madžarsko tranzitno vizo. Te pa mi v Beogradu niso hoteli dati, češ da tranzitno vizo lahko dobim samo v kraju, kjer imam stalno bivališče.

Tako sem 4. aprila prispel iz Beograda v Zagreb in takoj odšel na madžarski konzulat. Sprejel me je konzul in mi takoj dal vizo. Priporočal mi je, naj med potovanjem skozi Madžarsko nikar ne hodim iz vlaka, ker vse postaje nadzira Gestapo. Ves razburjen mi je tudi omenil, da se pripravljajo strašne reči.

V soboto me je obiskal tovariš »Tomanek« in mi dal telefonske številke, prek katerih naj se javim v Moskvo, ko prekoračim sovjetsko mejo. Tako je bilo vse nared in bi moral iti na pot v nedeljo 6. aprila ali v ponedeljek. Toda 6. aprila so nemške čete napadle Jugoslavijo in nisem več mogel potovati. Tovariš »Tomanek« je prihajal k meni tudi prve dni vojne.

Ko so Nemci vkorakali v Zagreb, 10. aprila, sem bil slučajno v mestu. Brez sape

sem se vrnil domov in rekel Mladenu Ivekoviću, ki se je skrival pri meni po svojem pobegu s policije, kaj vse sem videl po ulicah. Iveković je bil prisiljen menjati skrivališče, ker pri meni ni bilo več varno. Tedaj sem Ivekovića, medtem ko so po cestah šle mimo nemške čete, odpeljal v stanovanje slikarja Postružnika na Šalati.

Zadnjič me je tovariš Tomanek obiskal 11. aprila. Še enkrat sem ga srečal 15. aprila

v tramvaju. Samo z glavo mi je pokimal. Po tem se v Zagrebu nisva več videla.

Prvo moje srečanje z inženirjem »Tomanekom« je bilo potem v osvobojenem Jajcu oktobra 1943. leta. Šele tedaj sem zvedel, da je inženir Tomanek dejansko tovariš Tito.

Srečala sva se kot stara znanca in tedaj sem ga portretiral.

(Iz 4. knjige zbornika
»Četrdeset godina«)

Kako smo pisali ankete po I. zasedanju AVNOJ

DOKAJ hitro se je med ljubljanskimi skojevci raznesla vest o I. zasedanju AVNOJ v Bihaću. Posredovalo nam jo je naše ilegalno časopisje. Takrat mi mladi, ki smo pogosto zamenjali lesene puške za prave, še nismo poznali teorije o državi, kakor jo poznamo danes. Zavedali pa smo se, da stara Jugoslavija ne more in ne sme biti obnovljena. Vedeli smo za povezavo med belo gardo, četniki in begunsko vlado v Londonu. Vedeli smo, da so partizani v vsej Jugoslaviji, ni pa nam bilo jasno, kdo jih vodi. In tako smo takoj ugotovili, da je AVNOJ partizanska vlada, saj ni države brez vlade in partizani hočejo biti država...

Poletni meseci leta 1942 so bili za našo organizacijo zelo hudi in so silno razredčili naše vrste. Nasilje, izredno sodišče, pojav bele garde in v zvezi s tem demoralizacija pri delu prebivalstva so bili pojavi, ki so sledili racijam konec februarja in konec junija ter partizanski mobilizaciji spomladi. Mnoge naše organizacije so bile razbite. Pokazalo se je, kdo je zares revolucionar in kdo se je pridružil organizaciji zaradi malomeščanskega avanturizma. Taki ljudje so ob hujših preizkušnjah klonili in zabredli v oportunitizem. Decembra, ko se je razvedelo za I. zasedanje AVNOJ, se je mestna organizacija SKOJ v Ljubljani pravkar ustalila in obnovila ter kot taka začela pospešeno delovati, da bi na spomlad doživela nov množičen polet. Pogosto smo se sestajali. Tako smo tudi nekega, na

videz puščobnega zimskega dne, ko se je Ljubljana utapljala v valovih umazane megle, zbrali tudi pri nas, v II. kvartu rajona »Š« (Šiška-Bežigrad). Kvartni odbor je prejel direktivo, naj med mladinci organizira pisanje nekakšnih anket ali resolucij, v katerih bi organizirani mladinci povedali, kaj pričakujejo od nove države in kako si jo zamišljajo. Temeljito smo razpravljali o sklepih I. zasedanja AVNOJ, pa tudi o vsem drugem, kar smo zasledili v časopisju. Razen tega smo prejeli tudi nekaj pojasnil preko rajonskega komiteja. Tako na primer, da je potrebno poudarjati zahtevo po ločitvi cerkve od države, po federativni ureditvi bodoče jugoslovanske države, po samoodločbi narodov. Bili smo mnenja, naj se bodoča slovenska republika vključi v jugoslovansko federacijo. Nadalje smo razpravljali o potrebi zagotovitve svobode svetovnonazorskega prepričanja, organiziranja in zborovanja. Zlasti je bila za nas privlačna zahteva po ureditvi mladinskega vprašanja. To je vsebovalo zahtevo po aktivni in pasivni volilni pravici za mladino nad 18 let ter za vse borce NOV, ne glede na starost. Zahtevali smo tudi posebno socialno varstvo, zdravstveno zaščito, enako plačilo za enako delo, enakopravnost žensk.

V naši organizaciji je bilo razen nekaj vajencev večina dijakov, ki nismo občutili socialnih krivic v tolikšni stopnji kot vajenci. Bili pa smo bolj pisмени in tudi samozavestni, pa še teoretično bolje

podkovani v marksizmu, saj smo na sestankih organizirali temeljit študij dialektičnega in zgodovinskega materializma ter politične ekonomije. Zato smo se pisanja resolucij ter anket lotili z velikim navdušenjem najprej na kvartnem odboru, pozneje pa po aktivih, ki smo jih imeli v našem kvartu štiri.

Tako smo kmalu poslali na rajonski komitej debel sveženj popisanih listov, popisanih z različnimi pisavami. Upali smo, da bodo ti listi prispeli celotja dol v Bihać in da jih bodo brali tisti, ki bodo sprejeli zakone o družbenem redu v novi državi. Najbrž naši spisi sploh niso prišli iz Ljubljane do partizanov. Verjetno je vsak forum napravil iz spisov izleček in ga poslal dalje. Januarja 1943 se je začela IV. ofenziva, ki ji je sledila peta. Vrhovni štab in AVNOJ sta bila daleč od Slovenije in jih verjetno kurirji niso dosegli.

Pač pa smo kmalu prejeli od rajonskega komiteja analizo svojih spisov. Nekateri so bili pohvaljeni kot zelo dobri in nenavadno zreli. Večina jih je bila dobrih, nekaj pa seveda »politično nepismenih« in primitivnih. Tako so ti spisi postali nekakšen politični izpit zrelosti skojevcev in kazalo uspešnosti ideološke vzgoje. Kot taki so poudarili važnost političnega in ideološkega dela tudi v vojnem času ter zadali udarec teoriji, da zdaj, med borbo, ni časa za politično izobraževanje.

Na splošno pa so bili »višji« prijetno presenečeni nad politično zrelostjo skojevcev.

Mile Pavlin

Dva lista iz zgodovinskega zapisnika

Dne 30. novembra ob dveh ponoči se je Predsedstvo AVNOJ, izvoljeno na plenarni seji, ki se je začela 29. novembra zvečer, sestalo na svoji prvi seji in sprejelo štiri zgodovinske odloke. Poglejmo, kako je potekala ta seja v mrzli novembrski noči ob Plivi.

ZACETEK ob 2. uri na odru v Domu kulture v Jajcu.

Predsedoval predsednik AVNOJ dr. Ivan Ribar.

Prisotni:

Podpredsedniki AVNOJ: Moša Pijade, Anton Augustinčič, Josip Rus, Marko Vujacić.

Sekretarja: Rodoljub Čolaković in Radonja Golubović.

Člani: Josip Broz-Tito, Spasenija Babović, Milan Belovuković-Deva, dr. Vaso Butozan, dr. Vojislav Kecmanović, Stanko Opačić-Čanica, Koča Popović, Djuro Pucar, Aleksandar Ranković, Vladislav Ribnikar, Luka Stević, Vlada Zečević, Sreten Žujović, dr. Vladimir Bakarić, Franjo Frol, dr. Pavle Gregorić, Vicko Krstulović dr. Ljubo Leontić, Božidar Magovac, Aleksandar Preka, Ante Vrkljan, Jakob Avšič-Rade, Tone Fajfar, Josip Jeras, Edvard Kardelj, Boris Kidrič, dr. Metod Mikuš, Josip Vidmar, Osman Karabegović, Pavao Krce, Muhamed Sudužuka, Husnija Kurt, Miłovan Djilas, Ante Mandić in dr. Zlatan Sremac.

Odsoni:

Podpredsednik Dmitar Vlahov in 21 članov.

Predsednik dr. Ivan Ribar: Začenjam prvo sejo predsedstva Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije. Zapisnik te seje bo vodil sekretar tovariš Rodoljub Čolaković.

Za to našo prvo sejo predlagam naslednji dnevni red:

1. Sklepanje o predlogu slovenske delegacije, ki ga je podal Josip Vidmar na II. zasedanju plenuma AVNOJ in ki ga je plenum tudi odobril, da se Josipu Brozu-Titu podeli naslov maršal Jugoslavije.

2. Sklepanje o imenovanju Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije.

3. Sklepanje o priključitvi Slovenskega Primorja, Beneške Slovenije in vseh anekti-

ranih delov Slovenije k svobodni Sloveniji v federativni Jugoslaviji, kakor tudi o priključitvi Istre in ostalih anektiranih delov Hrvatske k svobodni Hrvatski v federativni Jugoslaviji.

4. Sklepanje o ustanovitvi Državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.

So kakšni predlogi za spremembo ali dopolnitev predloženega dnevnega reda? (Ne.)

Besedo ima tovariš Josip Vidmar.

Josip Vidmar: Vsi ste bili priče, s kakšnim navdušenjem je plenum našega Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije kot veren izraz razpoloženja vseh naših narodov sprejel predlog naše delegacije, da se v naši Narodnoosvobodilni vojski kot vidno priznanje za njeno bojno sposobnost in vztrajnost, za njeno vojaško, politično in organizacijsko rast, uvede naslov maršala. Dovoljujem si predlagati, da se ta naslov podeli našemu tovarišu Titu (buren in dolgotrajen aplavz).

Mi smo o tem razpravljali in sestavili predlog odloka, ki si ga vam dovoljujem prebrati (bere):

S ciljem, da damo tovarišu Josipu Brozu-Titu, vrhovnemu komandantu, zasluženjo priznanje za genialno vodstvo operacij Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ter za sposobnost in vztrajnost, ki jo je pokazal pri njeni izgradnji in vojaškem ter političnem dviganju na sedanjo stopnjo, na osnovi odloka Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije z dne 29. novembra 1943 o uvedbi naslova maršala Jugoslavije v Narodnoosvobodilni vojski in po predlogu plenuma II. zasedanja Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije.

Predsedstvo Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije

ODLOČA,

da se tovarišu *Josipu Brozu-Titu*, vrhovnemu komandantu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, podeli naslov *Maršal Jugoslavije*. (Buren in dolgotrajen aplavz. Vzkliki: »Živel naš maršal!«)

Predsednik: Slišali ste predlog tovariša Vidmarja, ki ga je podal v imenu slovenske delegacije. Vprašam vas, ali sprejmete ta predlog. (Vzkliki: »Sprejememo!« — Buren aplavz.)

Predlagam, da se ta sklep sporoči plenumu. (Vzkliki: »Tako je!«)

Prehajamo na 2. točko dnevnega reda: Sklepanje o imenovanju Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije.

Besedo ima tovariš Moša Pijade.

Moša Pijade: V smislu deklaracije in odloka o vrhovnem zakonodajnem in izvršnem narodnem predstavniškem telesu Jugoslavije in Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije, ki sta začasna organa ljudske oblasti Jugoslavije v času osvobodilne vojne, je potrebno, da predsedstvo AVNOJ imenuje Nacionalni komite, ki naj bi na osnovi deklaracije in odloka deloval med vojno kot začasna narodna vlada. Potrebo po ustanovitvi Nacionalnega komiteja smo videli iz referata, ki ga je na sinočnji seji podal tovariš Tito. Pri sestavljanju liste članov Nacionalnega komiteja smo se posvetovali, zato v sporazumu z vsemi delegacijami naših dežel in pokrajin predlagam, da sprejmemo odlok o imenovanju članov Nacionalnega komiteja, katerih imena vam bom prebral. Pri tem smo upoštevali, naj pridejo v Nacionalni komite take osebnosti iz našega narodnoosvobodilnega gibanja, ki bodo kos težavnim nalogam, stoječim v dneh osvobodilne vojne pred komitejem, ki bo moral opravljati težavne in odgovorne posle začasne narodne vlade. Predlog liste poverjenikov (bere):

Predsednik in poverjenik za narodno obrambo: maršal Jugoslavije *Josip Broz-Tito*;

Podpredsednik: *Edvard Kardelj*;

Podpredsednik in poverjenik za informacije: *Vladislav St. Ribnikar*;

Podpredsednik: *Božidar Magovac*;

Poverjenik za zunanje zadeve: *dr. Josip Smolaka*;

Poverjenik za notranje zadeve: *Vlada Zečević*;

Poverjenik za prosveto: *Edvard Kocbek*;

Poverjenik za narodno gospodarstvo: *Ivan Milutinović*;

Poverjenik za finance: *ing. Dušan Sernec*;

Poverjenik za promet: *Sreten Žujović-Crni*;

Poverjenik za ljudsko zdravje: *dr. Milivoj Jambrišak*;

Poverjenik za gospodarsko obnovo: *Todor Vujasinović*;

Poverjenik za socialno politiko: *dr. Anton Kržišnik*;

Poverjenik za sodstvo: *Frane Froj*;

Poverjenik za prehrano: *Mile Peruničić*;

Poverjenik za gradnje: *dr. Rade Pribičević*;

Poverjenik za gozdove in rude: *Sulejman Filipović*.

(Buren aplavz.)

Predsednik: Tovariši, slišali ste predlog o imenovanju Nacionalnega komiteja. Najprej vprašam tovariše, ali imajo kakšno pripombo k predlogu liste, ki jo je prebral tovariš Moša Pijade. (Nihče se ne javi.) Zdaj vprašam ali sprejmete predlog odloka o imenovanju članov Nacionalnega komiteja (Vzkliki: Sprejemmo! — Buren aplavz.) Je kdo proti? (Ni.)

Torej prehajamo na 3. točko dnevnega reda: Sklepanje o priključitvi Slovenskega Primorja, Beneške Slovenije in vseh anektiranih delov Slovenije k svobodni Sloveniji v federativni Jugoslaviji, kakor tudi o priključitvi Istre in ostalih anektiranih delov Hrvatske k svobodni Hrvatski v federativni Jugoslaviji. Besedo ima tovariš Ante Vrkljan.

Ante Vrkljan: Tovariši, naš Deželni antifašistični svet narodne osvoboditve je sprejel na svojem zasedanju sklep o priključitvi Istre, Reke, Zadra

*Maršal Tito,
kakor ga je
portretiral
Božidar
Jakac ob
II. zasedanju
AVNOJ*

in hrvatskih otokov k svoji matici, svobodni domovini Hrvatski v federativni Jugoslaviji, torej o priključitvi tistih krajev Hrvatske, ki so jih fašisti vzeli našemu narodu in ki so bili z nepravilnimi mednarodnimi pogodbami, ki jih je podpisala stara Jugoslavija, odtrgani od hrvatskega naroda. Predlagam, da se ta odlok našega Deželnega sveta potrdi tukaj na skupščini AVNOJ, ki je edini pravi in resnični predstavnik vseh naših narodov.

Boris Kidrič: Tak odlok je sprejel plenum Osvobodilne fronte Slovenije o priključitvi Slovenskega Primorja in vseh anektiranih delov Slovenije, zato predlagam, da AVNOJ sprejme sklep — ne o priključitvi teh naših krajev k Sloveniji in Hrvatski, ampak sklep o potrditvi sklepov deželnih protifašističnih svetov, ker sta sveta že sprejela sklep o priključitvi anektiranih pokrajin k novi Jugoslaviji.

Moša Pijade: Ker smo bili o tem že poprej obveščeni, smo o vprašanju razpravljali in smo bili mnenja, da bi AVNOJ — tako glede na sedanji zunanjepolitični položaj kot tudi glede na svojo novo funkcijo — moral sprejeti sklep o potrditvi odlokov deželnih svetov. Jaz sem že pripravil osnu-

tek tega odloka, ki vam ga bom zdaj prebral. (Bere):

V skladu z davno težnjo in borbenimi naporii slovenskega in hrvatskega naroda v pokrajinah, ki so jih podjarmili italijanski imperialisti, Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije

POTRJUJE

1. Odlok slovenskega Narodnoosvobodilnega odbora (Plenuma Osvobodilne fronte) o priključitvi Slovenskega Primorja in vseh anektiranih delov Slovenije k svobodni Sloveniji v federativni Jugoslaviji.

2. Odlok Deželnega antifašističnega sveta narodne osvoboditve Hrvatske o priključitvi Istre, Reke, Zadra in anektiranih delov Hrvatske ter hrvatskih jadranskih otokov k svobodni Hrvatski v federativni Jugoslaviji.

3. Ta odlok začne veljati takoj.

Predsednik: Ali sprejmete predlog tega odloka? (Sprejemmo.)

Pri zadnji točki dnevnega reda je predsedstvo AVNOJ sprejelo še načrt odloka o ustanovitvi komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev. Seja je bila končana ob 3. uri zjutraj.

Na svidenje, dragi tovariši!

V ČETRTEK, dne 14. septembra 1961, je odpeljal iz Maribora vlak »Bratstva in enotnosti«, ki je popeljal okrog 760 bivših pregnancev in njihovih svojcev v srbska mesta od Smederevega do Titovega Užica. Pobudnik te akcije in njen organizator je bilo uredništvo mariborskega Večera, akcija pa je potekala ob vsestranski podpori Okrajnega odbora ZB-NOV v Mariboru, političnih organizacij, raznih gospodarskih organizacij in ZTP Maribor. Z bivšimi pregnanci je potovala tudi kulturniška skupina iz Maribora. Kot politični predstavnik jih je spremljal predsednik Okrajnega odbora SZDL v Mariboru tovariš Slavko Kobal.

V času od odhoda pa do povratka bivših izseljencev v Maribor so se zvrstili na potovanju prizori, ki so se vsem udeležencem vtisnili globoko v spomin. Celotna pot je bila zares ena sama velika manifestacija bratstva in enotnosti. »Pozdravljeni bratje Slovenci,« je bilo napisano na stotinah transparentov. Na tisoče in tisoče ljudi je radostno sprejemalo nekdanje izgnance, katerim so v najhujših dneh nudili gostoljubno streho.

Marsikomu so pritekale iz oči solze radosti, ko se je po dolgih letih srečal s prijatelji in obudil spomine na medvojne dni

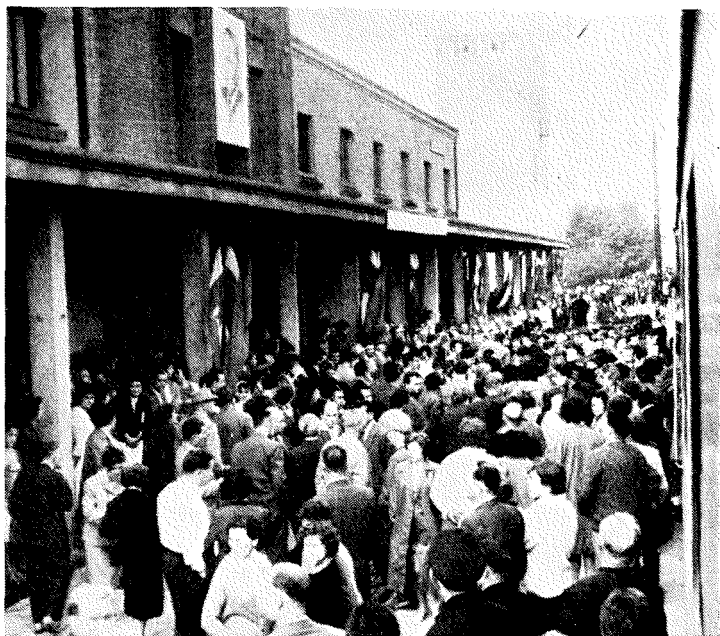
Prvič se je vlak na dolgi poti ustavil v Sremski Mitrovici, kjer so se vsi udeleženci potovanja, tudi najstarejši, odpravili s postaje na 5 kilometrov dolgo pot, da so lahko položili vence pred spomenik 8000 padlim na Sremski fronti. Druga postaja je bila v Beogradu, kjer sta bивše pregnance pozdravila v imenu Glavnega odbora Zveze borcev Srbije narodni heroj Milovan Malanović in Edip Hasanagić.

Nato so se zvrstili veličastni sprejemi v Milanovcu, Čupriji, Svetozarevu in še v mnogih drugih krajih, kjer so potnike vlaka »Bratstva in enotnosti« dobesedno zasipali s cvetjem. Na slavnostnih sprejemih so igrale godbe, ljudje so prepevali in plesali, nastopila je slovenska kulturna ekipa in navdušenju ni bilo meja. Ni mogoče popisati prireditev v Čupriji, kjer je slovenska kulturna ekipa izvedla svoj program v največji mestni dvorani, pa reditelji in miličniki niso mogli zadržati množice, da ne bi vdrla pri vseh vratih in oknih v že tako prepolno dvorano. Podobno je bilo v Svetozarevu, kjer so, enako kot v Čupriji, gledalci z dolgotrajnimi aplavzi

sprejemali posamezne točke, ki so jih izvajali recitatorji, člani SNG, mariborski planinski oktet, mali harmonikarji in kvintet Emila Vitka, ki je nastopal v narodnih nošah.

V Svetožarevu se je nad 170 gostiteljev malone stoplo za 55 gostov-Slovencev, pa so potem pač morali Slovenci romati od družine do družine, da so vsi gostitelji prišli na vrsto. Kako so se objemali ljudje, ki se več kot 15 let niso videli, kako so spraševali za znanci, ki niso pripotovali z vlakom, in kako se je marsikateri od veselja razžarjeni obraz zresnil ob vesti, da tega in onega nekdanjega izgnanca ni več med živimi! Da, ljudje so pretakali solze veselja in solze bolečine... Pretresljive so bile komemoracije ob partizanskih grobovih, zlasti pred veličastnim spomenikom padlih žrtev v Kraljevem, kjer počiva v skupnem grobu tudi mnogo Slovencev.

Trije dnevi v Srbiji so gostom in gostiteljem minili kot en sam trenutek. Že se je približal čas odhoda. Gostje so se, zvečine bogato obdarovani, slednjič morali posloviti. Starim prijateljem iz vojnih dni se je ob slovesu pridružilo na tisoče novih in povsod so slovesi izžveneli v eno samo veliko željo po ponovnem snidenju. Spet so se tisoči zbrali na okrašenih postajah. Kadar se je vlak premaknil ob od-

Vlak je prispel v Sremsko Mitrovico. Na postaji je čakala goste velika množica

hodu, je zaorilo iz množice: »Na svidenje, na svidenje, bratje Slovenci.«

V Beogradu je Glavni odbor ZB-NOV Srbije pripravil ob povratku v Slovenijo vodjem skupin ponovno prisrčen sprejem. Član zveznega odbora Zveze združenj borcev NOV tovariš Dragi Milenković je

na sprejemu v Beogradu med drugim dejal:

»Verjemite mi, tovariši, da spremljam vsa povojna leta velike manifestacije, vendar lahko rečem, da v Jugoslaviji v letu proslavljanja dvajsetletnice vstaje naših narodov ni in tudi prej ni bilo večje in iskrenejše manifestacije, ki bi tako uresničevala besede tovariša Tita: 'Čuvajmo bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, največjo pridobitev narodnoosvobodilne borbe', kot je ta vlak 'Bratstva in enotnosti'. Čestitam vam, da ste tako uspešno realizirali to sijajno idejo.«

Prihodnje leto spomladi se bodo letošnji gostitelji iz Srbije z enakim vlakom pripeljali v Slovenijo, v jeseni pa bo spet krenil vlak iz Maribora. Mnogo let je bilo zamujenih pri takšnem obnavljanju tovariških stikov iz medvojnih dni, pa je treba vsaj sedaj nadoknaditi zamujeno. Primerno bi pa tudi bilo, da bi slično akcijo organizirali bivši pregnanci, ki so bili nekoč tako gostoljubno sprejeti na Hrvaškem in v Bosni.

F. F.

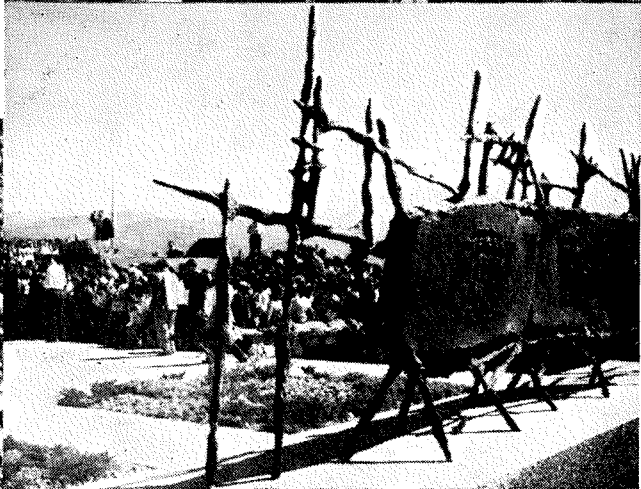

Zadnji pozdrav

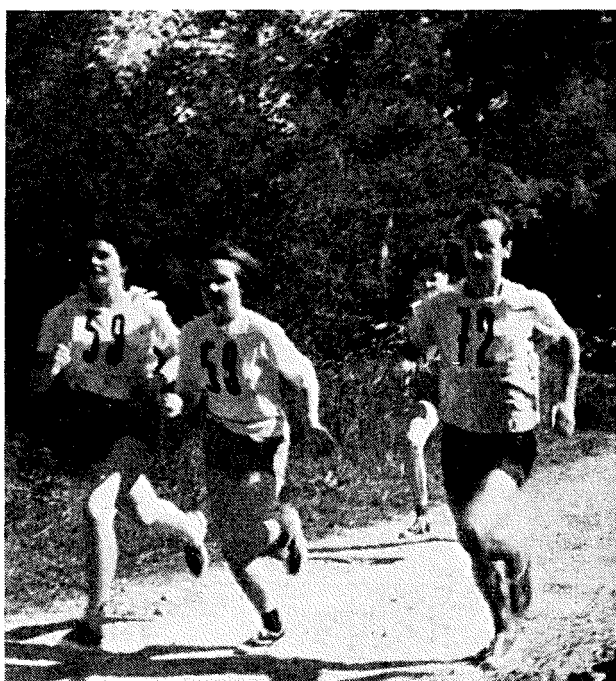

DNE 17. SEPTEMBRA JE BIL PRAZNIK SLOVENSKEGA PRIMORJA V POČASTITEV 20. OBLETNICE LJUDSKE REVOLUCIJE. MNOŽICE SO SE ZGRNILE V GORIŠKA BRDA, NA PROSLAVO OB ODKRITJU SPOMENIKA IN VELIKEGA RAZGLEDNEGA STOLPA, KI STOJI NA HRIBČKU NAD GONJACAMI. PROSLAVA,

Primorska JE PRAZNOVALA

KI SE JE JE UDELEŽILO TUDI MNOGO LJUDI IZ ZAMEJSTVA, SLOVENCEV IN ITALIJANOV, BO OSTALA UDELEŽENCEM V NEIZBRISNEM SPOMINU. — ZBOROVANJE JE POTEKLO V ZNAMENJU MANIFESTACIJE PRIJATELJSTVA MED NAŠIMI BORCI IN ITALIJANSKIMI ANTIFASISTI

V POČASTITEV 20. OBLETNICE LJUDSKE REVOLUCIJE so letos na Primorskem izvedli II. pohod »Po poteh goriške fronte«. Udeležilo se ga je 3500 bivših partizanov, mladine, obveznikov predvojaške vzgoje, tabornikov, planincev in članov družbenih organizacij. V množičnem pohodu je sodelovalo nad 2000, v tekmovalnem pohodu pa nad 1500 udeležencev. Slike nam kažejo nekaj prizorov s tega pohoda, ki pomeni veliko doživetje zlasti za mladino.

Tito na sestanku z Dražo

(Odlomek iz knjige »67 dni Užiške republike«)

NEKEGA oktobrskega dne je šla iz partizanskega Užica nenavadna kolona avtomobilov in motociklov. To je bila delegacija Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih odredov, ki je krenila v štab Draže Mihailovića na Ravno goro zaradi sporazuma. Razen tovariša Tita so sestavljali delegacijo Sreten Žujović in Mitar Bakić ter osem partizanov kot spremstvo delegacije.

Tito je po osvoboditvi Užica večkrat vabil Dražo, naj pride v Užice, da bi se dogovorili o vodstvu bojov in rešili razna druga vprašanja, posebno tista, ki so bila sporna. Dražin »ambasador« v Vrhovnem štabu, obveščevalni gardijski kapetan Mitić, je javljal, da Draža ne privoli. Niti drugi predlog Vrhovnega štaba, da bi se razgovarjali v bližini Kosjerića, na nevtralnem ozemlju, ni bil sprejet. Očitno se je hotel Draža razgovarjati na najvišji ravni. Javljal je le, da bi poslal delegacijo, da pa osebno ne more priti. Nasprotno je Tito želel poskusiti in storiti vse, da bi videl, ali je sploh možno sporazumeti se z Dražo in tako napraviti konec medsebojnemu nasprotovanjem ter uporabiti vse sile za boj proti okupatorju. Zato se je tudi odločil, da gre kljub nevarnosti in zelo slabim izkušnjam osebno v Dražino gnezdo na Ravno goro. Končno je bil ta predlog Vrhovnega štaba, kakor je javil kapetan Mitić, sprejet.

Vozila, s katerimi je potovala delegacija, so bila slaba, iztrošena. Eden izmed motociklov se je pokvaril že po nekaj kilometrih iz Užica. Kasneje je delegacija potovala srečno, čeprav večinoma po vaških poteh. Četniki ji niso med potjo delali nobenih težav. V vasi Dobrinje je delegacija naletela na kapetana Vučka Ignjatovića, enega izmed »oblastnikov« v Požegi. Ignjatović je bil prekrizan s trakovi nabojev in do zob oborožen. Vračal se je peš z Ravne gore. Žujović ga je poznal še iz časa razgovorov ob incidentu v Požegi, pa je predlagal Titu, da ustavijo avtomobil in govorijo z njim. Ignjatović je bil ljubezniv. Ob koncu, ko so govorili o Nediću, je odkrito dejal:

— To je pameten človek. Ve, kaj dela...

Po tem srečanju je Tito na poti dolgo razmišljal in se nato obrnil k Žujoviću in Bakiću:

— Ni čudno, da se s temi iz Požege človek ne more o nobeni stvari pošteno pogovoriti. Ste ga slišali, kako nam je rekel: Nedić ve, kaj dela...?

V Prazanjih je delegacijo Vrhovnega štaba pričakal nekakšen žandarmerijski oficir. Sedel je v avtomobil. Bil je na pol pijan, kosmat. Komaj se je ločil od neke ženske, najbrž krčmarice.

Tako je najvišja delegacija Vrhovnega štaba že na prvem koraku naletela na slab znak, na pravo četniško vzdušje.

»POKLATI, VSE POKLATI...«

Tito in drugi člani delegacije so pred poldnem prišli v Brajiće, pod Ravno goro, kjer je bila četniška vrhovna komanda. Srečanje med Titom in Dražo ni bilo posebno hladno, a tudi ne prisrčno. Takoj so sedli za mizo. Razgovarjali so se v večji vaški hiši, v neki večji sobi Dražinega »glavnega stana«. Sredi sobe je stala velika miza, prekrita s specialkami. Na zidu je visel zemljevid Jugoslavije. V kotu je bil Dražev osebni telefon.

Draža je nosil uniformo generalštabnega polkovnika in brado, ki so jo imeli tudi vsi okrog njega. Na nosu je imel ščipalnik. Ves čas razgovorov si je podajal iz roke v roko po več raznobarnih svinčnikov. Drugi njegovi oficirji so bili prav tako v uniformah. Vsi so bili povprek in počez prepasani.

Tito je imel črno obleko, vkrojeno po srbski noši, s športnimi žepi na jopiču, škornje, parabelo, torbico s specialkami in nizko čepico s peterokrako.

Za mizo so sedli: Draža in njegov politični svetovalec Dragiša Vasić, podpolkovnik konjeniške kraljeve garde Pavlović (Dražev namestnik) in kapetan Mitić — člani četniške vrhovne komande; dalje Tito, Sreten Žujović in Mitar Bakić — člani Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov. Delegacije niso sedele ločeno, pač pa so se pomešale tako, da je levo od Draže sedel Žujović, a pri podpolkovniku Pavloviću — Mitar Bakić. V sobi so bili vsi spremljevalci delegacije Vrhovnega štaba, oboroženi z brzostrelkami, povečini mladi ljudje; bilo je tudi nekaj žandarjev, starih in bradatih, ki so najbrž kot »strokovnjaki« in zaupljivi ljudje varovali Dražev glavni štab.

Draža je snel ščipalnik in pogledal Tita, Žujovića in Bakića rekoč:

— Gospodje, začnimo.

Spregovoril je tovariš Tito. Bil je kratek. Govoril je, kako se morajo truditi, da bi združili ljudske sile in boju proti okupatorju. Medsebojni nesporazumi četnikov in partizanov zelo pomagajo sovražniku, ki jih izkorišča za propagando. Vsa druga vprašanja in problemi so manj važni. Pustiti jih je treba za pozneje, da se o njih izreče ljudstvo samo, ko bo vojne konec. Delegacija Vrhovnega štaba je tudi prišla s tem ciljem in meni, da obstoje pogoji za sporazumno rešitev teh vprašanj.

Draža je na to neodločno prikimal. Nastala je kratkotrajna tišina, nakar je spregovoril Mitar Bakić:

— Pri vas je angleški kapetan Hudson. Jaz sem z njim in drugimi oficirji, ki so prišli k vam, prešel peš vso Črno goro in Sandžak — od morja do Čajetine. Ker bo on obveščal angleško vlado o položaju v Jugoslaviji, bi moral

Četniki so že leta 1941 sodelovali z okupatorji, o čemer priča tudi ta fotografija, posneta jeseni 1941. leta

prisostvovati razgovorom, da bi lahko obvestil zaveznike tako o naših kakor tudi vaših pogledih in stališču do boja proti okupatorju.

Na to je takoj odgovoril Dragiša Vasić:

— On nam tu ni potreben! To so naše zadeve. Mi ga bomo obvestili o vsem...

Dejansko je s takim stališčem manevriral in se izmikal, da bi dal pogajanjem pomembnejši značaj, posebno pa, da bi priznal delegacijo partizanskega Vrhovnega štaba kot enakopravnega partnerja. Zaradi tega razgovori niso mogli potekati organizirano. Draža ni privolil, da bi govorili o Titovem predlogu, ki je vseboval 20 točk in ki so mu ga bili prej poslali. Niso prereševali problema za problemom, pač pa so govorili zdaj o tem, zdaj o drugem vprašanju. Ko so načeli vprašanje Hudsona in je Vasić »politično« raztolmačil njegovo odsotnost, je Draža začel dokazovati, da je edino njegovo gibanje zakonit in pravni naslednik stare Jugoslavije, da ta dejansko ni kapitulirala in da se on kot minister vlade v Londonu bojuje proti Nemcem. Med tem svojim govorom je Draža z levo roko večkrat snel ščipalnik, z desno pa se je trkal na prsi in govoril: »Samo mi...«

Ko sta razlagala teze o perspektivah njihovega gibanja, sta Draža in Vasić trdila, da mora povojna Jugoslavija obsegati v glavnem »srbsko ozemlje« (v »srbsko« sta tlačila vse jugoslovansko ozemlje razen delov Hrvaške in Slovenije). Draža je govoril o tem, kako so Hrvati izdali Jugoslavijo, da so vsi ustaši, da je treba

z njimi obračunati. Muslimane, je trdil, je treba v glavnem likvidirati med vojno. Med razgovorom je glede njih večkrat dejal:

— Poklati, poklati! Vse poklati!...

Dragiša Vasić se je razgovoril o tem, koliko škode imajo četniki zaradi partizanskega tiska.

— Vi ste nas očrnili, klevetate nas pred ljudstvom in ljudje mislijo, da je vse res. Morali bi prenehati izdajati to vašo »Borbo«.

Tov. Tito je, čeprav je malo govoril, večkrat energično nastopil. Govoril je, da se hrvaški narod ne sme izenačevati z ustaši. Ustaši so v hrvaškem narodu to, kar so ljotičevci med Srbi. Tudi na Hrvaškem so partizani. Muslimanom in vsem jugoslovanskim narodnostim je treba zagotoviti osnovne pravice.

Tedaj se je Draža, da bi se prepričal o svojih sumih, obrnil k Titu:

— Pa vi ste, gospod Tito, Rus!

— Ne, gospod polkovnik! Jaz sem Jugoslovian — je odvrnil Tito.

Tovariš Tito je tedaj v razgovoru uporabljal tudi kakšno rusko besedo, podobno našim; precej je bilo čutiti tudi kajkavsko narečje in je to najbrž zapeljalo Dražo, da ga je naravnost vprašal po narodnostih.

»KDAJ NAM LAHKO POŠLJETE DENAR?...«

Izmed delegatov Vrhovnega štaba je največ govoril Sreten Žujović. Spretno je napeljeval Dražo in Vasića na posamezne probleme in ju preprosto vlekli za jezik, da bi povedala, kaj

mislita. V glavnem so se četniki trudili, da bi v teh razgovorih prišli do deleža zaplenjenega denarja, orožja in platna iz užiške tkalnice. V teh vprašanjih so se hitro sporazumevali. Delegacija Vrhovnega štaba je privolila, da osnujejo skupno komisijo, ki naj odloči, kako bodo potrošili 55 milijonov, ki so jih zaplenili v užiški Narodni banki. Denar je bil po sporazumu v glavnem namenjen mestom in vasem, ki jih je bil okupator požgal. Ko so sklenili, da dobijo po pet milijonov Vrhovni štab in četniška vrhovna komanda, so vsi četniški pogajalci, očitno iznenadeni, napeli ušesa. Draža se je takoj obrnil k Žujoviću, ki je omenjal to zadevo:

— Kdaj nam lahko pošljete ta denar? Ga lahko izročite kapetanu Mitiću jutri ali pojutrišnjem? Veste — pri tem je pogledal tudi Tita — denar zelo potrebujemo. Režeži smo...

Ko so se začeli pogovarjati o drugih problemih, je šlo težje. Kakor v mnogočem drugem je Draža poskušal povezovati svoje gibanje s staro Jugoslavijo, poskušal mu je najti pravno osnovo in je zahteval, da bi predstavljal v vsaki vasi glavno oblast »četobaši« (četni glavarji). Najbrž bi ti morali biti nekakšni vaški župani. Vrhovni štab je to odbil. Kljub temu pa se sklenili, da Mitar Bakić in Dragiša Vasić izdelata predlog za ustanavljanje skupnih sodišč. Iz tega pa ni bilo nič.

Dogovorili so se, da bo sedež četniške vrhovne komande v Požegi in da se tako partizani kakor četniki lahko svobodno gibljejo povsod.

Med pogajanjem je Dražin namestnik Pavlović dregnil z nogo Mitra Bakića in ga šepetaje večkrat spraševal. Kakor da ga ne bi zanimalo, kaj bodo sklenili pri pogajanjih — trdil se je, da dobi nekaj zase. Med drugim mu je potihoma dejal:

— Vidite, kakšen sem, umazan. Niti spodnjih hlač nimam več. Neprenehoma me žro uši. Pošljite mi, prosim vas, nekaj blaga. Jaz bi za vas, gospod, to gotovo napravil. Veste in sami vidite, kakšno je to naše vojaško življenje...

— Bomo videli, nekaj bomo že našli — je odgovoril Bakić nalašč naglas in zamahnil z roko.

Razgovor so opazili tudi drugi ter pogledali Bakića in Pavlovića.

— Kaj praviš, tovariš Bakić? — vpraša Tito.

— Gospod podpolkovnik želi, da mu pošljemo spodnje perilo.

— Daj mu, daj... Pošlji mu nekaj — je dodal Tito.

Draža se je obrnil k svojemu pomočniku. Rekel mu ni nič, a očitno mu ni bilo prav. Tudi spremljevalci, tako partizani kakor tudi četniki, čeprav so bili razdeljeni, so začeli po tihem godrnjati in se pridružno smejati.

Malo kasneje med pogajanjem se je Draža, da bi pokazal veličino svojega gibanja, razgovoril o tem, kako je po vsej državi polno četnikov.

— In v Črni gori — uhu! Nas je kot plev!...

Na to dé Mitar Bakić:

— Do zdaj v Črni gori, gospod polkovnik, sploh ni četnikov. Pred desetimi dnevi sem s kapetanom Hudsonom prešel peš vso Črno go-

ro in Sandžak, pa od morja do Čajetine nismo srečali niti enega četnika. Vprašajte tudi Hudsona. Morda vam je o tem že govoril?

Draža ni vedel, kaj naj reče. Nekaj zatem se je spomnil:

— Tudi tu imamo Črnogorce. Urednik našega lista je Črnogorec.

Med odmorom se je Mitar Bakić sešel s tistim Črnogorcem. Bil je to nekakšen teolog z imenom Perović. Urejeval je četniški list »Svoboda ali smrt«. Bakić ga je poznal od prej in ga je vprašal:

— Kaj delaš tu?

— Urejam »Svobodo ali smrt« — četniški list — je odgovoril teolog.

— Mirne duše izpusti besedo »svoboda«, naj ostane samo »smrt«!... Pač pa — zakaj ne greš v Črno goro pogledat, kako se bojujejo Črnogorci? — mu je rekel Bakić.

Teolog je v zadregi molčal.

BREZUSPEŠNI NAPORI DEMONSTRIRANJA »VELIKE« KOMANDE

Medtem ko sta se delegaciji pogovarjali, je večkrat stopil v sobo Dražev adjutant, mlad oficir, poročnik Tufegdžić. Javljal je razne novice s »front«. Tako je nekajkrat prinesel razne vesti s položajev. Draža je jemale telefon pa ukazoval in spraševal vsak čas, koliko imajo vojakov, vrisaval elipse, strelce in kroge na karto, vpisoval datume. Vse to telefonsko brnenje, to ukazovanje med pogajanjem, nujni »opravki«, zaradi katerih je adjutant prihajal v sobo, so se zdeli članom Vrhovnega štaba smešni, zato ker je bilo jasno, da so nalašč pripravljeni. Draža je želel prikazati svoj »glavni stan« kot pomembno komando, kot štab, ki vodi številne enote. Preprosto — želel je pokazati z vsem tem veliko moč. Dejansko pa je vse to in mnogi drugi argumenti, ki so jih prikazali članom Vrhovnega štaba (da partizani preganjajo četnike, da so nekatere pri Valjevu obesili in jim prerežali vrat itd.) bilo le navadno blufiranje. Kot šef obveščevalne službe bivše jugoslovanske vojske je Draža hotel impresionirati delegacijo Vrhovnega štaba in nanjo psihološko vplivati.

Ko je poročnik Tufegdžić v kratkem času nekajkrat javil Draži, da so čete zapustile položaje, je Bakić začel zbadati podpolkovnika Pavlovića, da bi se mu oddolžil:

— Razsula se vam je vsa vojska! Izgubljate šanse pri pogajanjih!

— Ne, kje pa! Poslali bomo takoj sveže enote. Veste, kako je — kmet je nezanesljiv, če ga mobilizirate.

Med odmorom je Draža hotel osebno pokazati Titu, kje je njegova vojska, in se pohvaliti, koliko ima ljudi. Vzel je zemljevid, ga privlekel bliže k Titu in začel:

— Poglejte! Odred osem sto ljudi... Tu — grupa odredov, ki šteje dva tisoč ljudi. Tu spet osem sto, tu dve sto petdeset. Kaj menite? A?...

In tako je šel Draža s svinčnikom od elipse do elipse, ki so označevale razporeditev enot. Prišel je na pobočje proti Valjevu, na katerem

je bil zarisan rdeč krogec, ni pa bilo označeno, koliko je vojske. Draža je povprašal podpolkovnika Pavlovića. Ta ni vedel. Niti drugi njegovi sodelavci se niso spomnili števila. Nato je nekdo dejal, da je prejšnji dan prišel v Brajiče neki poročnik prav odondod. Kmalu je ta oficir stal mirno pred Dražom.

— Koliko vas je tam? — ga je vprašal Draža.

— Dva, gospod polkovnik. Samo dva...

— Kaj govoriš? Si zblaznel?...

— Dva, gospod polkovnik. Samo dva...

— Marš ven, — se je zadržal Draža in je nadaljeval s pojasnjevanjem razporeditve čet.

Vtem je zazvonil telefon. Neki glas je javljal, da Nemci napredujejo. Draža je bilo to kot nalašč po tisti nezgodi z enoto, sestavljeno iz dveh ljudi.

— Gredo Nemci, pravite? — je spraševal Draža in nato dostavil: — Vi se malo umaknite in pritajite...

Dražiša Vasić je stopil k Titu:

— Bi želeli »šumadijski čaj«?

— Kako da ne! Bomo čaj — je Tito sprejel ponudbo.

Po nekaj minutah so prinesli vroče žganje. Titu se je po prvem požirku zaletelo. Uvideli so, da ni vedel, da v Srbiji pravijo vročemu žganju šumadijski čaj. Draža je prasn timer smeh. Tito je samo rekel:

— To je žganje. Podtaknili ste mi — in se je obrnil k Dražišu Vasiću.

»TIHO, VI TAM!...«

Ko so nadaljevali pogajanja, so se domeni, da četniki takoj dobijo 800 pušk in 25.000 puškinih nabojev iz užiške orožarne in da bodo kasneje delili orožje in municijo enotam, kolikor bi jih potrošile na fronti.

Med delom je adjutant javil Draži, da mora tako kaj izplačati. Draža je s prstom poklical žandarmerijskega narednika, ki je ves čas razgovorov bil v sobi z nekakšnim lesenim zabojem na hrbtu. To je bil dejansko človek-blagajna. Ko je pristopil k Draži in obrnil hrbet, je Draža izvil ključ iz žepa, odklenil zaboj, vzal denar, ponovno zaklenil zaboj ter komandiral:

— Voljno!

Ko so šli pogajalci večerjat, se je med njimi pojavil kapetan Hudson. Z njim je največ govoril Mitar Bakić, ker sta se že dobro poznala. Bakić mu je povedal, da je prišel z delegacijo partizanskega Vrhovnega štaba, da bi se z Dražo dogovorili za skupen boj proti Nemcem. Povedal je tudi to, da je predlagal, naj bi tudi Hudson prisostvoval razgovorom. Angleški kapetan je v odgovor prikimal.

In s tem se je vse končalo. Kaže, da se je bil Hudson dogovoril z Dražo, da ne bo prisostvoval pogajanjem, hoteč omalovaževati delegacijo Vrhovnega štaba.

Med drugimi jedili je bilo na večerji precej pečenke in gibanic. Dokler je bila na mizi pečenka, je Draža stalno priganjal Tita k jedi in mu govoril:

— Vzemite! To so bedra, to rebra! Vidite — vrat je zelo dober!

Hiša v Užicu, kjer je l. 1941 deloval Vrhovni štab partizanskih odredov

Bakić se je spet hotel norčevati iz podpolkovnika Pavlovića:

— Vi tu, kakor vidim, dobro poznate svinjsko anatomijo.

Pogajanja so nadaljevali še po večerji. Spet je šlo težko, zmešano, preskakovaje in s postanki. Spremljevalci delegacije Vrhovnega štaba so že začeli polglasno in šepetaje komentirati pogajanja. Za njimi so začeli še Draževi varnostniki-žandarji. Zaradi tega se je Draža obrnil k njim z izbuljenimi očmi:

— Tiho, vi tam!... Kdo vas je kaj vprašal?

Ves čas razgovorov so ljudje iz Draževega spremstva skakljali okrog njega. Podpolkovnik Pavlović je nekajkrat vstal, čeprav je sedel precej daleč, in ogrnil Draži plašč ter kar naprej ponavljal:

— Ne smete se prehladiti, gospod polkovnik. Kako bi brez vas?

Končni uspeh je bil piškav. Draža je privolil samo v delitev plena in v to, da dobi orožje. Glede skupnega vodstva operacij je dejal: če dobi orožje — bo sporočil, kako misli. O organih oblasti, skupni komandi ter o drugih važnih zadevah se niso mogli sporazumeti. Ko je Tito predlagal, da bi osnovali skupni operativni štab in tako vodili skupne operacije, je Draža odvrnil, da bi morali biti v štabu le »strokovnjaki«, to je njegovi oficirji, in da so partizani laiki v vojnih stvareh.

Tako je bil sestanek praktično zaključen. Delegacija je prenočila v Brajičih. Spali so v dveh sobah. Tito, Zujović in Bakić so ležali na posteljah, drugi na slami. Mnoge okoliščine so se Titu zdele sumljive. Tako njemu kakor tudi Zujoviću in Bakiću je bila neprijetna Draževa okolica — povsod žandarji. Nje so pred vojno žandarji preganjali, zdaj pa so tu obkroženi od njih z vseh strani... Razen tega so žandarji med pogajanjem, med odmori in pri večerji po skupinah stalno nekaj brundali in postrani gledali partizane. Vse to je opozarjalo delegate Vrhovnega štaba na budnost.

mati

ZVEČER je zvedela, da so prišli. Matijevčevo dekle ji je prinesla novico. Ni je vprašala, ali je Milan med njimi. Zdelo se ji je samo po sebi razumljivo, da je s Petrovim, ki je bil komandant, prišel tudi njen sin. Čudila se je le, zakaj ni takoj pritekel domov.

— Ni lepo, da ne pride najprej k mami, — jo je za trenutke obšlo, a ga je takoj opravičila: — Presenetiti me hoče, nagajivec! Ve, da bo tedaj moje veselje še večje...

Odkar je pred mesecem padel Ivan, njen najstarejši sin, se je z vso ljubeznijo oklenila srednjega. Že prej ga je ljubila med vsemi tremi sinovi najbolj. Morda zaradi tega, ker ji je bil tako zelo podoben. Imel je poteze njenega obraza, nežne ženske poteze. Kar bala se je, da mu bodo prešle, ko mu bodo pognali brki. Takrat, ko ga je nosila pod srcem, si je želela, da bi bil punčka. Pravzaprav sta si tega želela oba: ona in mož, ki je bil gozdar in lovec.

— Da. Gozdar in lovec — se je rahlo nasmehnila kakor nečemu, kar je že zdavnaj minilo in se le kdaj pa kdaj prebudi v človeku kakor spomin.

Janez že tri leta ni opravljal tega posla. Tudi na lov je poredkoma šel. In še takrat s partizani. Odkar pa so na Gorjušah izvolili partizansko oblast, je kar naprej tičal pri Torkarjevih, kjer so imeli krajevni narodnoosvobodilni odbor. Tudi zdaj ga ni bilo doma. Bil je na Zgornjih Gorjušah, kjer so imeli sestanke. Včasih, ko je bila zvečer tako sama doma, se ji je zdelo, da je teh sestankov skoro preveč. Toliko govore o gospodarstvu, o stvareh, ki jih bo treba urediti, pa nimajo z ničimer gospodariti. Razumela bi, ko bi govorili samo o pre-

hrani in obleki ter o drugih rečeh, ki jih potrebujejo partizani. Toda govorili so tudi, kako bo potem, ko bo vojne konec in bo svoboda.

— Morda je Milana zadržal on? — je pomislila. Petrov komandant prav gotovo ni šel mimo Torkarjevih.

Da bi se vsaj Janez kmalu vrnil! In da bi Milan prišel z njim! Še enkrat bi se pred njim razjokala za Ivanom (ubogi nesrečni fant!), potem bi pa objela Milana in laže bi ji bilo pri srcu.

— Samo da mi tebe niso ubili! — bi ga poljubljala in božala po lesketajočih se vranje-črnih, kakor svila mehkih laseh. In potem bi ga dolgo gledala v temnorjave oči, da bi že iz njih razbrala, kaj je njen fant doživel v teh mesecih, ko je bil partizan.

— Partizan... — je zašepetala ljubeče. Čeprav mu je takrat branila, ko je odhajal, je bila le ponosna nanj. Saj je bil najmlajši med fanti, ki so odšli z Gorjuš v partizane.

— Samo varuj se — mu je naročala, ko je odhajal. In še Petrovemu je naročila, naj pazi na njenega fanta.

— Bom. Bodite brez skrbi, Prežljeva! Vrnil se bo z menoj, ko bo svoboda!

Tako ji je rekel Petrov, komandant Dušan, kakor so ga klicali. In mu je verjela. Verjela kakor vsaka mati, ko se poslavlja od sina, ki odhaja v partizane. Kaj neki bi se moglo Milanu pripetiti? Skoro otrok je še in smrt ne izbira med otroki, je slepo verjela.

Toda... ali ni mislila prav tako, ko je odhajal Ivan. Tudi takrat je verjela, da je njen najstarejši neranljiv. Verjela je in vendar je Ivan padel.

— Ni še mesec tega... — je bridko pomislila in zaihtela. Bolečina, ki je zmrcvarila dušo skoro do otopelosti, se je znova oglasila.

Bilo je tisti večer, ko je dopletla jopico zanj, da bi ga ne zeblo. Slišala je kurirje, ko so odhajali. Vsi so šli. In kadar so šli vsi, je vedela, da se v dolini nekaj pripravlja. Tisto noč je Jeseniško-bohinjski odred (v njem je bil tudi Ivan) napadel Bohinjsko Bistrico, da bi si prekrbel živež. Odred je bil velik in močan kakor brigada.

Dolgo v noč je tisti večer slonela nad jopičem in ga božala, kakor da bi božala sina. Rahlo se je zdrznila, ko se je iz doline oglasilo streljanje.

— Ne more biti nič hudega — si je rekla, ko je streljanje kmalu ponehalo. Le nekajkrat so se strojnice zakrohotala v temo in komaj slišno so odmevi rafalov prihajali iz doline.

Potem je zadremala nad jopičem. V polsnu je slišala korake. Dobro jih je poznala. Bili so kurirski. Čudno se ji je zdelo, da se niso ustavili pred hišo in da kurirji niso vstopili kakor po navadi. Šli so mimo. Zaman je čakala, da bodo potrkali.

— Utrujeni so — je pomislila — in zaspani. Drugače bi ne šli mimo. Če drugi ne, Vinko ali Ruševac bi se gotovo oglasila.

Šla je spat. Zjutraj pa je odnesla jopič v kurirsko karavlo, skrito v gozdiču, nedaleč za Žvebovo hišo. Nič hudega sluteč je odgrnila šotorsko krilo, ki je bilo mesto vrat. Fantje so še ležali.

— Na noge, zaspanci — je prešerno vzkliknila, a ji je bilo takoj žal, ko je videla, da so vsi nekam pobiti.

— Trudni so — je pomislila. Ni prav, da je prišla tako zgodaj. Niti zdanilo se še ni.

Lahko bi vedela, da so fantje šele pozno ponoči prišli iz doline.

— Kar spite — se je opravičevala. — Nič posebnega ni. Le nov jopič za Ivana sem prinesla, da bi mu ga ponesli...

Obrazi kurirjev pa so topo strmeli vanjo. Ni videla, da je bila ta topost žalost, ki jih je dušila. Potem so se obrazi kakor okameneli zastrmeli drug v drugega in čakali, kdo bo zbral toliko poguma, da ji bo povedal resnico.

Spričo odrevenelega molka, ki se je razrasel v zloveščo tišino, se je le začudila. Pogled ji je drsel od obraza do obraza, dokler se ni ustavil na Vinku, Ivanovem prijatelju; zadržale so ga solze v Vinkovih očeh. Te solze so jo zresnile. Srca se ji je dotaknila temna slutnja, da je vztrepetala kot ob električnem sunku.

— Kaj se je zgodilo? — je vprašala.

— Sedite, mati — je rekel Vinko, potem pa mu je beseda zastala.

Se je kaj zgodilo? — je ponovila in skrb, porojena v bojazni za Ivana, ji je zasijala v temnorjavih očeh.

— Mati...

Čakala je, da bo nadaljeval. Ni mogel. Komaj izgovorjena beseda je okamenela na njegovih ustnicah. Zaman je skušala razbrati to okamenelost, tišina pa je poglabljala njeno slutnjo, da se je Ivanu zgodilo nekaj hudega. Grlo ji je napolnila grenkoba zatajevanih solz. V misel so ji pljusnili rafali, ki jih je slišala ponoči, preden so se kurirji vrnili.

— Je Ivan ranjen? — je izdabila iz sebe.

Vinkove ustnice so se zganile, a zopet bolestno otrpnile, dokler ni zahropel in so mu čez lica zdrsele solze. Besed pa ni bilo.

— Mrtev? — je zamolklo vprašala, ko je videla spet solze v Vinkovih očeh. Ni jih vi-

dela drseti čez lica. Že ob misli, da bi bil Ivan mrtev, se ji je stemnilo pred očmi. Samo megleno je videla partizanske sence, ki so ji nemo pritrdile. Potem jo je spreletelo, kakor da bi jo zadel močan udarec. Udarec, ki ga je že prej slutila in čutila, da se ji bliža s strašno naglico iz nerazločne črne megle, ki se je v tem hipu razrasla čez ves svet in ga zatemnila.

— Ne! Ne! Ne! ... — se je trgalo v joku iz nje. Ni mogla verjeti, da bi bil Ivan, da bi bil njen sin mrtev ... Toliko je partizanov! Vsi so živi. In prav njen sin je moral pasti. Njen sin!

Bolečina jo je neusmiljeno orala kakor plug nepreorano zemljo. Njena ostrina se je rezala vanjo s strašno resnico, trdo in neizprosno kakor jeklo lemeža, ki se mu uporna ledina zaman upira. Stokala je kakor zemlja, ki se lemež vanjo zajeda. Lemež, ki jo neobčutljiv reže in trga do konca, dokler ni vsa preorana. Šele potem, ko se zemlja sesede, utihne jok grude, ki teži k svoji prvotni obliki. Toda svoje prvotnosti ne doseže več. Seseda se, brazde pa, ki jih je začrtala ostrina pluga, ostanejo kakor gube na čelu človeka, ki ga je preorala bolečina ...

Še pred mesecem, dokler ni zvedela za Ivanovo smrt, je bil njen obraz brez gub. Zdaj pa so se črtale vanj globoke brazde. A bolečina je še ni preorala do konca. Spomin na prvega sina je bil še presvež, ranjena duša še nezacepljena. Zato si je v tem trenutku toliko bolj želela Milana.

— Da bi bil vsaj on še živ! Samo da bi še živel! — je šepetala in se ga v bolečini, ki se je znova prebujala zaradi Ivana, še bolj oklepala.

Zadnjič ga je na Belci zaman čakala, čeprav sta bila dogovorjena. Ni ga bilo. Morala se je vrniti domov. Zdaj pa je sam prišel, ko se ga je najmanj nadejala. Prišel je s Petrovim in njegovimi partizani! On, Janez ga je najbrž zadržal pri Torkarjevih, da ga še ni.

FRANCE KOSMAČ:

Dismo

*Vrh strmih gor sva stala ob slovesu.
Grenkost meglenih dalj je zdaj med nama,
čeprav s seboj sem v srcu te prinesel.*

*Grenkost meglenih dalj je zdaj med nama,
meglenih dalj in težkih dni bridkost.
Ti gre kdaj misel čez nevidni most
spomina k meni, ko zvečer si sama?*

*Je težka vaša pot, je mnogo boja?
Vas zebe sredi zasneženih host?
Na večer vedno sem tvoj zvesti gost,
skoz mrak se mi smehlja podoba tvoja.*

*Ker nič ne pišeš, res skrbi me zate.
Skoz mrak smehlja se mi podoba tvoja —
o, da živiš kot moja misel nate!*

Ura je tiktakala. Njeno tiktakanje se ji je zdelo prepočasno. Pričakovanje jo je žgalo. Ni mogla več strpeti.

— Šla bom k Petrovim — je zašepetala. Ančka je prav gotovo doma.

Preden si je ogrnila pled, je pogledala k najmlajšemu. Spal je. Mir, ki je sijal z otroškega obraza, jo je toplo božal. Nehote se ji je med žalostne poteze začrtal ljubezniv nasmeh. Prvič po hudih tednih. Spomnila se je, ko ji je zadnjič rekel:

— Mama, zdaj bom pa moral v partizane.

— Kaj boš ti v partizanih! Šele osem let ti je. Imeti jih boš moral še najmanj osem, da te bodo hoteli.

— Potem bom šel čez osem let — je vztrajal.

— Čez osem let ne bo več partizanov. Takrat bo vojne že zdavnaj konec!

Začuden jo je pogledal, kakor da ji ne verjame, in rekel:

— Kaj neki bodo potem počeli moški, če ne bo več partizanov?

— Živeli bodo v miru in ljudje bomo srečni ...

— Ali zdaj ni miru, mama? — jo je prekinil.

— Ne. Vojna je — je odgovorila.

— In kakšen je potem mir? — je bil razveden.

— No, mir je takrat, ko ni vojne — ni vedela, kako bi odgovorila.

— Ko ni vojne! In kaj bi delali potem moški brez vojne! Dolgčas nam bo ...

Ni je razumel. Pred tremi leti in pol, ko je izbruhnila vojna, je bil še premlad, da bi se zavedal življenja. Zato miru ni poznal.

— Ubogi otroci! — je vzdihnila in ga pobožala. Nasmehnil se ji je v spanju, kakor da bi čutil njeno ljubezen. Nato je ugasila karbidko, misli pa so ji pohitele zopet k Milanu.

— Morda je že pri Petrovih — je pomislila, zaprla vrata in stopila v gaz. V snegu je odsevala mesečina.

Pri Petrovih ji je povedala Ančka, da Milana ni.

Ni mogla verjeti.

Tedaj je vstopil Dušan in obstal kakor okamenel, ko jo je zagledal.

— Kajne — je hitela Dušanova mama ... — Milan je odšel s komisarjem na Koroški odred.

— Torej je ostal na Koroškem? — je vprašala.

Dušan ni prenesel njenega pogleda. Tudi govoriti ni mogel. Samo prikimal je, ko jo je videl oblečeno v črno zaradi Ivanove smrti in ji dal roko v pozdrav. Roka pa mu je trepetala. Čeprav jo je Dušan razočaral, je rekla:

— Samo, da je še živ! ... Ivana pa ni več! — je zopet zajokala.

Ihtela je.

Ko se je umirila, je vprašala, ali je njen najljubši fant zdrav. Dušan je prikimal.

— Samo da je zdrav in živ! — je ponavljala.

Dušana je zabolela laž. Ni več zdržal. Z resnico pa, da je Milan padel, si ni upal na dan, čeprav je bila to v tistih časih prav vsakdanja smrt. Toda bal se je, da bi ji prizadel novo bo-

lečino, ko se še prva ni plegla. Ne, ta hip ji tega ni mogel povedati. Šel pa ni k njim. Ko je bil zunaj in se je oddaljil od hiše, je zajokal. Bolela ga je laž. Bilo mu je, kakor da je s to lažjo storil veliko krivico tovarišu, ki je ležal visoko gori pod Kepo mrtev in sam, zagreben s kamenjem in snegom. Dolgo v noč je blodil po gazeih med globoko zasneženimi gorjuškimi travniki in pašniki. Ko se je vrnil domov, je bil kakor bolan.

— Kaj ti je — ga je mama zaskrbljeno vprašala.

Ni vedel, ali bi odgovoril ali ne. Naposled pa ji je le povedal resnico o Milanovi smrti. Padel je v zasedo prav tisti dan, ko je hotel k mami na Belco. Dober teden za Ivanom.

— Moj bog — se je izvil vzdih iz Dušanove mame, nato pa je v sobo legla tišina.

Naslednjega dne (bilo je pri Žvebovih) je prišla Milanova mama in poklicala Dušana. Vso noč je prejkala. Dušanova mati ji je bila povedala resnico. Bilo ji je, kakor da ji bo počilo srce in da jutra ne bo več pričakala živa. Zdaj pa se je zbrala in kakor isklesana stala pred Dušanom, okamenela črna bolečina, vklesana v njen obraz in postavo, ki se je zdela, da je zrasla čez smreke in hribe v jekleno sinje zimsko nebo.

— Zakaj mi nisi povedal, da je Milan padel — je rekla. Njene oči so bile suhe. Dušanu pa so se vliile solze. Kakor otrok je jokal v njene dlani. Rahlo ga je odrinila.

— Vem, hudo ti je bilo zaradi moje bolečine. Toda ali ne veš, da sem partizanska mati in da me bolečina ne sme stresti. Moja sinova sta mrtva. Mrtva oba. Bila sta fanta! Saj veš, kako je zapisal Kajuh...

Samo to je rekla. Potem je šla. Bolečina se je znova z vso ostrino zarezala vanjo in mislila je, da ji bo vsak hip raztrgala srce. Partizanom pa je ni hotela pokazati.

Ko jo je Dušan popoldne iskal doma, je ni našel. Šla je v dolino in se odpeljala. V Mojstrani je izstopila. Ni se menila ne za Nemce ne za sneg, ko se je z Belce vzpenjala proti Kepi. Blizu ovinka, kjer pot ostro zavije, je našla kup kamenja; burja je razpihala sneg. Razgrebla je ostro ledeno kamenje in našla sina pod njim. Zgrudila se je na njegovo truplo in poljubljala sinove ugasle oči, ustnice in rano na njegovem čelu, kakor da bi ga hotela iztrgati iz objema smrti in mu znova vdahniti življenje. Drobno truplo njenega fanta pa je bilo mrzlo. Bolečina, ki je bila v njej odprla vse jezove, ga ni mogla obuditi. Jokala je, da bi izjokala obup, ki jo je davil. Tu ji ni bilo treba dajati junaškega zgleda. Tu je bila samo mati, taka kot vsaka, ki joče nad mrtvim otrokom, ki ji je pomenil vse. Jokala je in njene solze so umivale kri z Milanovega obraza. Strma Kepa je nemo strmela nanjo kakor nagrobni spomenik. Le potok ob poti je divje in trga-joče hrumel v dolino. Potem je sina spet zakrila s kamenjem, ljubeče, kakor da bi ga pokrila z odejo. Še hip je postala ob kamniti gomili, da bi si zapomnila kraj, kjer bo počival Milan do svobode.

Čez dva dni se je vrnila na Gorjuše. Vzela je najmlajšega v naročje in ga stisnila k sebi. Otrok se je oklenil njenega vratu.

— Zdaj imam samo še tebe — je šepetala in ga poljubljala... — Ti ne boš umrl. Ti boš živel. Užival boš svobodo, ki sta zanjo umrla Ivan in Milan...

— Kakšna pa bo svoboda? — jo je prekinil najmlajši, edini izmed njenih fantov, ki ji je še ostal.

Svoboda? Na to še nikoli ni pomislila. A je odgovorila:

— Svoboda... Veš, takrat bo lepo. Lepo kakor še nikoli ni bilo na svetu. Ljudem ne bo manjkalo kruha. Vsak dan ga bomo imeli, o praznikih celo belega. In še tisoč drugih lepih stvari bo takrat. Še sonce bo lepše sijalo kakor sedaj...

Koraki v veži so jo prekinili. Odprla so se vrata in vstopili so partizani.

— Kje ste bili, mati? — je vprašal Dušan.

— Pod Kepo. Pri Milanu — je odgovorila. — Pokopali ste ga res.

— Ali mi odpustite, mati? — je rekel Dušan. — Nisem mogel...

Zmanjkalo mu je glasu. Mali, ki mu ni bilo prav, da so partizani prekinili mamino pripoved o svobodi, pa je rekel:

— Mama, nadaljujte pravljico...

Lavra in Fedja

Iz tretjega dela trilogije »V novo zimo, partizani!«, ki jo je napisal pisatelj Vasja Ocvirk, smo izbrali odlomek, ki pripoveduje o dveh mladih ljudeh, partizanki in partizanu. Na peči si pripovedujeta o svojem življenju in pogledih nanj.

Za delo, iz katerega je ta odlomek, je prejel avtor ob 20. obletnici ljudske revolucije II. nagrado založbe »Lipa« v Kopru.

ZVEČER ko sta gospodinja in Ivanka odšli spat, sta Fedja in Lavra skupaj posedala na topli peči. Lavra je navadno pestovala svojega drugega Napoleona, Fedja pa je, naslonjen na zid pestoval svojo roko, strmel v brlečo petrolejko, ki je visela na stropniku. Nista dosti govorila, veliko več sta premišljevala o zadnjih dneh v brigadi in si vsak po svoje zidala bodočnost.

Lavra se je povsem umirila. Zdelo se je, da se je v njej nekaj prelomilo, kar je bilo dotlej kot lok razpeto v njeni notranjosti. Postala je stenska ura, ki enakomerno tolče sekunde in je ne spravi nič več s tira. Tu in tam se je še v kakšnem trenutku spoza-bila in spustila povodce svoje nravi, a jih je še isti hip spet ujela, ko se je zavedala, kje je.

»Fedja!«

Ranjenec je opazoval veliko veččo, ki se je zaletavala v petrolejkin cylinder.

»Ja?«

Lavra je stegnila noge vzdolž cele peči in gladila mačka, ki je samo na pol dremal.

»Zakaj se tako izogibljeva pogovora o dnevu, ko si bil ti ranjen?«

»Se ti zdi vredno o tem govoriti?«

»Mislim, da ... Zame je bil tisti dan nekaj strahotnega.«

»Lahko bi bil še hujši.«

»Je lahko kaj še hujše?«

»Pa še kako! Lahko bi se končalo tako hudo, da bi bili zdajle najini starši brez edinca in brez edinke.«

Lavra je spustila z naročja mačka, ki je legel poleg nje. Fedja je čutil, da ji je počasi stopalo v zavest, kako bi lahko bila že mrtva. Ni vedel, če si je lahko to možnost čisto jasno zamišljala. Spadala je med tiste vrste ljudi, ki se ne morejo sprijazniti s smrtjo in se tudi trdovratno izogibajo vsega,

kar bi spominjalo nanjo. Zato se Fedja ni nikoli čudil, da je sovražila udeležbo na pogrebih, branje osmrtnic in leposlovnih del, ki so obravnavala zadnje življenjske trenutke junakov, in pogovore o umirajočih ljudeh. V njenem praktičnem besednjaku ni bilo postavke »smrt«, njena volja po življenju je težila k neprestanemu uživanju, brez tragičnih pretresov in brez okostnjaške pošasti, ki so jo upodabljali ogrnjeno v rjuho in s koso v roki.

»Si bil hud name?«

»Čemu?«

»Ker sem se tako nemogoče vedla.«

»Kaj bi bil hud! Če bi ti tedaj pred bojem pogledala v mojo notranjost, bi se zgrozila ... Ti si svoj strah sprostila v solze, mene je davilo v grlu ... Pobegnil bi bil, ko me ne bi bilo sram pred tovariši in ... tudi pred teboj.«

»Pred menoj?«

»Ja, pred teboj! ... Posmehoval sem se tvoji zbežanosti in duševni krizi, da bi se hkrati porogal tudi svoji strahotni notranji paniki. Ni me bilo strah boja. Na to sem se že bil v poldrugem letu privadil. Trapil me je občutek, da bom ostal na položaju sam, morda samo s Čvorkom, Kumpom in še s kom. Potem sem pa uvidel, kako pošteno sem se zmotil. Marsikoga od tistih, ki sem jih podcenjeval, ni več med živimi ... Da bi videla tistega Čvorkovega pomočnika, ki je poleg mene smrkal kot pobalin! Kdo bi mu prisodil, da bo na položaju kar podivjal? ... Joj, kako me je sram!«

»Tudi mene je sram, Fedja.«

»Česa?«

»Vsega ... mojega joka ... želje, da bi se vrnila domov ... brezcilnega strela v tri dni ... umika in bega ...«

»Kdo se pa ni umaknil?«

»Za druge ne vem ... Čutim samo to, da se je v meni nekaj premaknilo in da se ne upam ob vsem tistem, kar sem doživela in videla, čebljati neumnosti ... da postajam modra starka, še preden sem nehala biti mlada ...«

»Se ti ne zdi to pomembno?«

»Ne vem, Fedja... Vse je še preveč novo in skrivnostno v meni... Zdaj vem, kaj si mislil s tistimi besedami, preden si odšel v partizane.«

»Ne spominjam se, kaj sem ti bil rekel.«

»Vi in tvoji v vaši vili živite v svojem ograjenem vrtu in ne opazite še svežih grobov in polnih ječ...«

»Si mi zamerila?«

Živčno je stresla svojo plavolaso glavo.

»Resnico si povedal, četudi si med tiste „vi“ našteval tudi mene.«

»Oprosti!«

»Nič, nič, Fedja!« Položila mu je roko na glavo in mu raztreseno kuštrala lase. »Povej mi, Fedja, ali sme otrok zameriti staršem, če mu niso pravilno usmerili koraka v življenje?«

Fedja se je rahlo zdrznil in se ji zagledal v vlažne oči. Kazalo je, da vedno huje pritiska nanjo neko jasno spoznanje.

»Na to ti ne morem odgovoriti, Lavra.«

Njene na pol odprte oči so strastno preiskovale poteze na njegovem obrazu.

»Odgovori, Fedja!«

Fedja je v zadregi pogoltnil slino.

»Saj veš, da so bili tvoji starši hudo proti najinemu prijateljstvu in... ti jih imaš rada.«

»Zdaj čutim, da jih imam že nekoliko manj rada.«

»Tega ne smeš reči, Lavra.«

»Kako, da ne?... Prav lahko rečem tudi to, da imam tebe rada in da te ne bom zapustila, ker temu nasprotujejo moji starši.«

Stisnil jo je k sebi, ji gladil lase, ji poljubljal oči in lica, ona pa je v njegovem objemu grulila:

»Kako nama je lepo, Fedja!... Ne govoriva več o žalostnih stvareh.«

Ljubosumni maček se je spretno zrinil med njiju in potem so vsi trije molče strmeli v brlivko, ne vedoč, kdo jo bo ugasnil.

PO MINUTI MOLKA ...

Pesnik Ciril Zlobec je v romanu »Moška leta našega otroštva« opisal skupino fantov s Krasa, ki so jih italijanski okupatorji odpeljali od doma in jih mobilizirali v »bataglioni speciali«. Odtrgani od doma, v tujini, naglo zorijo iz otrok v može, preveč naglo, da bi se lahko izognili težavam preneglega zorenja. Po kapitulaciji Italije odidejo k partizanom, kjer se proces njihovega zorenja nadaljuje. — Avtor je prejel za delo II. Kajuhovo nagrado.

VOJNA je stekla v svoj normalni tir zmag in porazov, Nemce smo iskali in se jih ogibali, nastavljali smo jim zasede in

padali vanje. Počasi smo se privajali občutku, da vsaka krogla ne zadene, a da je prav vsaka vendarle preblisk smrti: to sem čutil, ko mi je švistnila nad glavo, ko se je z onemoglo jezo odbila od skale pred menoj, ko se je zakopala v zemljo, zdaj na levi, zdaj na desni. Njeni žvižgi so mi do onemoglosti šibili kolena, če sem moral tudi samo deset korakov po čistini, razdivjana smrt v njenem nevidnem letu me je znala v istem hipu oblit z znojem in zmraziti do kosti, posušila mi je slino v grlu in privabila vročičnost v oči. Tudi drobovje jo je

čutilo, kajti vsaka, prav vsaka bi lahko vžgala v njem uničevalni ogenj smrti. In vendar smo vstajali izza skal, tekali čez čistine, ko so šibale zemljo kot dež in smo jih nagonsko preskakovali, preden so nas dosežale, kot zverjad, ki čuti psa gonjača za seboj. In vendar: kako drugačna je bila ista smrt v naših nabojih; ko se je odlep-ljala od cevi naših pušk in strojnic, se nam je zdelo, ko da je naše življenje dobilo nov poganjek, novo vejo, da je vanj pljusnil nov sok. In tako smo se počasi privajali, ne da bi se mogli kdaj docela privaditi na to igro. Če smo v tem ali onem spopadu izgubili kdaj tudi enega samega tovariša, a smo hkrati vedeli, da so jo Nemci odnesli brez žrtev, nam je žalost za padlim resnično upogibala ramena, sklanjala glavo; če pa smo izgubili tudi tri, štiri naše, a jih je na nemški strani padlo dvakrat, trikrat toliko, smo sklanjali ramena le zato, da ne bi pokazali svojega veselja, saj se nam je zdela končna primerjava spopada naša trdnost, potrditev moči našega življenja nad njihovo smrtjo. In včasih niti ramen nismo sklonili; če se je to razmerje zelo radodarno nagnilo na našo stran, smo morali celo dati duška svojemu veselju: napravili smo miting! Tako tudi tisti večer, ko sva se po daljšem času spet srečala s Sonjo.

Pokopali smo dva padla, Nemci so jih imeli nad deset, pravzaprav so ju kmetje odpeljali s kmečkim vozom domov, da so ju pokopali domači. Komisar Bojan me je določil, naj ju spremljam in se udeležim njunega pogreba. Bila sta dovolj daleč od moje vasi, da njunih staršev nisem poznal. Ko sem odhajal, se je ves bataljon pripravljaj na miting in tudi v meni ni bilo žalosti. Ko pa sem stal ob njunem odprtem grobu in spustil zastavo na njuni krsti, me je stisnilo za srce: bil sem sam, v grobu, pred menoj, pa sta bila dva. V tem občutku življenje ni moglo preglasiti smrti. Ko pa sem se ozrl okrog in videl toliko cvetja in ven- cev in ko sem iskal opore v izrazu ljudi okrog groba, se mi je zdelo, da tudi oni gledajo na oba padla podobno kot pri nas v bataljonu, komajda z nekoliko drugačnim odtenkom: res sta mrtva, a preden sta padla, je padlo deset Nemcev. To je bil že ponos, ki ga rodi račun: dva proti desetim, eden proti petim, skoraj tako kot junaki v narodnih pravljičah. »Bila sta junaka,« sem

rekel in si prisvojil njihovo misel, »borila sta se junaško: Nemci so imeli deset mrtvih.« Če bi ostala živa, sem čutil, bi vas komajda govorila o naši zmagi. Tu pa tam bi kdo dejal: — Tretji bataljon je nažgal Nemce na cesti pri Hravščici, potem pa bi na to pozabili. Tako pa bodo še dolgo govorili, morda še dolgo po vojni, svojim otrokom in vnukom, morda že kot davno pravljico: — Dva naša, deset Nemcev. In del slave obeh padlih bo spremljal preživele in morda tudi njihove otroke, njihove vnuke. In tudi mene je preplavljala njihova misel, da sta bila prav ta dva pogumnejša od drugih in zato sem z iskrenostjo in prepričanjem govoril o njunem junaštvu, govoril z zanosom in vse dotlej, dokler nisem skoraj docela izbrisal iz svojega spomina njuno smrt in ju gledal, kako se na mojih besedah, nekako ne živa ne mrtva, ampak brezosebno veličastna, dvigata visoko visoko nad vse nas, nad vsa naša prizadevanja, nad naš čas. In ko sem se vračal v četo, je bilo nekaj te slovesnosti tudi v mojem srcu.

Mislil sem na miting, na proslavljanje zmage.

»Tovariši,« se je povzpел komisar Bojan nad vse, ki smo mu stali okrog, »danes proslavljamo novo in veliko zmago nad sovražnikom. Najprej se spomnimo z enominutnim molkom naših dveh tovarišev...« in čutil sem, kako se nalet njegovega glasu težko umirja v to težko slovesnost oživljanja spomina na dva padla in kako takoj nato v molku, ki mu je minuta cela večnost, dolbe tla pod seboj, da se ne bi razlil čez breg, da ne bi brizgnil v višino, kot slap, ki grebe v korito pod seboj, da se potem požene še močnejši naprej, v nov slap in v veselo prehitevanje in pregluševanje hitrega potoka po skalnatem koritu v dolino. Minuta ni bila minuta in ko je Bojan nadaljeval, ga je nestrpnost njegove besede izdajala, da je vse to že bil spregovoril v sebi, v tej »eni minuti molka« in da zdaj samo na hitro in samo v glavnih potezah povzema za poslušalce, kot bi hotel nadoknaditi zamudo in njegov glas se je vse bolj in bolj utelešal v neko skoraj telesno zadovoljstvo, dokler se ni spremenil v resnično telesno ugodje bivanja nas vseh. Življenje, življenje! je vriskalo v nas in začeli smo se osvobajati Bojanovega glasu in se zavedati samih sebe, svoje enkratne živ-

ljenjske celovitosti: glave so se zganile kot krošnje v vetru, oči so postale nenadoma pretesna gnezda za poglede, ki jih začenja vznemirjati še ne preizkušena moč komaj doraslih kril... in začeli so meriti razdalje, iskati vejo, ne za počitek, temveč za prijetno srečanje... pogumnejši so zapustili gnezdo brezskrbno, skoraj izzivajoče... plahim so pomagali na pot sramežljivi nasmeški. Moj pogled ni bil ne drzen ne plah, poletel je z gotovostjo in bil je pozdrav in želja. Sonja ga je sprejela z naklonjenostjo, vendar nekoliko sramežljivo. Rdečica ji je prižgala nasmešek, ki pa ga ni mogla zadržati na ustnicah, kot neroden otrok ji je spodrsnil z njihove napete obline na lica in se tam izgubil v rdečici, ki ga je bila porodila. Bojan je še zmerom govoril in rastle z veličino besed, ki so bile radost in ponos, da smo vsi nekoliko rasli ob njih, čeprav jih nismo poslušali in smo mislili samo na dekleta, ki so bila med nami, in so ona prav tako mislila samo na nas, ki smo bili med njimi. Ko smo mu naposled zaploskali, smo zaploskali pravzaprav le veselju v sebi.

Potem je eden izmed partizanov recitiral neko borbeno pesem, toda pesem je bila v njegovih ustih le izpoved moškosti pred dekleti, ki niso mogla skriti svojega nemira.

Za njim je recitalo neko dekle in njena recitacija je bila mehka pripravljenost njene duše na nekaj, kar v njej ni imelo ne imena ne oblike, a je bilo vendarle živo in močnejše od same vsebine pesmi, ki pa je bila prav tako partizanska, bojevita.

Nato je nastopil partizanski trio: fantje so zapeli zbrano, a v njihovem glasu je bilo vendarle nekaj nečimrnosti. V njihovo ubranost je previdno tipal glas harmonike.

Kmalu so se fantovski pesmi pridružila še dekleta. Harmonika je postajala vse glasnejša. Noge so prosile plesa, roke objema.

»Pa zavrtimo se malo,« je rekel Bojan in harmonikar ni niti nehal igrati prejšnje pesmi, samo presedel se je in nekako vedreje in glasneje zakrožil. Pogumnejši so že bili sredi skednja, drugi pa so se nemirno zganili. Fantje so stegnili glavo, dekleta pa so povsila pogled in se še bolj stisnila druga k drugi. Nenadoma so se znašla v skupinicah, po tri, štiri skupaj. Ko je ta ali oni fant z nasprotni strani skednja prišel po eno izmed štirih, so se ostale tri

še bolj stisnile skupaj, krajnji dve sta se oprijeli srednje z obema rokama; ko pa sta ostali samo dve, sta se že tako tiščali druga druge, da ga skoraj ni bilo fanta, ki bi se bil upal po eno ali drugo, čeprav mu je bila všeč in si jo je bil morda že od začetka izbral. Navadno sta prišla po dva in dekleti sta bili veseli; če pa se je tu pa tam le našel kak nerodnež, se je dekcle, ki je ostalo samo, hitro pridružilo najbližji skupini, ki pa so hitro kopnele, dokler ni iz vseh osamljenk nastala nova, ena sama večja skupina, ki ni plesala. Tudi na fantovski strani je ostalo nekaj posameznikov, ki niso plesali. Nekateri niso znali, nekateri so bili preveč plahi in so jih prehiteli drugi, pa so zdaj raje stali ob strani, kot bi se zadovoljili z »ostanki«. Prav zaradi tega je ta prvi ples vzbudil tudi nekaj grenkega. Tisti, ki smo plesali, smo se trudili, da se ne bi srečali s pogledom deklet, ki so stala ob strani, nekako neobgljena in revna; če pa smo se le srečali, smo se mi trudili biti bodrilni, češ: — Kar pogumno! — in so se one prav tako prisiljeno in brez uspeha skušale zavarovati za svoj neizgovorjeni, a zato le še bolj poudarjeni: — Ne dá se mi.

Plesal sem s Sonjo. Drugikrat v življenju.

Ustajenje

*Tovariši, zdaj nismo več uboga raja,
ki trese se pred psovkami in korobači
in klanja se gospodu, ki jo tlači,
zdaj smo ljudje jeklenega značaja.*

*Po trudni noči nam spet sonce vzhaja,
na plodne njive se odpravljajo orači,
iz mrkih lin pa zro nevaobljeni gostáči,
kako naš pokopani rod od smrti vstaja.*

*Pozdravlja nas, junake, Drava, Soča,
v skupnost druží nas ljubezen vroča
z brati, ki bore se z nami za svobodo.*

*V treh letih smo skovali si usodo
in dvignili zastavo zmagovito
na poti, ki nam kaže jo tovariš Tito.*

(Ta pesem je bila objavljena v »Notranjskem glasu« leta 1944, ob tretji obletnici OF)

ŽIVI PLUGI

NE VEM več, kako se je imenovala komanda (v taboriščih so imenovali »komando« skupino ljudi, ki je opravljala določeno nalogo), kamor so me vtaknili nekaj dni po prihodu v Dachau. Bilo nas je kakšnih dvajset, oblečeni pa smo bili v zebraste obleke. Bilo je meseca februarja 1944, in, spominjam se, bilo je zelo, zelo mrzlo...

Pred izhodom iz taborišča so nas prešteli, nato pa so nas obstopili esesovci, ki so imeli s seboj tudi volčjake. Kam nas bodo odgnali, sem premišljal. Kaj bomo delali v takem mrazu? Cesta, po kateri so nas gonili, je bila zmrzla ter so naši koraki, ki smo jih delali z lesenimi coklami na nogah, enakomerno odmevali. »Links, rechts, links...!« se je zadiral na nas kapo. Bili smo že precej daleč od taborišča. Bližali smo se dolgi cesti, ob kateri so stale hišice.

Kapov rezek »Halt!« nas je predramil iz enakomernega coklanja. Obstali smo, takoj zatem pa nas je kapo nagnal nekaj metrov stran, v visok sneg. Esesovci so tudi obstali,

se postavili pred nas in sneli z ramen puške. Naši pogledi so nemirno, presenečeno zrl v puške, pričakujoč najhujše... Toda še nič se ni zgodilo. Začuden sem pogledal sosedo, starejšega Francoza, in brez besede sva se razumela. Govorili so pogledi, govorile so skrite misli, srce... Morda deset minut, morda pol ure je preteklo, pa se še vedno ni nič zgodilo: nepremično smo stali v snegu. Tedaj je pripeljal tovornjak in se ustavil na cesti pred nami. Iz kabine je skočil esesovski podoficir, za njim pa še dva vojaka. Kapo je takoj raportiral podoficirju. Podoficir in kapo sta nekaj govorila, nato pa je kapo stopil pred nas. Njegove oči so švigale od jetnika do jetnika. Končno je izbral izmed dvajsetih štiri, ki so morali stopiti na stran. Naše začudenje in nestrpnost sta še bolj narasčali. Le kaj bo iz tega? Pa spet ni bilo nič posebnega: četvorica, ki jo je izbral kapo, je stopila k tovornjaku in izvlekla iz njega dve lopati in dva krampa. Zakaj jim bo orodje? In kljub mrazu — saj smo bili

slabo oblečeni, brez nogavic in stali smo do kolen v snegu — nam je bilo čedalje bolj vroče. Prešinila nas je temna misel: ustrelili nas bodo, četvorica pa nas bo zakopala kar v sneg ob cesti.

Je to mogoče? Lahko, saj so nas poimensko klicali, preden so nas vtaknili v to komando. Torej — vsega je konec in nihče ne bo vedel, kako smo umrli na tej prekleti dachauski zemlji...

Toda nenadoma je tovornjak odpeljal, kapo je stopil pred nas in nam začel praviti, da smo »Schnee-Kommando« (snežna ekipa), da moramo počistiti s ceste sneg in izkopati v cesti jarek in poiskati vodovodno cev.

Oddahnili smo se in se šele tedaj zavedeli, da so nas esesovci le ustražovali. Torej, prvi strah je minil. Žal pa ni bil to tudi zadnji. Kajti naše delo se je komaj začelo.

Dve lopati in dva krampa — nas pa je bilo dvajset. »Z rokami, z nogami in v čepice nasujte snega, los, los!« je živinsko, z grgrajočim »r« tulil na nas kapo, interniran zaradi kriminala. Z rokami? Nekdo je dvignil roke in si jih pogledal, češ kako naj to prhko snežno gmoto odstranjuje z rokami. Opazil ga je kapo — in že je bil jetnik v snegu in izpod čela je spolzela v beli sneg rdeča kri... In grabili smo sneg, grabili, pa nam je uhajal skozi premrle prste... Kapu se je zdelo, da delamo prepočasi. Kot pes je planil na tistega starejšega Francoza, ga podrli in ga na tleh zravnal, ukazal dvema jetnikoma, da sta ga hkrati vlekla za roke in noge, nekako postrani. Francoz je bil »živi plug«. Surovo se je zarežal kapo tej svoji iznajdljivosti in ukazal še nekaterim drugim, da so bili »živi plugi«... Res, hitreje je šlo delo, zelo hitro. Kaj kmalu se je okoli nas nabralo precej otrok. Bili so to dvanajst do petnajst let stari dečki, dobro obuti in oblečeni. Hihitali so se in živahno kazali na »žive pluge«. A kmalu jim je presedala enoličnost in začeli so delati kepe. Njihove tarče smo postali mi. Kako navdušeni so bili, kadar so koga zadeli v glavo! In kar tekmovali so, kdo bo večkrat zadel cilj: glavo

Kepe so letele na nas in mimo nas, a braniti se nismo mogli. Naše enakomerno delo nas je utrujalo, ne pa segrelo. Roke so postale modre, na balin ostržene glave pa so oblepljene s snegom. In kapu se je zdelo, da delamo prepočasi. Ker pa je začelo zebsti tudi esesovske stažarje, so se še oni vmešali in nas začeli priganjati. A tudi psi niso skorajda več prenesli mraza: režé so napenjali verige in se zaganjali proti nam. Odskakovali smo, nekemu pa je pes le odtrgal kos cebrastega suknjiča...

Trije »živi plugi« so v skoraj dveh urah počistili cesto. Ko jim je kapo ukazal, naj vstanejo, so bili kot snežni možje. Vsi so bili beli od snega, sneg pa jim je zalezel za hlače in suknjič. Njihovi obrazi pa so bili bledi, bolj kot sneg. Čez nekaj hipov sta dva »pluga« kot poleni padla na tla. Kapo se jima je bližal, ju brcal z nogami. Ker se nista dvignila, si je pomagal z ročajem lopate. Kot mrtva sta obležala, zato smo ju

morali potisniti stran, da smo lahko začeli kopati zmrzlo cesto.

Počasi, milimeter za milimetrom se je krampova konica zarivala v ledeno plast na zemlji. Kapo je tulil, moje roke pa so brez moči dvigale kramp, ki je nato sam padel na tla... Udarci z lopato so leteli zdaj na mene, zdaj na druge. Ne v meni ne v drugih ni bilo moči. Ko se je kapo upehal, da mu je bilo kar prevroče, in si odpel suknjič, je odnehal. Nekaj ur je trajalo, da smo izkopali prve kamne iz ceste in jih s čepicami odnašali na kup pri cesti. Vsi trije »živi plugi« pa so še vedno negibno ležali na tleh...

Popoldne — ta dan smo bili brez kosila — so se spet vrnili fantiči in nas začeli obmetavati s snežnimi kepami. Nekam jezni so bili, ker se za njihove kepe nismo več menili ali pa smo se jih izogibali, pa so se domislili močnejšega orožja. S kupa so izbrali kamne in jih dajali v snežne kepe. Prav tedaj se je eden izmed živih plugov dvignil. Bolščeče je zrl okoli sebe, ne vedoč, kaj bi storil. Opazil pa ga je tudi kapo in se napotil proti njemu. A še preden ga je dosegel, se je »živi plug« sesedel, zakaj dečki so ga obsuli s kamnitimi snežnimi kepami in ga skoraj pokosili. In ko je kapo prišel do nje, je imel že vso glavo obrito s krvjo.

Tedaj je spet pripeljal tovornjak. In spet raport. Podoficir si je ogledal kanal na cesti, pa ni bil zadovoljen. Tulil je, grozil in nas brcal. »Jutri znova! Odhod!«

Žena s Koroške ceste

POZNAL sem jo že mnogo prej, kot sva se prvič srečala: iz podatkov o naprednem gibanju, iz pripovedovanj mnogih ljudi, in tako sem si o njej ustvaril neko svojo podobo. Tistikrat, ko sem ji prvič segel v roko in sta bila prvič najina obraza obrnjena drug k drugemu, pa sem se začudil: v meni je živel privid neke markantne osebnosti, tu pred menoj pa je stala skromna žena, delavka, ena izmed tistih tisoč in tisoč ljudi iz reke življenja, ki vsakodnevno gredo mimo tebe, komaj da bi jih opazil. Drobnja, vendar ne majhna, z okroglim, od let in težav zaznamovanim obrazom, z neko vase uprto zamišljenostjo na licih. Hkrati pa s prijaznim smehljajem zate, ki z njo govoriš. To je Julka Polančič, mati dveh padlih partizanov, žena, ki je stopala po svoji poti z dvignjeno glavo, odkar se je zavedala svojega mesta na svetu, v prvih vrstah Revolucije, tam kjer so padali najhujši udarci.

Ni minilo deset minut najinega prvega pogovora in že sva si bila blizu, kot dva, ki se davno poznata. Odkrivala so se mi njene kretnje, njen način govora, njena preudarna, mirna sodba o ljudeh, in kakor vrtnica med drugim cvetjem, njena skromnost. Pripovedovala mi je o trpljenju in o borbi, o odpovedih, o strašnih udarcih, ki so jo zadevali, pa je vse to povedala tako zelo preprosto, kakor da je to čisto vsakdanja, samo po sebi razumljiva zadeva. Razodevala se mi je tudi z nekimi značilnostmi, ki sem jih srečal že pri več drugih starih komunistih: njena govorica teče v stavkih, o katerih se zdi, kakor da niso nikoli končani; neki prizvok je v njih, kakor da čakajo venomer na tvoje pritrjevanje in tvoj odgovor. Menda je to odsvit nenehnega napora, pridobivati drugega človeka, menda je to odsev vsega tistega ilegalnega dela v preteklosti, opreznega in obenem osvajajočega, tistega, ki ga je bilo navzven komaj videti, pa je bilo povsod pri-

sotno in je nenadoma povzročilo, da so se dvignile množice v stavkah in demonstracijah in šle tudi v smrt, gnane od želje po pravici in dostojnem človeškem življenju.

Zvedel sem nekaj o življenju delavke, hčerke železničarja, ki se je morala že v rani mladosti spoprijeti z borbo za vsakdanji kruh in ki je po nesrečnem zakonu kmalu ostala sama sebi prepuščena z dvema otrokoma.

Koroška cesta v Mariboru je bila nekoč in je deloma še zdaj ulica težkega življenja. Tam so hiše najstarejše mariborske četrti, tam so v labirintu dvorišč in dvoriščnih zakotij, stopnišč in vegastih mostovžov stanovanja bede. To je bila sto let in čez ulica izrabljanih, v svojem človeškem dostojanstvu ponižanih ljudi. In ni čudno, da je tod v vsaki drugi, vsaki tretji hiši zrastel revolucionar, da so iz te ulice v večjem številu padali talci in bili odgnani v koncentracijska taborišča in, seveda, odhajali v partizane.

V tej ulici stoji hiša s številko 43, v kateri se je 1924. naselila Julka Polančič. Prva leta se je preživljala s tem, da je imela ljudi na stanovanju, poleg tega pa je še kuhala in šivala in opravljala raznim strankam uslužnostna dela.

Leta 1929 jo je pripeljala pot v tekstilno tovarno. Sprva preko Drave k »Doktor in drugu«, čez dve leti pa k »Thomi« v Mlinski ulici. Tu se je začelo njeno revolucionarno delo. Vključila se je v »Delavsko strokovno zvezo«, in ko je leta 1936 vzplamtela tudi v Mariboru velika tekstilna stavka, je stala že v prvih vrstah proletariata v borbi za svoje pravice.

Kakor film se odvija pred človekom pripovedovanje iz tistih dni. A zopet vse preprosto povedano, kakor da ni bilo nič posebnega, gola resnica brez herojstva, zato pa tem večja, tem lepša, tem močnejša resnica. Vse je tu: tisti trenutek, ko so se usta-

vili hkrati vsi stroji, tisti trije tedni, ko so bili noč in dan, kot po izmenah pri delu, v tovarni, pa kuhinja Rdeče pomoči na Rotovškem trgu v poznejši kavarni Kiefer, pa vsa zborovanja, med njimi tisto največje za Unionom, pa vsi govori in vse ure dolgih pogovorov na straži v tovarni. Tu so bile celo tiste šale in tisti smeh, ki doslej še nikdar ni tako sproščeno odmeval v mračni dvorani med stroji in so srca delavcev od njega prav tako živela in se krepila v borbi, kakor od upanja in od revolucionarne zavesti.

In človeku se nekako prebudi misel, da revolucija, četudi včasih krvava in strašna in polna odpovedi, ni nekaj žalostnega, temveč radostno dejanje, da so resnični revolucionarji veseli in sproščeni ljudje; ob svojem času sičerske stisnejo ustnice, ob pravi priliki pa znajo tudi zapeti. Pred menoj sedi Julka Polančič, ki ji sije — kljub vsemu, kar je doživela — neka vredina z obraza. Zakaj resnični revolucionarji niso nikdar povsem zagrenjeni, četudi jih je požgalo in poteptalo življenje, kajti tja do poslednjega diha vidijo še vedno pot naprej in na koncu te poti je vselej zarja tiste daljne svetlobe, h kateri je treba nekoč priti.

Stavka se je tistikrat, 1. 1936 vsled izdaje socialdemokratov nesrečno končala. Julka Polančič mi pripoveduje o hudo urniku razočaranih in prevarnih delavcev, ki se je takrat razlil po mariborskih ulicah proti Glavnemu trgu. Posebno živo riše spopad s policijo na Ulici 10. oktobra, kjer je tudi njen starejši sin Lovro ujel prvi udarec policistove roke.

Bila sta dva mlada človeka, ki sta na Koroški cesti 43 rastle ob svoji pogumni materi. In ko je bila njuna mati avgusta ali septembra 1939 sprejeta v Partijo, sta bila oba že skojevca. Kmalu po stavki se je priselil v stanovanje Polančičevih komunist Srečko Gantar in od tistega časa je bilo tu shajališče vodilnih ljudi naprednega gibanja. Prihajajo Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, ing. Jože Hermanko, Leo Novak, Oskar Šavli itd.

Ko Julka Polančič pripoveduje o njih, se nekam zazre mimo mene, kakor da skuša uzreti v preteklosti, ki je že tako daleč, a obenem vedno blizu, oblička iz razdobja svojega življenja, ki je bilo morada najsrečnejše.

Pa se spominja tiste ure, ko je bila sprejeta v Partijo, malega Hrvata Varge, ki je prišel ponjo in jo odvedel proti Kamnici, kjer je bil ob Dravi partijski sestanek. In potem se zvrstijo v njenem spominu mnogi sestanki, včasih za Kalvarijo, pa zopet ob Dravi, pa pri njej na stanovanju, pa na Pobrežju v neki hiši za pokopališčem.

Spominja se izletov, na katere so tedaj hodili komunisti, na Urbana in na Pohorje, pa vseh tistih prireditvev »Vzajemnosti«, kjer sta vselej sodelovala tudi njena dva otroka. Že kar samostojno sta v tistem času razpenjala svoja krila, nastopala na akademijah, igrala v mandolinskem orkestru, hodila v zbornico na čajanke, ki so bile nekakšne matineje komunistične mladine.

Koliko drobnih epizod pripaja z njenimi spomini, vsaka zase doživetje, a vse so si tako nekam čudno slične, sestre vseh tistih prigod, ki jih pač doživlja človeštvo na svoji poti napredka.

Tik pred 1941. letom je odšel njen sin Lovro k vojakom, mlajši Ivo pa je romal 10. januarja 1941 v zapor, potem ko je uspešno pomagal Slavku Šlandru na begu pred policijo.

»Na policiji so jih držali en mesec in jih niso predali naprej sodišču. Pričeli so z gladovno stavko in Ivo je bil tako trden, da so ga celo morali pripeljati v bolnico. Po devetih dnevih gladovne stavke so jih vendar izročili sodišču. Dne 8. aprila 1941 je prišel Ivo domov. Potem je bil doma do 1. julija, ko je odšel v ilegalo in 25. julija s prvimi partizani na Pohorje.«

Tako teče tok njenega pripovedovanja. Dejstva, ki jih polaga predte drug ob drugega in z njimi zida stavbo svojega življenja. Za ta dejstva, ki se kopičijo, se sama vsa nekam skrije in je že kar podobna

nepristranskemu opazovalcu, ki ima komaj kaj zveze s tistim, kar se dogaja. Kakor da ni bila ona tista, ki je vse to doživljala, kakor da ni hodil k njej Ivo ves čas svojega partizanstva in ni ona izvrševala njegovih naročil, organizirala in vzdrževala zveze, skrivala v stanovanju ilegalce in bila vzornica v velikem uporu.

Spominja se tiste jeseni 1941, časa, ko je že kosilo izdajstvo in je kot zadnji prišel k njej Blaž Röck-Biba. Pripeljal je kurirko. Spominja se svojega obiska v stanovanju Eda Karnerja v tedanji Kacijanarjevi ulici 22 v Melju, kjer je imel v svojem stanovanju skladišče za prvo Pohorsko četo. Iz tistih dni zrastejo postave Bojana Iliča, Slave Klavore, Ljuba Mariona, Silva Hrasta, Frička Potiska in vrste drugih, ki jim ni videti konca.

Pripoveduje, kakor da je bilo včeraj. Jesen, sobota pred 1. oktobrom 1941. Šlander in Klavora in Ilich in mnogi drugi so bili že mrtvi. Stala je vrh stopnic in nekoga čakala. Tedaj je prišel k njej ing. Hermanko in neka ženska je bila z njim. Hermanko se ji je približal in ji rekel: »Samo umreti ne, ne bi rad umrl.«

Čez nekaj dni je omahnil v smrt, z vso svojo ljubeznijo do življenja.

Dne 29. oktobra 1941 so njene sina Iva po izdajstvu zloglasne Sonje Omanove v Celju ujeli. Bil je na sestanku z Milošem Zidanškom, ki pa se mu je posrečilo pobegniti. Na cesti se je Ivo iztrgal gestapovcem in tudi poskušal ubežati. Tik pred rešilnim vogalom, ki bi ga zakril, ga je pokosila brzostrelka.

Ko je prišla mati v Celje, so ji izročili v bolnici sinovo krvavo in prestreljeno suknjo.

Sin ji je padel, mati pa se je borila naprej. Umaknila se je iz Maribora na Koroško. Starejši sin Lovro je prišel iz nemškega vojnega ujetništva in je bil pri njej, potem pa je odšel v partizane. V zimi leta 1944-1945 je bil zajet kot ranjenec v neki partizanski bolnišnici in med 100 talci 12. februarja 1945 obešen v Stranica pri Frankolovem.

Zdaj je Julka Polančič upravnica Doma onemoglih v Poljčanah. Vsako jutro se odpelje navsezgodaj iz Maribora na svoje delovno mesto, vsak popoldan, proti večeru, se vrača. Hodi s krepkim korakom, čudno žilava in odporna je, čeprav zdaj že včasih nekoliko utrujena in nič več tako zdrava kot nekoč. Ena izmed mnogih v množici delovnih ljudi, ki hitijo vsako jutro in se sleherni popoldan vračajo s svojega posla.

France Filipič

Filma o Buchenwaldu in Ravensbrücku

Pri Radioteleviziji v Ljubljani so pred kratkim izdelali dokumentarni film o koncentracijskem taborišču v Buchenwaldu. Scenarij zanj je napisal nekdanji interniranelec v tem taborišču Lojze Krakar, režiral pa ga je France Kosmač. To je drugi izmed filmov, za katere je dala pobudo Sekcija bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev pri Glavnem odboru Zveze borcev NOV Slovenije.

Po kvaliteti film o Buchenwaldu ne zaostaja za filmom o Auschwitzu, bržčas ga celo prekaša. Scenarist je mojstrsko poznazoril nasprotje med veliko mislijo Goetheja in Schillerja, ki sta nekoč delovala v Weimarju, in strašno stvarnostjo, ki se je pod nacističnim bičem odigravala v neposredni bližini Weimarja, v Buchenwaldu. Režiserju se je posrečilo ustvariti na tej osnovi film, ki človeka globoko pretrese in mu ostane v spominu kot mogočen Memento, kot obtožba krvavega nacizma in vseh tistih, ki se še dandanes ogrevajo zanj.

Kmalu za tem filmom je bil izdelan tudi film o koncentracijskem taborišču v Ravensbrücku, ki je bilo znano kot »peklen žena«. Tudi ta film je uspel.

Sledila bosta še filma o koncentracijskih taboriščih v Mauthausenu in na Rabu.

Prekmurski revolucionar Ali Kardoš

OB 20-letnici ljudske revolucije je občinska organizacija Zveze borcev Murska Sobota odkrila spominsko ploščo pokojnemu Aliju Kardošu, enemu najpomembnejših prekmurskih revolucionarjev.

Ali Kardoš se je rodil 14. februarja 1914 v Murski Soboti. Bil je židovskega porekla. Njegovi starši so se ukvarjali z majhno trgovino. Očeta je pobrala prva svetovna vojna in Alijeva mati je ostala sama s tremi nepreskrbljenimi otroki.

Ker je bil Ali nadarjen dečko, so ga namenili v šolo. Ze v gimnazijskih letih je med dijaštvom širil napredne ideje. Zategadelj je bil izključen iz šole in prepovedano mu je bilo študirati na področju takratne Dravske banovine. Končal je dvoletno trgovsko šolo v Čakovcu in se zaposlil pri soboški tovarni perila Cvetič. Ko je leta 1933 pričelo prihajati iz Ljubljane razno partijsko gradivo, so morali prekmurski komunisti nujno organizirati primerno skrivališče. To delo so poverili Aliju Kardošu, ki ga je uspešno izvedel. Se istega leta je Ali postal član prve partijske celice v Prekmurju in je bil tudi njen sekretar. Ker je bil takrat zaposlen v najpomembnejši soboški tovarni, mu je bilo poverjeno sindikalno delo med soboškimi delavci, zlasti pa med delavkami v tovarni, kjer je delal. Tovarnar Cvetič je do skrajnosti izkoriščal delovno silo; v svojem podjetju ni trpel nobenega sindikalnega delovanja. Kasneje, v času režimskega Jugos, ga je morala celo oblast prisiliti, da je dovolil ustanovitve podružnice ZZZ. Na delavce, po večini dekleta s podeželja, so imeli velik vpliv reakcionarni krogi, ki so izkoriščali njihova verska čustva. Delo komunisti Alija Kardoša ni moglo ostati dolgo prikrito. Podjetnik Cvetič ga je dobesedno vrغل iz tovarne. Bil je dobro seznanil z razmerami v tovarni. Bil je glavni organizator prve stavke v tovarni perila in prav tako tudi stavke gradbincev. Po odpustu pri Cvetiču ni mogel nikjer več dobiti službe. Bil je

na črni listi pri delodajalcih in pri policiji. Ostal je brez zaposlitve in živel je za aktivno revolucionarno delo. Pri tem se je še bolj seznanil z razmerami, v katerih so pred vojno živel prekmurski ljudje.

Ko je v Lendavi začela izhajati »Ljudska pravica«, je postal Ali prvi upravnik lista. Tudi sam je pisal v list, opravljal različne organizacijske posle v zvezi z izgradnjo omrežja poverjenikov itd. Z »Ljudsko pravico« se je preselil tudi v Ljubljano, kjer je potem razen pri njeni administraciji pomagal še pri raznih drugih listih.

Ali Kardoš je prišel v Ljubljani v stik z ožjim krogom sodelavcev lista ter imel več priložnosti za poglabitev znanja marksizma. Kulturno središče Slovenije je tvorilo vplivalo nanj. Med drugim se je seznanil s proletarskim pisateljem Tonetom Čufarjem. Pod njegovim vplivom je kasneje razen sonetov, prevodov madžarskih pesnikov in drugih pesniških stvaritev napisal tudi nešteto epigramov o aktualnih prekmurskih temah v »Totem listu«, katerega sodelavec je bil. Svoje pesmi je Ali Kardoš pozneje objavljaval večinoma v reviji »Mladi Prekmurec«. Ohranjenih je tudi nekaj njegovih razprav o socialnopolitičnih problemih Prekmurja.

Po nasilni ukinitvi izhajanja »Ljudske pravice« se je Ali vrnil na partijsko delo nazaj v Prekmurje. Leta 1939 je bil ob navzočnosti tov. Kardelja osnovan okrožni komite KPS za Prekmurje. Član tega komiteja je postal tudi Ali Kardoš. Že prej je predstavljal prekmurske partijske organizacije na dveh partijskih konferencah. Bil je interniran v Bileči, o čemer je ohranjen tudi njegov dnevnik, ki je največ pripomogel k osvetlitvi razmer v Bileči. Tu ga je hotel portretirati Moša Pijade, ki ga je pritegnila Alijeva markantna glava z bujnimi črnimi lasmi. Vendar je bil Pijade potem izpuščen iz taborišča in namere ni mogel uresničiti.

Po razpadu stare Jugoslavije se je Ali ves predal osvobodilnemu revolucionarnemu gibanju v Prekmurju. Ko je CK KPS v začetku junija 1941 sklical v Ljubljani ilegalno partijsko konferenco in je tovariš Kardelj na konferenci analiziral mednarodno politično situacijo in jasno napovedal pohod fašistov na Sovjetsko zvezo ter dal konkretna navodila za nadaljnje delo komunistov, sta konferenci prisostvovala iz Prekmurja Štefan Kovač in Ali Kardoš. Potem so ga kmalu aretirali madžarski fašisti. Začela se je njegova mučeniška pot po zaporih in taboriščih. Kljub strahovitemu mučenju ni izdal ničesar.

Leta 1944 so ga gestapovci prignali na prisilno delo v rudnik bakra v Boru. Po podatkih profesorja Janka Liške so tovariši pripravljali njegov pobeg, toda vsled nesrečnega naključja so dogovorjeno srečanje z njim zamudili. Gestapovci so ga potem odpeljali v uničevalno taborišče Flossen-burg, kjer se je februarja 1945 končala njegova življenjska pot.

J. Janež

»MI, LJUDSKI PARTIZANI JUGOSLAVIJE, SMO PRIJELI ZA OROŽJE IN ŠLI V NEIZPROSNO BORBO PROTI KROVOLOČNIM SOVRAŽNIKOM, KI SO ZASUŽNJILI NAŠO DOMOVINO IN KI IZTREBLJAJO NAŠE NARODE. V IMENU SVOBODE IN PRAVICE NAŠEGA LJUDSTVA PRISEGAMO, DA SE BOMO BORILI DISCIPLINIRANO, VZTRAJNO IN NEUSTRAŠNO, NE DA BI SE BALI ZA SVOJA ŽIVLJENJA, DO POPOLNEGA UNIČENJA FAŠISTIČNIH OSVAJALCEV IN VSEH NARODNIH IZDAJALCEV.«

(Prisega partizanskih borcev, objavljena v Biltnu GŠ NO POJ 19. VIII. 1941)

Sanje so se razblinile

Pri koprski založbi »Lipa« je prejel tovariš Mile Pavlin III. nagrado za roman »Najhuje je biti sam«. V njem opisuje pot skupine partizanov z Roga na Štajersko avgusta 1942, ko je divjala v Sloveniji III. sovražna ofenziva proti NOV. Odlomek »Sanje so se razblinile« pripoveduje, kako so skupino v neposredni bližini Zagreba napadli ustaši in jo razbili. Posamezniki so se nato po svojih poteh prebijali na Štajersko in tam iskali zveze s partizani.

BIBI je ležal v razoru. Po jedi, ki jo je zaužil, ga je v glavi žgala vročina. Prej sta si s Štango družno odganjala spanec s klepetanjem, zdaj je bil sam. Ležal je na trebuhu in si z dlanmi podpiral glavo. Že večkrat je tako nevede zaspal in se vsakokrat prebudil, ko so mu roke v snu postale ohlapne in je z glavo udaril ob zemljo. Puško je imel ob sebi. Kot so ga učili še na Štajerskem, je ovil puškin jermen okoli desne lehti.

Drugače pa se je počutil zelo slabo. Pod obleko je imel še vedno vlažno perilo. Ude je čutil lahke in medle. Kruh mu je obležal v želodcu kakor kamen, močno ga je žejalo, čudno zaskrbljen je bil, ne da bi sam vedel, zakaj in nad čem.

Nenadoma se je zagledal doma v Zagorju. Imel je lepo uniformo, kakršno so nosili v bivši Jugoslaviji samo oficirji pri planinskem polku. Na plečih je imel novo nemško brzostrelko, jahal je iskrega vranca. Jahal je tako proti domači hiši. Na pragu pa so stali Nemci. Tisti zoprni policaj, ki jih je selil, je dvignil roko v hitlerjevski pozdrav. Bibi se je razjezil in pomeril z brzostrelko nanj ter stisnil petelina. Zadrdral je rafal. Od Nemca so letele cunje, toda še vedno je stal in pozdravljal. Celo klanjal se mu je. Drugi Nemci pa so začeli lesti proti njemu. Streljal je nanje in ugibal, kako je to mogoče, da mu ne zmanjka nabojev, saj jih je vendar v okviru samo dvaintrideset. Pogledal je brzostrelko, toda okvira ni bilo nikjer. Kljub temu je brzostrelka sekala kot nora, Nemci so padali in lezli nadenj. Grabili so z rokami po njegovih nogah in ga skušali potegniti s konja. Od samega strahu se je zbudil ves poten. Začudeno se je ozrl okoli sebe, kje je Zagorje, kje vranec, kje brzostrelka in domača hiša, kje so Nemci.

Zagledal je samo svoje prazne roke. Le pokalo je zares. Koruza je valovila kakor morje, z glasnim šumom so se podirale cele vrste stebel. Med presledki pa je bilo videti vse polno nog v rdečerjavih žandarških hlačah in meča, povita s povoji. Vse se je kadilo od prahu, sopare poletnega dne in smodnikovega dima.

»Ustaši!« je zakričal in se pognal kvišku.

Krogle so zaprašile njivo okoli njega in ves je bil zasut s posekanimi stebli. Nekdo je klical na pomoč po slovensko. Pognal se je proti Savi, toda od tam je spet zaropotalo. Ničesar več ni slišal. Vsepovsod so treskale salve, v ušesih mu je zvonilo. Nenadoma je zagledal Petra, ki se je pognal iz razora in hripavo jeknil: »Juriš!«

Takoj zatem je omahnil kakor spodsekano drevo. Poskušal je spet vstati, oprl se je na roke, se na pol dvignil in spet omahnil. Z njega je rafal trgal kose obleke in kepice mesa in krvi. Bibi se je v trenutku spomnil svojih sanj. Prav tako so letele cunje z Nemca, ki ga je bil ustrelil v sanjah.

Okoli Petra se je zgostil oblak prahu, ki so ga dvignile krogle s prstenih in suhih tal. Ko se je čez hip prah polegel in razkaldil, je Peter ležal negibno, ves krvav in razmesarjen. Pod njim se je nabirala luža krvi, ki so jo suha tla sproti vpijala.

Zagledal je tudi Torija, ki se je šele zbudil. Bliskovito se je obrnil v razoru na trebuh in zgrabil »zbrojevko« za ročaj. Rafal je zdrdral v kopico ustašev v črnih oblekah, nekaj jih je padlo. Nato je padel tudi Tori. K mitraljezu je skočil Vuk. Preden se ga je dotaknil, je omahnil. Samo roke so bile še žive. S prsti je kopal prst in se skušal približati mitraljezu. Nov rafal ga je prikoval k zemlji, roke so se mu stresle in umirile.

Martin je planil od nekod iz koruze in odrinil mrtvega Torija, ki je ležal naslonjen na kopitu. Uspelo mu je in potegnil je mitraljez k sebi. Takoj nato se je okoli njega vse pokadilo v oblaku prahu, združenim s hruščem in truščem. Oblak prahu je odpihnilo, zraven mitraljeza z razcefranim in krvavim kopitom pa je ležalo Martinovo truplo brez rok in glave.

Zdaj se je Bibi zavedel, da je še živ, da so napadeni in najbrž obkoljeni in da mora bežati, kar ga bodo noge nosile. Nekaj metrov se je zadenski plazil proti cesti, nato pa skočil na noge in se pognal naprej. Streljanje je za hipec prenehalo. Pred seboj je zagledal Tinčka in Dvojčka, ki sta tekla, da se je koruza kar lomila pod njima. Tekla sta proti cesti. Tedaj se je ob nekaj spodtaknil in padel na obraz, da se mu je zmeglilo pred očmi. Nad njim pa je ostro siknil rafal. Potuhnil se je in skrivaj pogledal okoli sebe. Spodtaknil se je ob mrliča. Bil je Ivo, njihov vodnik. V rokah je stiskal Štangino puško. Nekaj korakov dalje je ležal mrtev ustaš s pištolo v roki. Spet je planil na noge in stekel dalje. Skoraj zaletel se je v velikega žandarja. Ta je dvignil brzostrelko nadenj. Bibi je zagledal črno ustje cevi tik pred obrazom. Iz njega so začeli sikati plamenčki. Na obrazu je začutil topel puh in okoli ušes mu je kot roj čebel zabrnel kup krogel. »Vdaj se, prekleti Kranjec!« je kriknil žandar. Bibi je švignil mimo njega. Izo-gibal se je drugih, ki so hodili po koruzi. Tedaj je naletel na gručo ustašev v črnih oblekah. Stali so okoli trupla, ki je bilo med njihovimi nogami. Te noge so se še premikale. Po čevljih je Bibi spoznal, da je tisto truplo Edijevo. Ustaši so zagledali Bibija,

se razmaknili in obrnili puške proti njemu. Takrat je Bibi zagledal, kako sedi ustaš Ediju na trebuhu in mu počasi rine bajonet v drobovje.

»Vdaj se, Kranjec! J... ti vrag majku kranjsku!«

Šele zdaj se je Bibi spomnil, da ima v rokah puško. Naglo je premaknil varovalko in sprožil v gručo, ne da bi pomeril. Dva ustaša sta se zvrnila, ostali so skočili naražen. V odgovor mu je počilo nekaj strellov in krogle so zasikale strahotno blizu njegove glave. Tako je pritekel do konca njive. Pred njim je bila goličava. Spogledal se je z mladim, slokim ustašem. Bibi je naglo vrgel nov naboj v ležišče. Ustaš ga je samo začudeno gledal. Najbrž je mislil, da je Bibi eden njihovih. Ko je sprožil, je ustašu odletela čepica z glave na pobočje nasipa.

Čez cesto moram in proti Sljemenu, je pomislil Bibi in se pognal tja, kamor je padla čepica. Po vseh štirih je lezel na nasip in nenadoma mu je prišla pod roke ustaška čepica. Potlačil si jo je za nadržje, ne da bi kaj pomislil, čemu mu bo.

Na cesti je stalo nekaj tovornih avtomobilov. Med dvema se je pognal čez cestišče. Skozi okno tovrnjaka je zdrdrala brzostrelka in svinčenke so mu zacvilile mimo ušes. Z nasipa je skočil v nekakšen vrt. Tam sta med gredicami solate in čebule ležala dva mrliča. Spoznal je, da sta to Nande in Maček. Preskočil je nizek plot in se zaprašil po gredicah.

»Počakaj!« je nekdo kriknil za njim po slovensko. Nehote se je obrnil, misleč, da ga kliče eden izmed tovarišev. Toda bil je ustaš, ki je meril nanj s puško. Tudi Bibi je sprožil vanj. Obe puški sta naenkrat usekali. Bibi je čutil topel puh strela na obrazu. Pomislil je, da je ranjen. Toda ustaš je že ležal na obrazu in brcal.

Bibi je spremenil smer in stekel proti drugemu koncu nasipa. Tam je zagledal vrsto železniških voz. Med njimi se je nekaj premikalo. Bibi je zagledal Mihlja in Dvojčka, malo dalje je tekel tudi Tinček. Naglo se je Dvojček obrnil in sprožil. Tik za Bibijevim hrbtom je nekaj zamolklo telebnilo.

Prispel je do prvih tirov. Brezpogojno jih moram dohiteti, je pomislil. Sape mu je že začelo primanjkovati, pod rebri ga je začelo zbadati.

Izza tovrnih voz, ki so stali na prvem tiru, je planila gruča žandarjev in ustašev.

Ni se več utegnil obrniti. Kar na lepem se je znašel med njimi. Grabili so po njem in metali puške po tleh, da bi se v gneči laže bojevali. Pri tem so se glasno smejali. Ustrelil je v gručo, ki se je takoj razpršila. Nato je stekel vzdolž vlaka, se pripognil in smuknil pod vozovi na drugo stran. Tam ni bilo nikogar. Drugi in tretji tir je prešel brez težav. V naglici je še nadomestil izstreljene naboje z novimi.

Toda za tretjim tirom, kjer so stali dolgi vlaki, je bilo nekaj tirov nezasedenih. Za njimi je bil peron, nato pa postajno poslopje. Za seboj je zaslišal krike preganjalcev. Naprej, na postajo in skozi vhod ven! Tam je gozd, tam ni nikogar! Pogнал se je čez tire. Tekel je vzdolž postajnega poslopja in si prizadeval najti izhod.

Vsa vrata in okna na postaji so bila na stežaj odprta. Prestrašeni železničarji in civilisti so begali na vse strani, z zidu je brizgal razstreljeni omet. Skoraj bi padel na gladkem podu pokritega perona, ki je bil sestavljen iz kamenitih plošč. Tik pred njim so se odprla neka nova vrata in izbruhnili iz sebe krdelo vojakov. Ustrelil je v gručo in planil mimo njih. Brkat žandar je skočil nadenj. Izognil se mu je in ustrelil. Žandar se je vrgel na tla.

Bibi se je pogнал in skočil okoli vogala. Lokomotive so zateglo tulile in nekaj železničarjev in vojakov je hitelo zapirat vsa vrata, tudi tista, nad katerimi je bil napis »Izhod«. Ustrelil je proti njim. Nikogar ni zadel, toda železničarji so zatulili od strahu in se razbežali. Vojaki so poplegli in preden so utegnili zgrabiti orožje, je Bibi že planil skozi vrata na cesto. Tam sta stala dva prazna tovarnjaka, vojakov in orožnikov pa ni bilo videti. Preskočil je cesto in se znašel v koruznem polju. Hribi so bili še daleč pred njim. Obrnil se je, da bi videl, kje so tovariši. Nikogar ni videl. Samo ustaši in žandarji so drli skozi izhod in kričali na vse grlo: »Kje je kranjski komunista?«

Spet je tekel skozi koruzo in spotoma polnil puško. Nad njim so začivkale prve kroglice in slišal je kričati preganjalce:

»Tamle je! Tamle se maje kuruza! Za njim!«

V nogah je Bibi že čutil tisto svinčeno težo, ki človeku kaže, da ne bo mogel več dolgo teči. Srce mu je razbijalo kot kovaško kladivo, pod rebri ga je zbadalo in na oči se mu je spuščala tema.

»Uh, da mi je enkrat zaklati še kakega Kranjca. Še nobenega nisem!« je kričal surov glas in Bibi je napel svoje zadnje sile.

Č O L N

To je odlomek iz knjige »Svetilnik na Donavi«, ki jo je napisal tovariš Radivoje Perc-Pavle, izdala pa založba »Forum« v Novem Sadu. Naslov knjige je simboličen. Ko so namreč partizanski novinci in ilegalci potovali iz Banata in Bačke na Fruško goro in v Srem, kjer so bile večje vojaške enote NOV, je bilo najtežje priti čez Donavo. Kadar so ti ljudje zagledali svetilnik na Donavi, je to pomenilo, da so rešeni. Večkrat se je zgodilo, da so sovražniki tak transport novincev odkrili, jih na ravnici obkolili in polovili ali pobili. Tudi drugače je bilo zelo naporno potovati po tistih krajih. Avtor je prejel za svoje delo, v katerem je opisal NOB v Banatu, nagrado Zveze borcev.

IZ SREMA so nam poslali velik in težak paket.

»To je čoln,« mi je šepnil Korgačin.

Ko je Blaga zagledal vso družino in se spoznal z vsemi, se je najbrž šele začel za-

vedati moči Partije in pomena organiziranega dela.

Odšli smo vsi, da bi jih pospremili proti junaškemu Sremu. Živka je nosilo na hrbtih v izmenah vseh šest mladih in zdravih Farkadžincev. Blaga se je pomešal med oborožene. Mali Andjelko je spal. Prišel je čas, ko sem se moral posloviti od njih. Poljubljal sem otroke in se zahvalil Verici, ko da se nikoli več ne bova videla. Dolgo sem gledal, kako izginjajo v lepi in tihi noči. Vračali smo se skozi obširni »Švapski rit« na perleško polje. V mislih sem videl Sofijo Žižić, kako je po naših navodilih že leta 1941 prihajala iz svoje male hišice s cekarjem v rokah, pregledovala okna na sosednih hišah in gledala, če so zavese na njih spuščene in če kdo ne sedi za njimi. To so bile priprave za sprejem in odhod ilegalcev iz njihovih hiš. Vedela ni niti za ilegalna ime-

na gostov. V spominu so se mi vrstile podobne hrabrih borcev in dobrih mater, ki so dale svoj prispevek za zmago Partije in delovnega ljudstva.

Ko sva se s Korčaginom vračala, sva nesla čoln na hrbtih. Odšla sva k Miti, da bi odprla zavoj in ga preizkusila. Tako sva vlačila ta tovor in bila oba zadovoljna s prvimi upehi. Takoj ko sva prispela, sva odprla paket s tem prinešenim čudom, zavitim v nekakšno nepremočljivo preobleko. Mita je samo vrtel glavo. To je bila nekakšna ogromna impregnirana in tolsta gumijasta cev, debela skoraj meter. Pod njo je bilo gumirano platneno dno. V zavoju sva našla dvojce precej velikih plavuti za veslanje, ki so se natikale na roke, poleg tega pa še majhen ročni meh, podoben pripravi za zapraševanje sadja.

V izbo je prišel tudi Slavko s tovarišico Ružo ter otroki. Slavko se je skrival pred otroki in nas seznanil z Ružo. To je bila močna, velika in lepa ženska, lepe postave, veselega značaja in dobrodušna. Čeprav je nisem nikoli prej poznal, se je takoj izkazala kot nenavadno dobra tovarišica. Niti malo se ni bala naše navzočnosti. Že prvi dan nam je skuhalo za večerjo ribe in se ponudila, da nam opere perilo.

Oba sva bila ganjena nad vsem tem.

Ko se je znočilo, sva odšla preizkušat čoln. Začela sva ga napihovati. Celo uro sva oba izmenično pihala z majhnim mehom. Ko je bilo to jajčasto kolo napihnjeno, sva zaprla ventil in počasi spustila ogromni mehur v vodo. Na enem koncu je bila privezana vrh, za katero sva ga držala kot psička. Začela sva se prerekati, kdo bo prvi stopil vanj.

»Drži ga, Pavle, jaz bom« — in Korčagin se je takoj spustil v čoln.

Prijel se je za vejo na obali in pomagal tudi meni, da sem se vkrcal. Zdelo se mi je, da se bom vdrl. Počepnil sem. Naslonjena na napihnjeni del, ki se je pod najino težo upogibal, sva nataknila plavuti na roke in začela veslati. Voda naju je počasi nosila, midva pa z veslanjem nisva plula čez Begej, ampak sva se vrtela na mestu. Poskušala sva istočasno mahati z rokami kot na povelje. Spet nič... Nazadnje sva sedla na nasprotna konca te klobase in zastonj mlatila z rokami po vodi. Začela sva se jeziti in drug drugega dolžiti, da ne veslava dobro. Odmaknila sva se od obale, puški pa

sta nama ostali pri neki vrbi. Začela se me je lotevati panika, da ne bova mogla več na suho in da naju bo voda odnesla do ribnika. Potem sva oba krčevito, drug zraven drugega s plavutmi vlekla vodo k sebi, da bi se prikopala do obale. Preklinjala sva konstruktorja, tovarno in Churchilla in vse tiste, ki so nam to čudo dali brez vsakršnih navodil za uporabo.

Ko sva se tako mučila, da bi prišla do obale, sva čisto slučajno odkrila tajnost. Pokazalo se je, da je s plavutmi treba vleči, a ne mahati kot z veslom. Celo uro je trajala ta vožnja po Begeju, toda vseeno sva se naučila, kako je treba ravnati. Potegnili sva čoln na obalo in ga odnesla na kraj, od koder sva splavala. Smejala sva se temu čudnemu pripomočku in sama sebi.

»Veš, Pavle, varuj našega Valjonico in njegov čoln. To je za kraje, kjer so vojaki pri prehodu zavarovani, ne pa za takšne predele, kot je tukaj. Naj ostane za rezervo, da ga bova imela, če nas bodo ogrožali,« je rekel Korčagin.

Začel sem odpirati ventil. Nisem še dobro odprl, ko je zamašek nekam odletel. Začelo je piskati kot iz nekakšne lokomotive.

»Brž zamaši,« je besnel Korčagin. »Kaj delaš, bog te...«

Zamašil sem odprtino s čepico in napravil še hujše. Piskalo je, kot bi spuščal paro iz kotla. Nazadnje sem moral vse opustiti. Oba sva, na smrt preplašena, zbežala v gozd in tam čakala, kdaj bo spustil čoln svojo dušo, da se mu bova lahko spet približala. Čez četrte ure je vse utihnilo. Prišla sva k čolnu, ga zgrabila in pobegnili. Šele ko sva odšla in si oddahnili, sva sporazumno spoznala, da je vseeno bolje, da sva čoln preizkusila midva, kot pa Andrija ali Marko s Panto. Spet sva ga zvila in ga pustila v slami za rezervo.

Prevedel M. P.

Huda ura na Golem

VAŠČANI z Golega in iz Škrilj ter sosednjih vasi so s sovražstvom opazovali Italijane, ko so ob nedeljskih popoldnevih posedali po gostilnah in, če je bil ples, tudi plesali z domačimi dekleti.

»Proti temu je treba nekaj storiti,« je rekel partijski sekretar za Barje Matija Škraba. Z Matijo sva se dogovorila. S fanti, s katerimi sem se družil, smo sklenili, da bomo to nedeljo pošteno zagodli Italijanom.

Bila je nedelja, 12. junija 1941. Kakor vedno smo se tudi to nedeljo zbrali vaški fantje v zgodnjih popoldanskih urah v gostilni »Virant« na Golem. S seboj smo imeli tudi harmonikarja. Komaj je harmonikar raztegnil meh, že so Italijani pristopili k dekletom iz naše družbe in jih povabili na ples. Vsi fantje smo naenkrat vstali kot na ukaz. Tone Glavan je prijel prvega Italijana in ga treščil proti vratom. Ostala dva sta se izmuznila skozi vrata. Tudi tretji Italijan na tleh se je v naglici pobral in bežal za njimi. Vsi trije so med tekom neznansko kričali, kar je privabilo k nam še Italijane iz sosednje Železnikove gostilne. Ti so se jim pridružili.

»Fantje bolje je, da se razide,« nas je opozoril gostilničar Virant. Nam ni bilo do tega, hoteli smo do konca obračunati z Italijani. Rekli smo si: »Sedaj ali pa nikoli.«

Italijani so se začeli gnesti v gostilniško sobo. V gostilni je bilo takoj petnajst dobro oboroženih vojakov. Neki oficir je rekel pretepenemu vojaku, naj pokaže tistega, ki ga je treščil za vrata. Italijan je takoj pokazal na Toneta Glavana. Toneta so hoteli aretirati. Tedaj je skočil v sredino Italijanov Tonetov brat Jože in udaril italijanskega oficirja po glavi. Oficir je padel na tla. Med Italijani je nastala velika zmeda. Drug za drugim so rinili k vratom. Toda vrata so bila zunaj že zastražena, da ne bi kdo izmed upornikov ušel, zato so Italijani, da bi utekli maščevanju, skakali skozi okna. Nekateri so v zmedu pustili puške in suknjiče kar v sobi,

le nekaterim se je posrečilo, da so jih vzeli s seboj. Pobrali smo puške in začeli proti njim streljati.

Italijani so tekli po hribu navzdol, kolikor so jih noge nosile. Šele ko so bili kakih 600 metrov pod nami, so si poiskali zaklone in začeli na nas divje streljati s puškami. Med nami ni bilo žrtev.

V večernih urah smo vsi fantje, ki smo se topli z Italijani, odšli in bližnji gozd in tam prebili noč. Italijani so neopazno, še v nočnih urah, obkolili vasi Golo in Škrilje. V jutranjih urah smo se hoteli vrniti domov. Nihče ni pričakoval italijanske obkolitve. Italijani so aretirali vse, ki so sodelovali pri napadu nanje, pa

tudi vse tiste, ki pri tem niso bili udeležni. Skratka, aretirali so vse moške iz teh vasi. Ubežati se je posrečilo le Francu Železniku in Edvardu Jakiču z Golega, ki sta se priključila prvi partizanski enoti na Mokrcu.

Aretirance so zaprli v orožniške zapore na Igu. Tam so jih zasliševali. Nekaj so jih potem zasliševanju izpustili domov, več pa so jih odpeljali v ljubljanske zapore. Vse tiste, ki so sodelovali pri pretepu, je sodišče na Reki obsodilo na 4 mesece zavora, in sicer: Franca Glavana, Jožeta in Toneta Glavana, Janeza Škrbca, Jožeta Viranta, Frenka Kraljiča, Vida Šivca in mene. Oktobra 1941 smo se vrnili domov. Naše delo proti okupatorju se je nadaljevalo.

Matevž Šivec

France Slana: Zadnja cigareta

V naročje Pohorja

V NOČI od 6. na 7. julij 1941 so bili na področju Ruš, Limbuša in krajev v smeri proti Mariboru raztreseni letaki s protihitlerjevskimi parolami, zidovi krajev pa so bili popisani z »Dol s fašizmom«, »Živela Rdeča armada«, »Živela Slovenija« itd. Naslednji dan je orožniška postaja v Rušah napisala o tem poročilo, kate-rega original je zdaj v Muzeju NO v Mariboru.

Naslednji dan je odšla prva skupina komunistov iz Maribora preko Ruš na Pohorje v partizane.

Vlado Robič, takrat stanujoč v Limbušu, pripoveduje, da je kakšnih 14 dni prej pribežal iz Maribora k njemu Boris Čizmek, ki je bil izdan v Dupleku, kamor je bil odnesel letake in so ga že doma iskali nemški orožniki. V teh štirinajstih dneh sta se nekoč s kolesi odpeljala iz Limbuša na sestanek, ki je bil sklican na desnem bregu Drave pri studenskem brodu, in sicer nekoliko proti mestu. Robič se spominja, da so bili navzoči Miloš Zidanšek, Blaž Röck-Biba, verjetno tudi Leon Novak, nadalje Slava Klavara, Verner Breznik, Lojze Zorko, Gustav Svenšek ter njegova žena in seveda Robič in Čizmek. Največ je takrat baje govoril Zorko. Med drugim je bilo tedaj določeno poimensko, kdo pojde med prvimi na Pohorje v partizane. Hkrati so govorili tudi o izvedbi velike listkovne in napisne akcije 6. julija 1941. Čizmek je bil takoj določen, da gre na Pohorje. Ko so pričeli na sestanku govoriti o Vladu Robiču, če bi tudi on šel tja, je pripomnil Čizmek, da je edino prav, da gresta tudi oba brata Robiča iz Limbuša, ker tako in tako ne bi mogla ostati po listkovni akciji v Limbušu, saj bo vsakomur jasno, kdo je trosil letake.

Potem sta se 6. julija Čizmek in Robič pripeljala s kolesi v Maribor v Kamniški drevored po letake. Tja jih je prinesel Svenšek, z njim pa je bil še nekd, ki se ga Robič ne spominja več. Čizmek in Robič sta začela spravljal le-

take v aktovko, a ker jih je bilo preveč, sta si jih začela tlačiti za srajco. Pri tem se je eden izmed svežnjev, ki je bil slabo zavezan, razsul po tleh in veter je v hipu raznesel stotine listkov, na katerih je bil del teksta v nemškem jeziku, namenjen nemškim vojakom po vsej okolici. Bila je nedelja in prav tedaj se je v neposredni bližini prikazala skupina nemških vojakov na sprehodu. Položaj je postajal nevaren. V hipu so Robič in ostali trije sedli na kolesa in se pognali proti Kamnici. Zavili so po stranski poti proti studenskem brodu in se z njim prepeljali na desno stran Drave. Tam sta se Svenšek in njegov tovariš vrnila proti Mariboru, Čizmek in Robič pa domov v Limbuš.

Ponoči so bili raztreseni letaki od Bezene do Studenc.

Naslednji popoldan sta odšla Čizmek in Vlado Robič v Ruše. Pred gostilno, v neposredni bližini postaje, sta na vrtu že sedela Gustav Svenšek in njegova žena, ki sta se pripeljala s popoldanskim vlakom. Čizmek je bil že oblečen kot turist, obut v gojzerje, medtem ko je bil Robič v modri obleki in v balonskem plašču ter v nizkih čevljih. Opremo za na Pohorje, odejo in gojzerje naj bi prinesel za njim ponoči brat Rado od doma ter ga počakal na ruškem pokopališču.

Po kratkem pogovoru s Svenškoma se je Čizmek ločil od skupine in odšel naprej h Knifčevim na Lobnico, kjer je bila določena javka za odhod na Pohorje. Svenšek z ženo in Robič naj bi počakali pri postaji do večernega vlaka, s katerim naj bi prišla tudi skupina s Pobrežja pri Mariboru, namenjena prav tako v partizane na Pohorje.

Ob gostilniškem vrtu je bila majhna uta, ovita z bršljanom, in vanjo se je usedel Robič, ker se mu je zdelo varneje, da ni s Svenškovima skupaj.

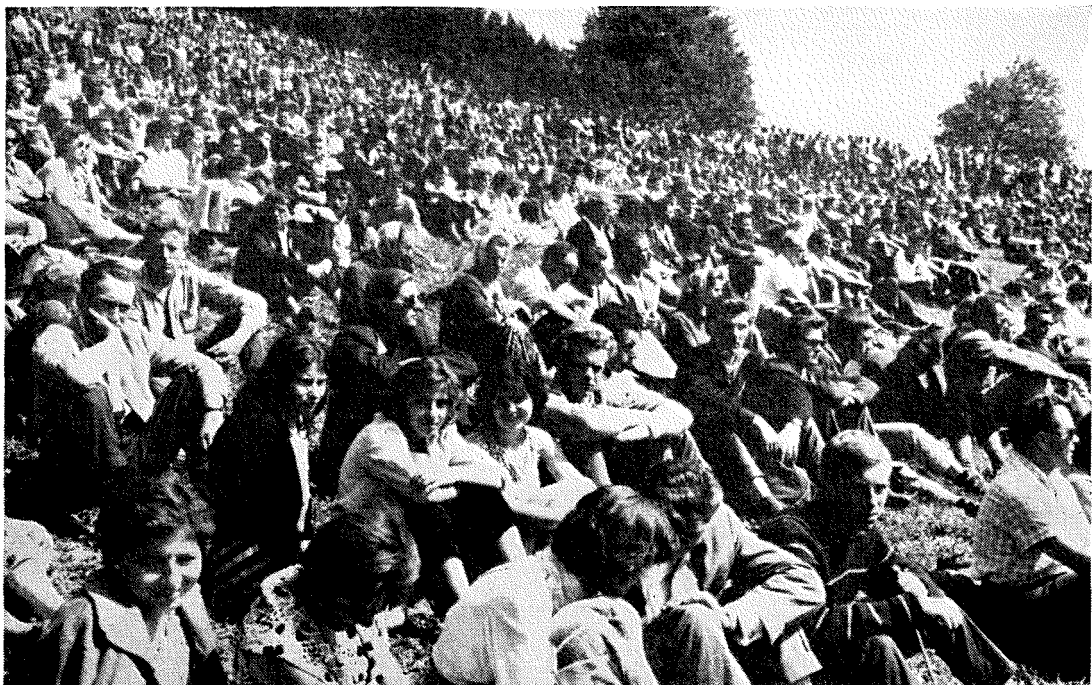
Deset minut pred prihodom večernega vlaka iz Maribora pa je nenadoma pridrvelo na gostilniški vrt pet gestapovcev. Odhod prvih partizanov na

Pohorje je bil že izdan. Zaleтели so se najprej k Svenškovi-ma, ki sta bila tudi oblečena kot turista, in ju legitimirali. Svenškova sta imela papirje v redu, poleg tega pa sta gestapovcem celo pokazala dovoljenje za dopust. Gestapovcem pa sta bila kljub temu sumljiva in so ju začeli spraševati, če poznata nekega Robiča. Odvrnila sta, da jima je človek s takim imenom popolnoma neznan. Potem so pogledali proti Robiču, ki je sedel v uti na trnju, pa se jim ni zdel sumljiv v svoji modri obleki in z balonskim plaščem. Štirje od gestapovcev so odšli v gostilno, peti pa je ostal zunaj.

V tem je privozil vlak iz Maribora na postajo. Gestapovec, ki je ostal zunaj, je poklical ostale iz gostilne in vseh pet je naglo odšlo na peron. Računali so namreč, da se bo Robič pripeljal s tem vlakom.

Brž ko so gestapovci odšli, so se seveda naglo dvignili tudi Robič in oba Svenškova ter odšli h Knifčevim. Tu so povedali Čizmeku, kako je stvar, in Čizmek je predlagal, da gredo nemudoma na Pohorje. Čizmek in oba Svenškova so takoj odšli, Robič pa je le še ostal v Rušah, odšel na pokopališče in tam čakal brata do polnoči. Vendar brata ni bilo, ker so ga bili Nemci že aretirali; Vlado Robič se je vrnil h Knifčevim, tu prespal in naslednje jutro odšel na Pohorje.

Čizmeka in Svenška je pripeljal zvečer na Pohorje na Smolnik Drago Varga, skojevec iz Ruš. Že maja 1941 so ruški skojevci na severnih obronkih Pohorja nad Rušami pričeli kopati bunkerje za bodočo partizansko četo. S temi bunkerji sicer potem ni bilo nič, pač pa so se ruški komunisti domenili z gostilničarko na Hlebovem domu na Smolniku, Dolinskovo Tončko, kamor so hodili na izlet že pred vojno, da sprejme prve partizane. Prišli so 7. julija zvečer k njej Čizmek in oba Svenškova z Vargom, jih je prijazno sprejela ter jim dala najprej zavetje na svislih. Toda tukaj so bili že nekaj dni pred tem v ilegali trije Rušani, Alfonz Sarh iz Lobnice, Franc Segulin in Franc Jezernik iz Ruš.

Ob obletnicah raznih zgodovinskih dogodkov obišče vsako leto zeleno Pohorje mnogo ljudi. Letos je bilo najbolj prisrčno tako srečanje 13. avgusta v Ribnici

Prve dni so bili z novodošlimi skupaj pri Dolinškovi Tončki, potem pa je Vlado Robič Jezernika in Segulina odpeljal preko Senjorjevega doma k Štiblerjevim v Šmartno pri Slovenjem Gradcu, kjer se je zadrževal ing. Rado Iršič, Sarh pa je ostal v bližini Pohorske čete in večkrat opravil zanj kakšno kurirsko pot.

Cez nekaj dni so se prvi pohorski partizani premaknili od doma Tončke Dolinškove više v breg, v tako imenovan Gorjakov mlaj. Tu so si uredili tabor s šotorom. Tu je bilo potem nekaj časa sprejemno taborišče za nove partizane, ki so prihajali iz Maribora, Ptuja in Ruš.

Vojno-revolucionarni komite v Mariboru je namreč organiziral za Pohorsko četo drugo, šolsko taborišče pri kmetu Urbanu v Lehnu nad Ribnico. V Mariboru je namreč prebival Lojze Volmajer, tedaj uslužben kot trgovski pomočnika v železarni Pinter-Lenard, ki ga je dobro poznal Vilko Šlander in mu naročil, naj najde kakšnega kmeta bli-

zu Ribnice, ki bi bil pripravljen nuditi pomoč prvim partizanom. Volmajer je nasvetoval soseda njegove domačije na Lehnu Jakoba Urbanca. Prav v tistih dneh je Urbanc prišel v mesto, v pogovoru privolil v sodelovanje in se tudi seznanil z Vilčem Šlاندrom. Neke nedelje po tistem se je potem skupina aktivistov pod videzom izletnikov napotila k Urbanu. Med njimi so bili Miloš Zidanšek, Slava Klabovora, Vilč Šlander, Fanika Ftič, ki je bila uslužbenka tam kot Volmajer, in še nekateri drugi, z njimi seveda Volmajer. Domenili so se z Urbancem, da dà na razpolago četi svojo lovsko kočjo, ki je bila na skritem mestu, nekaj minut oddaljena od kmetije, in da bo prve partizane tudi zalagal s hrano. Aktivisti so že nekajkrat obiskali Urbanca; iz Maribora so iz trgovine Pinter-Lenard prihajale na Pohorje k Urbanu potrebščine za prve partizane, kot čutarice, termovke, posoda za kuhanje itd. Te predmete sta priskrbovala Fanika Ftič in Volmajer, skla-

dišče za opremo Pohorske čete pa je bilo v Melju pri Edvardu Karnerju. Še pred 20. julijem je prišel Vilč Šlander k Urbanu, kajti okrog 20. julija je Vlado Robič že pripeljal prvo skupino partizanov iz sprejemnega tabora na Smolniku.

Zanimivo je tudi pripovedovanje Staneta Terčaka, ki je 1941. leta prebival v Selnici ob Dravi. Junija je na sestanku v Fali dobil nalog, da najde blizu Ribnice planinsko kočjo za javko. Odšel je na Senjorjev dom, kjer je bil oskrbnik Cizej in se z njim in njegovo družino dogovoril za javko za pohorske partizane. Geslo za razpoznavanje je bilo »Če mi lahko termosflašo napolnite«. Poleg tega se je še dogovoril, da bodo v kočji uporabljali tak varnostni ukrep: če bi bilo nevarno, naj bi bila okna skupnega ležišča v drugem nadstropju odprta, če pa bi bilo vse v redu, naj bi bila zaprta. Ta javka je pozneje tudi delovala; zgodilo se je celo, da je Slavko Šlander z motorjem prišel do Senjorjevega doma.

Pohorska četa je imela pozneje pri Cizejevih krepko oporo.

V Mariboru je Vojno-revolucionarni komite organiziral pri Edvardu Karnerju v Melju skladišče za potrebščine za Pohorsko četo. Drugo takšno skladišče je bilo v sedanji Sodni ulici v vogalni hiši nasproti sodnemu poslopju. V neposredni bližini je v sedanjem Zavodu za socialno zavarovanje tamkajšnji hišnik in kurjač Martin Kores popravljaval orožje, namenjeno za Pohorsko četo.

Ena osnovnih postojank za pošiljanje materiala in ljudi v partizane je bila v tem razdobju tudi pri Sonji Černežlovi, v Trubarjevi ulici 7 v Mariboru. Kot ob Dravi je bil tudi tukaj konec junija ali v prvih julijskih dneh sestanek Vojno-revolucionarnega komiteja in so bili določeni nekateri komunisti, ki naj bi odšli v partizane na Pohorje, med njimi tudi skupina železničarjev, ki so bili prestavljeni nekaj prej iz mariborskih železniških delavnic v tovarno Simmering na Dunaju.

V naslednjih dneh se je začel dotok novih partizanov na Pohorje. Odhode posameznih skupin v partizane in njihove prihode v enoto je mogoče rekonstruirati v glavnem le na podlagi ustnih izpovedi, na katerih seveda sloni tudi odhod prve skupine iz Maribora. Da so šli prvi partizani na Pohorje 7. julija iz Maribora, sovpada z odhajanjem v partizane tudi v Savinjski dolini in v Revirjih. V izpovedih zadevaš na podatke, da je bila to direktiva Vojno-revolucionarnega komiteja za vso severno Slovenijo.

Vendar Breznik, ki je bil pred odhodom v partizane sekretar OK KPS v Mariboru, navaja v svojih podatkih, da je odšel na Pohorje 11. julija z Ivom Polančičem, Dragom Flisom in še z nekom. Ostal je na Smolniku in pomagal organizirati sprejemni tabor v Gorjakovem mlaju. Med prvimi sta potem prišla iz Maribora tudi Maks Grohar-Taras in Angel Besednjak. Šest ljudi je Vlado Robič čez nekaj dni odpeljal k Urbanu. Hodili so dva dni, v dežju so morali prenočiti v gozdu, ko so zašli. Urbanc trdi,

da so prišli k njemu okrog 20. julija. Pri Urbanu je takrat že bil Vili Šlander. Tako so se v koč nad Urbancom napotili Vilč Šlander, Vlado Robič, Gustav Svensšek, Drago Flis, Maks Grohar in Angel Besednjak, medtem ko je Svenškova, ki se je močno prehladila v deževni noči, ostala začasno pri Urbanu v hiši.

Zelo zgodaj je prišla na Pohorje tudi skupina iz Ptuja. Po sestanku v Dobravi pri Ptujju med Novo vasjo in Žabjekom, ki mu je prisostvoval tudi Miloš Zidanšek in kjer je bilo v glavnem določeno, kdo naj odide v partizane, se je blizu Ravnega polja, na cesti od Hajdine proti Račam, na pol poti med Ptujem in Račami, zbralo okrog 14 ljudi, med njimi oba Sagadina, oče in sin, Karel Arnuš, Jože Rajšp, Rudi Žnidaršič, Franc Peršon in drugi. Prišel naj bi Lojze Zorko-Tonček iz Maribora in jih odpeljal na Pohorje. Ta pa se je zakasnil in prišel šele po polnoči. Medtem so se čakajoči umaknili v bližnji gozdič, postavili stražo in pospali. Proti jutru so potem — večinoma s kolesi — odšli proti Pohorju, razen Zvonka Sagadina, ki se je vrnil v Ptuj. Blizu Hoč bi moral nekdo čakati na javki, a nikogar ni bilo, skupina se je razšla, Jože Sagadin je celo nekaj dni blodil, ko je na lastno pest iskal četo, medtem ko je Dušan Finžgar odšel v Maribor in preko mariborske zveze prišel na Smolnik v sprejemno taborišče. Ponovno se je 25. julija — kot piše Vida Rojc v knjigi »Ptuj v borbi za lepše dni«, — zbrala pri Lavrenčiču v Novi vasi skupina, ki naj bi odšla na Pohorje. Tja je prinesel Miha Anžel iz Žabjeka orožje. Javka pa je bila izdana, gestapo je ujel Alojza Lavrenčiča, Aleksandra Murna-Edija in Jožeta Lacka, ki je tudi prišel tja, medtem ko sta ušla Rudi Žnidaršič in Franc Peršon, ki sta bila skrita v gozdu. Nežka Kramberger iz Ptuja trdi, da je bil tedaj navzoč tudi Rudi Finžgar. Vsekakor sta Žnidaršič in Peršon potem prišla na Pohorje.

Dne 22. ali 23. julija so odšli iz Maribora na Smolnik Janko Audič, Davorin Pirtušek in Josip Bakarič. V istem razdob-

ju je odšla na Smolnik druga skupina, v kateri so bili Jože Grat, ki je kot železničar prišel iz Wiener Neustadta, Avgust Greif-Blisk, eden vodilnih skojevcev v Mariboru in soudeleženec prve sabotažne akcije v Mariboru 29. aprila 1941 v Volkmerjevem prehodu, nadalje Herman Lorger-Jumbo, Ervin Veber, ki sta bila pozneje oba izdajala, Stanko Muršak, Mirko Trebušak in morda še kdo. Pred to skupino sta, kot vse kaže, že v nedeljo 13. julija odšla preko Ruš na Smolnik Mirko Kogler-Snajder in Jože Klarič-Juš iz Maribora. Klarič opisuje, kako sta z jutranjim vlakom prišla v Ruše in se tam pri neki gostilničarki — najbrž Šarhovi sestri pri kolodvoru — oglasila s parolo »So gore rumene in trate zelene«. Tu sta dobila zvezo za Hlebov dom na Smolniku, odtod pa sta bila napotena v sprejemno taborišče.

Leopold Vrečko iz Rogoze pri Hočah trdi, da je njemu in bratu bilo sporočeno kot skojevcema, da bo 15. julija na Smolniku ustanovljena Pohorska četa in da sta med 15. in 17. julijem odšla na Smolnik. Njegov brat Jože Vrečko pa trdi, da sta odšla na Pohorje 22. julija. S seboj sta potegnili tudi sovaščana, bivšega aktivnega podnarednika v stari jugoslovanski vojski Franca Eckarta. Tudi ti trije so blodili in spali pod smrekami v bližini mariborske koč, naslednji dan pa so prišli na Smolnik v sprejemno taborišče.

Vlado Robič opisuje v svojih spominih, da je okrog 27. julija pripeljal v Urbančevo lovsko koč večjo skupino novodošlih. Vida Urbanc, hčerka Jakoba Urbanca pa izpoveduje, da je nekoliko prej, morda okrog 25. julija, prišla iz Ruš večja skupina, ki jo je vodila h koč. V lovski koči je za toliko ljudi bilo seveda premalo prostora in so si morali okrog koč razpeti šotore.

Vlado Robič se spominja, da je pri Urbančevi koči našel ob svojem drugem prihodu več Rušanov, med njimi Nikodema Košenino, Ljubo Bečela in Draga Varga. Od Rušanov je bil tedaj že v četi Jaka Špeniga, prihajal pa je stalno Zdravko Trpin iz Ruš. Poleg

tega je večkrat prišel v četo tudi Jože Knific, ki je bil od začetka med glavnimi organizatorji čete.

Ko je Vlado Robič drugič pripeljal skupino na Lehen k Urbancu, je prišlo iz Maribora v četo nekaj aktivistov, med njimi Miloš Zidanšek, Leo Novak, Lojze Zorko in drugi. Takrat je bila nekakšna slavnost. Leopold Vrečko opisuje, da je bilo tedaj vsega navzočih okrog 30 ljudi. Ugotovljeno je, da je do takrat prišlo na Pohorje 32 ljudi, med katerimi do sedaj nismo omenili Stefana Balgavija, ki pa je verjetno tedaj opravljal predvsem kurirske posle. Kot komandirja te skupine vsi preživeli soglasno omenjajo Gustava Svenška, kot komisarja pa Vilča Slandra. Prvi partijski sekretar je bil po njegovi izjavi Josip Bakarić-Brico, medtem ko je vaje z orožjem po svojem prihodu prevzel Franc Eckart. Boris Čizmek omenja, da je imela četa v tem razdobju 7 pištol, dve karabinki in 3 lovske puške. Frida Svenškova pripoveduje, da so dobili pri nekem gozdarju na Pohorju 2 lovske puške, sicer pa da so imeli eno samo vojaško puško.

Tisti dan, ko je bila slavnost pri Urbančevi koči, je Svenškova zvečer odšla iz čete v dolino. Razmere v teh prvih dneh partizanstva so bile izredno težavne in jo je Vili Slander napotil na teren.

Večina prvih partizanov je bila članov Partije ali SKOJ. Tudi ostali so se že prej udeleževali v naprednem gibanju.

Dne 28. julija je odšla iz Ruš skupina novincev — in ljudi, ki so bili že deloma v četi — na pot na Smolnik. Bili so Jože Motaln, Janko Muc in Rajko Muc, Jaka Špenga in Jože Knific. Prišli so v sprejemno taborišče na Smolnik, z njimi sta bila baje tudi dva Hrvata. Tu so bili dan ali dva, potem so odšli naprej proti Lehnu, zašli in šli proti Klopnemu vrhu, potem na Pesek in na Senjorjev dom, kjer naj bi jih čakal Franc Jezernik. Tega pa na javki ni bilo. Nekje nad Ribnico so potem prespali pri nekem kmetu, naslednji dan pa so zašli v nemško hajko. Skupina se je razbila in Ru-

Lojze Dolinar: Boj jugoslovanskih narodov (detajl)

šani so se posamič vrnili v Ruše.

Dne 30. julija je odšla iz Ruš še druga skupina, v kateri je bil Drago Breznik. Tudi ta je bila razbita.

Dne 31. julija popoldne je neka Verčkova iz Lehna prihitela popoldne k Urbancu in sporočila, da je v Josipdolu in na Glažuti polno Nemcev. Urbanc je to takoj sporočil v četo. Še isti dan se je četa umaknila iz koče. Nekaj partizanov se je ločilo od skupine in zbežalo v dolino, nekatere so Nemci v naslednjih dveh dneh zajeli, tako da je samo jedro 9 ljudi prišlo na Smolnik.

Zajeta je bila tudi skupina treh novodošlih, ki jih je s Smolnika vodil na Lehen Jože Klarič. Ta je bil ob tej priliki ranjen v glavo. Nekateri člani skupine, ki so bili sicer tedaj razkropljeni, so se potem zopet vrnili v četo, tako da jih je iz prvega razdobja čete kljub nesreči na Lehnu bilo 17 pozneje v enoti.

Iz Maribora je baje v tem razdobju odšlo na Pohorje okrog 17 ljudi. Nekateri med njimi čete niso našli, nekateri so bili spotoma ujeti. Nemci so kmalu pričeli oprezovati na dohodih na Pohorje. Spomnimo se samo, kako je Robič za las ušel aretaciji v Rušah. Skupina, ki je tedaj prišla iz Pobrežja, sploh ni dobila zveze. Verner Breznik piše v svojih spominih, kako je 11. julija odšel z Dragom Flisom, Ivom Polančičem in še nekom na pot na Pohorje, in sicer mimo Mariborske in Ruške koče na Smolnik, kako so hodili dva dni, prenočevali v šotoru v gozdu, kako tudi na Hlebovem domu niso dobili zveze, se dan ali dva še potem zadrževali v bližini doma in taborišča ter se potem z žvižganjem našli s Čizmekom.

Ko obravnavamo to razdobje, je važno poudariti široko mobilizacijo Partije za odhod v partizane. Na terenu je bilo zbranega mnogo orožja, tako v

Ptuju, v Mariboru, v Limbušu, v Lovrencu na Pohorju, na Pragerskem, v Dravogradu, Slovenjem Gradcu, v Lešah pri Prevaljah, v Mislinju. Orožje so zbirale skupine, ki naj bi odšle v partizane na Pohorje — po izdajstvih pa so bile večinoma predčasno razkrite, orožje zaplenjeno, pripadniki skupin pa postreljeni kot talci.

Po 31. juliju 1941 se začneja drugo razdobje Pohorske čete,

ki je polno smelih podvigov od napada na orožniško postajo v Ribnici 12. avgusta preko prve borbe partizanov z nemško vojsko 17. septembra 1941 na Klopnem vrhu vse do vključitve čete okrog 4. oktobra 1941 v 1. Štajerski bataljon, napada na Šoštanj 8. oktobra, borbe na Čreti 26. oktobra in znamenitega Brežiškega pohoda konec oktobra in v začetku novembra 1941.

Značilno je, da se prva partizanska skupina na Pohorju razvija z enakimi značilnostmi kot ostale slovenske partizanske skupine in preko začetnih težav naglo zraste v borbeno enoto, ki nažene ob napadu na nemško postojanko na Klopnem vrhu 17. septembra 1941 takšen strah Nemcem v kosti, da dva dni pozneje Pohorje proglasijo kot »zaprto ozemlje«.

France Filipič

ČRTOMIR BOHINC

ILUSTRIRAL
LOJZE PERKO

**Nespretno
zanka
nastavljena**

NAJ ji bo ime Ivanka, čeprav je bilo njeno resnično ime drugačno. Njen oče je bil šolski sluga, stanovali so v rumeno obarvani gimnaziji sredi Ljubljane v kleti. Februarja 1942, ko so se v šolo naselili grenadirji, je bila stara sedemnajst let. Hodila je v šesti razred dekliške gimnazije.

Ni bila lepotica. Kazile so jo trde, sovje oči in debele ustnice, pa tudi blede obraz. Le lase je imela zelo lepe, zlatorumene in spete v košat pramen, ki ji je padal do pleč. Med sošolkami ni imela prijateljic. Odbijala jih je s svojim osornim obnašanjem, trmo in zahrbtnostjo. Bila je tipičen sad klerikalne vzgoje. Doma so jo držali zelo strogo, za vsako malenkost so jo kaznovali z nepopisno surovostjo.

Nenadoma pa se je njeno življenje popolnoma spremenilo. V šolo so prišli vojaki. Klopi so zmetali na dvorišče, in ker je bilo mraz, so jih začeli sekati in kuriti. Knjige iz šolske knjižnice so uporabljali v straniščih in za netenje ognja.

Vsa šola je bila polna živahnih južnjakov, ki so vse dneve prepevali. Če se je le pokazala, so jo sprejeli z vriščem in krikom, pa tudi z odkritimi, zelo maselnimi opazkami. Ko so opazili, da je doma v kleti, so začeli siliti za njo. Trkali so na vrata, gledali brez sramu skozi okna, prihajali ponoči in podnevi v stanovanje, prosjčili in modelovali. V začetku je zardevala, ko je videla, kako jo z očmi slačijo, potem pa se

je privadila in ji je celo gódlilo. Vojaki pa niso dali miru niti njeni materi, ki je prekoračila štirideseto leto in je bila že zdavnaj vsa osivela in zgubana. Oče je rentačil, ko pa so vojaki začeli prinašati vino v trebušastih, opletelih steklenicah, tobak in druge dobrrote, je po cele dneve pil in prepeval z njimi.

Tiste dni ni bilo pouka, ker so šolo zasedli vojaki. Ivanka je čepela doma in brala knjige. Življenje zunaj stanovanja jo je mamilo, čeprav je bilo nevarno. Po mestu so na debelo zapirali ljudi in jih odvažali v zaprtih vagonih v taborišča. V šolski kleti pa je bilo varno.

Najbolj vztrajno se je vrtel okoli nje slok, črnolas tenente. Bolj ko ga je odganjala, bolj je silil vanjo. Tako se je nekega dne zgodilo, da jo je zvabil na divan v svoji pisarni in jo omamil s poljubi in vermutom... Vrnila se je domov pozno zvečer. Oče jo je divje zmerjal in ji grozil s hlačnim pasom. Toda ko je slišal, da je bila pri tenenteju, ki da je v Italiji grof in tovarnar, se je nekako potolažil.

Nekaj tednov je skoraj vsak večer prišel tenente ponjo. Potem pa je nenadoma izginil. Njegov prijatelj jo je prišel tolažit. Povedal ji je, da so tenenteja premestili nekam na Hrvaško. Tako prisrčno jo je tolažil, da je že prvi večer spala pri njem. Posebno še, ko ji je povedal, da je tudi on tovarnar in grof...

Kmalu je bil tudi novi prijatelj premeščen. Preselila se je k tretjemu. Če je bil prvi tenen-

te, je bil drugi sottotenente, tretji pa že podoficir. Nazadnje ni več gledala na čin, dovolj ji je bilo, če je vojak rekel, da je študent, uradnik ali kaj podobnega, samo kmet ali delavec ni smel biti. Prijatelje je menjala čedalje bolj pogosto, včasih celo večkrat na dan. Pri tem početju ji je sledila dve leti mlajša sestra... Vojaki so ji večkrat dajali manjša in večja darila. Lepo se je oblekla, večkrat je večerjala v gostilnah, kjer se je za drage denarje tudi brez živilske nakaznice dobilo marsikaj, kar so drugače že zdavnaj pogrešali. Oče je ni več ošteval. Včasih mu je dala za vino, pa je bil zadovoljen. Počutila se je odraslo žensko, gódílo ji je, da se toliko moških zanima zanjo. Včasih se je srečala z bivšimi sošolkami. Nekatere se se ji hinavsko prilizovale in jo prosjačile, naj posreduje za njihove brate ali prijatelje, ki so bili v internaciji. Le ena, Marta, ji je vsakokrat, ko sta se srečali, zabrusila nekaj pikrih. Ivanka je vedela, da sta dva Martina brata partizana.

Nekoč sta se srečali zvečer pred Pošto. Marta jo je porogljivo pogledala, jo povprašala po zdravju, nato pa je rekla, da ima lepe lase, ki bi jih bilo treba ostriči. Vsa kri je udarila Ivanki v glavo. Vedela je, da ljubljanski partizani radi ostrižejo dekletke, ki se družijo z Italijani.

Zbežala je domov in se dolgo ni upala sama ven. V vsakem moškem je videla partizana s škarjami. Tako dolgo, dokler se ni potožila nekemu svojemu prijatelju, drugače podčastniku...

Podčastnik se je zelo zanimal za Marto, ko je zvedel, da je Ivanki grozila in da ima dva brata v partizanih. Na dolgo in široko je spraševal Ivanko o Marti in njenih bratih...

Ze naslednji dan je podčastnik iskal Ivanko doma. Proti večeru jo je povabil s seboj, češ da se njegov poveljnik zelo zanima zanjo. V mraku sta odšla čez trg na vojaško poveljstvo v trdno zidani nekdanji kavarni sredi mesta. Straža je pozdravila; stopala sta po mehkih preprogah po stopnicah, srečavala oficirje in vojake, dokler se nista ustavila v lepo urejeni sobi. Mlad major je sedel v usnjenem naslanjaču, kadil dišečo cigaro in nervozno pihal v zrak kolobarčke dima. Priklonil se ji je tako, kot je videla v filmih, da se priklanjajo plemiči svojim damam, in jo povabil, naj sede. Na mizi se je znašla steklenica sladke pijače, sluga je prinesel pladenj z biskviti. Major jo je nekaj časa pronicljivo opazoval in šobil ustnice, nad katerimi so kraljevale elegantne črne brčice. Pomignil ji je in podčastnik je odšel. Major in Ivanka sta ostala sama.

Dolgo časa jo je spraševal o vsem mogočem, o starših, sošolkah, prijateljih in znancih, političnem prepričanju in kaj ljudje govorijo. Nato ji je predlagal, naj bi stopila v njihovo službo.

»Kaj bi pa delala?« je zanimalo Ivanko.

»Oh, nič posebnega. Samo obveščali bi enega mojih oficirjev o tem, kaj ljudje govorijo.«

Izgovarjala se je, da se ne družijo z nikomur razen s podčastnikom, ki da je njen zaročenec. Majorju je spreletela obraz nejevolja. Nenadoma se je ves spremenil. Požugal ji je s prstom in dejal:

»Dobro. Že vidim, da nočete. Toda zapomnite si, da so naše roke zelo dolge. Zamislite si, kaj bi bilo, če bi vas nekoč ujeli z našim vojakom. Nato bi vas odpeljali na zdravniški pregled v bolnišnico. Preden bi se vse pojasnilo, bi preteklo najmanj štirinajst dni. Medtem bi živeli v ječi, v oddelku za vlačuge. Na šoli bi zvedeli, kje ste bili in bi vas nemudoma izključili...«

Tako pa... Če bi se izkazali, bi vas poslali čez nekaj mesecev v Italijo, kjer bi se šolali dalje na državne stroške. Nikoli ne bo nihče izvedel, da ste nam napravili kako uslugo...

Da ali ne?«

Ponudil ji je roko in jo pogledal v oči, se ji nasmehnil kar se da ljubeznivo. Nato jo je poščegetal pod brado in pobožal po laseh. Ne da bi kaj dosti premišljala, je segla v ponujeno roko.

Tako je Ivanka postala agent obveščevalnega oddelka armadnega poveljstva. Odslej se je videvala ob določenem času vsak dan z mladim tenentejem, ki je prihajal na te sestanke v civilu.

Tudi drugače se je njeno življenje docela spremenilo. Vsa družina se je morala izseliti iz temačne gimnazijske kleti v novo stanovanje v najlepšem delu mesta, v četrt vil ob tržaški železnici. Tam je dobila svojo sobo. Pohištvo ji je priskrbel tenente, ki je zdaj zahajal k njej in ostajal pri njej do jutra.

Prejela je tudi naloge: približati se mora Marti in ji govoriti, kako je tudi ona za partizane in Osvobodilno fronto. Res da je hodila z vojaki, toda samo kot z moškimi, saj slovenskih fantov ni, ker so jih skoraj vse pozapirli. Da je med Italijani dosti takih, ki so proti vojni in proti fašistom in ki so pripravljeni pomagati partizanom z orožjem in obvestili. Da pozna vojaka, ki bi izročil celo pištolo...

Marto je poiskala na domu in ji začela priporočati, kar so ji naročili. Dolgo ni hotela verjeti. Zavračala je Ivankina zatrjevanja, češ

da ji za vse skupaj ni nič mar, da se za politiko ne zanima in podobno.

Tenente ji je zdaj naročil, naj gre znova k Marti in ji sporoči, kako je zvedela, da bodo zvečer v središču mesta racije. Res je odhitela tja in res so zvečer lovili može in fante po cestah in ulicah.

Čez nekaj dni jo je Marta poiskala doma. Zahtevala je, naj tisti vojak izroči pištolo.

Tenente je uredil vso zadevo. Ivanko je seznanil z vojakom in ji svetoval, naj si ga izbere za ljubčeka. Vojak ji je dal pištolo, ki jo je odnesla Marti skupaj z obvestilom o premikih vojaštva in racijah.

Tisto zgodnje poletje so partizani trkali na ljubljanska vrata in mnogi ljudje so mislili, da je poraz fašistične Osi vprašanje nekaj tednov. Nekega dne je Marta povabila Ivanko na sestanek v zapuščeno predmestno ulico. Tam ji je predstavila mladega moškega in se takoj oddaljila. Z roko v roki sta nekajkrat zaokrožila s tem moškim po ulicah. Moški je zahteval, naj ga seznani z vojakom Dantejem, ki je dal Ivanki pištolo in kopico podatkov.

Zmenili so se za sestanek v neki hiši na Gradišču. Moški bo čakal Ivanko in Danteja v veži ter ju nato povabil v stanovanje. Ivanka bo tolmačila...

Režiser je bil skrivnostni tenente. Ob dogovorjenem času so se sestali v veži in moški ju je povabil za seboj v temačno podstrešno sobico. Dolgo so govorili in Dante je nazadnje obljubil, da bo raztresel po vojašnici letake, ki mu jih je dal moški. Po tenentejevem ukazu je pripovedoval, kako so vsi vojaki proti vojni in da komaj čakajo konca. Povedal pa je tudi, kako se med vojaki govori o bližnji veliki ofenzivi proti partizanom. Zmenili so se tudi za prihodnji sestanek, kjer bo Dante poročal, kako mu je uspelo organizirati v svoji enoti skupino protifašističnih vojakov.

Tenente pa je dal Ivanki in Danteju novo nalogo: zvedeti, kako se piše moški in kje stanuje. Zaman sta namreč pregledovala celo kopico fotografij ljubljanskih ilegalcev in partizanov.

Ko je Ivanka skupaj z Dantejem odhajala na naslednji sestanek z ilegalcem, je opazila na cesti okoli Gradišča razpostavljene policiste v civilu. Poznala jih je po obnašanju in črnih, pomaziljenih laseh. Stisnilo jo je pri srcu in ustrašila se je, da bo ilegalce takoj opazil past.

Toda zgodilo se ni nič. Dante je poročal, da je zbral skupino petih vojakov, ki bi bili pripravljeni takoj z orožjem dezertirati k partizanom. Ilegalce mu je to odsvetoval, rekoč, naj še nadalje pridobivajo vojake; ko bo večina vojakov pripravljenih za dezertiranje, naj dezertira vsa enota. Dante je zahteval še več letakov, ilegalce pa naboje za pištolo, bombe in vojaške specialke ter načrt straž in patrolj.

Še tisto noč je morala Ivanka na poveljstvo. Do tja so jo odpeljali v zaprtem avtomobilu. Tenente ji je pokazal več fotografij. Na eni izmed njih je spoznala ilegalca. Da je resnično to on, je potrdil tudi Dante.

Zaman je Ivanka ugibala, kako so ugotovili ilegalčevo ime in priimek. Tenenteja je kar pri-

vzdigovalo in glas mu je drhtel. V sobo je prihitel major, za njim neki podpolkovnik. Slika je krožila iz roke v roko. Nazadnje je Ivanka ujela pripombo, da so ilegalca spoznali bivši jugoslovanski policijski uslužbenci...

Takoj nato je Ivanka zvedela, da je ilegalcu ime Ivan in da je brezpomemben partizanski sodelavec v Ljubljani, čeprav se skriva pred oblastmi. Toda njegov brat je voditelj slovenskih partizanov, znan predvojni komunist, verjetno celo član partizanskega štaba za vso Jugoslavijo. Zato morata biti z Dantejem zelo previdna. Iz zanesljivih vojakov bo tenente sestavil skupino, ki bo igrala vlogo protifašistov. Ti morajo izpolniti vsako Ivanovo zahtevo. Morda si bosta Ivanka in Dante pridobila Ivanovo zaupanje. Morda Ivan ve, kje je njegov brat. Če bi tega ujeli, bi dobili velikansko nagrado...

Na prihodnjem sestanku je Ivan dobil vse, kar je zahteval. Dante mu je predlagal sestanek s skupino protifašističnih vojakov ter obljubil strojnico, eksploziv, radijski oddajnik in kopico važnih načrtov. Rekel je, da ima zveze v oddelku za utrjevanje, za zveze in pri vojaški policiji. Z velikim veseljem je Ivan poslušal in si delal v majhno beležnico nerazumljive znake. Zmenili so se za nov sestanek...

Do sestanka pa ni prišlo. Zaman sta Ivanka in Dante čakala Ivana v veži, zaman trkala na vrata podstrešne sobice. Hišnika nista hotela spraševati po neznanu. Naslednji dan je Ivanka spet prišla v hišo na Gradišču. Spet zaman. Tenente je divjal.

Nova naloga: iskati Ivana po mestu in mu neopazno slediti...

Dolge dneve je križarila Ivanka po ulicah in gledala okoli sebe. Obupala je že, tenente je preklinjal, ko mu je pripovedovala o neuspehu. Nazadnje, potem ko je preteklo že skoraj mesec dni od zadnjega sestanka, je zagledala Ivana pred vhomom na glavno ljubljansko železniško postajo.

»Mislila sem, da se vam je kaj zgodilo,« je rekla s ponarejeno skrbjo. On pa se je nasmehnil in se izgovoril, da je moral naglo iz Ljubljane na sestanek z bratom. Da zdaj spet potuje, in sicer v Logatec, kjer ga bo čakal brat. Vlak odpelje čez nekaj minut. Naj mu oprosti, se bo že vrnil in jo poiskal, saj ve, kje stanuje. Povprašal jo je še, če je Dante še vedno v Ljubljani, nato pa izginil v notranjosti postaje...

»Kaj naj storim?« je premišljevala Ivanka. »Če alarmiram vojaštvo in policijo, ga bodo morda res ujeli, brat bo pa opozorjen in bo ušel. Če grem iskat tenenteja in ga zaprosim za potno dovoljenje, bo vlak odpeljal brez mene... Nagrada bo šla po vodi in tudi študij, ostala bom v tej priskutni, tercijski Ljubljani, da me bodo ostrigli ali celo ustrelili...«

Nenadoma je zraven sebe zaslišala ženski glas. Nekdo jo je ogovoril. Zagledala je prijateljico Jolando, italijansko državljanko. Seznanili sta se bili v družbi oficirjev in nekajkrat sta se videli na hodniku pred obveščevalnim oddelkom.

»Imaš potni list? Posodi mi ga, prosim...« je rekla in ji naglo povedala, za kaj ga potrebuje. Mimogrede jo je še potolažila, da ju bo tenente že zmazal, če bi se ji kaj zgodilo. Še sreča, da sta si nekoliko podobni...

Brez besed je segla Jolanda v ročno torbico in ji dala v usnje vezano knjižico. Ivanka je stekla k blagajni, kupila vozovnico in zdrvela k vlaku, kjer je sprevodnik že zapiral vrata. Takoj nato je vlak potegnil. Poiskala si je prostor v oddelku drugega razreda in se zazrla skozi okno.

Seveda ni opazila Ivana, ki se je smejal skozi okno vlaka, namenjenega na Dolenjsko. Ta vlak je čez nekaj minut odpeljal Ivana k partizanom...

Službujoči karabinjerski podčastnik na železniški postaji v Logatcu je med ljudmi, ki so izstopili, zagledal mlado dekle, ki je bilo očitno zelo presenečeno, saj so njene oči begale vzdolž vlaka in vzdolž postajnega poslopja. Nekoga pričakuje, je ugibal podčastnik. Toda koga? Domačinka ni, vidi se ji, da je meščanka. Kaj išče tukaj, v Logatcu?

Nato se je spomnil, da bi si morda prislužil dopust ali vsaj kakšno drugačno priznanje, če bi se mu nasmehnila sreča in bi zalotil eno izmed partizanskih kurirk, ki baje hodijo iz Ljubljane, tega osjega gnezda partizanov. Odločil se je...

Dekle je imelo potni list. Res, slika ni bila popolnoma dobra. Toda morda je že stara. Le dekle se je hudo zmedlo. To je podčastnika spodbudilo, da se je odločil preiskati še njeno ročno torbico. Če ne drugega, bo vsaj po dolgem času spet enkrat vohal svež dekliški robec namesto garnizijskega stranišča ali konjušnice.

V torbici je našel tudi njeno osebno izkaznico. Hotel je primerjati podatke v izkaznici s podatki v potnem listu. Oči so mu izstopile od silnega veselja. Izkaznica in potni list sta se glasila na dvoje različnih imen in priimkov. Prijel je za pištolo in povabil dekle s seboj v pisarno. Že se je videl v domačem kraju, z novo kolajno na prsih. Že se je videl v gostilni, ko pripoveduje zavzetim kmetom, kako je ujel na divjem Balkanu partizansko kurirko, prikupno dekle. Sicer res ni prikupna, toda vseeno, zaradi lepšega je treba tako reči. S tem si človek povzdigne lastno ceno. Poreče, da mu je obljubljala samo sebe, če jo pusti. On pa da je izvršil svojo vojaško dolžnost.

Seveda je Ivanka takoj povedala, po kaj je prišla v Logatec. Zahtevala je, naj takoj obvestijo o njeni aretaciji tenenteja na armadnem poveljstvu. Najprej so jo zaslisevali na postaji, nato na karabinjerskem poveljstvu v Logatcu. Nalašč niso hiteli, da so jo lahko nekaj dni držali pri sebi. Ivanki niso ušle opazke, da takega »cukrčka« ne kaže spustiti iz rok. Spala je pri marescialu, ki ji je sredi noči zaupal, da so armadni oficirji tepci, ki ne znajo loviti upornikov in da so, kar se tiče policijske službe, čisto navadni mazači.

Po tednu dni so jo le poslali v Ljubljano, toda na karabinjersko poveljstvo. Tam jo je postaren podpolkovnik pridobil, da bo odslej delala za karabinjerje. Že naslednji dan pa so jo spustili.

Od takrat dalje je k njej zahajal karabinjerski podpolkovnik, ki je bil skoraj dvakrat starejši od nje. S surovostjo je odganjal vse druge obiskovalce nižjih činov.

Toda bil je res grof, le to ni bilo Ivanki všeč, da ima doma pet otrok in debelo ženo...

Zaplenili smo jim orožje

PO PROGLASU CK KPJ o vstaji smo začeli mi mladinci z organiziranim delom tudi na terenu Galjevica v Ljubljani. Prvo akcijo smo izvedli julija 1941. Njeni pobudniki so bili starejši tovariši iz vrst delavcev in študentov. Neposredno je akcijo organiziral Janez Jerzeršek.

Mislilim da je bilo 15. ali 16. julija 1941 pred večerom. Vsak dan smo se zbirali na nekdanjem sokolskem telovadišču. Odšli smo proti železniškemu skladišču na postaji Ljubljana-Rakovnik. Tam je bila za puščina bivše jugoslovanske vojske — na kupe orožja in streliva.

Tovariš Janez Marolt je s ponarejenim ključem odprl

skladišče. Nekateri naših tovarišev so ostali zunaj skladišča na straži. Na postaji je bila namreč italijanska posadka, kakšnih 40 vojakov.

Ko smo odprli vrata, smo planili v skladišče. V naročje smo si začeli nakladati puške kot bi nosili polena. Moj brat Vlado si je kar za srajco naložil ročnih bomb, tako da se je moral z obema rokama podpirati. Če zdaj pomislim, kaj bi bilo, če bi vse te bombe nadenkrat eksplodirale...

Večje število pušk in ostalega orožja smo takoj prenesli v drugo skrivališče, ki je bilo v kanalu. Dno kanalske cevi, približno meter visoke, smo pokrili z deskami, da orožja ne bi pokvarila voda. Ti kanali so

bili pod vrtovi železniške postaje. V ta skrivališča smo tudi pozneje kaj spravili.

Druge puške smo skrili kar pod kup zloženih telefonskih drogov blizu skladišča. Naslednji dan smo imeli smolo — Italijani so orožje odkrili. To je zakrivila ena izmed italijanskih vlačug, po imenu Zora. Zvečer je bila ta ženska prišla z nekim italijanskim vojakom h kupu drogov. Vlegla sta se v travo in tedaj je Zora opazila pod drogovi puškino kopito. Takoj nato so Italijani z velikim vriščem in pompom preiskali okolico ter seveda našli orožje.

Orožje, ki smo ga skrili v kanal, pa je šlo kmalu k partizanom.

Dušan Marolt

Pričevanje o tolminskih puntarjih

SLIKOVITO umetno jezero, ki se razteza od Mosta na Soči do Tolmina, je bilo slučajno izpraznjeno. Po njegovem globokem dnu je napravila Soča velike vijuge v visoki plasti debelega gramoza, ki ga je z leti nanescila iz doline Zadnjice, Loga in Trente.

V Tolminu smo se seznanili z nekaterimi tovariši, aktivisti in borci. Spomeničar Anton Kramar-Zvone je živahno razlagal, kako proslavljajo 20-letnico revolucije, sekretar občinskega odbora ZB je pravil, kako delajo njihove organizacije — in dopoldan je minil, kot bi trenil.

TUDI Z MALIM SE DA

Prvi vtis v tamkajšnjem Muzeju NOB me je iznenadil. Pogled mi je nehote obstal na skulpturi italijanskega vojaka. Alpinist, otovorjen z opremo in orožjem, vzbuja izraz trpljenja. Toda zakaj italijanski vojak tu?

Marija Rutar, učiteljica v pokoju, ki z vso vnemo skrbi za ta muzej, je bila brž nared s pojasnili. Tu je zbrana nacionalna in socialna zgodovina tega kraja za daljše obdobje. Ko smo si vse to ogledali in dobili splošen vtis o celotnem gradivu, potem misel na italijanskega vojaka res ni več motila. Revolucionarne dogodke — od zgodovinskega tolminskega punta do zmagovite NOB — pa dopolnjujejo liki posameznikov, od znanega zgodovinarja Rutarja do pesnika Gregorčiča in padlih partizanov.

Čudil sem se, kako da je Muzej tako lepo urejen. To je predvsem zasluga tovarišice Rutarjeve, ki ji vsi ljudje radi pomagajo. Vse, kar je zbranega in prikazanega, so dali oziroma naredili prebivalci sami, brezplačno. Letos so dobili samo 70.000 dinarjev od občine, in to za vse tri dele muzeja (v njem sta namreč še etno-

loški in arheološki oddelek). Zato bodo ta denar porabili zgolj za nabavo najnujnejših potrebščin. Dela nihče ne računa. »Tudi z malim se da,« je rekla Rutarjeva, ko je govorila o teh težavah in pravila, kaj vse bodo še letos napravili.

Kaj pa Bovec in Kobarid?

Tam je še precej gradiva, ki bi lahko prišlo v poštev za muzej. Sedanje gradivo v tolminskem muzeju je pretežno zbrano le iz ožjega okolišča bivše tolminske občine. V Bovcu celo želijo, da bi si uredili lasten muzej v ostankih vojaške utrdbe v Klužah. Zato je razumljivo, da tam ne bi radi odstopili gradiva, ki ga imajo, za tolminski muzej. Tudi organizacije ZB še niso združene in še delujejo po teritorijih bivših občin v Kobaridu in Bovcu. Zato je v Tolminu le 22 krajevnih organizacij z 6720 člani. Kljub temu pa so zelo delavni. Zlasti letos, ob 20-letnici revolucije. Organizirali so razne proslave v Tolminu, na Slemenu, na Kneži in drugod, odkrili več spominskih plošč. Le s topografijo gre teže. Manjka in manjka povsod. Namesto 600.000 dinarjev so dobili samo četrtno — 150.000 dinarjev. Zato bodo lahko končali samo v Baški grapi. Ta kraj je tudi najpestrejši v dogodkih. V načrtu pa je še spominsko obeležje v Tribuši. Iz tega kraja je padlo približno 180 borcev in aktivistov. Zato zasluži večjo pozornost. Toda, denarja ni in ... vsi načrti so za sedaj šele na papirju.

BREZ BESEDE

V muzeju so prikazani številni dogodki, ki po svoji pomembnosti zaslužijo večjo pozornost. Naj navedem samo dogodek v Poljubinu.

Ludvik Kovačič v Tolminu, Jožef Kovačič, ki smo ga srečali pri košnji poleg vasi, in drugi ljudje v Poljubinu so

Cuderjeva mama, ki smo jo ondan našli pred hišo in z njo pokramljali o nekdanjih in današnjih časih

pripovedovali o tem dogodku. Zgodaj zjutraj 5. maja 1944. je bilo, ko so počili strelji ob Lesnici pri Potoku in sedem življenj je omahnilo — vsa vas je trepetala v žalosti.

Začelo se je bilo prejšnji večer. Partizani so napadli Nemce, ko so prihajali v vas. Dva Nemca sta bila na mestu mrtva, nekaj je bilo ranjenih.

Še isti večer so Nemci z večjimi silami obkolili vas. Naslednje jutro navsezgodaj pa so začeli razbijati vrata in vdirati v hiše. Vse ljudi so zgnali pred Kocijanovo hišo in jih postrojili na cesti, ki pelje čez Lesnico. Edino otroke so spravili za hišo. Na njivo kraj ceste se je postavil neki nemški oficir in začel govoriti:

Tu pred vasjo so bili napadeni Nemci. Vas je znano leglo banditov. Toda nemško poveljstvo je vse do takrat pustilo ljudi na miru. Ob tem dogodku pa ne bo več tako. Sami ljudje naj povedo, kdo ima zvezo s partizani. Če pa tega nihče ne bo hotel povedati, bodo kar sami izbrali osem talcev in jih ustrelili.

To je v glavnem povedal oficir in trdi nemščini. Isto je s še bolj grozljivimi izrazi povedal nekdo po slovensko v štajerskem narečju. Potem pa

je med njivami in cesto postal vse tiho. Samo zadaj za hišo je bilo slišati obupen jok prestrašenih otrok.

»No, brž!« je siknil nemški oficir in vsi vojaki so zijali v ljudi, radovedni, kdo bo prvi začel. Toda — spet je bilo vse tiho. Oficir je nervozno stopical po mehki pomladanski travi kraj njive, ljudje na cesti pa so bili mirni, kot pribiti. Niti noge ni premaknil nihče.

Oficir je zamrmral nekaj besed svojim podrejenim. Še so čakali. Potem pa je eden izmed gestapovcev stopil k prvi vrsti. Ob drugi vrsti pa je šel oficir. Pazljivo je gledal moške postave, jim skušal pogledati v oči in s prstom kazal na izbrane. Potem so izbrali talce. Vsaj ti bodo spregovorili, da si rešijo življenje. Tako so si verjetno mislili Nemci.

Vrsta se ni premaknila, ni črhnila besede. Med zbranimi je bil vsem znani gospodarski referent njihovega odbora OF Franc Luzan. Za njegovo funkcijo so vedeli malone že vsi otroci. Tudi Andrej Janež, vojni referent, je še bil med nedotaknjeno vrsto. Kavčič, ki je zmeraj kot blagajnik odbora OF pobiral članarino, prispevke in davke ter dajal potrdila, je bil prav tako znan vsem v vasi. Kdo izmed izbranih si bo prvi skušal rešiti življenje in bo pokazal na prave organizatorje OF? Morda bo to žena, mati, hči... Stvari so vsem znane. In kdo bi zameril tistemu, ki bi s tem skušal rešiti Testena ali Ivana Kendo? Vsak izmed njih ima zadaj za hišo po tri otroke. Jože Cuder pa ima kar 6 otrok!

In res! Nekdo je dvignil roko. Živčna napetost stoječih je dosegla višek. Za besedo je zaprosil Jožef Leban-Svigelj, a ne zato, da bi povedal za aktiviste in hiše, kjer so se shajali partizani, marveč, da bi še sam šel med izbrane za strel. Med temi je namreč že bil njegov gluhonemi nečak Jožef Manfreda.

»Tega nedolžnega siromaka ne streljati,« je dejal s tresočim glasom in se ponudil sam na njegovo mesto. Nemci so nekaj nervozno šušljali in po-

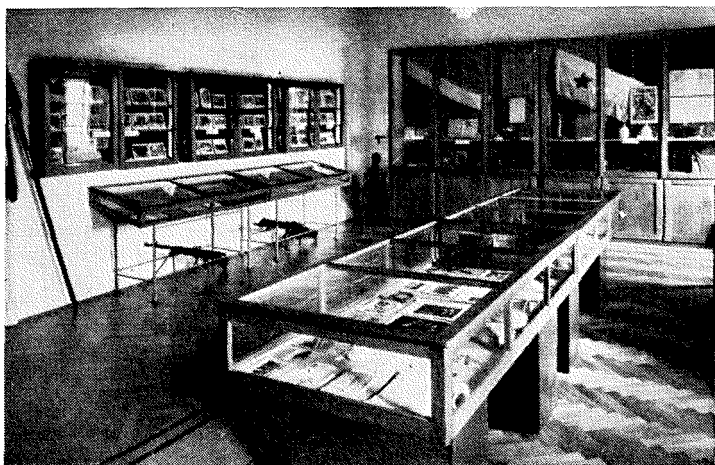
tem izpustili gluhonemega brez zamene. Vrsta pa je ostala še naprej brez besede. Sedmero izbranih so obkolili in odgnali. Cudrjeva žena, mati šestih otrok, je hotela za svojim možem. Eden izmed Nemcev jo je s surovim zamahom pahnil nazaj.

Čez nekaj minut so zadoneli rafali brzostrelk na koncu Lesnice ob njivah in sedem ljudi je nemo omahnilo. Bili so

sami moški med 32. in 51. letom starosti. Nihče izmed njih, pa tudi nihče izmed njihovih sorodnikov ni hotel izdati aktivistov OF. V tej enotnosti vaščanov, v njihovi trdnosti in prepričanju v končno zmago pravice, je bila njihova moč in plemenitost, a prav v tem se zrcali njihovo življenje tudi v današnjem razvoju tega kraja.

K. Makuc

Kaj hranijo sobane metliškega gradu

BELOKRANJSKI muzej je v starodavnem gradu v Metliki. V njem sta tudi dve sobi, kjer je razstavljeno gradivo iz NOB. Ti dve sobi sta vsekakor premalo, da bi se v njih dalo prikazati vse raznovrstno in veliko delo, ki ga je v tej slovenski deželici opravila Komunistična partija med obema vojnama in med NOB. Z izselitvijo sodišča v Črnomelj pa bo tudi Belokranjski muzej dobil nekaj prostora in se bo lahko razširil.

Zdaj imajo v muzeju razstavljenih precej fotografij in dokumentov o predvojni in medvojni dejavnosti. Zlasti je ohranjenega precej gradiva o 1. belokranjski četi, ki je tragično končala jeseni 1941.

Če velja za mnoge muzeje v manjših krajih, da skušajo

preveč na splošno zajeti vse dogajanje, zlasti med NOB, potem to velja tudi za Belokranjski muzej. Manjši področni muzeji bi morali stremiti, da bi pokazali obiskovalcu posebnosti tistega področja med NOB. Za belokranjsko področje velja kot posebnost v razvoju vstaje, da je ta v primeri z drugimi slovenskimi pokrajinami začela nekoliko kasneje, zato pa je nenavadno naglo postala množična. Nadalje je bilo ljudstvo malokje tako složno kot prav v Beli krajini. Tam je bilo najdlje osvobojeno ozemlje, partizanska republika sredi zasedene Evrope. Zato jo je sovražnik popolnoma blokiral. Prebivalci in partizani so se znašli kot na otoku sredi širnega morja. Če dodamo, da

pred vojno ni bilo v Beli krajini nobene industrije, da je bila celo obrt slabo razvita in da je v Belo krajino zaradi vojnih dogodkov prišla velika množica ljudi iz drugih krajev Slovenije in Hrvaške, potem nam bo jasno, kako se je živel na osvobojenem ozemlju. Proti koncu vojne se je sicer položaj nekoliko izboljšal zaradi zavezniške pomoči po »zračnem mostu«, toda prihajalo je večidel orožje, strelivo in vojaški material.

V zvezi s pomanjkanjem industrijskega blaga pa se začne novo poglavje z razvojem partizanskih delavnic in ljudske iznajdljivosti. Celo sklede in žlice, gumbi in igle so izdelovali sami. Šolarji so si sami napravili lesena šestila, kredo so »kuhali« iz starih sadrenih kipov.

Pred vojno je imel v Beli krajini le malokdo fotografski aparat. Take ljudi bi lahko na prste prešteli. Zato se je ohranilo zelo malo fotografij, zlasti iz razdobja od 1942 do druge polovice 1944.

V muzeju zro na obiskovalca iz razstavljenih dokumentov o razvoju ljudske oblasti pionirski sklepi in odloki. V Beli krajini so že leta 1944 delovali roditeljski sveti, nekakšen zameetek današnjih šolskih odborov, z mnogo večjimi po-

oblastili; saj so odločali celo o plačah učiteljev!

Volitve, nekakšni zbori volivcev, zadruge... Tačas, ko je drugje po Sloveniji še tekla kri in ko je človek zaradi ene same besede ali letaka lahko izgubil glavo... Tu so nastale in se razvijale mnoge oblike našega sedanjega družbenega življenja, ki smo jih začeli uveljavljati šele desetletje kasneje v mnogo razvitejših krajih. Belokranjske zadruge socialističnega tipa so nastale na temeljih komaj razpadlih patriarhalnih »sosesk«, ki so kljubovale kapitalističnemu razvoju tja do srede prejšnjega stoletja. Vojni časi in socialistična misel so jih spet oživili in jim dali popolnejšo, višjo obliko.

Lep muzej z mnogimi predmeti in obširnimi sobanami pa je brez koristi, če ga nihče ne obiskuje. Muzeje naj bi obiskovali razen šolske mladine tudi turisti, domači in tuji. Za tujski promet pa je v Metliki še malo napravljenega. Ko bo stara cesta čez Vahto v celoti asfaltirana in ko bo odtok precejšen del veletoka tujcev iz Zahodne Evrope mimo Ljubljane in Novega mesta proti Karlovcu in dalje na Jadransko magistralo, bodo tudi za Metliko napočili boljši časi. In tudi za Belokranjski muzej. M. P.

in ljudska revolucija v Jugoslaviji (Lj. 1959), Mikuž M.: Pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji (Lj. 1960), publikacija Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, periodične publikacije nekaterih zavodov in muzejev, kot in. pr. Borec, Loški razgledi, Gorenjska v borbi (izdaja muzej v Kranju) in tako dalje. Knjižnico dopolnjujejo v precejšnjem obsegu Zbrana dela Josipa Broza-Tita, Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Mihe Marinka in drugih naših političnih in kulturnih delavcev.

K tej strokovni knjižnici so vključena številna leposlovna dela, ki obravnavajo narodnoosvobodilno borbo vseh jugoslovanskih narodov, predvsem v Sloveniji in njenih pokrajinah. Razumljivo je, da je velika pozornost posvečena zbiranju literature o zgodovini narodnoosvobodilne borbe na Štajerskem. Naj navedemo samo nekaj primerov: M. Kranjec: Za svetlimi obzorji, (Lj. 1960), Viharni časi (spomini na partizanska leta), D. Cosić: Daleko je sunce in še mnogo drugih. Med literarnimi deli so tudi dela za mladino in izbrane pesniške zbirke.

Velik del knjižnice sestavljajo številne knjige z dokumenti in podatki o fašističnem nasilju pri nas in v okupiranih deželah ter o koncentracijskih taboriščih n. pr.: Dokumenti o protunarodnem radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera (Zg. 1948), Procesi proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. (Lj. 1946), Rab — živa priča kulture in civilizacije (Mbr. 1953), Liječnici-zločinci (Zgb. 1952), I. G. Kovačić: Jama (Zgb. 1948); v muzeju so med tovrstnimi deli tudi dokumentirana dela o koncentracijskih taboriščih, ki so jih izdale napredne vzhodne — in nekatere tudi zahodnonemške založbe: Adler H. G.: Theresienstadt (Tübingen 1960), Buchenwald — Mahnung und Verpflichtung (Berlin 1960), Buchmann E.: Die Frauen von Ravensbrück (Berlin 1960), Maršalek Hans: Mauthausen

Zanimiva strokovna knjižnica muzeja NO Maribor

MUZEJ NO v Mariboru je v letih svojega obstoja uredil poleg stalne razstave tudi bogato strokovno knjižnico, ki nudi uslužbencem muzeja kakor tudi mnogim prosvetnim in kulturnim delavcem ter študentom obširno gradivo za študij zgodovine jugoslovanskih narodov, naprednega gibanja doma in po svetu, delovanja Komunistične partije in SKOJ, narodnoosvobodilne borbe in socialistične graditve FLRJ. Ta strokovna oziroma priročna knjižnica se ne omejuje samo na znanstveno literaturo, temveč vsebuje tudi beletristiko,

ki obravnava napredno delavsko gibanje in narodnoosvobodilno borbo jugoslovanskih narodov.

Za študij obdobja narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov rabijo predvsem številna znanstvena dela, zbirke dokumentov, življenjepisi, kronike, spomini idr. Naj v ilustracijo navedemo nekaj del: Zborniki dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu jugoslovanskih naroda, Zbornik dokumenata sanitetske službe u NOR, Zbornik narodnih herojev, Marjanović J.: Narodnoosvobodilna vojna

mahnt, SS im Einsatz (Berlin 1961), Der Nürnberger Prozess in drugo.

Muzej NO je v študijske namene vključil v svojo biblioteko tudi nekaj nacistične literature, ki skozi ozko prizmo nacionalsocializma poveljuje fašizmu, opravičuje okupacije in drugo svetovno vojno, pomenčevanje. Med to literaturo so zlasti zanimiva dela, ki so pred okupacijo Jugoslavije pripravljala pot prav tej okupaciji. Za Štajersko so zanimiva dela nekaterih eksponentov nemškega fašizma, ki so skušali »znanstveno« dokazati nemškost Spodnje Štajerske in Gorenjske. Najznačilnejši deli sta: Des Reiches Südgrenze in der Steiermark in pa Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, ki jih je izdajal Nemški inštitut za Jugovzhod. Z okupacijo Štajerske je bila skoraj istočasno ustanovljena Nemška domovinska zveza (Heimatbund), ki so ji Nemci poverili nalogo, naj napravi spodnještajersko prebivalstvo zrela za priključitev v »nemško ljudsko skupnost«. Ta organizacija je prav v te namene izdajala številne publikacije in nekatere od teh hrani muzej NO. Iz te dobe je ohranjeno tudi okupacijsko časopisje za Štajersko: Štajerski gospodar, Marburger Zeitung, Verordnungs und Amtsblatt für Untersteiermark (Uradni list), organizacijski in propagandni glasili HB: Meldeblatt in Was jeder wissen muss.

O drugi svetovni vojni so zbrana številna znanstvena dela, zbirke dokumentov, memoari, leposlovje. Tudi tukaj naj navedemo nekaj primerov: Drugi svetski rat (Bgd. 1957), Zgodovina velike domovinske vojne (Moskva 1960), Druga svetovna vojna (Moskva 1958), Šasen (Chassin): Istorija drugog svetskog rata (Bgd. 1955), Talsenski: Velika bitka pod Stalingradom (Lj.), Rajković M.: Rat u afričkoj pustinji (Zgb. 1959), Montgomery: Od Alameina do Baltičkog mora (Bgd. 1951), Memoari (Zgb. 1960), Clark: Svijesni riziko (Zgb. 1951), Bulok A.: Hitler — slika tiranije (Bgd. 1954), Neumann: Hitler; Aufstieg und Untergang des Dritten Reiches (München 1961), Markin: Die Kursker

Schlacht (Berlin 1960), Čujkov: Na začetku poti (Lj. 1961) in še mnoge druge.

Neposredno z deli o drugi svetovni vojni so povezana dela, ki govorijo o komunističnem in protifašističnem gibanju pri nas in v svetu n. pr.: Mark: Der Aufstand im Warschauer Ghetto (Berlin 1959), Alvarez: Kampf dem diktatorischen Franco regime (Berlin 1959), Belden: Kitajska pretresa svet (Lj. 1959) in mnoge druge.

Poseben oddelek knjižnice sestavlja zbirka del o naprednem delavskem gibanju v Jugoslaviji. Ohranjene je nekaj napredne literature iz predvojnega obdobja, to so predvsem posamezni primerki naprednih revij, kot Kres, Slovenska mladina, Naši zapiski, Svoboda itd. Izčrpno študijsko gradivo predstavljajo dokumenti zbrani v delu Istorijski arhiv KPJ. J. Marjanović obravnava v knjigi Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama do Prvog svetskog rata obdobje do I. svetovne vojne, najnovejši obširnejši zbornik Četrdeset godina (izd. Kultura, Bgd. 1960) pa obravnava revolucionarno delavsko gibanje od l. 1917 dalje. V muzeju je zbrano celotno gradivo o kongresih KPJ in KPS ter razne razprave. Muzej NO LRS v Ljubljani izdaja obširno dokumentarno delo Fotografski dokumenti o boju KPS (vključena je NOB v Sloveniji). Za te je del fotografskih posnetkov prispeval tudi muzej NO Maribor iz svoje fototeke.

Po številu knjig je poleg literature o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov najboljšeješka marksistična literatura, saj obsega skoro vsa po vojni izdana dela te vrste in obravnava posamezna družbena obdobja pri nas in v svetu. Tako so zbrana pomembnejša klasična dela Marksa, Engelsa in Lenina ter dela naših družbenih in političnih delavcev: Josipa Broza-Tita, E. Kardelja, B. Kidriča in drugih. Prav tako so zbrana vsa pomembnejša dela o socialistični graditvi FLRJ, kot E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve.

Za temeljito spoznavanje celotne jugoslovanske zgodovine

in nacionalnega vprašanja jugoslovanskih narodov je v muzejski biblioteki lepo število književnih del in študij, tako več del iz zgodovine jugoslovanskih narodov: Iz istorije naroda Jugoslavije 1918—1945 (Bgd. 1958), Pregled istorije naroda Jugoslavije (Bgd. 1960), Zgodovina narodov Jugoslavije (Lj. 1953, 1959), A. Mandič: Fragmenti za historiju ujedinjenja (Zgb. 1956), Čulinović: Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vijeka (Zgb. 1956), Kardelj E.: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (Lj. 1957), S. Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev (Lj. 1961), več del o borbi za slovensko severno in zahodno mejo in druge.

Ločeno od strokovne knjižnice pa vodi muzej NO še posebno zbirko časopisnih člankov, ki mu jih posreduje »Služba dokumentacije — Press servis« iz Beograda. Zbirka je že zelo obsežna in jo sestavljajo članki o narodnoosvobodilni borbi vseh jugoslovanskih narodov, predvsem seveda v Sloveniji in na Štajerskem, vsebuje članke o delovanju Komunistične partije in SKOJ. Tudi ti članki predstavljajo pomembno zgodovinsko gradivo, saj so po večini prav verni zapiski udeležencev naprednega gibanja in narodnoosvobodilne borbe, obenem pa pogosto podrobneje opisujejo posamezne partizanske akcije in druge drobne zgodovinske dogodke, ki ne smejo v pozabo.

Knjižnica muzeja NO v Mariboru je najbogatejša zbirka te vrste literature v Mariboru in na Štajerskem, saj obsega poleg domačih slovenskih in jugoslovanskih del tudi veliko tujih. Zastopana ni samo znanstvena, t. j. strokovna literatura, temveč tudi leposlovje. V tem sestavku so navedeni le posamezni in nekateri manj znani primerki iz te knjižnice, ki šteje okoli 2000 knjig in 10.000 časopisnih člankov.

Ob koncu pa naj še pripomnim, da predstavlja veliko bogastvo muzeja NO zbirka partizanskega tiska, ki ga muzej še vedno prav skrbno zbira. O tej zbirki pa prihodnjič kaj več.

Jelka Vesenjāk

Prvi polom »bliskovite vojne«

(Nadaljevanje odlomkov iz spominov W. Churchilla)

Hitro sem se posvetoval s kabinetom glede tega razgovora in Stalinovega pisma. Še isti večer sem odgovoril v Moskvo:

»Ministrski predsednik monsieurju Stalinu.

4. septembra 1941

1. Potrudil sem se, da bi odgovoril na Vaš dopis čimprej. Čeprav smo pripravljeni na vsakršno žrtev, Vam moram povedati, da za zdaj ni mogoče računati na nobeno britansko akcijo na Zahodu v svrhu zmanjšanja pritiska nemških čet na vzhodni fronti. Pred začetkom zime lahko okrepimo samo delovanje letalstva. Prav tako ni nobene možnosti za drugo fronto na Balkanu, če ne bo priskočila na pomoč še Turčija. Ako Vaša Ekselencenca želi, bom sporočil vzroke, ki so privedli šefe našega glavnega štaba do takšnih sklepov...

2. Po dobljenih obvestilih sklepam, da je višek nemških napadov že mimo in da bo zima prinesla vašim junaškim armadam zeleni oddih. Toda to je moje osebno mnenje.

3. Dobave. Zavedamo se hudih izgub ruske industrije. Storili smo, kar smo mogli in bomo še, da bi vam pomagali. Takoj bom brzojavno naprosil predsednika Roosevelta, naj čimprej pošlje v London Harrimanovo misijo. Potrudili se bomo, da boste še pred moskovsko konferenco zvedeli za število tankov in letal, ki vam bi jih mogli pošiljati vsak mesec skupaj z gumo, aluminijem, tekstilijami itd. Pripravljeni smo, da vam pošljemo vsak mesec polovico zaprosene količine tankov in letal, *četudi bi jo morali jemati iz britanske proizvodnje*. Upamo, da bodo Združene države pošiljale drugo polovico. Poskrbeli bomo, da se takoj začne odpošiljanje.

4. Naredili smo ustrezne korake za opremo transiranske železnice z voznim parkom in materialom. Njeno zmogljivost bo potrebno povečati od sedanjih dveh na dvanajst vlakov v vsako smer, da bi dosegli dnevni maksimum. To bi moralo biti urejeno do pomladi 1942, medtem pa se bo položaj znatno izboljšal. Lokomotive in vagoni bomo morali prepeljati okoli Rta dobre nade in predelati kurišča za kurjenje z nafto. Istočasno bo treba zgraditi tudi več vodnih napajališč ob progi. Prvih 48 lokomotiv in 400 vagonov že natovarjajo.

5. Pripravljeni smo, da izdelamo z vami skupaj kombinirane načrte. Od nepredvidenih dogodkov je odvisno, če bodo britanske

čete dovolj močne za napad na evropsko celine v letu 1942. Lahko pa bi vam pomagali na skrajnem Severu, ko bo noč daljša. Upamo, da bomo pred koncem leta zvišali naše efektivne na Srednjem Vzhodu na tri četrte milijona, do poletja 1942 pa na milijon mož. Ko bodo uničene italijansko-nemške enote v Libiji, bodo naše sile sproščene in jih bo možno premestiti na vaše južno krilo. S tem bomo verjetno opogumili Turčijo, da bo ostala vsaj strogo nevtralna...

6. V prvem odstavku ste uporabili besedo »prodaja«. Nikdar nismo pomislili na plačilo. Pomoč, ki vam bi jo utegnili nuditi, bi bila dana v okviru tovarištva in v smislu ameriškega zakona o najemu in posojilu, ki ne omenja nobenih plačil v gotovini...

Vtem so se končali londonski razgovori med Beaverbrookom in Harrimanom. Dne 22. septembra je odpotovala anglo-ameriška komisija za dobave na križarki *London* iz pristanišča Scape Flow. Odplula je čez Severno ledeno morje v Arhangelsk, od tam pa do Moskve z letalom. Marsikaj je bilo odvisno od nje...

Naša misija je prispela v Moskvo 28. septembra. Sprejeli so jo hladno in pogovori niso bili kdo ve kako prijateljski. Videti je bilo, ko da nas krivijo za neugodni položaj Rusije. Sovjetski generali in drugi funkcionarji niso hoteli dati nobenih pojasnil svojim angleškim in ameriškim kolegom. Niso hoteli pojasniti niti, kako so izračunali potrebe po dragocenem vojnem materialu, ki naj bi jim ga dobavljali. Na čast misije niso priredili nobenega uradnega sprejema vse do zadnjega večera, ko so povabili člane na večerjo v Kremelj. Sprejemi, na katere povabimo tudi najbolj resne ljudi, so lahko zelo koristni za dober potek poslov, saj pomagajo ustvarjati osebne stike in s tem vzdušje, ki vodi h koristnim zaključkom. Toda v Moskvi so bili naši še daleč od podobnega vzdušja. Zdelo se je, ko da bi mi prišli prosit za uslugo.

Značilna je naslednja, sicer bolj zabavna kot avtentična zgodbica, ki nam jo je povedal general Ismay. Njegovega slugo, nekega mornariškega strelca, je »Inturistov« vodnik peljal na ogled Moskve. »To je hotel Eden, nekdanji hotel Ribbentrop,« mu je razlagal. »Vidiš, to je Churchillova, nekdanj Hitlerjeva ulica; tam je zdaj Beaverbrookova, nekdanja Goeringova železniška postaja. Ali želiš cigareto, tovariš?« Sluga je odvrnil: »Hvala, tovariš, nekdanja baraba!« Čeprav gre morda le za anekdoto, je iz nje lepo razvidno vzdušje konference.

Dne 2. oktobra mi je predsednik (ZDA) sporočil podatke o predvideni ameriški proizvodnji tankov in letal. Od julija 1942 do januarja 1943 bi Združene države pošiljale Veliki Britaniji in Rusiji skupaj po 1200 tankov na mesec, v naslednjem polletju pa že po 2000. Ameriška misija v Moskvi je prejela nalog, naj obljubi po 400 tankov na mesec za čas od 1. julija dalje. Odobritev je bila sklenjena na nekem sestanku z našimi predstavniki. Združene države so mogle kriti večje zahteve, saj je njihova proizvodnja tankov bila podvojena in je dosegla že število 2500 vozil na mesec. Mimo tega mi je predsednik sporočil, da se je obvezal dobaviti Rusiji za borbo 3600 letal v roku med 1. julijem 1942 in 1. julijem 1943, poleg že prej obljubljenega števila.

Slednjič je v Moskvi le prišlo do soglasja. Podpisan je bil protokol s seznamom blaga, ki bi ga Velika Britanija in Združene države dobavile Rusiji v razdobju med oktobrom 1941 in junijem 1942. Zato smo morali temeljito pregledati svoje vojaške načrte, ki so bili zaradi pomanjkanja streliva že brez teh dobav zašli v zagato...

Moja žena je vedela, da Rusiji ne moremo nuditi zadovoljive vojaške pomoči. Zavedala se je tudi zaskrbljenosti vsega našega naroda. Minevali so meseci, nemška vojska pa se je razlivala po stepah. Dejal sem ji, da na drugo fronto ni mogoče misliti. Rusom pomagamo lahko samo s tem, da jim pošiljamo čim večje količine vsakovrstnega blaga in to je edino,

kar moremo storiti zanje. Z Edenom sva jo spodbujala, naj prouči, kako bi zbrali denarna sredstva za pošiljanje sanitetnega materiala. Najprimernejša bi bila prostovoljna nabiralna akcija, ki sta jo že prej svetovala Britanski Rdeči križ in Red Sv. Janeza. Moja žena je sprejela potem pokroviteljstvo nad fondom »Pomoč Rusiji« in pod okriljem obeh organizacij izdala konec oktobra prvi poziv:

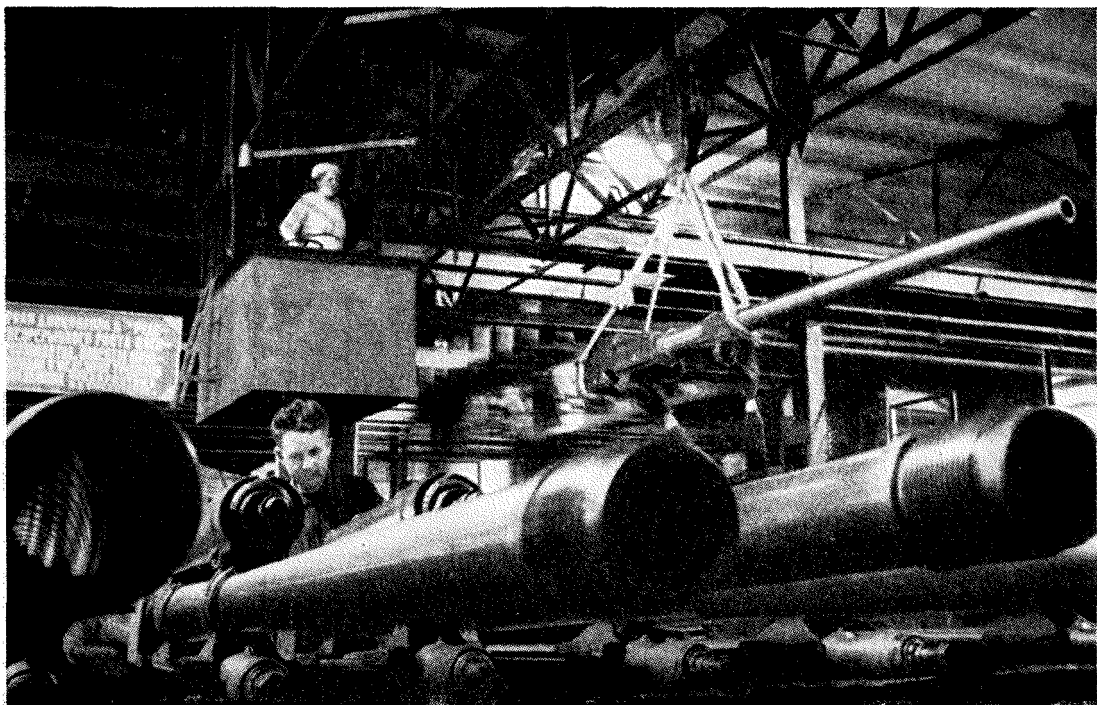
»V naši domovini ni človeka, ki ga ne bi globoko presunila strašna tragedija, ki se dogaja v Rusiji. Obrambna sposobnost in vzdržljivost ruskega naroda nas presenečata. Občudujemo njegovo hrabrost, vztrajnost in domoljubje. Vsako drugo čustvo pa sta gotovo prevladala groza in usmiljenje do trpečih soljudi.

Poleg raznega blaga smo že poslali v Rusijo 53 kompletov kirurške opreme za prvo transfuzijo krvi, 70.000 raznih kirurških igel ter milijon tablet »M« in »B 693«. To je tisti čudoviti antiseptik, ki je temeljito spremenil zdravljenje večine po patogenih klicah povzročenih boleznih. Odposlali smo tudi pol tone fenacetina in približno sedem ton hidrofilne vate. Ali to pomeni šele začetek...

Rekli smo, da bi radi zbrali milijon funtov šterlingov. Začeli smo dobro. Komaj dvajset dni po začetku nabiralne akcije smo prejeli že 370.000 funtov... Med skromnimi hišami in palačami, med ljudmi z majhnimi prihranki in premožnimi državljani, kot je n. pr. lord Nuffield, ki nam je izročil ček za

Nekje v Rusiji, pozimi 1941/42

Pogled v sovjetsko tovarno težkega orožja

50.000 funtov, so še milijoni državljanov pripravljeni dati svoj prispevek ruskemu ljudstvu.«

Poziv je naletel na popolno razumevanje naših ljudi. Vsa štiri leta se je moja žena posvetila tej nalogi z navdušenjem in s čutom odgovornosti. Vsega je bilo zbrano skoraj osem milijonov funtov šterlinov, ki so jih vplačali tako bogatini kot siromaki. Bogati državljani so darovali velike zneske, toda največji del je zbralo preprosto ljudstvo...

OŽJA POVEZAVA Z RUSIJO

Naše odnose s Sovjetsko zvezo sta težila dva problema: prvič nejasnost na področju vojaškega sodelovanja, drugi pa vprašanje prekinitve diplomatskih odnosov s sateliti Osi, t. j. s Finsko, Romunijo in Madžarsko. Uvideli smo, da so naši v Moskvi dosegli bore malo glede ureditve prvega vprašanja... Vedel sem, kako koristno bi bilo ustvariti organizem za vojaška posvetovanja, da bi razpravljali o sodelovanju brez nepotrebnega prerekanja...

Vprašanje prekinitve diplomatskih odnosov s Finsko je sprožil že Majski na sestanku pri meni dne 4. septembra. Ruse je to zelo težilo. Finci so namreč izkoristili nemški napad na Rusijo in obnovili sovražnosti na karelijski fronti julija 1941. Računali so na vrnitev ozemlja, ki so ga bili izgubili prejšnje leto po moskovski pogodbi. Njihove operacije na jesen leta 1941 so resno ogrožale ne samo Leningrad, marveč tudi prometne zveze, po katerih so Ru-

som prihajale dobave. Skupaj z ameriško vlado smo posvarili Fince in jim predložili posledice. Odgovorili so nam, da jim je potrebna Karelija, če se hočejo zavarovati pred Rusijo. Dogodki zadnjih dveh let so potrjevali pravilnost njihovega stališča. Toda Rusija se je zdaj borila z Nemčijo na življenje in smrt. Zavezniki zato niso smeli dovoliti Finski, da bi kot nemški satelit presekala glavno prometno žilo med severno Rusijo in Zahodom.

Romunija je bila v nekako istem položaju kot Finska. Junija 1940 so Rusi zasedli romunsko pokrajino Besarabijo in s tem dobili nadzorstvo nad donavskim ustjem. Pod vodstvom maršala Antonescuja in nemškim okriljem so romunske čete ponovo zasedle Besarabijo. Prodrle so globoko v notranjost ruskih črnomoških pokrajin, kot Finci v Vzhodni Kareliji. Tudi Madžari, ki so na razpotju ključnih prometnih zvez med Srednjo in Jugovzhodno Evropo, so neposredno podpirali hitlerjevsko Nemčijo.

Kljub vsemu pa nisem bil čisto prepričan, da bi vojna napoved pomenila najboljši izhod iz položaja. Še vedno je bila dana možnost, da bi Finska pod našim in ameriškim pritiskom privolila v pravične in pametne mirovne pogoje. Kar se pa Romunije tiče, sem imel dovolj razlogov, da nisem mogel verjeti v večnost Antonescujevega diktatorskega režima. Zato sem se odločil, da se bom ponovno obrnil na maršala Stalina... (Sledi pismo Stalinu z dne 4. novembra 1941)...

Dne 11. novembra mi je veleposlanik Majski izročil dokaj hladen in izmikajoč odgovor:

»Gospod Stalin ministrskemu predsedniku.
8. novembra 1941.

Prejel sem Vaše sporočilo 7. novembra.

1. — Popolnoma se strinjam z Vami, da bi morali dokončno pojasniti odnose med ZSSR in Veliko Britanijo. To vprašanje zdaj še ni urejeno, to pa iz dveh razlogov:

a) ker med našima državama ni nobenega točnejšega sporazuma o namenih vojne niti ni načrtov za povojno ureditev sveta;

b) ker med ZSSR in Veliko Britanijo ni nobenega sporazuma o vojni pomoči za borbo proti Hitlerju v Evropi.

Dokler ne bo dosežen sporazum o obeh vprašanjih, ne more biti govora o jasnosti v angleško-sovjetskih odnosih. Naj Vam odkrito povem: Dokler bo trajalo sedanje stanje, bo težko doseči medsebojno zaupanje. Sporazum o dobavah materiala Sovjetski zvezi je sicer zelo pomemben, vendar to še ni dovolj...«

Stalinovega odgovora ni bilo težko razumeti. Zgolj vojaški razgovori bi dosegli le malo konkretnjših rezultatov, že zaradi splošnega razpoloženja sovjetskih voditeljev. Skoraj histerični namig na Finsko v Stalinovem pismu je v celoti odkrival nasprotja, ki so vladala med nami. Sklenil sem, da jih bom še enkrat poskusil izgladiti. S posebno misijo sem nameval poslati v Rusijo samega Edena, Stalinu sem brzojavil 21. novembra... Že čez dva dni mi je odgovoril, in to v mnogo bolj umirjenem tonu...

Na Stalinov poziv smo se odločili izročiti ultimatum z odrejenim rokom tako Finski kot Romuniji in Madžarski. Zelo sem se upiral temu koraku... Finski odgovor pa je dokazal, da nimajo namena umakniti svojih čet na mejo iz leta 1939. Zato se je britanska vlada odločila za vojno napoved. Isto je doletelo Romunijo in Madžarsko.

Po teh ukrepih so bile priprave za Edenov odhod v Moskvo končane...

Medtem je Hitler sklenil, da bo še enkrat napel vse sile. Dne 23. novembra je izdal ukaz za »jesensko kampanjo«. Pred koncem leta bi morali zavzeti Moskvo. Načrtu sta se upirala Bock in Guderian, ki sta mu svetovala, naj bi se čete raje pripravile za prezimovanje, toda njihovi nasveti ni hotel upoštevati. Manjši napredek je bil dosežen pred koncem novembra, toda množični napad na srednjem odseku z dne 4. novembra je spodletel. Temu ni bila kriva le vztrajna obramba sovjetskih garnizij in prebivalstva, ampak tudi izredno hud mraz. Avtomatsko orožje se je zatikalo, motorji letal in tankov niso vžigali. Nemški vojak, ki niso imeli primerne obleke, so umirali od mraza.

Kot oni vojaški genij, ki je stopal po istih poteh sto let poprej, je tudi Hitler odkril, kaj pomeni ruska zima. Klonil je pred neizprosno resničnostjo položaja. Izdani so bili ukazi za umik čet na primernejšo obrambno črto. To se je zgodilo pod ognjem ruskih topov in protina-

Sovjetski vojak

padov, ki so se nadaljevali do konca leta. Nemška oklopna vozila severno in južno od Moskve so se morala umakniti. Dne 31. decembra je bila fronta ustaljena na črti, ki je potekala v smeri sever — jug kakih sto kilometrov od glavnega mesta, kateremu so se bili približali že na trideset kilometrov. Tudi na severu Nemci niso imeli večje sreče.

Leningrad je bil zares obkoljen; s severa so pritiskali nanj Finci, z juga pa Nemci. Bolj blesteči so bili uspehi na jugu. Rundstedt je najprej dosegel Rostov in zavil na Kavkaz, ker pa je podcenjeval nasprotnika, ga je ta vrgel za celih šestdeset kilometrov nazaj. Vseeno pa je bil napredoval za več kot osem sto kilometrov. Za seboj je imel južno rusko industrijsko območje in ukrajinsko žitnico. Samo na Krimu je ostalo še nekaj Rusov, ki bi jih moral pregnati in uničiti.

V šestmesečni borbi so Nemci dosegli izredne uspehe. Nasprotniku so zadali take udarce, da jih ne bi prebolel noben drug narod, toda tri glavne smotre, Moskva, Leningrad in dolnji Don, so Rusi kljub temu trdno držali. Ruska vojska ni bila poražena. Borila se je bolje kot kdajkoli prej in postajala celo močnejša...

Vsi veliki in majhni narodi, ki so se borili proti nacistom, so se razveselili prvega poloma »bliskovite vojne«. Dokler so bile nemške čete na Vzhodu zapletene v borbo na življenje in smrt, ni bilo nevarnosti za invazijo na naš otok. Nihče pa ni vedel, koliko časa bo to trajalo...

(Konec v prihodnji številki)

Dialog Vzhod—Zahod

UGOTOVITEV, da se pred vsakim zasedanjem Generalne skupščine OZN mednarodni položaj zaostri, ni nova. Tudi letošnja kriza v mednarodnih odnosih je to potrdila. Tragična smrt generalnega sekretarja OZN Daga Hammarskjölda je to krizo še bolj poglobila.

Predvsem, kakšna naj bo vloga bodočega sekretarja, ali naj bo to reprezentančna oseba, kakor je bil Hammarskjöld, ali pa naj bo to le šef administracije Združenih narodov, le funkcionar te organizacije, njen tajnik?

Za zdaj kaže, da so se predstavniki zainteresiranih držav

sporazumeli o tem, naj bi Varnostni svet imenoval le vršilca dolžnosti generalnega sekretarja, ta pa naj bi svojo funkcijo opravljal dve leti, se pravi do 1963. Nadalje so se, seveda samo načelno, dogovorili, naj bi poverili to funkcijo nekemu predstavniku izvenblokovskih dežel. Samo tak bi lahko užival zaupanje večine.

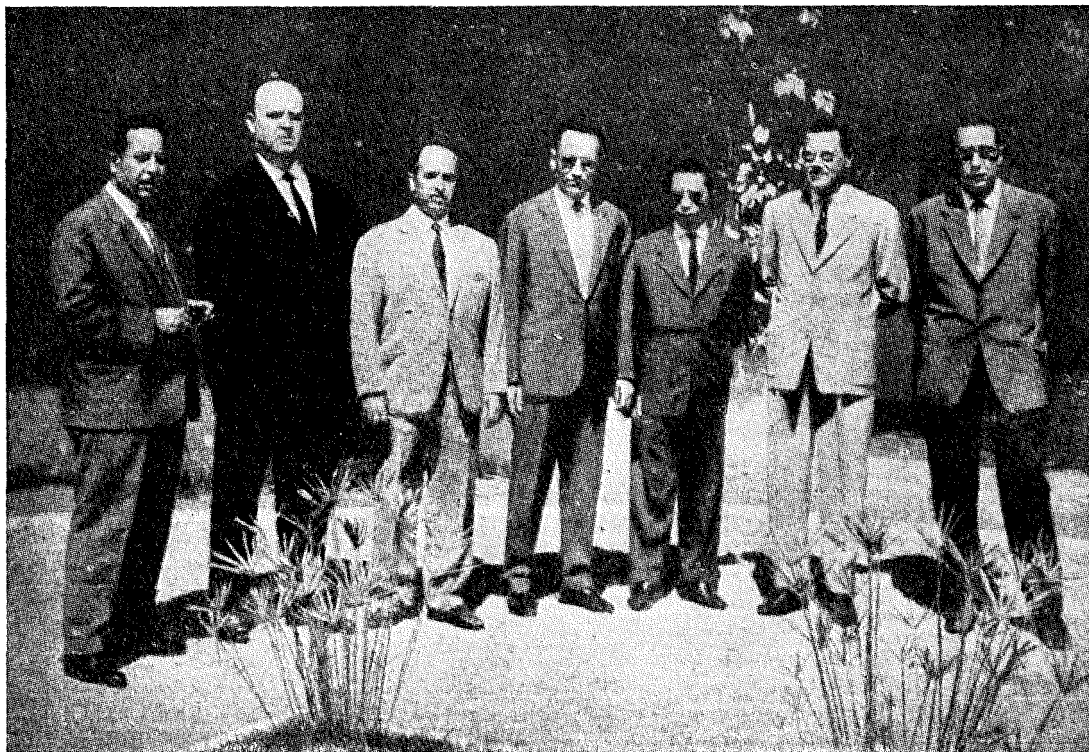
To pa sedaj ne bo tako lahko kot ob izvolitvi Hammarskjölda. Mimogrede naj omenimo, da je bil skromni Šved ob svoji prvi izvolitvi, l. 1953, izvoljen s 57 glasovi proti 3, štiri leta pozneje, ob drugi izvolitvi, pa ni bil niti en glas proti njemu, le dva sta se

vzdržala. Sovjetski delegat Kuznjecov je bil eden prvih, ki mu je čestital za ponovno izvolitev.

Vprašanje reorganizacije ZN in njihovih organov, zlasti Varnostnega sveta, Socialno-ekonomskega sveta, večjih ali manjših pooblastil generalnega sekretarja, ni novo. Že nekaj let razpravljajo o tem, že nekaj let iščejo najbolj primerno rešitev.

Razumljivo. Združeni narodi so se rodili leta 1945 in so zato ogledalo tedanjih odnosov. Toda samo po svoji organizacijski strukturi. Ob svojem rojstvu so šteli le 51 članic, sedaj pa jih štejejo že čez 100, torej dvakrat več. Postali so v pravem pomenu besede univerzalna organizacija, forum, kjer se ne le razpravlja, ampak tudi odloča, tribuna, s katere odmevajo ne le glasovi obeh sedanjih blokov, marveč tudi Afrike in Azije, z eno besedo, vseh nevezanih držav.

Ob tako velikem številu članic res ni lahko najti oseb-

Nova alžirska vlada. V sredini (z očali) stoji predsednik Benyoucef Benkhedda

V Tuniziji je zdaj mir, vendar so francoske čete še zmerom v Bizerti. Na sliki vidimo predsednika Burgibo ob pogrebu žrtev francoskega napada

nost, ki bi posebej težnje in poglede Vzhoda, Zahoda pa še nevezanih držav. In vendar je šef sovjetske delegacije na zasedanju Generalne skupščine OZN Valerijan Zorin izjavil, da »bo Sovjetska zveza bojkotirala vsakega začasnega generalnega sekretarja, ki ga ne bi soglasno izvolili v Varnostnem svetu«. Z eno besedo, funkcija generalnega sekretarja je postala osrednje vprašanje, okrog katerega se osredotoča dialog med Vzhodom in Zahodom.

POSKUSOV ŠE NI KONEC

V Sovjetski zvezi je eksplodiralo že nad dvajset atomskih bomb, odkar je sovjetska vlada konec avgusta, tik pred otvoritvijo beograjske konference, sklenila, da enostransko obnovi atomske eksperimente. »Zaradi francoskih poskusov v Sahari«, kakor poudarja

sporočilo moskovske vlade. Tudi Združene države nadaljujejo s svojimi poskusi, za zdaj samo pod zemljo; le Velika Britanija še ne misli na njihovo obnovo.

Prepoved atomskih poskusov, ki so jo pred tremi leti tako slovesno proglasili, torej ne velja več. Tekmovanje v atomski oborožitvi se nadaljuje. Toda medtem ko si del ameriškega tiska prizadeva prepričati ameriško javnost, da bi 97 % Američanov preživel atomske napade, je ameriški znanstvenik Arthur Ashley izračunal, da bi, če bi Združene države in Sovjetska zveza izstrelile naenkrat ves svoj arzenal atomskih in hidrogenskih bomb, izgubilo življenje kar 96 % ameriškega in sovjetskega prebivalstva.

Lahko si predstavljamo, piše v tej zvezi neki švicarski list, kaj bi bilo z ostalimi štirimi odstotki. Ali bi človeštvo preživel tako katastrofo, ali

se ne bi vrnilo 10.000 let nazaj, v predzgodovino, v dobo, ko se je človek ukvarjal še z lovom!

Zakaj nadaljuje Sovjetska zveza z eksperimenti? Na to ni lahko odgovoriti z enim stavkom. Toda obče mnenje je, da je prevladalo prepričanje, da odpirajo atomske demonstracije sovjetski diplomaciji nove smeri in da je moč z njimi izsiliti nove rešitve. Američani pa nadaljujejo s poskusi pod zemljo, da ne bi zaostali v atomskem tekmovanju. Ameriški listi pa ob vsaki priložnosti opozarjajo Washington, da je bila Amerika še vrsto let po vojni edina, ki je imela monopol nad atomsko bombo, do nedavna pa je imela tudi monopol nad hidrogensko bombo.

V obeh državah se zavedajo, da so šli s svojim hvalisanjem atomske moči nekoliko predaleč in da ob jeku in tresku atomskih eksplozij ni moč

trezno in konstruktivno razpravljati ne o razorožitvi ne o njeni kontroli. Toliko več je razlogov za to, da se vsi mednarodni problemi rešujejo v širšem mednarodnem okviru, ne pa v okviru dvoboja med Vzhodom in Zahodom, s stališča dveh vojaških blokov. Za tako širše reševanje so se zlasti zavzele dežele, ki so sodelovale na beograjski konferenci nevezanih držav.

Nihče seveda ne trdi, da nimajo velesile večje odgovornosti od manjših držav, vendar pa nimajo nobenega monopola govoriti v imenu vsega človeštva, treh milijard ljudi. Mir je stvar vseh, mir je nedeljiv. Za vse, ali za nikogar. Svet je postal tako majhen, da si ne moremo niti zamisliti, da bi lahko živila ena polovica človeštva v miru, druga pa v vojni.

ŠE VEDNO SLEPA ULICA

Že šestnajst let visi nemško vprašanje kot kak Damoklejev meč nad Evropo, že šestnajst let leži Nemčija razkosana na dva dela. Levica ne ve, kaj dela desnica, in narobe. Vsaki potezi Zahodne Nemčije sledi protipoteza Vzhodne, vsaki akciji Vzhodne protiakcija Zahodne Nemčije. Prav po sredi Nemčije, nemškega ozemlja, gre hladna fronta. V hladni fronti pa se je znašel tudi Berlin, ki je bil dolgo časa nekak otok miru sredi razburkanega morja.

Nekaj časa je res kazalo, da bo postal Berlin jabolko spora med velesilami, vendar kaže, da ni nihče pripravljen napegniti loka. Mednarodni opazovalci opozarjajo na to, da so na proslavi dvanajste obletnice DR Nemčije izostale do sedaj obvezne izjave o bližnji sklenitvi mirovne pogodbe z Vzhodno Nemčijo. V Londonu pa so registrirali, da so začeli v ameriški prestolnici gledati bolj realistično na berlinsko vprašanje in da so pokazali nekaj več razumevanja za nasprotna stališča. Sicer nihče ne misli na priznanje Vzhodne Nemčije, legalizacije meje Odra—Nisa, vendar pa ameriška diplomacija ni več tako absolutno prepričana o pravil-

nosti svojih postavk. To pa še ne pomeni, da je Washington pripravljen na kakšen kompromis v berlinskem ali celo nemškem vprašanju.

Proti kompromisu je tudi uradna Francija. To pa je seveda voda na mlin zahodnonemški vladi. Ali ni Bonn že začel kampanjo proti »kapitulantom«, proti dajanju koncesij? Ali ne ponavlja zahodnonemški obrambni minister Strauss dan za dnem, da mora dobiti bonnska republika atomsko oborožitev, ali ne bi jejo v Bonnu plat zvona, češ »izdali so nas«? Kazno je, da je cilj te histerije zagotoviti Adenauerju boljše karte pri pogajanjih v okviru zahodnih držav.

UMIK NA IZHODIŠČNE POZICIJE

Centralni problem de Gaulle v Afriki je alžirsko vprašanje. Že večkrat je nakazal, v kakšnih okvirih si zamišlja njegovo rešitev, vendar pa je dejansko tako, da se je znašel sam, izoliran, prav v trenutku, ko bi mu bila pomoč najbolj potrebna in ko se množe znaki o obnovi pogajanj med Francijo in Alžirijo. Doma nima potrebne podpore, v Alžiriji pa mu groze »ultraši« (prenapeteži) z novo državljanjsko vojno.

V Alžiriji torej nič novega... V Tuniziji pa so se francoske čete umaknile na položaje, ki so jih imele pred napadom na Bizerto. De Gaulle se je torej le uklonil resoluciji Varnostnega sveta. Toda s tem vprašanje Bizerte še ni rešeno. Tunizija se s to rešitvijo ne more zadovoljiti, tuniška vlada zahteva popolno suverenost nad oporiščem v Bizerti, vendar pa ne vztraja pri takojšnjem umiku. Pripravljena je privoliti tudi v daljši rok za umik, dokler ne bi minila sedanja napetost zaradi Berlina.

Malo je verjetno, da bi bilo alžirsko vprašanje že letos rešeno; korak naprej bo že, če se lok ne bo še naprej napegnjal. Pač pa bodo v Tanganjiki, v bivši nemški koloniji, ki je bila potem britanski mandat, po drugi svetovni vojni

pa skrbniško ozemlje, že letos — 9. decembra — slavili veliki dan: proglasitev tanganjiške neodvisnosti. Tudi veliki dan Ugande je že določen. Drugo leto, devetega oktobra, bodo v Entebu sneli britansko zastavo in izobesili zastavo Ugande. Kaže, da tudi Kenija ne bo več dolgo čakala na svojo osvoboditev. Kdaj bodo prišle na vrsto portugalske kolonije? Kdaj bo triumfirala pravica v Južni Afriki, zatočišču rasnega razlikovanja, apartheida?

ŠE ENKRAT SIRIJA

Dne 1. februarja 1958 sta Egipt in Sirija podpisali deklaracijo o združitvi v eno državo. S plebiscitom, ki so ga izvedli 21. februarja, in pri katerem se je 99,8% Egipčanov in Sirijcev izreklo za združitev, je bilo tudi formalno potrjeno rojstvo nove države: Združene arabske republike. Nekaj tednov pozneje, dne 8. marca, se je tej republiki pridružil tudi Jemen, vendar pa je ta obdržal popolno avtonomijo — notranjo in zunanjo. Združena arabska republika je štela nekaj nad 31 milijonov, v južni pokrajini — Egiptu — je živelo 26,5 milijona ljudi, v severni — Siriji — pa 4,7 milijona.

Velika arabska federacija je posebej lala idejo, da so vsi Arabci nedeljiv del arabskega naroda. V ustavi te države je bilo izrecno poudarjeno, da je »Združena arabska republika demokratična, neodvisna, suverena republika, njena ljudstva pa del arabskega naroda«.

Toda pokazalo se je, da skupni jezik, skupna vera, skupna zgodovina, sorodne tradicije, skratka vse to, kar jih je vezalo skupaj, še ni dovolj. Dne 20. septembra je Sirija dejansko pretrgala stike s Kairom, izstopila iz Združene arabske republike in postala država zase.

»Nikdar ni bilo resničnih in pozitivnih vezi med Egiptom in Sirijo, razen osebnosti predsednika Naserja in njegove priljubljenosti. Toda osebnost enega heroja ne more sama po sebi predstavljati osnovo za

zedinjenje,« je zapisal glavni urednik lista »Al Ahram« Heikal, ki je znan po dobrih odnosih s predsednikom ZAR.

Heikal izraža obžalovanje, ker Sirijci niso upoštevali opozorila predsednika Naserja, da je možno izvesti združitev le postopoma, prek organiziranega gospodarskega sodelovanja, v petih letih, ne pa tednih, kot se je dejansko zgodilo. Združitev je bila torej improvizirana. Danes ni več nobena tajna, da se je bila sirijska buržoazija odločila za združitev zaradi nevarnosti komunističnega udara. Računala pa je tudi s tem, da bo z združitvijo dobila nova tržišča.

Že od prvega dne upora so se komunistične partije arabskih dežel zavzele za avtonomistično rešitev, pozdravile so akcijo sirijske armade kot pozitivno. Države vzhodnega tabora so tudi prve priznale novo državo, med zahodnimi državami je najprej priznal novi režim Washington, med arab-

skimi državami Jordanija, za njo pa Saudija.

Novi režim se je v Siriji uveljavil brez prelivanja krvi, vendar je že ob začetku storil nekaj grobih in neumestnih taktičnih napak. Prehitro je pokazal svoje barve. Zlasti slab vtis je napravila njegova gonja proti agrarni reformi in nacionalizaciji bank. Vendar je vlada pozneje korigirala prve neumestne izjave in poudarila, da ostanejo v veljavi vse pridobitve prejšnjega režima, tudi pravica do dobička podjetij.

Egipt ni skušal v nobenem trenutku zanikati Siriji pravice, da odloča sama o svoji usodi. Že sedanji razvoj je pokazal pravilnost odločitve Naserja, da ne bo z »vojaškimi operacijami« reševal vprašanja enotnosti. Vendar pa v Kairu nenehno opozarjajo na to, da je treba nadaljevati boj za ohranitev arabske enotnosti. Naserjevo stališče v sirskega vprašanju je ves arabski svet

ocenil kot realistično, kot edino pravilno v tem trenutku.

Težko je reči, kam pojde razvoj Sirije, kaže pa, da starih strank za sedaj ne bodo obnovili, ker »so se same razpustile«. Na volitvah, ki bodo v začetku novega leta, bodo dovoljene le kandidature posameznikov, ne pa v imenu strank. »Ne bomo obnovili strankarske dejavnosti,« je dejal član vrhovnega poveljstva sirske vojske.

Zdaj, ko so se oblaki razkldili in ko so se strasti že nekoliko polegale, kriza, ki je povzročila toliko zaskrbljenosti v arabskem svetu pa minila, lahko le poudarimo, da je prav Naser preprečil, da bi blokvske velesile izkoristile dogodke v Siriji za svoje račune in obračune. Ideja arabske enotnosti je zdaj prav tako močna, prav tako globoko zasidrana v arabskem svetu kot pred tremi leti, vendar pa je jasno, da je z dekreti ni mogoče uresničiti. M. O.

GEZIRA — OTOK BOMBAŽA

S potovanja po Afriki

KARTUM — Vroč puščavski veter habuk je raznašal črni nilski mulj na vse strani, zdaj ga je zaprašil po tleh, zdaj dvignil visoko v zrak kakor fakir svojo vrvico, ko je naš šest-sedežni land-rover drvel prek prostranih polj Gezire. Mulj je vdiral skozi špranje sklepetajočega avtomobila in se nabiral po kotih, da smo že mislili, da bomo obtičali sredi poti. Tu in tam pa je pritisnil »frontalno« na nas, kakor se zaleti narasla voda v most. Tedaj se mi je zdelo, kakor da bi odprli vročo železno peč prav pred mojimi očmi.

Po večerni vožnji iz Kartuma sem končno s svojim spremljevalcem le prispel v Wad Médani, središče velikanskih plantaž dolgovlaknatega sudanskega bombaža. Velika tabla z napisom: »Sudan Board of Cotton«. (Sudanska uprava za bombaž) je takoj pritegnila mojo pozornost. Vstopil sem skozi široko odprta vrata v

svetišče, posvečeno kralju-bombažu, kajti v tem poslopju se govori le o bombažu, njegovih cenah in zalogah.

Ogromen zemljevid ob vratih je takoj vzbudil mojo pozornost. Na njem so bili označeni glavni vegetacijski pasovi Sudana. »Vstopite,« me je pozdravil mlad agronom, »v mojem kabinetu je še večja karta.« »Kaj želite, kavo ali limonado?« — je bilo prvo vprašanje. »Raje limonado,« sem brez premišljanja odgovoril.

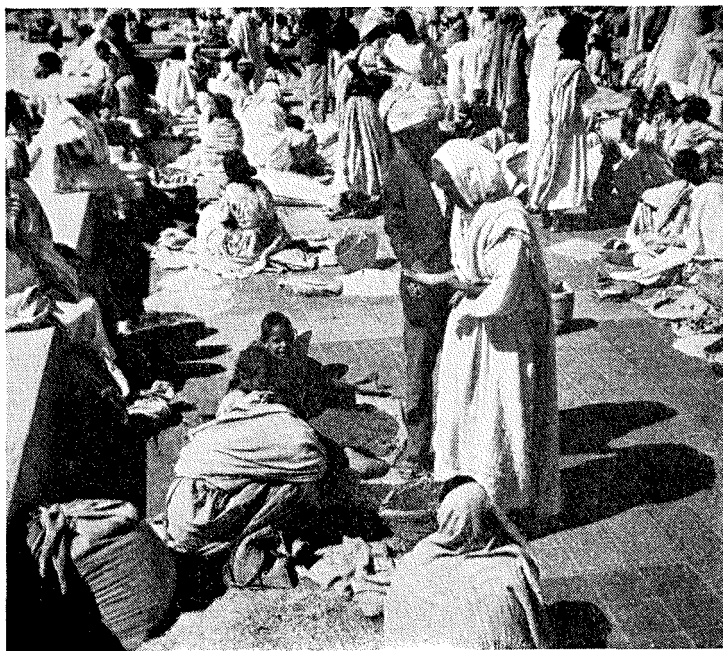
»Poglejte,« je začel, »rjava barva na zemljevidu predstavlja puščavo, modra Nil, zelena pa bombažne nasade. Veliki trikot južno od Kartuma, katerega katete tvorijo tokovi Modrega in Belega Nila — to je Gezira, naše glavno bombažno področje.«

»Indonezijski otoki so veljali nekdaž za otoke zakladov, vaša Gezira pa je otok bombaža,« sem prekinil njegovo

razlago. »Da,« je prikimal, »toda naš največji zaklad je bombaž. Na leto pridelamo povprečno 150.000 ton te žlahtne rastline« — je pojasnil mimogrede.

»Prve plantaže,« je nadaljeval čez nekaj časa, ko se je razkldil prah, ki je puhnil z bližnjih polj v kabinet, »prve plantaže,« je spet začel, »smo ustanovili leta 1925. Na teh plantažah dela med žetvijo do 200.000 obiralcev. Z vseh strani Sudana pridejo takrat v Gezira; tudi romarji, ki se odpravljajo v Meko ali vračajo z božje poti domov, v Nigerijo, Čad in druge afriške države, pomagajo.«

»Žetev bombaža je za mnoge večji praznik od vseh državnih praznikov — tudi od praznika republike« — je pomenljivo pojasnil. »Od proizvodnje te industrijske rastline so odvisni vsi naši gospodarski načrti, vsi naši industrijski objekti,« je končal.

Trg v Kartumu, prestolnici Sudana

Spet je vzel nekakšno kopje v roko, stopil h karti in piskal Kartum. Jaz pa sem si mimogrede obrisal potna očala in poskusil, ali se je čaj, ki so mi ga pravkar prinesli, že ohladil in koliko mleka so nalili vanj.

»Prihodnje leto,« je sedaj povzel agronom, »bomo zgradili prvo fazo managilskega kanala. Ko bo gotov, se bo namakalna površina Gezire povečala od sedanjih 500.000 ha na 900.000 ha. Managil, to bo naš Asuan,« je pripomnil pol v šali pol zares.

Prav tiste dni, ko sem se mudil v Geziri, je »Sudan Daily« priobčil čez celo stran in z največjimi črkami, kar jih verjetno premore njegova tiskarna, novico, da je bil dokončno sprejet načrt o zgraditvi novega velikega jezua na Modrem Nilu, pri Roseiresu. Ta jez bo, kakor zatrjujejo v Kartumu, napel vodo skoraj do etiopske meje in omogočil namakanje še novih površin. Na njegovi gornji strani bo nastalo velikansko akumulacijsko jezero, v katerem bo šest do osem milijonov kubičnih metrov vode. Nil je bil doslej le rednik Egipta, ta pa dar Nila, sedaj

pa bo postal oče Nil, kakor mu pravijo Arabci, tudi blagoslov Sudana. Vendar ta dežela črnih, kakor se Sudan imenuje v arabščini, še zdaleč ni tako odvisna od te vodne žile, kot je to bil in je še Egipt.

Medtem je poleg mene zabrel telefon in naš agronom je moral za trenutek iz sobe. Razpete kože divjih živali na stenah so me v trenutku spomnile na velike mrcine afriškega kontinenta, na džungle južnega Sudana, pustinje Nubije, zelene livade ob Nilu, ptice ob etiopskih jezerih, leoparda in panterje Danakilije, noje Eritreje, povodne konje Kaffe. Sudan je v pravem pomenu besede raj za lovce — bogate seveda — saj žive na njegovih tleh vse živalske vrste — razen goril. Na jugu Sudana živi tudi beli nosorog.

»To je simbol naše države,« je pojasnil moj spremljevalec, ko vidi, kako strdim v nosorogovo glavo. »Za nas je to sveta žival, saj so ga v naravi le redki videli,« je pojasnil s tihim glasom.

V naš kabinet je stopil črnc in odnesel prazne kozarce. Agronomu še vedno ni bilo nazaj, zunaj pa je razsajal za-

dušljivi habuk. Kdo bi v tej vročini in pri tem zavijanju vetra rinil ven! Čez nekaj trenutkov se je črnc vrnil in prinesel limonado. To je v teh krajih res najboljša pijača — seveda če ni preveč sladkana.

»V Keniji zatrjujejo, da ste črnci, v Egiptu, da ste Arabci,« začnem po kratkem presledku. »Kaj je sedaj prav,« vprašam in se obrnem k svojemu spremljevalcu.

»Sudan,« je začel, »je naravni most med Arabci in črnici. V Sudanu so se pomešali med seboj arabski prišleki z afriškimi domorodci. Sestavljen je iz dveh popolnoma različnih delov: iz muslimanskega severa in poganskega juga. Na severu se je razširil in utrdil islam, južni Sudan pa je čista, neponarejena Afrika s primitivnimi, skrajno zaostalimi plemeni. Ta so ostala zvesta še starim poganskim običajem.

»Koliko časa pa bo preteklo, preden se bo iz vseh teh tako različnih elementov formirala nova nacija?« sem mu segel v besedo.

»Na to vprašanje je pa res težko odgovoriti,« je začel. »Nekateri pravijo sto let, drugi zatrjujejo, da bo potreben najmanj čas ene generacije. Tudi jaz sem pred desetimi leti še s ponosom govoril, da sem Nubijec, sedaj pa se štejem že za Sudanca. Razlika med severom in jugom bo slejkoprej izginila. Niti severa in juga se čedalje bolj prepletajo.«

»Proces razpadanja starih fevdalnih okvirov se je že začel, proces formiranja nove nacije pa je komaj nakazan. Toda vsaka nova ladja na Nilu, vsaka nova cesta, železnica, krepki izmenjavo misli, idej, izkušenj. Vsak še tako skromen napredek na jugu je udarec patriarhalnemu življenju — prav tako kot je vsak novi studenec, vsak novi kanal na severu udarec nomadskemu, fevdalnemu življenju. Le pogledjte, pred nekaj leti v Džubi še niso vedeli niti za kino niti za nogomet, zdaj pa je to glavno kratkočasje mladine.«

»Kaj pa je po vašem mnenju najbolj potrebno?« sem zdaj vprašal svojega spremljevalca. »Šole in še enkrat šole,« je odgovoril. »Ob osamosvojitvi Su-

dana smo imeli le 6% pismenih, sedaj pa jih je že 15—20%. Pred leti je malokdo na jugu govoril arabsko, zdaj pa je arabščina v Ekvatoriji edino sredstvo za sporazumevanje raznih plemen. Prav gotovo bo arabščina pomemben faktor v formiranju nove nacije,« je pojasnil.

»Drugi problem Sudana je promet,« je po požirku vroče kave spet začel. Le pogledajte, danes v dobi atomske tehnike ne morete iz Kartuma po železnici v Kairo, na jug, v Džubo, le po Nilu. Na sever, proti Egiptu, pa Nil sploh ni plovni, saj ovirajo plovbo številne brzice. Sudan še zdaj nima niti ene dobre ceste. Le pomislite, kakšen minus je to za deželo, kakor je naša. Sudan meri 2,500.000 kv. km, osemdesetkrat več kot Belgija, vendar ima manj železnic od nje!« je končal.

»Sudan je klasičen primer nerazvite države,« sem povzel sedaj jaz besedo.

»Na industrijo odpade le en odstotek narodnega dohodka,« je hitro pripomnil na mojo pripombo.

»Hočete poskusiti malo naše vode,« me vpraša sedaj spremeljevalec, ko vidi, da si brišem pot. »Danes je spet 42 stopinj v senci, vlage pa je kar 45 %« — pojasnjuje. Kaj bi se branil, ko pa sem izgubil vsake štiri ure liter vode!

»Če sem vas prav razumel,« začnem po kratkem presledku, »je geslo novega Sudana več bombaža, več industrije.«

»Več vodne energije,« prištavi moj spremljevalec. »Angleži so gradili v Sudanu predvsem namakalne naprave, mi pa forsiramo vodne centrale. Hočemo ustvariti osnovo za novo industrijo. Zato moramo začeti s hidrocentralami« — pojasni.

Spet je stopil h karti, pokazal, kje izvira Beli Nil, kje je jezero Tana — tam izvira Modri Nil — toda v tem trenutku se je vrnil agronom in se oprostil, ker ga toliko časa ni bilo nazaj. Oprostiti pa sem se moral tudi jaz, saj sem se moral še istega dne vrniti v Kartum, pot pa je bila na več mestih zametena s peskom.

Zrak je trepetal od vročine, puščava pa je stegnila svoje

lovke — živi pesek — prav do vrat upravnega poslopja, ko sem še enkrat segel v roke prijaznemu agronomu in se zahvalil za vsa pojasnila.

Nekje na vzhodu so se pokazali prvi oblaki. »Ali so to že znaki bližajoče se deževne dobe?« — vprašam avtomatično. »Se ne, toda v začetku julija bodo že padle prve težke kaplje, potlej pa bomo imeli do konca septembra vsaj enkrat na teden dež« — so mi odgovorili.

In Gezira, ki je bila tiste dni, ko sem hodil po njeni prašni, mrtvi zemlji, ena sama ožgan glina, bo oživila in se odela z novim cvetjem. V trikotniku med Kartumom ter Belim in Modrim Nilom se bo začelo novo življenje, otok bombaža pa bo postal otok zakladov.

Ne le Gezira, tudi Nil bo oživel, narasle bodo njegove vode, napolnile kanale, presušene vodnjake, zalile polja, jih prekvasila s črnim muljem, oplodile z novim življenjskim sokom. Nil bo narasel, napolnil staro Asuansko jezero, preplaval Delto, čez mesec dva pa bo upadel in ta ritem se bo ponavljal, dokler bodo ljudje na zemlji.

Tudi bombaž bo rasel in polnil državno blagajno Sudana, tekmoval bo po svoji kvaliteti z egiptovskim, zalagal Veliko Britanijo z dragoceno surovino za njeno tekstilno industrijo, v Sudanu pa bo veljal še vedno za belo zlato.

To kar je namreč kava za Etiopijo, uran za Kongo, baker za Rodezijo, nafta za Kuvait, to kar so slapovi za Norveško, gozdovi za Finsko, žito za Avstralijo — to je bombaž za Sudan. Nil je blagoslov Sudana, toda bombaž je njegov nekronani kralj.

Habuk, zadušljivi veter Poniļa, je še vedno zavijal in vrtinčil prah v zraku, ko so se na obzorju pokazali obrisi Kartuma in Omdurmana, svetega mesta pravovernih muslimanov. Promet je naraščal od minute do minute, ko sem se bližal mestnemu središču. Po krasnih, 16 metrov širokih ulicah so že drveli razni consuli, hilmani in zepirji in drugi avtomobili britanske marke, ko sem se vrnil v svoj hotel.

Sedaj sem se lahko oddahnil. Nič več me ni preganjal habuk, le strašno vroče je bilo vso noč.

Miran Ogrin

NOVOSTI NA KNJIŽNEM TRGU

Meškovi spomini na čas domovinske vojne

SLOVENSKA memoarska literatura o dobi narodnoosvobodilnega boja je doslej že ustvarila pomembna dela, ki so v zakladnico poznavanja te dobe prispevala bogastvo, s kakršnim se prejšnje dobe ne morejo primerjati. Poleg krajših sestavkov in prikazov, ki so raztreseni po številnih listih in revijah, so nam memoaristi osvobodilne vojne napisali tudi večja zaokrožena dela, ki so izšla v samostojnih knjižnih publikacijah. Dotika jo se različnih strani te dobe.

Poleg borbenih spopadov z okupatorji obdelujejo tudi življenje po zaporih in ječah, mučenja v njih, strah in kljubovanje grozeči smrti, zraven pa neomajno vero v svobodo in novo, boljše življenje. Vrednost teh del je ne glede na mnogovrstnost vsebine seveda različna, kakršni sta pač bili prodornost in ustvarjalnost posameznih avtorjev.

Na tem mestu seveda ne moremo prikazati dolge vrste avtorjev, ki so v zadnjih letih napisali svoje spomine na do-

godke v osvobodilni vojni. Opozoriti želimo le, da se je delom J. Kozaka, dr. Mikuža, dr. Leopolda, E. Kocbeka, Fr. Bevka, K. Prušnika in številnih drugih pridružil s pomembnim delom tudi sivolas, nad 80 let stari pisatelj Fr. K. Meško. Četrti zvezek njegovega izbranega dela, ki je pred nedavnim izšel, je v celoti posvečen njegovim memoarskim spisom. Med njimi pripada dobra tretjina doživljem v dobi druge svetovne vojne. Ta tretjina se od ostalih opisov razlikuje po tem, da je tudi formalno najbolj napisana v duhu spominov. Zato je v njej manj liričnega nastrojenja kakor v ostalih, toda skoz njo še toliko bolj in z večjo silo preseva »pesnik domovinske ljubezni«.

Spomine na vojno dobo je Meško razdelil v tri poglavja: Križev pot, V četniškem ujetništvu, Pod topovi. V njih je opisal tri etape svojega življenja od 1941 do 1943.

V prvem poglavju pisec najprej analizira in kritizira življenje v stari Jugoslaviji pred vojno, prikaže polom vladne politike in nato napihnjeni nastop Nemcev. Jedro opisovanja pa tvori pisateljeva pot skozi nemška taborišča v Šmartnu pri Slovenjem Gradcu, v Mariboru in Rajhenburgu ter bivanje na Hrvaškem do preselitve v Bosno na Pale. Posebno vrednost ima Meškov opis razmer v zbirnih taboriščih. Poleg Kristanove razprave »Skozi taborišči Begunje in Šentvid v pregnanstvo« (Jeseniški kovinar 1951, št. 21-26) je njegov prikaz do sedaj edini obširnejši opis nemških metod nad ljudmi, ki so jih nacistični okupatorji določili za izgon z domače zemlje. Trpljenje teh ljudi je znal podati v vsej preprostosti in pristnosti. Zraven je vse opisal z izredno širino. Poleg duhovnikov, ki so mu stanovsko bili sicer najbližji, je z enakim srcem zajel tudi vse druge, izobražence, meščane, namrščene in kmete, to je vse, na katere je padla nacistična pest. Za razmere na Štajerskem v letu 1941 imajo Meškovi opisi dokumentarno vrednost.

V drugem poglavju opisuje avtor svoje prisilno bivanje med četniki Vzhodne Bosne, kako so ga zajeli na Palah pri Sarajevu, vodili s seboj in na posled odpremili v Srbijo, kjer se je napotil v Beograd in potem dalje preko Hrvatske v Slovenijo. V tej razpravi pisec ne razglablja o politični funkciji četništva, temveč riše v prvi vrsti le trenutni medsebojni odnos, v katerem pa se zakriva anarhičnega značaja četniške oblasti v krajih, skozi katere je potoval in četniških zvez z Italijani.

Na dogodke na slovenski zemlji se v celoti zopet nanaša tretje poglavje »Pod topovi«. V njem je Meško opisal svoje srečanje s slovenskimi partizani v marcu 1943 v Trebelnem nad Mokronogom. Srečanje je nanj napravilo mogočen vtis. Partizane opisuje stvarno in iskreno, mestoma celo z vidnim občudovanjem. Tak odnos do partizanov je pokazal mož, ki je ob srečanju s partizani v ustnem razgovoru dr. Mikužu odkrito izjavil, da belogardistov — to je njihovega ravnanja — ne razume, zelo simpatično je pa govoril o partizanih, ki so nanj napravili ugoden vtis.

Drugače »pesnik domovinske ljubezni« niti ni mogel. Kot zvest sin slovenskega ljudstva je s prodornim pogledom hitro odkril, kdo se je z zaslužnevalci slovenske zemlje resnično boril, kdo pa je interesom svobode delal škodo.

Če se ob koncu našega poročila še enkrat ozremo na Meškove spomine na dobo druge svetovne vojne, moramo reči, da pomenijo dragocen prispevek k poznavanju dogodkov te dobe na naši zemlji. O spominih je sicer znano, da so vedno bolj ali manj subjektivni. Tudi Meško ima mnogo subjektivnih sodb, drugače tudi ne more biti, toda Meško se je kljub vsemu trudil, da bi ne glede na močno osebno noto v njih bil vendarle čim bolj objektivni in resnični. Tega prizadevanja morda ne odkriva ničesar bolj kakor dejstvo, ki je v krogu njegovih stanovskih tovarišev bilo tako čudno redko, da je namreč na partizane gledal povsem drugače kakor oni, da je pisal o partizanih simpatično in jim vidno skušal biti pravičen. Prav zaradi teh lastnosti bo njegovo pisanje ostalo dragoceno pričevanje tudi za zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja.

F. Br.

Knjiga o bojih na Atlantiku

DVE KNJIGI Borisa Prikrila, »Pekel na Pacifiku« in »Bojba za Sredozemlje«, ki smo ju dobili tudi v slovenskem prevodu, sta dovolj predstavili avtorja našim bralcem. Kijgi sta razprodani. Zato bo slovenske bralce, zlasti tiste, ki jih kakorkoli zanimajo dogodki zadnje vojne, nedvomno razveselila nova knjiga istega avtorja, ki je zdaj izšla v slovensščini. To je knjiga z naslovom »*Nevidni sovražnik na Atlantiku*«, ki je v slovenskem prevodu pravkar izšla pri Državni založbi Slovenije. Čeprav sicer ta knjiga opisuje le prva leta bojev na Atlantiku in se končuje v času ko je v vojno stopila Amerika, pa

je vseeno izredno zanimivo delo, ki bo tudi pri naših bralcih deležno velikega zanimanja.

Čeprav je bil izid bojev na Pacifiku in Sredozemlju važen, vendar ni mogel bistveno vplivati na odločitev o končni zmagi. Boji na Atlantiku pa so bili usodni, saj je bil od njih v precejšnji meri odvisen izid druge svetovne vojne. Zato so boji na Atlantiku zaslužili opis v posebni knjigi — tako pravi avtor knjige v svojem uvodu, ko tolmači značaj svoje knjige. Pisatelj je tudi v tej knjigi ostal zvest svojemu načinu opisovanja, poslušujoč se analitične metode. Opisuje najprej splošni

položaj v svetu, nato politične in vojaške okoliščine. Od tega splošnega in strnjenege pregleda pa prehaja k nadrob-nemu opisovanju dogodkov, pri čemer navaja najrazličnejše podatke, analizira prednosti in pomanjkljivosti, komentira izkoriščena naključja in odločilne napake vojne, da ima bralec vtis, ko da prebira generalštabna poročila. Seveda avtor ni suh opisovalec zunanjih dogodkov, temveč živo in napeto pripoveduje o posameznih vojnih dogodkih, o ljudeh in o človeški strani vojne, tako da bralca vsestransko prevzame. In prav to posrečeno združevanje faktografske nadrobnosti dogodkov in prikazovanje usod ljudi v vojni daje knjigi svojstven pečat.

Snov je pisatelj razdelil na vrsto poglavij, ki so razdeljena z vmesnimi naslovi. Naslovi poglavij »Pred usodnimi

dogodki«, »Napad na Poljsko in začetek vojne na Atlantiku«, »Osvojitev Norveške«, »Napad na zahodno Evropo«, »Polom invazije v Anglijo«, »Lov na oklopnico Bismarck«, »Nemčija napada v vseh smereh« pa dovolj kažejo, o čem pripoveduje avtor in kako je razdelil obsežno snov.

Nemogoče je v nekaj besedah prikazati vsebino knjige, ki na skoraj 400 straneh velikega formata vsebuje obilico zanimivega gradiva in zanimivih opisov. Zadošča, da omenimo njen značaj in da povemo, da je to knjiga, ki jo je vredno vzeti v roke. Moč osebne pripovedi avtorja prevladuje nad dokumentarnostjo, zato bo ob tej knjigi našel užitek ne samo tisti, ki bi se rad poglobil v dogajanja druge svetovne vojne, temveč vsak, ki ga te stvari vsaj malo zanimajo.

S. R.

Roman o izgubljeni vojni

MNOGO literarnih del, ki zajemajo snov iz vojne, izraža miroljubne ideje in obsoja vojno kot največje zlo človeštva. Zanimivo pa je, da je takih del mnogo več pri tistih narodih, ki vojno dobe, kot pa pri premagancih. Tako je pri Nemcih, ki so v tem stoletju tako krvavo izgubili že dve veliki vojni, neverjetno malo del, ki bi izgubljeno vojno kritično obravnavala in obsojala. Zato velja tembolj poudariti pomen nemškega romana *NE UBIJAJ*, ki ga je napisal sodobni nemški pisatelj Hans Werner Richter in v njem obsodil vojno kot zlo človeštva. Ta roman smo zdaj dobili tudi v slovenščini (izdala ga je založba Obzorja v Mariboru v prevodu Branka Avsenaka), zato se bodo lahko z njim seznanili tudi slovenski bralci in spoznali, kaj sodi napredni nemški pisatelj o drugi svetovni vojni. Ker obravnava torej vojno z nemškega stališča, je to delo toliko bolj zanimivo in vredno, da nanj opozorimo v dneh, ko

je spet toliko rožljanja z orožjem.

»Ne ubijaj« je seveda roman, ne pa dokumentarno delo. V njem slika pisatelj usodo nemške družine v zaledju in na fronti v letih 1939 do 1945. Zato učinkuje delo morda še močnejše kot vsaka dokumentarna knjiga, polna dejstev. Poglavitne osebe romana so trije sinovi družine Lorenz, povprečne nemške družine s Pomorjanskega. Pisatelj pa opisuje tudi usodo njihove sestre Helene, ki pri bombardiranju v Berlinu izgubi nogo, njenega zaročenca, usodo žene enega izmed sinov in njene sestre. Vsi ti mladi ljudje so različni. Eni so nacisti, drugi so nasprotniki. Večidel pa so neodločneži. Sicer so nasprotniki prenapetih idej, toda vendar delajo za nacizem, za vojno, dokler jih ta drugega za drugim ne uniči. Prvi sin pade v Franciji, drugi, sicer levičarsko usmerjen, izgine v Stalingradu, tretjega obesijo esesovci tik pred koncem vojne. Sestra izgubi nogo v Berlinu, svakinja izgubi moža in

ljubimca, njena sestra moralno propade kot častniška cipa na Poljskem in v Italiji. Sestrin zaročenec pade kot tankist v Rusiji. Skratka, nesrečen konec družine Lorenz in njenih najbližjih. Konec, ki predstavlja poosebljenje za-blod, nesreče in usode povprečnega Nemca iz hitlerjev-skega obdobja.

Taka je približno v nekaj besedah vsebina romana, ki zaradi zanimivih opisov vojnih dogodkov ter doživetij v zaledju in na fronti, pa tudi zaradi plastične pripovedi same, zasluži pozornost slovenskih bralcev. Ni nobenega dvoma, da bo roman zaradi vsebine in prikaza usode nemških ljudi v zaledju in na fronti našel mnogo hvaležnih bralcev.

Pri tem pa je treba seveda ugotoviti, da daje temu delu vrednost še nekaj drugega, nekaj več kot zgolj samo zanimiva pripoved. Pravo vrednost dajejo tej knjigi ideje, ki jih pisatelj izraža v romanu. Istočasno z golim slikanjem dejstev raziskuje pisatelj do socioloških osnov pojave, ki spremljajo vojno. In pri tem prihaja do zaključka, da sta nacizem in vojna največje zlo, ki tepta sleherno trohico človeškega dostojanstva ter skrajno ponižuje človeka. Vojno povzročajo zločinske sile in najnižkotnejši nagibi najdejo v njej največ možnosti za neomejeno sprostitve.

Pisatelj Hans Werner Richter je že prej izdal roman »Porazeni«, ki je bil kot prvi nemški povojni roman s tematiko vojne deležen velike pozornosti, posebno, ker je v njem odkrito obsodil nacizem in nemški militarizem. Tej svoji miroljubni in pošteni ideji je v celoti ostal zvest tudi v romanu »Ne ubijaj«. Prav njegova odločna obsodba nacizma, nemškega militarizma, vojne in vseh strahot daje temu delu pravo vrednost. Zato ta roman, bogat po idejnosti in zanimiv kot opis usod ljudi v vojni, zasluži, da ga preberemo. V času, ko nemški vojaški duh dviga glavo, je knjiga nemškega pisatelja kot nalašč, da jo vzamemo v roke.

S. R.

Borcišejo namu

»Tedad sem bil namestnik komisarja ...«

V »Borcu« št. 9 letnika 1961 sem na sliki št. 55 med nedokumentiranimi fotografijami spoznal samega sebe. Kdo me je fotografiral, ne vem. Slika je bila posneta spomladi 1944 med vasema Kambreško in Srednje nad dolino reke Idrijce v Benečiji med neko nemško ofenzivo. Tedaj sem bil namestnik komisarja 2. bataljona 2. brigade VDV.

Štab našega bataljona je bil tedaj blizu tega kraja, zdi se mi, da na Robu, na kmetiji z več gospodarskimi poslopji. Pri štabu je bila ena četa, druga je delovala v Brdih, ostale na Tolminskem. Četa, ki je bila pri štabu, je napravila akcijo na cesti Voljče—Doblarji ter razbila 2 tovorna avtomobila. Pri tem so ujeli 7 italijanskih vojakov, ki so jih oddali potem Briško-beneške-mu odredu.

Srečko Prelovce
Zagreb

Slikali smo se v Davči

O fotografiji št. 49, objavljeni v deveti številki letošnjega »Borca« pod naslovom »Iščemo podatke«, dam lahko nekaj podatkov.

Slika je posneta 19. IX. 1943 v Davči, po zavzetju postojanke. Tovarišice na sliki so iz I. bataljona VII. udarne brigade Franceta Prešerna. Primikov in rojstnih imen se ne spominjam več. Spominjam se imen, kakor smo se klicale (verjetno je katero bilo partizansko ime) in funkcij v času slikanja.

Tovarišica na levi je imela partizansko ime Sava. Doma je bila iz Kroke. Takrat je bila bolničarka II. čete.

Tovarišico v sredini smo klicali za Angelo, a doma je bila iz Bohinjskega kota. V času slikanja je bila bataljon-

ska bolničarka, pozneje pa brigadna. Po osvoboditvi sem slišala, da je baje padla tik pred osvoboditvijo nad Cerknim.

Na desni je Branka, ki je bila politdelegatka v II. četi.

Sedim pa jaz. Klicali so me za Ančko. Takrat sem bila četrta bolničarka (I. čete).

Fotografiral je neki civil iz Davč.

S tovariškim pozdravom
Anica Klun

»Nemalo sem se začudil ...«

... ko sem v šesti številki revije »Borec« našel fotografijo, na kateri sem tudi jaz. To je fotografija št. 40, kjer je fotografirana celotna posadka kurirske karavle 26 G. Ta je bila blizu Dražgoš. Fotografirali smo se nekaj dni pred razformiranjem karavle, julija ali avgusta 1944. Pozneje je bila karavla znova ustanovljena in je nosila naziv 20 G. Posnetek je napravil tovariš Franc Tolar iz Prtovča med Podlonkom in Prtovčem.

Od leve proti desni stojijo komandir karavle Alojž Lotrič-Skapin iz Dražgoš, Franc Šolar-Trš iz Dražgoš (padel 1944), Rešov Janez iz Mošenj, četrti sem jaz, peti je Notarjev Filip (Benjamin) iz Podlonka, šesti je Janko Šmid-Prosinac iz Podlonka (zdaj v JLA), sedmi je Jakob Lotrič iz Dražgoš (po domače Bizjakov), osmi je Janez Kavčič-Orlov iz Dražgoš (zdaj v JLA), deveti pa Valentin Ažman-Miha iz Brdov pri Lipnici na Gorejskem.

Pogledal sem tudi sliko št. 43. Zdi se mi, da je bila posneta v istem razdobju kot slika št. 40 in na istem kraju. Prvi v desnem kotu je Jožef Šmid iz Draboslovice nad Železniki. Zanesljivo pa tega ne morem trditi.

Na sliki št. 44 sem spoznal Rešovega Janeza iz Mošenj, ki

stoji drugi od desne na levo. Prvi od leve na desno je po mojem Valentin Ažman, morda njegov brat Marko (partizansko ime). Sam zase nisem gotov, če sem ali nisem, moral pa bi biti prvi od leve v prvi vrsti. Če bi imel originalni posnetek, bi lahko točno povedal.

Vinko Potočnik-Gaber
Lendava, Partizanska 55

»To so kurirji s postaje 26 G ...«

V številki 6 letošnjega letnika »Borca« ste objavili nedokumentirano fotografijo št. 40, za katero vam pošiljam naslednje podatke:

Na fotografiji so kurirji postaje 26 G v Dražgošah, fotografiral pa jih je Franc Tolar-Miran iz fotosekcije IX. korpusa. Zdaj ta tovariš stanuje v Železnikih. Slikal je spomladi 1944 nad Podlonkom v Selški dolini.

Na fotografiji so od leve proti desni:

Janez Lotrič iz Dražgoš, zdaj kmet nekje v okolici Konjic;

Franc Šolar-Trš iz Dražgoš, padel konec 1944;

Janez Reš iz Mošenj pri Radovljici;

Vinko Potočnik-Gaber iz Rudna pri Železnikih;

Filip Bernik-Benja iz Podlonka, zdaj zaposlen v čevljar- ni »Ratitovec« na Češnjici;

Janko Šmid-Prosinac iz Podlonka, zdaj aktivni oficir JLA;

Jakob Lotrič-Cvetko iz Dražgoš, zdaj zaposlen v GKZ Češnjica;

Janez Kavčič-Orlov, doma iz Dražgoš, zdaj aktivni oficir JLA;

Neki Miha, doma iz Lancovega pri Radovljici.

Stane Bajt, Češnjica 8 pri Železnikih

Te slike so bile skrite za podstrešnim tramom

Odkar izhaja »Borec«, sem njegova zvesta bralka in ga preberem od prve do zadnje strani. Vedno se ustavim tudi ob objavljenih slikah, za katere iščete podatke. Nemalo sem bila presenečena, ko sem

Nemci, ki so stražili most. Stoji namreč ob mostu pri Savinji v Parižljah pri Braslovčah. Slike sem dala pozneje razmnožit ter jih razdelila nekdanjim partizanom, ki so bili na njih.

v štev. 9 zagledala sliki štev. 52 in 54. Zanju ste podatke prav gotovo že dobili. Na obeh slikah je tovariš Rado Gabrovec-Gauč, sedaj uslužben pri Notranji upravi v Celju, ki je bil v letu 1943, ko so bile slike posnete, terenec na terenu Podvrh—Dobravljje.

Ko sem zagledala sliki, sem se živo spomnila na tiste čase. Filme sem namreč dajala razvijat jaz. Razvijal jih je in izdeloval sliki tovariš Riko Mlekuž, ki je še zdaj fotograf v Celju. Nekaj posnetkov, med njimi tudi ta dva, sem leta 1943 skrila v domači hiši za strešni tram. Ko so me Nemci 1944. leta aretirali, sem iste sli-

ke gledala v Starem piskru v Celju. Kazali so mi jih gestapovci, ki so hoteli ugotoviti, kdo je na njih. Našli so jih v nekem bunkerju v Podvrhu.

Po vrnitvi iz taborišča, leta 1945, sem na skrite posnetke popolnoma pozabila. Ko pa sem leto dni zatem iskala nekaj na podstrešju, so mi slike padle nenadoma izza trama pred noge. To se mi je zdelo toliko bolj čudno, ker so v naši hiši imeli dalj časa bunker

V prilogi Vam pošiljam posnetke, ki so se ohranili, kakor sem vam opisala. Partizanka, ki je na enem izmed njih, je tovarišica Milica Gabrovec-Molek Alenka, ki je sedaj v Ljubljani, za ostale poznam le partizanska imena. Točne podatke zanje pa bi vam lahko dal tovariš Rado Gabrovec-Gauč.

Tovariško vas pozdravlja
Marija Žorž,
Pesje 81, p. Velenje

Tudi poleti so pridno delali

NAVADNO vlada v naših organizacijah preko poletja mrtvilo, saj je mnogo ljudi na dopustih. Kaj takega ni mogoče reči za delo Zveze borcev v kranjskem okraju, ki je tudi v tradicionalnih »dopustniških« mesecih naredila mnogo.

Na tem mestu naj omenimo predvsem spomeniško dejavnost. Letos, v jubilejnem letu, ko praznujemo 20-letnico vstaje, so v kranjskem okraju odkrili mnogo spominskih plošč, spomenikov in spominskih obeležij. Razen velikih proslav, kakršna je bila na primer na Poljanah za Dan borca ali ob odkritju veličastnega spomenika v Kranju, je bilo po vsem okraju veliko število manjših proslav ob odkritjih manjših spomeniških objektov. Vse to je zahtevalo od članstva zelo veliko prizadevnosti in tudi dela. Naj navedemo, da so samo na območju občinskega ljudskega odbora Kranj v letošnjem letu od-

krili kar 13 spominskih plošč ter 14 obeležij.

Konec leta bo tudi proslava ob dvajseti obletnici vstaje v Selški in Poljanski dolini. Ta proslava bo v Škofji Loki. Januarja bodo v Dražgošah tako kot vsako leto obsežne športne prireditve. Zaradi zime, ki je kaj neprikladen čas za množična zborovanja, bo v Dražgošah težišče predvsem na športnih tekmovanjih.

Po vrnitvi z dopustov so se začeli tudi izpiti za pridobivanje kvalifikacij za člane Zveze borcev. Prve dni oktobra je bilo na območju okraja že 950 prijav. Računajo, da bo ta velika akcija do novega leta opravljena. Tovarniške uprave kažejo zanimanje zanj in nudijo članom ZB podporo.

Pri tem pa se pojavljajo tudi primeri, ki kažejo, da pri posameznikih še niso izumrle malomeščanska gledanja na delo. Tako se je nekaj tova-

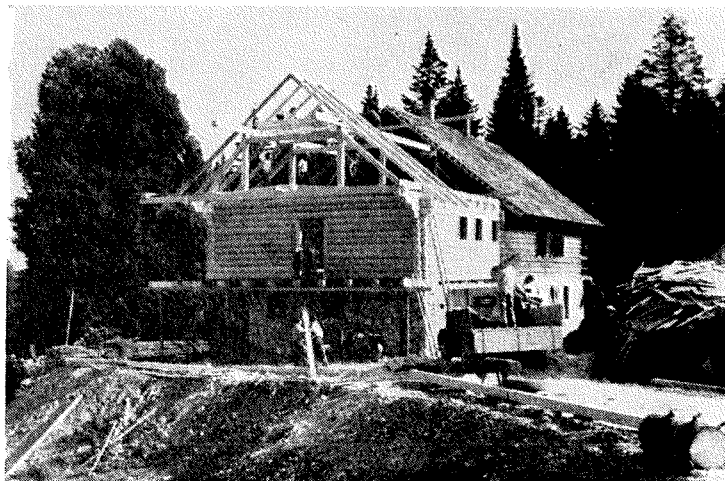
rišic prijavilo za izpite, ki dejansko pomenijo prekvalifikacijo. Pri teh tovarišicah je osnovna želja, priti iz proizvodnje v pisarno, pa čeprav je tam delo slabše plačano.

V nekaterih tovarnah se tudi dogaja, da bo v perspektivi nastopila zasičenost z visokokvalificiranim kadrom. Nujno bo postalo, da bo del tega kadra odšel potem v druga podjetja. Zato taka podjetja ne kažejo prevelike vne-me za strokovno usposabljanje teh ljudi, med katerimi so tudi člani ZB.

Jelovica, obsežno pogorje med Selško in Savsko dolino, pokrito z gostimi gozdovi, je bilo med vojno oporišče partizanov. Mnogi gorenjski partizani so s srcem navezani na to pogorje, ki je doživelo po vojni dokaj sprememb. Prepredle so ga gozdne ceste. Zadnje čase so po prepovedi paše v gozdovih začeli opuščati planine, nekdanje srenjske pašnike. Znane planine, kakor so Mošenjska, Radovljiska in Lipniška, bodo posadili s smrekami. Pri vsem tem pa je Jelovica, tako rekoč sredi turistične Gorenjske, brez goistišč...

Okrajni odbor Zveze borcev ima težave s pošiljanjem svojih članov na oddih, ker so zmogljivosti počitniških domov premajhne. Razen tega pa, posebno za tiste, ki imajo slabe živce, ni priporočljivo preživeti dopust na morju.

Tako se je porodila zamisel, da bi preuredili pastirsko kočo na Vodiški planini v gostišče in počitniški dom. Vodiška planina je zgodovinsko znamenita, saj so se tam zbirali in zadrževali partizani od prvih dni pa tja do konca vojne. Nedaleč proč, na Malem

Gradnja partizanskega doma na Vodiški planini

Gregorjevcu, so gorenjski komunisti sprejeli sklep o začetku oborožene vstaje.

Dela so se že lotili. Gozdna uprava je z Martinčka speljala cesto, kmalu, najbrž že prihodnje leto, bo zgrajena tudi cesta iz Radovljice preko Talaža. Kočo bodo razširili. V pritličju bo restavracija, v visokem pritličju sobe, na podstrešju pa skupna ležišča. Gostišče bo odprto vse leto. Raz-

pravljajo tudi o tem, da bi člani ZB imeli popust pri hrani in stanovanju. Računajo, da bo gostišče, ki se bo najbrž imenovalo »Partizanski dom na Vodiški planini« odprto prihodnje leto za Dan borca. Vanj bo pošiljal — s posredovanjem Zavoda za socialno varovanje — oddiha in zdravljenja potrebne člane Okrajni odbor Zveze borcev.

M. P.

»Kurirček« na pohodu

LETOS je »Kurirček« šel na pot v novi obliki in v povečanem obsegu. Z novim šolskim letom smo začeli tudi nov letnik, ki se bo zaključil po deseti številki v juniju prihodnjega leta.

Narasli so tiskarski in drugi stroški, vendar je »Kurirček« še vedno ostal pri isti ceni, še več: povečali smo obseg za štiri dvobarvne strani. Letošnji sprejem pri otrocih in vzgojiteljih je več kot ohrabrujoč. Skoraj iz vseh šol in pionirskih odredov so ponaročili prvo številko in uredništvu oziroma upravi sporočili najbolj laskava priznanja. Morda je to le za začetek, boste dejali. Ne bi rekel, saj se je hkrati prijavilo kar veliko število novih sodelavcev. In revija, ki ima veliko število sodelavcev, je lahko res dobra in zadovoljuje potrebe velikega kroga bralcev. Prav dejstvo, da se javljajo vedno novi naročniki in z njimi tudi sodelavci, kaže, da bo »Kurirček« hodil po vedno bolj uspešni poti in vse bolj koristil patriotični vzgoji mladega rodu.

Zanimanje za »Kurirčka« je torej letos izredno naraslo. Nekaterе šole so ga naročile kar po več sto izvodov. Prednjači šola »Antona Aškerc« v Mariboru, takoj za njo pa sta obe koprski šoli s po tri sto izvodi, jeseniški šoli s po 250 izvodi in številne druge šole, ki imajo naročenih nad sto izvodov »Kurirčka«. Veliko bolj razveseljivo je dejstvo, da imajo nekatere manjše šole sicer res manjše število izvo-

dov, a sorazmerno mnogo ugodnejše razmerje naročnikov v odnosu na število učencev. Pri teh prednjači osnovna šola v Bohinjski Beli, kjer je skoraj vsak učenec naročnik »Kurirčka«. Takšnih šol je kar lepo število.

Zanimanje za revijo vsekakor narašča. Lahko trdimo, da tudi tu izjeme potrjujejo pravilo. Izjeme, ki res ne delajo časti niti šoli niti vzgojiteljem. Z neke šole v okolici Slovenjega Gradca so nam pisali tako nekako: »Kurirčka ne bomo naročili, ker je zanič.« Neka osnovna šola v Ljubljani, ki ima nad 800 učencev, pa je »uspela« do začetka oktobra dobiti reci in piši enega naročnika. Tajnica šole, ki je hkrati poverjenica za mladins-

ski tisk, meni, da je »Kurirček« predrag, da so otroci že dovolj naročeni na drugi mladinski tisk in podobno; hkrati pravi, da bi bilo bolj pametno, če bi se »Kurirček« združil z drugimi mladinskimi revijami, da bi otroci ne imeli toliko izdatkov. Skratka: na omenjeni osnovni šoli v Ljubljani imajo za ustanovitelje mladinske revije vse polno nasvetov, za otroke pa niti enega. Se več: obveščeni smo, da se otroci te osnovne šole zatekajo k vrstnikom drugih šol in pri njih prebirajo in kupujejo »Kurirčka«. Za tako stanje ne moremo in ne smemo kriviti učiteljskega zbora, pač pa se nam zdi, da bi bilo dobro, če bi šolski odbor pogledal, če morda tajnica šole — poverjenik za mladinski tisk kani spremeniti stališče do »Kurirčka« in namerava privoliti, da bi mu odprli vrata tudi v to šolo.

Te žalostne izjeme, ki potrjujejo pravilo, da so šolniki in vzgojitelji sprejeli z veseljem »Kurirčka« kot sredstvo, ki jim služi pri vzgoji mladega rodu, so zares le izjeme.

»Kurirček« je začel svojo pot v novem šolskem letu v nakladi 30.000 izvodov. Vsekakor vzpodbudno za uredništvo in potrditev pravilne zamisli ustanovitelja — Glavnega odbora Zveze borcev. Vsak dan se javi od tri do štiri sto no-

Nekaj števil o otrocih padlih borcev

Po podatkih, ki jih je prejel od okrajnih odborov Glavni odbor Zveze borcev ob koncu šolskega leta 1960/1961, je zdaj v Sloveniji 3518 še nepreskrbljenih otrok padlih borcev. Na univerzi se jih šola 420, v srednjih šolah 1348, v osemletkah 331, v industriji in obrti 1033, v razne druge šole jih hodi 386.

Od leta 1953 dalje je znašala družbena pomoč otrokom padlih borcev povprečno 150 milijonov letno. V zadnjih šestih letih je 6832 otrok končalo razne šole. Po letu 1958 prejemajo otroci, ki hodijo v šolo, še posebni invalidski dodatek. Lani so otroci samo v Sloveniji prejeli na račun posebnega invalidskega dodatka 205 milijonov.

Smotrnost posebnega invalidskega dodatka se kaže v večjem številu otrok padlih borcev, ki hodijo v razne srednje, višje in visoke šole. V prejšnjih časih so otroci padlih borcev zaradi materialnih težav silili v take poklice, za katere ni bilo potrebno dolgotrajnejše šolanje.

Lani je bilo v Sloveniji 1490 nepreskrbljenih otrok, žrtev fašističnega nasilja. Pomoč za šolanje jim dajejo občinski ljudski odbori in je lani znašala 57 milijonov dinarjev.

vih naročnikov. Uprava meni, da se bo naklada ustalila na nekaj nad 30.000 izvodih.

Prav množičnost revije nalaga tako uredništvu kakor tudi vsemu članstvu Zveze borcev odgovorne naloge. Vnašati in prenašati svetle tradicije NOB, boja za svobodo in lepše življenje na tako širok krog mladih bralcev pač res ni preprosto in lahko. To zahteva veliko dela, študija, natančnosti in tudi veliko mero odgovornosti. Uredništvo »Kurirčeka« ne samo, da se ne zapira vase, pač pa pričakuje pomoči od slehernega člana Zveze borcev, od vsakogar, ki mu je pri srcu vzgoja našega naraščaja, ki naj nadaljuje začeto delo. Zato se uredništvo priporoča za prispevke, za navsote, za pripombe, za pomoč v kakršnikoli obliki. Uredniški odbor in uredništvo se zavadata, da bo »Kurirček« izpolnjeval nalogo, ki mu jo je z ustanovitvijo naložil Glavni odbor Zveze borcev, če bo pri uresničevanju zamislil sodelovalo čimveč ljudi, čimveč borcev in prijateljev mladine.

Zaradi tega naj nam ne bo žal truda in dela, zakaj inve-

sticija, ki jo vložimo v vzgojo našega naraščaja, se nam bo najbolj bogato povrnila in obrestovala. Uredništvo zato pričakuje, da bo krog sodelavcev naraščal iz meseca v mesec. Prav tako tudi uprava računa na sodelovanje borcev-članov šolskih odborov in drugih organizacij, ki so v kakršnikoli zvezi z mladino, da bi vsi naši pionirji bili seznanjeni s »Kurirčekom« in da bi vsakomur, ki bi to rad, bilo omogočeno, da se nanj naroči.

Se to: uredniški odbor je za vse naročnike »Kurirčeka« pripravil bogato nagrado — mladinsko knjigo, ki jo piše priznani mladinski pisatelj Jože Ribičič. Naročniki »Kurirčeka« jo bodo predvidoma prejeli hkrati z aprilsko številko revije. O nadrobnih pogojih bodo naročniki še obveščeni v »Kurirčku« in v »Borcu«.

Glavnemu odboru ZB ne gre pri izdajanju »Kurirčeka« za neke materialne ali pridobitne namene. Gre predvsem za to, da bi mladi rod bil čim bolj seznanjen z našo NOB, z bojem za pravico in svobodo; gre za vzgojo našega naraščaja v patriotičnem duhu. Ra-

zumljivo je pa, da bo »Kurirček« toliko boljši, bolj obsežen in prikupen, čim več bo naročnikov. Uprava »Kurirčeka« se seveda ne bo branila tudi raznih volil v tiskovni sklad. Glavno vodilo uredniškega odbora in uprave pri upravljanju s finančnimi in materialnimi sredstvi pa je: s čim manjšimi stroški dati čimveč. Predvsem pa vrniti vsak dinar, ki ga starši odstopijo otrokom, da se naročajo na revijo. Vračilo bo tem večje, čim večje bo vplačilo. Gre nam torej tudi za vsakega naročnika in za vsak dinar, ki ga vplačujete upravi.

Uredništvo in uprava »Kurirčeka« pričakujeta od vseh članov Zveze borcev razumevanja, sodelovanja in pomoči.

Spomeniki NOB na Poljanah

Zveza borcev NOV terena »24 talcev«, ki spada v občino Ljubljana-Center, je izdala in založila 41 strani obsegajočo publikacijo »Spomeniki NOB na Poljanah«. Poljane se namreč po starem imenuje mestno področje, ki ga zajema teren »24 talcev«. Publikacija je lepo opremljena s fotografijami. Izdajo, ki obsega 1000 izvodov, so podprla podjetja z oglasi.

Vsaka spominska plošča oziroma spomenik, ki je na območju terenskega odbora ZB, ima v publikaciji svoje mesto. Ob ploščah, ki so posvečene padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja, je v publikaciji za vsakega padlega ali umrlega borca tudi kratek življenjepiš. Pri tem so se spomnili tudi tistih, ki so na tem področju živeli le krajši čas, doma pa so od drugod.

Knjižica bo zlasti služila šolam pri učenju krajevnih zgodovine. Zelo pogosto se je namreč zgodilo, da so prosvetni delavci pri pouku krajevnih zgodovine naleteli na velike težave zaradi pomanjkanja gradiva. Zlasti v mestih.

Zato je publikacija, ki jo je izdala ZB terena »24 talcev« v Ljubljani, zelo koristna in bi pobudo tega terena posnemale tudi druge organizacije.

Na gradu v Beli krajini, kjer je bila med vojno prva šola varnostnih organov, so 1. oktobra odkrili spominsko ploščo

● **KRANJ** — Drugo septembrsko nedeljo so v Selcah v Poljanski dolini odkrili spominsko obeležje prvima dvema talcema s tega področja, Janezu in Stefanu Luznarju. Gestapovec ju je ustrelil v hrbet dne 1. septembra 1941. Oba talca, oče in sin, sta bila partizanska aktivista.

● Nekaj dni prej so v okviru praznovanja krajevnega praznika v Preddvoru odkrili na Možjanci spominsko obeležje trem padlim partizanom, ki so padli tamkaj avgusta 1944. Med njimi je bil tudi sekretar okrožnega odbora OF Krmelj.

● **BONN** — Kriminalna policija v Dortmundu je aretirala bivšega gestapovskega komisarja Wilhelma Gilbricha, ki je leta 1945 sodeloval pri uboju 25 jetnikov v dortmundskem parku. Med temi so bili Jugoslovani, Rusi, Francozi, Nizozemci, Čehi in Nemci. Zločinec je 16 let živel pod tujim imenom. Bil je celo šef športne loterije.

● **ARILJE** — Dne 22. avgusta so v Arilju odkrili spominski doprsni kip narodnemu heroju Stevanu Coloviću, ki je padel kot komisar Ariljskega bataljona 2. novembra 1941 v boju za osvoboditev Ivanjice. Isti dan so odkrili tudi spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. Iz Arilja in okolice je v NOB izgubilo življenje 516 ljudi. Spomenik je izdelal Miša Vergović iz Beograda.

● **BITOLA** — Ob devetnajsti obletnici prvega napada na sovražnika so v vasi Kažani odkrili spominski doprsni kip prvoborca Trajana Beleva, ki je padel leta 1943 blizu vasi Klanovec pri Kičevu. Belev je bil član KPJ od leta 1938.

● **ZAGREB** — Dne 14. septembra so na poslopju glavne pošte odkrili spominsko ploščo v spomin na diverzantsko akcijo pred dvajsetimi leti ter na padle borce in žrtve fašističnega nasilja, bivše postarje.

● **VELIKE LASČE** — Sredi septembra so v naselju Mačkih odkrili spominsko ploščo v spomin na padle borce, pripadnike Komande mesta Velike Lašče, ki so v tem kraju padli zaradi izdajstva. V Podhojnem hribu pa so odkrili ploščo, posvečeno dvema kurirjema, ki ju je umorila Črna roka.

● **PRAGA** — V Mišovicah blizu Brna so 17. septembra odkrili spomenik padlim borcem češkoslova-

KRATKE NOVICE

ške brigade »Jan Žižka«, ki se je med zadnjo vojno bojevala v Jugoslaviji. Sestavljena je bila večinoma iz pripadnikov slovaške manjšine v Jugoslaviji, ki so se po vojni pretežno izselili v ČSSR. Zborovanje ob odkritju je pozdravil tudi predstavnik veleposlaništva FLRJ v Pragi.

● **GRAZ** — Sredi septembra so aretirali nekdanjega standartenführerja Richarda Hochreinerja iz Leobna v St. Michaelu pri Lungau, kjer je živel že od leta 1946 pod tujim imenom. Obtožujejo ga, da je ukazal sredi maja 1945 v Störgalmu ustreliti 9 Židov. Poleg tega ga dolžijo, da je julija 1945 obstrelil nekega orožnika, ki ga je hotel legitimirati.

● **BANJA LUKA** — V Dobrljini pod Kozaro so 27. avgusta odkrili partizansko grobišče, kjer je na spomeniku vklesanih 753 imen padlih borcev in žrtve fašističnega nasilja.

● **NIKIŠIĆ** — Ob obletnici osvoboditve mesta so dne 18. septembra odkrili spominsko ploščo na zgradbi, kjer so Italijani leta 1941 imeli zapor za pripadnike NOG. Odkrili so tudi ploščo na zgradbi nekdanjega hotela »Nikišić«, kjer je bil med NOB oficirski dom za okupatorske oficirje. Dne 25. julija 1942 je Luj Davičo, glasbenik iz Beograda, vrgel bombo med oficirje v domu. Ubil in ranil je več oficirjev, Davičo so ustrelili. Tretjo ploščo so odkrili na kraju Čapa, kjer je bil 6. julija 1941 sestanek članov KP, na katerem so razpravljali o pripravah na vstajo. Četrto ploščo so odkrili na kraju Orani Do, kjer je bilo med vojno več spopadov. Peto ploščo so odkrili v Tupanu, kjer je vklesanih 23 imen padlih borcev iz tega kraja in bližnje okolice. Poleg tega so odkrili še več manjših plošč na stavbah, kjer so bile med vojno bolnišnice, razne ustanove in sedeži štabov vojaških enot.

● **PRILIP** — Ob proslavi 20-letnice vstaje Makedonije so v Prilipu odkrili v Parku revolucije grobnico v kateri počivajo pomrtni ostanki nad 600 padlih iz

mesta in okolice. Sest žar simbolizira 6 brigad, v kateri so se bojevali prebivalci te pokrajine. Na Rdeči steni, kjer je bil ustanovljen partizanski odred »Dmitar Vlahov«, ki je napadel 11. oktobra 1941 policijsko postajo v Prilipu, pa so odkrili relief.

● **METLIKA** — V Gradacu so 1. oktobra odprli novo postajno poslopje v proslavo 20-letnice revolucije. Isti dan so odkrili tudi spominsko ploščo na poslopju, kjer je med NOB delovala prva šola varnostnih organov.

● **LOGATEC** — V Kališah pri Grčarevcu so odkrili spominsko ploščo padlemu Antonu Ključarju iz Zerovnice, rajonskemu sekretarju OF Logatec, ki je tamkaj zašel maja 1944 v domobransko zasedo.

V Gornjem Logatcu so 1. oktobra odkrili tri spominske plošče, in sicer na hišah, kjer so domobranci pobili aktiviste OF.

● **KRANJ** — Dne 21. oktobra 1944. leta je patrolja Jeseniško-bohinjskega oddreda, sestavljena iz članov SKOJ, na Aljaževem stolpu vrh Triglava razobesila slovensko zastavo s peterokrako zvezdo. V spomin na ta dogodek je organizirala JLA vrh Triglava proslavo, ki so se je udeležili tudi predstavniki Slovenskih planinskih društev. Večkrat so tudi ustrelili s topom, ki so ga prinesli vrh Triglava po delih in ga tamkaj postavili.

● **LJUBLJANA** — Dne 10. oktobra so odkrili v šoli Majde Vrhovnikove v Gregorčičevi ulici doprsni spominski kip narodnega heroja Majde Vrhovnik, po kateri se ta šola imenuje.

● **VARŠAVA** — V počastitev spomina novinarjev, ki so padli v bojih s fašizmom, so v nekdanjem nacističnem taborišču Oswiezcim (Auschwitz) odkrili spominsko ploščo. Svečanosti so se udeležili tudi delegati tujih novinarjev. Na plošči je napis v poljščini, ruščini in francoščini: »Mnogi kolegi, novinarji poljskega radia in tiska, kakor tudi inozemski, ki so se bojevali proti fašizmu v Evropi, so kot mučeniki padli v tem taborišču. Novinarji Poljske in vsega sveta se klanjajo njihovemu spominu«.

● **MARIBOR** — Na hiši št. 4 v Kolodvorski ulici so člani ZB odkrili dne 8. oktobra spominsko ploščo narodnemu heroju Slavi Klavora, ki so jo Nemci ustrelili med prvimi talci leta 1941.

PRAVNA POSVETOVALNICA

POKOJNINA PO OČETU

Vprašanje: Med vojno ste bili v partizanih, potem pa ste se zaposlili na občini. Leta 1946 je zbolel vaš oče in na njegovo prošnjo ste se vrnili domov, da ste pomagali očetu in obdelovali posestvo. To ste delali do očetove smrti leta 1960. Če bi ostali po osvoboditvi nadalje v službi, bi bili še sedaj zaposleni in bi se vam leta štela za pokojnino. Tako pa se bojite starosti, posebno še, ker ste že sedaj izčrpani in za težja dela nesposobni. Ali bi vam pripadala kaka pokojnina po očetu, da bi bili preskrbljeni za starost, vas zanima? Posebno, ker je posestvo majhno in slabo donosno.

Odgovor: Čeprav je bil oče invalid iz prve svetovne vojne in čeprav ste bili pri njem za gospodinjino in za delovno silo od leta 1946 do njegove smrti, vam po veljavnih predpisih ne pripada nikakršna pokojnina. Vsaj ne v takih okoliščinah, kot jih navajate. Ne poročate sicer, koliko ste stari, vendar bi vam glede na to, da je posestvo majhno in da na njem težko živite svetovali, da stopite v službo. Ker ste bili v NOV, bi vam bile lahko za pokojnino priznane olajšave, ki jih določa zakon o pokojninskem zavarovanju in bi tako dosegli osebno pokojnino. Po očetu pa ne boste mogli dobiti pokojnine.

ZAVRNJENA INVALIDNINA

Vprašanje: Od pomladi 1942 ste bili borec NOV in ste sedaj upokojeni major JLA. Pri delu na osvobojenem ozemlju pa ste se med vojno poškodovali oči z nekimi kemičnimi sredstvi. Oči so vam takrat sicer pozdravili, vendar se vam od takrat vid stalno slabša. Že pred upokojitvijo vam je bila priznana tudi invalidnina zaradi slabega zdravstvenega stanja oči. Čeprav vam je vid zadnja leta še naprej pešal, vam je bila zdaj invalidnina ukinjena, češ da je vaše zdravstveno stanje posledica kratkovidnosti, ne pa poškodbe oči. Vi ste prepričani, da ni tako. Bili ste pri zdravniški komisiji II. stopnje,

vendar zamen. Ali naj vložite tožbo?

Odgovor: Po določbah Zakona o vojaških vojnih invalidih so vojni invalidi vsi tisti, ki so utrpeli rano, poškodbo ali pohabo pri izvrševanju vojaških dolžnosti oziroma drugih dolžnosti za vojaške cilje. Pri tem pa mora biti njihov organizem poškodovan za najmanj 20 %. Po določbah istega zakona ugotavljajo invalidnost zdravniške komisije. Ker sta samo dve zdravniški komisiji in ne poznamo zdravniške komisije tretje stopnje, je ugotovitev vašega zdravstvenega stanja dokončna. Če je ugotovljeno, da je vaše sedanje stanje oči posledica kratkovidnosti in da ni v nobeni zvezi s poškodbo oči med vojno, potem ni nobene nadaljnje poti in vam tudi upravne ga spora s tožbo ne svetujemo.

VDOVSKA POKOJNINA IN PONOVA POROKA

Vprašanje: Ste vdova iz časa vojne, stara 48 let. Po možu prejimate pokojnino. Nameravate pa se poročiti in bi radi vedeli, ali vam bo s ponovno poroko odvzeta družinska pokojnina?

Odgovor: Člen 154 zakona o pokojninskem zavarovanju izrecno določa, da s ponovno poroko izgubi pravico do družinske pokojnine samo vdova, ki še ni stara 45 let. Izjema velja le za tiste vdove, ki so si pokojnino pridobile zaradi invalidnosti. Za vas, ki ste nad 45 let stari, pa velja, da tudi s ponovno poroko ne boste izgubili pokojnine po zakonu o pokojninskem zavarovanju. Ne velja pa to za družinsko invalidnino, ki jo najbrž tudi prejimate po možu, padlem v vojni.

INVALIDI IN PRISTOJBINA ZA CESTE

Vprašanje: Ali bodo invalidi oproščeni prispevka za ceste, o katerem je zadnje čase precej govora med lastniki motornih vozil?

Odgovor: V avgustu je bil izdan odlok o višini pristojbin, ki se plačujejo za cestna motorna vozila. Ta pristojbina za javne ceste, ki jo plačujejo motorna vozila, je

glede na kategorijo vozila različno visoka. Odlok pa določa, da so pristojbine oproščeni invalidi od I. do VI. skupine, katerih invalidnost obstoji v popolni ali pretežni nezmožnosti gibanja. Prav tako bodo oproščeni vojaški vojni invalidi od I. do IV. skupine, in sicer za vsa cestna motorna vozila, ki jih imajo za osebno rabo. O oprostitvi plačevanja pristojbine bo odločal na pismeno zahtevo invalida za finance pristojni upravni organ občinskega ljudskega odbora. Prošnji bo treba priložiti overjen prepis invalidske odločbe in potrdilo upravnega organa okrajnega ljudskega odbora, pristojnega za invalidske zadeve.

To pa bo veljalo šele v bodoče. Odlok o višini pristojbin za cestna motorna vozila in ustrezne njegove določbe, se bo uporabljal šele od 1. januarja 1962.

DODATEK ZA POSTREŽBO

Vprašanje: Bili ste zaposleni, vendar vam je zaradi sklepnega revmatizma povsem onemogočeno opravljanje poklica. Zadnje čase se vam je stanje tako poslabšalo, da zaradi bolezni sploh ne morete več zapustiti postelje in ste v celoti navezani na tujo pomoč. Ker ste samski, morate plačevati žensko, ki vam streže. Koliko znaša dodatek za tujo pomoč in za postrežbo, za katerega ste zaprosili?

Odgovor: Če so vaše navedbe točne in če bo vaša prošnja ugodno rešena, vam bo priznan poseben dodatek za tujo pomoč in postrežbo. Ta ustreza po določbah čl. 83 zakona o invalidskem zavarovanju povprečni pokojninski osnovi XX. zavarovalnega razreda. Povprečna pokojninska osnova tega razreda pa znaša 8950 din, kolikor tudi znaša dodatek za pomoč in postrežbo.

KLIMATSKO ZDRAVLJENJE ŽIVČNO BOLNIH

Vprašanje: Ali je res, da živčno bolni nimajo pravice do klimatskega zdravljenja. Ali je zoper sklep komisije možna pritožba?

Odgovor: Obstoji poseben pravilnik, ki določa, za katere bolezni je dopustno zdravljenje v klimatskih zdraviliščih. Ta pravilnik določa, da se med drugim ne smejo pošiljati na klimatsko zdravljenje na morje zavarovanci, ki so težko živčno bolni. Če vam je bila prošnja za klimatsko zdravljenje odklonjena, se zoper odločbo lahko pritožite.